

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА»

ISSN 2520-2057

INTERNATIONAL
SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«ИНТЕРНАУКА»

№ 3 (25) / 2017
2 т.

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА»**

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA»**

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«ИНТЕРНАУКА»**

*Свидетельство
о государственной регистрации
печатного средства массовой информации
КВ № 22444-12344ПР*

Сборник научных трудов

№ 3 (25)

2 том

Киев 2017

ББК 1
УДК 001
М-43

В журнале опубликованы научные статьи по актуальным проблемам современной науки.
Материалы публикуются на языке оригинала в авторской редакции.
Редакция не всегда разделяет мнения и взгляды авторов. Ответственность за достоверность фактов, имен, географических названий, цитат, цифр и других сведений несут авторы публикаций.
При использовании научных идей и материалов этого сборника, ссылки на авторов и издания являются обязательными.

© Авторы статей, 2017
© Международный научный журнал «Интернаука», 2017

Полное библиографическое описание всех статей Международного научного журнала «Интернаука» представлено в: НЭБ elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography.

Журнал зарегистрирован в международных каталогах научных изданий и наукометрических базах данных: РИНЦ; Open Academic Journals Index; ResearchBib; Scientific Indexing Services; Turkish Education Index; Electronic Journals Library; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky; RePEc; InfoBase Index; International Institute of Organized Research; CiteFactor; Open J-Gate, Cosmos Impact Factor.

Редакция:

Главный редактор: **Коваленко Дмитрий Иванович** — кандидат экономических наук, доцент (Киев, Украина)
Заместитель главного редактора: **Золковер Андрей Александрович** — кандидат экономических наук, доцент (Киев, Украина)
Секретарь: **Колодич Юлия Игоревна**

Редакционная коллегия:

Глава редакционной коллегии: **Каминская Татьяна Григорьевна** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)
Заместитель главы редакционной коллегии: **Курило Владимир Иванович** — доктор юридических наук, профессор (Киев, Украина)
Заместитель главы редакционной коллегии: **Тарасенко Ирина Алексеевна** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Раздел «Экономические науки»:

Член редакционной коллегии: **Баланюк Иван Федорович** — доктор экономических наук, профессор (Ивано-Франковск, Украина)
Член редакционной коллегии: **Бардаш Сергей Владимирович** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)
Член редакционной коллегии: **Бондарь Николай Иванович** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)
Член редакционной коллегии: **Вдовенко Наталия Михайловна** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)
Член редакционной коллегии: **Гоблик Владимир Васильевич** — доктор экономических наук, кандидат философских наук, доцент, Заслуженный экономист Украины (Мукачево, Украина)
Член редакционной коллегии: **Гринько Алла Павловна** — доктор экономических наук, профессор (Харьков, Украина)
Член редакционной коллегии: **Гуцаленко Любовь Васильевна** — доктор экономических наук, профессор (Винница, Украина)
Член редакционной коллегии: **Дерий Василий Антонович** — доктор экономических наук, профессор (Тернополь, Украина)
Член редакционной коллегии: **Денисенко Николай Павлович** — доктор экономических наук, профессор, член-корреспондент Международной академии инвестиций и экономики строительства, академик Академии строительства Украины и Украинской технологической академии (Киев, Украина)
Член редакционной коллегии: **Дмитренко Ирина Николаевна** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)
Член редакционной коллегии: **Драган Елена Ивановна** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)
Член редакционной коллегии: **Ефименко Надежда Анатольевна** — доктор экономических наук, профессор (Черкассы, Украина)
Член редакционной коллегии: **Заруцкая Елена Павловна** — доктор экономических наук, профессор (Днепр, Украина)
Член редакционной коллегии: **Захарин Сергей Владимирович** — доктор экономических наук, старший научный сотрудник, профессор (Киев, Украина)
Член редакционной коллегии: **Зелиско Инна Михайловна** — доктор экономических наук, профессор, академик Академии экономических наук Украины (Киев, Украина)
Член редакционной коллегии: **Зось-Киор Николай Валерьевич** — доктор экономических наук, профессор (Полтава, Украина)
Член редакционной коллегии: **Ильчук Павел Григорьевич** — доктор экономических наук, доцент (Львов, Украина)
Член редакционной коллегии: **Клочан Вячеслав Васильевич** — доктор экономических наук, профессор (Николаев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Копилюк Оксана Ивановна** — доктор экономических наук, профессор (Львов, Украина)

Член редакционной коллегии: **Кравченко Ольга Алексеевна** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Кухленко Олег Васильевич** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Лойко Валерия Викторовна** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Лоханова Наталья Алексеевна** — доктор экономических наук, профессор (Львов, Украина)

Член редакционной коллегии: **Малик Николай Иосифович** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Мигус Ирина Петровна** — доктор экономических наук, профессор (Черкассы, Украина)

Член редакционной коллегии: **Мухсинова Лейла Хасановна** — доктор экономических наук, доцент (Оренбург, Российская Федерация)

Член редакционной коллегии: **Ниценко Виталий Сергеевич** — доктор экономических наук, доцент (Одесса, Украина)

Член редакционной коллегии: **Олейник Александр Васильевич** — доктор экономических наук, профессор (Харьков, Украина)

Член редакционной коллегии: **Осмятченко Владимир Александрович** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Охрименко Игорь Витальевич** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Паска Игорь Николаевич** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Разумова Екатерина Николаевна** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Рамский Андрей Юрьевич** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Селиверстова Людмила Сергеевна** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Скрипник Маргарита Ивановна** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Смолин Игорь Валентинович** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Сунцова Алеся Александровна** — доктор экономических наук, профессор, академик Академии экономических наук Украины (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Танклевская Наталья Станиславовна** — доктор экономических наук, профессор (Херсон, Украина)

Член редакционной коллегии: **Токарь Владимир Владимирович** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Тульчинская Светлана Александровна** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Хахонова Наталья Николаевна** — доктор экономических наук, профессор (Ростов-на-Дону, Российская Федерация)

Член редакционной коллегии: **Чижевская Людмила Витальевна** — доктор экономических наук, профессор (Житомир, Украина)

Член редакционной коллегии: **Чубукова Ольга Юрьевна** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Шевчук Ярослав Васильевич** — доктор экономических наук, старший научный сотрудник, доцент (Нововольнск, Волынская обл., Украина)

Член редакционной коллегии: **Шинкарук Лидия Васильевна** — доктор экономических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии наук Украины (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Шпак Валентин Аркадьевич** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Белялов Талят Энверович** — кандидат экономических наук, доцент (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Скрыньковский Руслан Николаевич** — кандидат экономических наук, член-корреспондент Украинской академии наук (Львов, Украина)

Член редакционной коллегии: **Peter Bielik** — Dr. hab. (Словацкая Республика)

Член редакционной коллегии: **Eva Fichtnerová** — University of South Bohemia in ČeskéBudějovice (Чешская Республика)

Член редакционной коллегии: **József Káposzta** — Dr. hab. (Венгрия)

Член редакционной коллегии: **Henrietta Nagy** — Dr. hab. (Венгрия)

Член редакционной коллегии: **Anna Törő-Dunay** — Dr. hab. (Венгрия)

Член редакционной коллегии: **Mirosław Wasilewski** — Dr. hab., Associate professor WULS-SGGW (Польша)

Член редакционной коллегии: **Natalia Wasilewska** — Doctor of Economic Sciences, professor UJK (Польша)

Раздел «Юридические науки»:

Член редакционной коллегии: **Аристова Ирина Васильевна** — доктор юридических наук, профессор (Сумы, Украина)

Член редакционной коллегии: **Бондаренко Игорь Иванович** — доктор юридических наук, профессор (Братислава, Словацкая Республика)

Член редакционной коллегии: **Галунько Валентин Васильевич** — доктор юридических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Гиренко Инна Владимировна** — доктор юридических наук, доцент (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Глушков Валерий Александрович** — доктор юридических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Головко Александр Николаевич** — доктор юридических наук, профессор, заслуженный юрист Украины (Харьков, Украина)

Член редакционной коллегии: **Грохольский Владимир Людвигович** — доктор юридических наук, профессор (Одесса, Украина)

Член редакционной коллегии: **Калужный Ростислав Андреевич** — доктор юридических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Клемпарський Николай Николаевич** — доктор юридических наук, профессор (Кривой Рог, Украина)

Член редакционной коллегии: **Лоредана Джани Агуире** — доктор права, профессор (Итальянская Республика)

Член редакционной коллегии: **Лоренцмайер Штефан** — доктор юридических наук, профессор (Аугсбург, Федеративная Республика Германия)

Член редакционной коллегии: **Макарова Тамара Ивановна** — доктор юридических наук, профессор (Минск, Республика Беларусь)

Член редакционной коллегии: **Мельничук Ольга Федоровна** — доктор юридических наук, доцент (Винница, Украина)

Член редакционной коллегии: **Овчарук Сергей Станиславович** — доктор юридических наук (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Омельчук Василий Андреевич** — доктор юридических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Остапенко Александр Иванович** — доктор юридических наук, профессор (Львов, Украина)

Член редакционной коллегии: **Пивовар Юрий Игоревич** — доктор философии в сфере права, доцент (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Позняков Спартак Петрович** — доктор юридических наук, доцент (Ирпень, Украина)

Член редакционной коллегии: **Светличный Александр Петрович** — доктор юридических наук, доцент (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Сидор Виктор Дмитриевич** — доктор юридических наук, профессор (Черновцы, Украина)

Член редакционной коллегии: **Таранова Татьяна Сергеевна** — доктор юридических наук, профессор (Минск, Республика Беларусь)

Член редакционной коллегии: **Мушенко Виктор Васильевич** — кандидат юридических наук, доцент (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Олейник Анатолий Ефимович** — кандидат юридических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Фунта Рагислав** — кандидат юридических наук, доцент (Сладковичово, Словацкая Республика)

Член редакционной коллегии: **Химич Ольга Николаевна** — кандидат юридических наук (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Легенький Николай Иванович** — кандидат педагогических наук, доцент (Киев, Украина)

Раздел «Технические науки»:

Член редакционной коллегии: **Беликов Анатолий Серафимович** — доктор технических наук, профессор (Днепр, Украина)

Член редакционной коллегии: **Луценко Игорь Анатольевич** — доктор технических наук, профессор (Кременчуг, Украина)

Член редакционной коллегии: **Мельник Виктория Николаевна** — доктор технических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Наумов Владимир Аркадьевич** — доктор технических наук, профессор (Калининград, Российская Федерация)

Член редакционной коллегии: **Румянцев Анатолий Александрович** — доктор технических наук, профессор (Краматорск, Украина)

Член редакционной коллегии: **Сергейчук Олег Васильевич** — доктор технических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Чабан Виталий Васильевич** — доктор технических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Артюхов Артем Евгеньевич** — кандидат технических наук, доцент (Сумы, Украина)

Член редакционной коллегии: **Баширбейли Адалат Исмаил** — кандидат технических наук, главный научный специалист (Баку, Республика Азербайджан)

Член редакционной коллегии: **Коньков Георгий Игоревич** — кандидат технических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Саньков Петр Николаевич** — кандидат технических наук, доцент (Днепр, Украина)

Раздел «Политические науки»:

Член редакционной коллегии: **Пахрутдинов Шукридин Илесович** — доктор политических наук, профессор (Республика Узбекистан)

Член редакционной коллегии: **Шамраева Валентина Михайловна** — доктор политических наук, доцент (Харьков, Украина)

Раздел «Государственное управление»:

Член редакционной коллегии: **Дегтярь Андрей Олегович** — доктор наук по государственному управлению, профессор (Харьков, Украина)

Член редакционной коллегии: **Дегтярь Олег Андреевич** — доктор наук по государственному управлению, доцент (Харьков, Украина)

Член редакционной коллегии: **Колтун Виктория Семеновна** — доктор наук по государственному управлению, доцент (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Мироненко Марк Юрьевич** — доктор наук по государственному управлению, профессор (Винница, Украина)

Член редакционной коллегии: **Степанов Виктор Юрьевич** — доктор наук по государственному управлению, профессор (Харьков, Украина)

Раздел «Психологические науки»:

Член редакционной коллегии: **Филева-Русева Красимира Георгиева** — кандидат психологических наук, доцент (Пловдив, Республика Болгария)

Член редакционной коллегии: **Цахаева Анжелика Амировна** — доктор психологических наук, профессор (Махачкала, Республика Дагестан, Российская Федерация)

Член редакционной коллегии: **Щербан Татьяна Дмитриевна** — доктор психологических наук, профессор, Заслуженный работник образования Украины, ректор Мукачевского государственного университета (Мукачево, Украина)

Раздел «Физико-математические науки»:

Член редакционной коллегии: **Задерей Петр Васильевич** — доктор физико-математических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Ковальчук Александр Васильевич** — доктор физико-математических наук, старший научный сотрудник (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Вицентий Александр Владимирович** — кандидат математических наук, доцент (Апатиты, Мурманская обл., Российская Федерация)

Раздел «Философские науки»:

Член редакционной коллегии: **Байчоров Александр Мухтарович** — доктор философских наук, профессор (Минск, Республика Беларусь)

Член редакционной коллегии: **Ильина Антонина Анатольевна** — доктор философских наук, доцент (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Сутужко Валерий Валериевич** — доктор философских наук, доцент (Саратов, Российская Федерация)

Член редакционной коллегии: **Фархитдинова Ольга Михайловна** — кандидат философских наук (Украина)

Раздел «Медицинские науки»:

Член редакционной коллегии: **Стеблюк Всеволод Владимирович** — доктор медицинских наук, профессор криминалистики и судебной медицины, Народный Герой Украины, Заслуженный врач Украины (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Свиридов Николай Васильевич** — доктор медицинских наук, главный научный сотрудник отдела эндокринологичной хирургии, руководитель Центра диабетической стопы (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Щуров Владимир Алексеевич** — доктор медицинских наук, профессор, главный научный сотрудник лаборатории коррекции деформаций и удлинения конечностей (Курган, Российская Федерация)

Раздел «Химические науки»:

Член редакционной коллегии: **Иоелович Михаил Яковлевич** — доктор химических наук, профессор (Реховот, Израиль)

Член редакционной коллегии: **Баула Ольга Петровна** — кандидат химических наук, доцент (Киев, Украина)

Раздел «Исторические науки»:

Член редакционной коллегии: **Билан Сергей Алексеевич** — доктор исторических наук, доцент (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Добржанский Александр Владимирович** — доктор исторических наук, профессор (Черновцы, Украина)

Член редакционной коллегии: **Сопов Александр Валентинович** — доктор исторических наук, профессор (Майкоп, Республика Адыгея, Российская Федерация)

Раздел «Географические науки»:

Член редакционной коллегии: **Набиев Алпаша Алибек** — доктор наук по геоинформатике, старший преподаватель (Баку, Азербайджанская Республика)

Член редакционной коллегии: **Свиных Владимир Геннадьевич** — доктор географических наук, профессор (Москва, Российская Федерация)

Раздел «Биологические науки»:

Член редакционной коллегии: **Сенотрусова Светлана Валентиновна** — доктор биологических наук, доцент (Москва, Российская Федерация)

Член редакционной коллегии: **Федоненко Елена Викторовна** — доктор биологических наук, профессор (Днепр, Украина)

Член редакционной коллегии: **Маренков Олег Николаевич** — кандидат биологических наук, доцент (Днепр, Украина)

Раздел «Ветеринарные науки»:

Член редакционной коллегии: **Ватников Юрий Анатольевич** — доктор ветеринарных наук, профессор, Директор департамента ветеринарной медицины аграрно-технологического института ФГАОУ ВО «Российский университет дружбы народов» (Москва, Российская Федерация)

Член редакционной коллегии: **Концевая Светлана Юрьевна** — доктор ветеринарных наук, профессор, проректор по инновационному развитию ФГБОУ ДПО «Российская академия кадрового обеспечения АПК» МСХ РФ (Москва, Российская Федерация)

Член редакционной коллегии: **Уша Борис Вениаминович** — Академик РАН, доктор ветеринарных наук, профессор, директор Института ветеринарно-санитарной экспертизы, биологической и пищевой безопасности Московского государственного университета пищевых производств (Москва, Российская Федерация)

Раздел «Педагогические науки»:

Член редакционной коллегии: **Кузава Ирина Борисовна** — доктор педагогических наук, доцент (Луцк, Украина)

Член редакционной коллегии: **Мулик Катерина Витальевна** — доктор педагогических наук, доцент (Харьков, Украина)

Член редакционной коллегии: **Рыбалко Лина Николаевна** — доктор педагогических наук, профессор (Полтава, Украина)

Раздел «Сельскохозяйственные науки»:

Член редакционной коллегии: **Вавилова Елена Васильевна** — кандидат сельскохозяйственных наук, доцент (Москва, Российская Федерация)

Член редакционной коллегии: **Шарамок Татьяна Сергеевна** — кандидат сельскохозяйственных наук, доцент (Днепр, Украина)

Член редакционной коллегии: **Katalin Posta** — Prof. Dr. (Венгрия)

Раздел «Физическое воспитание и спорт»:

Член редакционной коллегии: **Мулик Вячеслав Владимирович** — доктор наук по физическому воспитанию и спорту, профессор (Харьков, Украина)

Раздел «Искусствоведение»:

Член редакционной коллегии: **Симак Анна Ивановна** — кандидат искусствоведческих наук, доцент (Кишинев, Республика Молдова)

ЗМІСТ

CONTENTS

СОДЕРЖАНИЕ

ФИЗИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Reuven Tint

USING THE METHOD OF INFINITE RISE TO OBTAIN CERTAIN TYPES OF SOLUTIONS OF THREE-TERM EQUATION TH (ELEMENTARY ASPECT)..... 13

Баширбейли А. И., Баширов А. И., Гарибов М. Б.

ТЕХНОЛОГИЯ ПОЛУЧЕНИЯ ГИПОХЛОРИТА НАТРИЯ ИЗ МОРСКОЙ ВОДЫ..... 15

Бергульов Антон Сергійович

РОЗРАХУНОК НАПРУЖЕНО-ДЕФОРМОВАНОГО СТАНУ СКІНЧЕНОЕЛЕМЕНТНОЇ КОМПОЗИТНОЇ АНІЗОТРОПНОЇ ОБЛАСТІ З РІЗНОМАНІТНИМИ ГРАНИЧНИМИ УМОВАМИ НА ПОВЕРХНІ..... 18

Циганкова Ганна Анатоліївна, Гузенко Світлана Володимирівна

РОЗВ'ЯЗАННЯ ДИФЕРЕНЦІАЛЬНИХ РІВНЯНЬ З ЧАСТИННИМИ ПОХІДНИМИ З ВИКОРИСТАННЯМ ПРОГРАМНОГО ПАКЕТУ MATHCAD..... 25

Эсанов Шермамат Эшкулович

КУРС ИНФОРМАТИКИ В ВУЗЕ, КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ..... 28

ФИЗИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ И СПОРТ

Султонов Рустам Тураевич, Рўзикулов Дилшод Мурадкулович

ЙИЛЛИК ТАЙЁРГАРЛИК ЦИКЛИДА СПОРТ ФОРМАСИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ..... 34

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Turabaeva Kamila Eshmaxmatovna

DIFFERENT STYLES OF TEACHING..... 37

Abdirahimova Mohigul Normurodovna

LEARNING VOCABULARY THROUGH GRAMMAR MATERIAL..... 40

Badalova Luisa Holmamatovna TEACHING LISTENING COMPREHENSION.....	42
Гордієнко Наталія Миколаївна ОСОБЛИВОСТІ ВИНИКНЕННЯ ЛЕКСИЧНИХ ІННОВАЦІЙ	45
Ziyatov Akmal Tursunovich TEACHING THE RECEPTIVE SKILLS.....	47
Смирнова Веста Николаевна, Павлова Анна Дмитриевна ПРОБЛЕМА КАЧЕСТВА ПЕРЕВОДА КОММЕРЧЕСКОЙ ДОКУМЕНТАЦИИ	50
Смирнова Веста Николаевна, Павлова Анна Дмитриевна ПРАКТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ПЕРЕВОДА ИНЖЕНЕРНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ ИНСТРУКЦИИ	53

ХИМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Богомазова Анна Александровна, Мунасыпова Регина Наилевна, Михайлова Наталья Николаевна ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ЗАМЕЩЕННЫХ ДИЕНОВ С ДИГАЛОГЕНКАРБЕНАМИ.....	56
--	----

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Dobrovolska O. V. FORMATION OF THE EFFECTIVE FINANCIAL RELATIONSHIPS OF AGRICULTURAL FARMS WITH CREDIT AND FINANCIAL SYSTEM IN UKRAINE	61
Khudayberganov Dilshod Tuhtabayevich ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF THE GOODS AND SERVICES MARKET IN THE REGION IS SET	68
Барбакадзе Елизбар Иванович ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ГРУППОВОЙ РАЗРАБОТКИ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО РЕШЕНИЯ.....	71
Беялов Т. Е., Хусаїнова А. С. РОЛЬ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ ПІДПРИЄМСТВА.....	74
Волошин Костянтин Вікторович СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ УПРАВЛІННЯ ТРАНСПОРТНИМ ПІДПРИЄМСТВОМ	78
Гетьман Лариса Геннадіївна ІНФОРМАЦІЯ ЯК ФАКТОР СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ.....	83
Губай Микола РЕГУЛЮВАННЯ АУТСОРСИНГУ АДМІНІСТРАТИВНИХ ВИТРАТ БАНКІВ В УКРАЇНІ	87
Демчук Н. І., Маркін В. В. ФІНАНСИ СІЛЬСЬГОСПОДСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ	98
Джулакидзе Емзар Гивиевич ЭФФЕКТИВНАЯ ОПЕРАЦИОННАЯ СТРАТЕГИЯ – НЕОБХОДИМОЕ УСЛОВИЕ УСПЕХА.....	101

Кінах Неля Володимирівна ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНО-ПОЛЬСЬКОГО ТРАНСКОРДОННОГО РЕГІОНУ	104
Клювак Оксана Володимирівна ДІАГНОСТИКА ТЕНДЕРНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ У СИСТЕМІ ЕЛЕКТРОННИХ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ	108
Мельник Альона Олексіївна, Власюк Назар Володимирович БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩЕ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	115
Невесенко Анна Володимирівна ФУНКЦІОНУВАННЯ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ У КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ БЮДЖЕТНОЇ ПІДТРИМКИ: ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ.....	120
Павловські Гжегож ЩОДО ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ БУДІВЕЛЬНОЇ СФЕРИ В УКРАЇНІ	124
Плахтій Т. Ф. АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО УДОСКОНАЛЕННЯ ЯКІСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ОБЛІКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ.....	136
Степанов Д. С. ФОРМУВАННЯ ТА ДІАГНОСТИКА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	144
Тимчишин-Чемерис Юлія Василівна, Солдат Ольга Андріївна ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ТА ФАКТОРИ ПРИБУТКУ ГОТЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА	147
Торба А. В. ІННОВАЦІЇ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ	153
Феєр Анастасія Євгенівна, Гоблик Володимир Васильович ЕКОНОМІКО-ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ МІНЕРАЛЬНИХ ВОД ЗАКАРПАТТЯ	160
Філон Михайло Михайлович, Іванчо Єлена Антонівна ЕМІГРАЦІЯ В УКРАЇНІ, ПРОБЛЕМИ І ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ	163
Шавшин Олександр Сергійович СТРАТЕГІЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА	167
Штундер Ірина Олександрівна, Назаренко Вікторія Михайлівна ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЛОЯЛЬНОСТІ НА РИНКУ ГРОМАДСЬКОГО ХАРЧУВАННЯ В УКРАЇНІ	172

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

Защитникова Марина Юрьевна
ПРОБЛЕМЫ ПРИ ОСМОТРЕ МЕСТА ДТП ПРИ ПРОИЗВОДСТВЕ ПО ДЕЛАМ
ОБ АДМИНИСТРАТИВНЫМ ПРАВОНАРУШЕНИЯМ..... 176

Ковалко Наталія Миколаївна, Ястребова Ольга Володимирівна
ФЕНОМЕН НЕЗАЛЕЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ ЯК КЛЮЧОВИЙ
КРИТЕРІЙ ЕФЕКТИВНОСТІ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ..... 179

Розенко Станислав Васильевич, Рожин Артем Аркадьевич
УБИЙСТВО, СОВЕРШЕННОЕ В СОСТОЯНИИ АФФЕКТА 184

Reuven Tint
Number Theorist, Israel

USING THE METHOD OF INFINITE RISE TO OBTAIN CERTAIN TYPES OF SOLUTIONS OF THREE-TERM EQUATION TH (ELEMENTARY ASPECT)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДА БЕСКОНЕЧНОГО ПОДЪЕМА ДЛЯ ПОЛУЧЕНИЯ НЕКОТОРЫХ ТИПОВ РЕШЕНИЙ ТРЕХЧЛЕННЫХ УРАВНЕНИЙ (ЭЛЕМЕНТАРНЫЙ АСПЕКТ)

Annotation. An infinitely lifting method for making certain types of three-term equations, which is completely refuted by the ABC conjecture.

Key words: three-term equation, the method of infinite growth, elementary aspect.

Аннотация. Использован метод бесконечного подъема для получения некоторых типов решений трехчленных уравнений, которыми полностью опровергается авс-гипотеза.

Ключевые слова: трехчленные уравнения, метод, бесконечный подъем, элементарный аспект.

§ 1

Theorem. “For all three are relatively prime positive integers a, b, c , such that $(a_0 = a^x) + (b_0 = b^y) = (c_0 = c^z)$, for $x > 0, y > 0$ are arbitrary real positive numbers, $z = \frac{\ln(a^x + b^y)}{\ln c}$, runs in an infinite number of cases

$$c_\infty^2 > \text{rad}(a_\infty b_\infty c_0)”. (1)$$

Evidence

1.1. We have (1) for positive numbers a_0, b_0, c_0 the equation $a_0 + b_0 = c_0$ (2).

From (2) $(\sqrt{a_0})^2 + (\sqrt{b_0})^2 = (\sqrt{c_0})^2$ (3). Let us assume (3)

$$1) m_1 = \sqrt{a_0}, n_1 = \sqrt{b_0},$$

$$a_1 = m_1^2 - n_1^2 = |a_0 - b_0|, b_1 = 2 m_1 n_1 = 2^{x-1} \cdot |\sqrt{a_0 b_0}|,$$

$$c_1 = m_1^2 + n_1^2 = (a_0 + b_0) = c_0, c_1^2 = c_0^{2^{x-1}}.$$

$$2) m_2 = a_1 = |a_0 - b_0|, n_2 = b_1 = 2 |\sqrt{a_0 b_0}|, a_2 = m_2^2 - n_2^2 = (a_0 - b_0)^2 - (2 \sqrt{a_0 b_0})^2,$$

$$b_2 = 2 m_2 n_2 = 2^2 |(a_0 - b_0)| \cdot |\sqrt{a_0 b_0}|,$$

$$c_2 = m_2^2 + n_2^2 = c_0^2, c_2^2 = c_0^{2^{2x-2}}.$$

etc.

.....

$$\infty) b_\infty = (b_\infty : 2^\infty) \cdot 2^\infty, c_\infty^2 = c_0^{2^{2^\infty}}, \infty = 1, 2, 3, \dots$$

1.2. Statement. “Each equation (2) is the source for in countless cases of “exceptional” triples such that $c_\infty^2 = c_0^{2^\infty} > \text{rad}(a_\infty b_\infty c_0)$, starting with some “ ∞ ”, If only $m_\infty = a_{\infty-1}, n_\infty = b_{\infty-1}$, and so recursively to infinity.

Evidence

1.2.1. We have the identity: $c^6 - a^6 - b^6 \equiv 3a^2 b^2 c^2$, if $a^2 + b^2 = c^2; a, b, c - \text{relatively prime integers}$. Definitions of $3 a^2 b^2 c^2 < c^6$ и $c^2 > |ab|$.

1.2.2. Always at some point in the infinite series $2^1, 2^2, 2^3, \dots, 2^\infty \dots$ There “ ∞ ” such, that in “ b_∞ ” factor $2^\infty > c_0$ (endless lifting method). Hence, $c_{\infty=c_0}^2 > \text{rad}(a_\infty b_\infty c_0)$.

1.2.3. Thereby completely proved Theorem (1).

Examples:

1) For $x=y=z=1$ $3+2=5$ $(a^{\frac{1}{2}})^2 + (b^{\frac{1}{2}})^2 = (c^{\frac{1}{2}})^2$. Take $m_1 = 3^{\frac{1}{2}}$, $n_1 = 2^{\frac{1}{2}}$. Then,

$$a_1 = m_1^2 - n_1^2 = 3 - 2 = 1, \quad b_1 = 2m_1 n_1 = 2^{x-1} \cdot 6^{\frac{1}{2}},$$

$$c_1 = m_1^2 + n_1^2 = 5, \quad c_1^2 = c^{2^{x-1}} = 5^{2^{x-1}} < \text{rad}(2.3.5) = 30.$$

2) $m_2 = a_1 = 1$, $n_2 = b_1 = 2 \cdot 6^{\frac{1}{2}}$, $a_2 = 23$, $b_2 = 2^{2^{x-2}} \cdot 6^{\frac{1}{2}}$, $c_2 = 5^2$, $c_2^2 = c^{2^{x-2}} = 5^4 = 625 < \text{rad}(23.2.3.5) = 690$.

$$3) m_3 = a_2 = 23, \quad n_3 = b_2 = 2^2 \cdot 6^{\frac{1}{2}},$$

$$a_3 = 433, \quad b_3 = 2^{x-3} \cdot 23 \cdot 6^{\frac{1}{2}}, \quad c_3 = 5^{2^{x-3}},$$

$$c_3^2 = c^{x-3} = 5^8 = 390625 >$$

$> \text{rad}(433.2.3.5) = 12990$, etc. recurrently to infinity.

Option $x=y=z=2$ published. [1]

§ 2

Final statement of the theorem (1): “For all three are relatively prime positive integers a, b, c , such that $a^x + b^y = c^z$, where $x > 0, y > 0$ – arbitrary real posi-

tive numbers, $z = \frac{\ln(a^x + b^y)}{\ln c}$, beginning with a “ ∞ ”, is performed in an infinite number of cases of inequality $c_x^2 = c^{2^x} > \text{rad}(a_x b_x c)$, if only $m_x = a_{x-1}$, $n_x = b_{x-1}$, used in equation $a_x^2 + b_x^2 = c_x^2$ by $a_x = a_{x-1}^2 - b_{x-1}^2$, $b_x = 2a_{x-1}b_{x-1}$, $c_x = a_{x-1}^2 + b_{x-1}^2$ (endless lifting method)”. (4)

§§ 1 foregoing, and 2 completely refuted by the ABC conjecture.

Literature

1. Reuven Tint, “On some embodiments”, Pythagorean “decisions and other higher order equations” (elementary aspect), 2017. www.ferm-tint.blogspot.co.il

Баширбейли А. И.

*Доктор философии по техническим наукам,
главный научный специалист*

Bashirbeyli A. I.

*Doctor of Philosophy in Technical Sciences,
Chief scientist*

Баширов А. И.

Экономист-менеджер

Bashirov A. I.

Economist-manager

Гарибов М. Б.

Инженер-конструктор

Garibov M. B.

Engineer-constructor

ТЕХНОЛОГИЯ ПОЛУЧЕНИЯ ГИПОХЛОРИТА НАТРИЯ ИЗ МОРСКОЙ ВОДЫ

TECHNOLOGY OF OBTAINING HYPOCHLORITE SODIUM FROM SEA WATER

Аннотация. Целью данной работы является ознакомление с прорывной технологией и оборудованием по производству гипохлорита натрия. Были рассмотрены плюсы и минусы других установок по производству гипохлорита натрия. В результате можно сделать вывод о возможности использования предлагаемой технологии и оборудования.

Abstract. The purpose of this work is to get acquainted with breakthrough technology and equipment for the production of sodium hypochlorite. The pros and cons of other sodium hypochlorite production facilities were considered. As a result, it can be concluded that the proposed technology and equipment can be used.

Электролитический метод получения гипохлорита натрия известен с прошлого тысячелетия. Этот метод по-прежнему остается перспективным и в последнее время находит все более широкое и разнообразное практическое применение. При этом электролитический метод постоянно совершенствуется и модернизируется в направлении улучшения эколого-экономических показателей технологического процесса.

При сравнительной схожести технологий электролитического получения гипохлорита натрия конкурентоспособность электролизной установки и перспективы ее широкомасштабного применения определяются в мировой практике в основном возможностью использования соли любого качества; энергосбережением; расходами на подготовку воды для рабочего солевого раствора; безотходностью технологического цикла, не требующего проведения до-

полнительных природоохранных мероприятий; безопасностью и надежностью производства.

Вообще, чтобы обезвредить воды существует много физических, химических, термических и других способы. Установки предназначены, чтобы с применением столовой соли получить необходимое количество гипохлорита натрия на месте.

Применение хлора или же диоксида хлора требует повышенной осторожности с точки зрения экологии. Поэтому в конце прошлого тысячелетия начали отказываться от применения хлора и диоксида хлора.

Предлагается, процесс постепенного перевода работы водоочистных станций на использование гипохлорита натрия вместо жидкого хлора. Установки, построенные на основе прорывной технологии применения компактного анода — катодной конструкции (АКК) [1, 2], предназначены для производства и дозирования гипохлорита натрия, применяемого

в лечебно-профилактических учреждениях, водозаборах, бассейнах и очистных станциях для обеззараживания питьевой воды и сточных вод в соответствии с гигиеническими требованиями и нормами водоподготовки [2]. Предлагается установки ручного управления, работающие в циклическом режиме получение гипохлорита натрия из морской воды.

На наш взгляд, наиболее эффективный способ очищение воды – гипохлоритом натрия полученной из морской воды. Гипохлорит натрия, получаемый в электролизере, позволяет осуществлять обеззараживание воды также эффективно, как это делает жидкий хлор, но в отличие от хлора гипохлорит не обладает токсичными свойствами, при правильном применении.

Прорывная технология АКК, дают возможность самостоятельно изготовить на основе гипохлорита различные дезинфекционные растворы, успешно при-

меняемые в широком диапазоне. В качестве сырья используется морская вода. Обеззараживание воды, при котором применяется гипохлорит натрия, – это последний этап водоподготовки, при котором гипохлорит уничтожает микроорганизмы и предотвращает возможность появления их в воде. Приобретать готовый гипохлорит натрия не целесообразно по многим причинам. Наиболее выгодно получать гипохлорит натрия непосредственно на месте потребления, что позволяет значительно снизить расходы на обеззараживание воды.

Кроме этого, гипохлорит получать на месте использования не только выгоднее, но и безопаснее, потому что во время длительного хранения гипохлорит натрия разлагается с выделением хлора и кислорода.

В Таблице 1 показано сертификат качества полученного гипохлорита натрия из воды Каспийского моря в 3-х вариантах.

Таблица 1

CERTIFIKAT of QUALITY	15-0923
Our ref no:	X&S15-0923
Item:	Adalat Bashirbeyli
Product:	Water Caspian Sea
Sample from:	Caspian Sea
Sample submitted by:	Reagents
Sample analyzed by:	LRS «Ximservis»

Показатели	Обозначение	Норма	1 вариант		2 вариант		3 вариант	
			Мг/литр	%	Мг/литр	%	Мг/литр	%
РН		6,5-8,0	-		-		-	
Температура	С°		38,5		37,4		39,7	
Цвет	Интенсивность цвета		Без цвета				Без цвета	
Запах	Балл		Хлористый		Хлористый		Хлористый	
Прозрачность	См		прозрачный		18,7		прозрачный	
Подвешенные частицы	Мг/литр	40	43,0	0,0043	102,5	0,0102	24,0	0,0024
Общая щелочность	Мгэкв/литр	5,0	нет	нет	нет	нет	нет	нет
Кислотность	Мгэкв/литр		нет	нет	нет	нет	нет	нет
Твердость воды	Мгэкв/литр	80	76,0	0,0076	83,0	0,0083	73,0	0,0073
Ca ⁺⁺	Мг/литр	450	340	0,034	400	0,0400	306,6	0,0306
Mg ⁺⁺	Мг/литр	700	717,0	0,0717	766,0	0,0766	705,2	0,0705
Хлориды	Мг/литр	5000	4807,3	0,4807	52378,0	5,2378	5237,8	0,5237
Активный хлор	Мг/литр		112,0	0,0112	647,2	0,0647	63,8	0,0063

Note:

All above analysis were performed by LRS «Ximservis» laboratory using their own equipment, reagents and witnessed by LRS «Ximservis» laboratory chemist.

Sample received: 23/10/2015

Sample analyzed: 23-27.10.2015

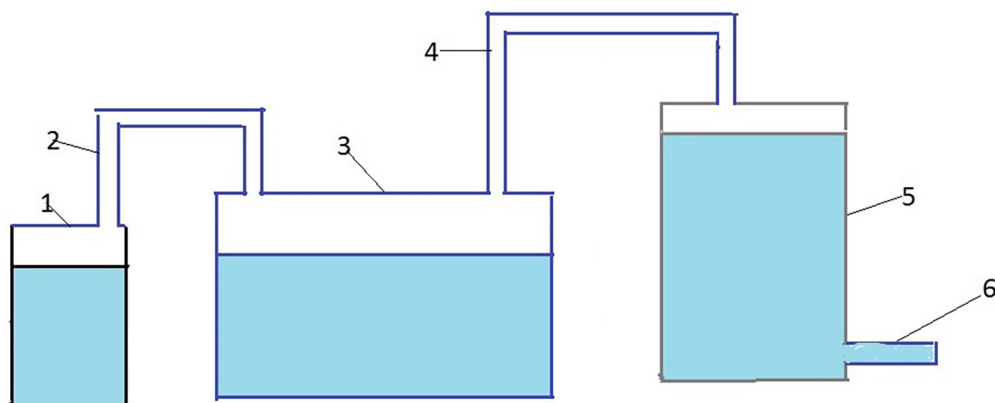

Рис. 1

Получаемый гипохлорит натрия является практически нетоксичным и обладает высокой эффективностью. Поэтому обеззараживание воды происходит в соответствии с необходимыми гигиеническими требованиями и нормами водоподготовки. Применяя при водоподготовке и на очистных станциях новой технологии АКК, решается проблема дезинфекции воды раз и навсегда. Такие установки были созданы и неоднократно демонстрированы на выставках и на лабораторном уровне [3–5].

На рис. 1 показано принципиальная схема функционирования системы:

1 — установка для очистки морской воды, 2 — передача воды в бак, 3 — бак, 4 — шланг для передачи воды, 5 — электролизер, 6 — готовый ГХН.

РЕЗЮМЕ. На наш взгляд, разработки промышленной установки получения гипохлорит натрия на основе предлагаемой прорывной технологии *гипохлорита натрия* из морской воды является перспективным.

Литература

1. Новая технология получения газообразного топлива из морской воды ISJ: № 11(21)/2016, 1 том, стр. 118–119, <http://www.inter-nauka.com/uploads/public/14827473178990.rar>
2. Bəşirbəyli Ə.İ., Qəribov M.B., Bəşirov Ə.İ., Qəribov A.M., «Natrium-hipoxloridin dəniz suyundan alınması». AR MHA, Şəhadətnamə № 8685, Elmi məqalə (kimya texnologiyası sahəsi üzrə), Qeydiyyat № 04/C-8224-15, 23.11.2015.
3. <http://www.mozyrsalt.by/ru/production/type3/item5> (21.11.2015)
4. news.lent.az/news/112998
5. www.serqqapisi.az/.../5987-taemiz-su-sazhhlam...

Бергульов Антон Сергійович

кандидат фізико-математичних наук по спеціальності

01.02.04 механіка деформівного твердого тіла, програміст

Бергулев Антон Сергеевич

кандидат физико-математических наук по специальности

01.02.04 механика деформируемого твердого тела, программист

Berhulov Anton

Phd, programmer

РОЗРАХУНОК НАПРУЖЕНО-ДЕФОРМОВАНОГО СТАНУ СКІНЧЕНОЕЛЕМЕНТНОЇ КОМПЗИТНОЇ АНІЗОТРОПНОЇ ОБЛАСТІ З РІЗНОМАНІТНИМИ ГРАНИЧНИМИ УМОВАМИ НА ПОВЕРХНІ

РАСЧЕТ НАПРЯЖЕННО-ДЕФОРМИРОВАННОГО СОСТОЯНИЯ КОНЕЧНОЭЛЕМЕНТНОЙ КОМПЗИТНОЙ АНИЗОТРОПНОЙ ОБЛАСТИ С РАЗЛИЧНЫМИ ГРАНИЧНЫМИ УСЛОВИЯМИ НА ПОВЕРХНОСТИ

CALCULATION OF STRESS-STRAIN STATE OF FINITE COMPOSITE ANISOTROPIC REGIONS WITH DIFFERENT BOUNDARY CONDITIONS ON THE SURFACE

Анотація. Представлено чисельно-аналітичний підхід до дослідження напружено-деформованого стану анізотропної скінченоелементної композитної області з різноманітними граничними умовами на поверхні. Задача розв'язується шляхом використання тривимірної моделі теорії пружності. Система диференціальних рівнянь в частинних похідних зводиться до одновимірної задачі за рахунок використання методу сплайн-колокації у двох координатних напрямках. Крайова задача для системи звичайних диференціальних рівнянь високого порядку розв'язується стійким чисельним методом дискретної ортогоналізації.

Ключові слова: напружено-деформований стан, рівняння в частинних похідних, метод сплайн-колокації, метод дискретної ортогоналізації, анізотропна скінченоелементна область.

Аннотация. Представлен численно-аналитический подход к исследованию напряженно-деформированного состояния анизотропной конечноэлементной композитной области с различными граничными условиями на поверхности. Задача решается путем использования трехмерной модели теории упругости. Система дифференциальных уравнений в частных производных сводится к одномерной задаче за счет использования метода сплайн-коллокации в двух координатных направлениях. Граничная задача для системы обыкновенных дифференциальных уравнений высокого порядка решается устойчивым численным методом дискретной ортогонализации.

Ключевые слова: напряженно-деформированное состояние, уравнения в частных производных, метод сплайн-коллокации, метод дискретной ортогонализации, анизотропная конечноэлементная область.

Summary. There is a numerical and analytical approach to research of stress-strain state of an anisotropic composite finite element field with different boundary conditions on the surface. The problem is solved using a three-dimensional model of the theory of elasticity. The system of differential equations is reduced to one-dimensional problem through the use of spline-collocation in the two coordinate directions. Boundary value problem for a system of ordinary differential equations of higher order is decided with the stable numerical method of discrete orthogonalization.

Key words: stress-strain state, partial differential equations, method of spline collocation, method of discrete orthogonalization, anisotropic finite element region.

Конечноэлементные композитные области находят широкое применение во многих отраслях современной техники, таких как судостроение, космическая отрасль, строительство зданий и т.п. Для обеспечения прочности и надежности при эксплуатации соответствующих элементов конструкций важным является вопрос получения информации про их напряженно-деформированное состояние. Проведение исследований на основании трехмерной теории упругости конечноэлементных композитных областей произвольной формы связано с трудностями вычислительного характера. Поэтому можно представить лишь небольшое количество научных трудов, посвященных данному вопросу.

В данной работе предложено эффективный численно-аналитический подход к исследованию напряженно-деформированного состояния конечноэлементных композитных слоистых анизотропных областей на основании теории упругости. Подход базируется на использовании метода сплайн-аппроксимации и метода коллокации, при помощи которых исходная трехмерная краевая задача для систем дифференциальных уравнений в частных производных сводится к соответствующей задаче для систем обыкновенных дифференциальных уравнений. Последняя решается устойчивым численным методом дискретной ортогонализации.

Исходные соотношения

Обозначим через *K* анизотропную пластину, состоящую из объединения кубических пластин (рис. 1):

Будем рассматривать задачу про напряженно-деформированное состояние такой пластины постоянной

толщины в прямоугольной системе координат (X, Y, Z). Соответственно линейной теории упругости исходные уравнения будут иметь следующий вид:

Уравнения равновесия:

$$\begin{cases} \frac{\partial \sigma_{xx}}{\partial x} + \frac{\partial \sigma_{yx}}{\partial y} + \frac{\partial \sigma_{zx}}{\partial z} + X = 0 \\ \frac{\partial \sigma_{xy}}{\partial x} + \frac{\partial \sigma_{yy}}{\partial y} + \frac{\partial \sigma_{zy}}{\partial z} + Y = 0 \\ \frac{\partial \sigma_{xz}}{\partial x} + \frac{\partial \sigma_{yz}}{\partial y} + \frac{\partial \sigma_{zz}}{\partial z} + Z = 0 \end{cases} \quad (1)$$

где σ_{ij} удовлетворяют закон парности касательных напряжений:

$$\sigma_{xy} = \sigma_{yx}; \sigma_{xz} = \sigma_{zx}; \sigma_{yz} = \sigma_{zy};$$

Соотношения Коши:

$$\begin{aligned} \epsilon_x &= \frac{\partial u}{\partial x}, \quad \epsilon_y = \frac{\partial v}{\partial y}, \quad \epsilon_z = \frac{\partial w}{\partial z}, \\ \epsilon_{xy} &= \frac{\partial u}{\partial y} + \frac{\partial v}{\partial x}, \quad \epsilon_{yz} = \frac{\partial v}{\partial z} + \frac{\partial w}{\partial y}, \quad \epsilon_{zx} = \frac{\partial w}{\partial x} + \frac{\partial u}{\partial z} \end{aligned} \quad (2)$$

Физические уравнения, что выражают закон Гука для анизотропного материала:

$$\begin{cases} \epsilon_x = \alpha_{11}\sigma_{xx} + \alpha_{12}\sigma_{yy} + \alpha_{13}\sigma_{zz} + \alpha_{14}\sigma_{xy} + \alpha_{15}\sigma_{yz} + \alpha_{16}\sigma_{xz} \\ \epsilon_y = \alpha_{12}\sigma_{xx} + \alpha_{22}\sigma_{yy} + \alpha_{23}\sigma_{zz} + \alpha_{24}\sigma_{xy} + \alpha_{25}\sigma_{yz} + \alpha_{26}\sigma_{xz} \\ \epsilon_z = \alpha_{13}\sigma_{xx} + \alpha_{23}\sigma_{yy} + \alpha_{33}\sigma_{zz} + \alpha_{34}\sigma_{xy} + \alpha_{35}\sigma_{yz} + \alpha_{36}\sigma_{xz} \\ \epsilon_{xy} = \alpha_{14}\sigma_{xx} + \alpha_{24}\sigma_{yy} + \alpha_{34}\sigma_{zz} + \alpha_{44}\sigma_{xy} + \alpha_{45}\sigma_{yz} + \alpha_{46}\sigma_{xz} \\ \epsilon_{yz} = \alpha_{15}\sigma_{xx} + \alpha_{25}\sigma_{yy} + \alpha_{35}\sigma_{zz} + \alpha_{45}\sigma_{xy} + \alpha_{55}\sigma_{yz} + \alpha_{56}\sigma_{xz} \\ \epsilon_{xz} = \alpha_{16}\sigma_{xx} + \alpha_{26}\sigma_{yy} + \alpha_{36}\sigma_{zz} + \alpha_{46}\sigma_{xy} + \alpha_{56}\sigma_{yz} + \alpha_{66}\sigma_{xz} \end{cases} \quad (3)$$

Как видим, в соотношении (3) присутствует двадцать одна независимая постоянная. На практике как правило рассматривают тела, для каждой

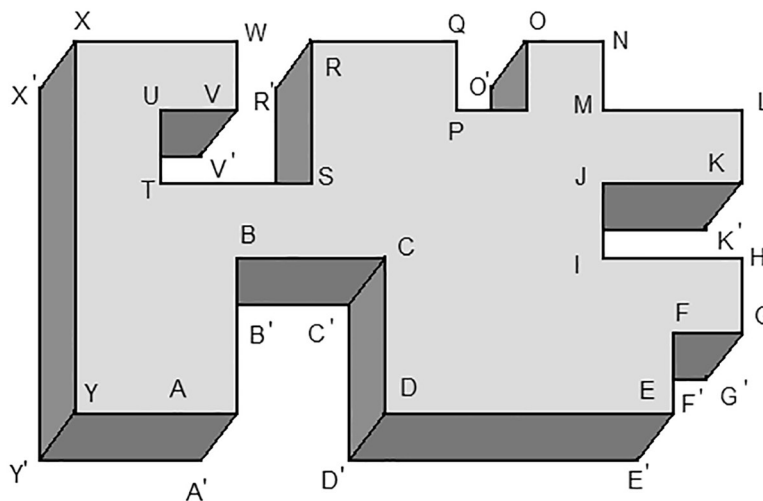

Рис. 1. Анизотропная пластина в виде объединения кубических пластин [разработка автора]

точки которых существует одна плоскость упругой симметрии, касательная к координатной поверхности $z = const$. В этом случае количество независимых переменных становится равной тринадцати, и закон Гука для таких тел примет вид:

$$\begin{cases} \varepsilon_x = \alpha_{11}\sigma_{xx} + \alpha_{12}\sigma_{yy} + \alpha_{13}\sigma_{zz} + \alpha_{14}\sigma_{xy} \\ \varepsilon_y = \alpha_{12}\sigma_{xx} + \alpha_{22}\sigma_{yy} + \alpha_{23}\sigma_{zz} + \alpha_{24}\sigma_{xy} \\ \varepsilon_z = \alpha_{13}\sigma_{xx} + \alpha_{23}\sigma_{yy} + \alpha_{33}\sigma_{zz} + \alpha_{34}\sigma_{xy} \\ \varepsilon_{xy} = \alpha_{14}\sigma_{xx} + \alpha_{24}\sigma_{yy} + \alpha_{34}\sigma_{zz} + \alpha_{44}\sigma_{xy} \\ \varepsilon_{yz} = \alpha_{55}\sigma_{yz} + \alpha_{56}\sigma_{xz} \\ \varepsilon_{xz} = \alpha_{56}\sigma_{yz} + \alpha_{66}\sigma_{xz} \end{cases} \quad (4)$$

Коэффициенты α_{ij} этой системы определяются из соотношений:

$$\begin{aligned} \alpha_{11} &= \frac{1}{E_x}, \alpha_{12} = -\frac{\nu_{yx}}{E_x} = -\frac{\nu_{xy}}{E_y}, \alpha_{13} = -\frac{\nu_{xz}}{E_z} = -\frac{\nu_{zx}}{E_x}, \\ \alpha_{14} &= -\frac{\eta_{xy,x}}{E_x} = -\frac{\eta_{x,xy}}{G_{xy}}, \alpha_{22} = \frac{1}{E_y}, \alpha_{23} = -\frac{\nu_{zy}}{E_y} = -\frac{\nu_{yz}}{E_z}, \\ \alpha_{24} &= -\frac{\eta_{xy,y}}{E_y} = -\frac{\eta_{y,xy}}{G_{xy}}, \alpha_{33} = \frac{1}{E_z}, \alpha_{34} = -\frac{\eta_{xy,z}}{E_z} = -\frac{\eta_{z,xy}}{G_{xy}}, \\ \alpha_{44} &= \frac{1}{G_{xy}}, \alpha_{55} = \frac{1}{G_{yz}}, \alpha_{56} = -\frac{\mu_{zx,yz}}{G_{yz}} = -\frac{\mu_{yz,zx}}{G_{xz}}, \alpha_{66} = \frac{1}{G_{xz}}. \end{aligned} \quad (5)$$

В этих определениях:

E_x, E_y, E_z – модули упругости по направлениям x, y, z соответственно; G_{yz}, G_{xz}, G_{xy} – модули сдвига для плоскостей, параллельных координатным плоскостям $x = const, y = const, z = const$ соответственно; $\nu_{yx}, \nu_{yx}\nu_{yx}\nu_{yx}\nu_{yx}, \nu_{yx}\nu_{yx}\nu_{yx}\nu_{yx}, \nu_{yx}\nu_{yx}\nu_{yx}\nu_{yx}, \nu_{yx}\nu_{yx}\nu_{yx}\nu_{yx}$ – коэффициенты Пуассона, характеризующие поперечное сжатие при растяжении вдоль осей координат; $\mu_{zx,yz}, \mu_{yz,zx}$ – коэффициенты, которые характеризуют сдвиги в плоскостях, параллельных координатным плоскостям, обусловленные касательными напряжениями, которые действуют в плоскостях, касательных к другим координатным плоскостям; $\eta_{xy,x}, \eta_{xy,y}, \eta_{xy,z}$ – коэффициенты взаимного влияния, которые характеризуют сдвиги в координатных плоскостях, обусловленные нормальными напряжениями; $\eta_{x,xy}, \eta_{y,xy}, \eta_{z,xy}$ – коэффициенты взаимного влияния, которые характеризуют удлинения, обусловленные касательными напряжениями.

Далее из систем (1), (2), (4) путем элементарных преобразований получаем разрешающую систему трех дифференциальных уравнений второго порядка в частных производных, описывающую напряженно-деформированное состояние пластины:

$$\begin{aligned} \frac{\partial^2 v}{\partial z^2} &= \frac{\partial^2 u}{\partial x^2} b_1 + \frac{\partial^2 u}{\partial x \partial y} b_2 + \frac{\partial^2 u}{\partial y^2} b_3 + \frac{\partial^2 v}{\partial x^2} b_4 + \frac{\partial^2 v}{\partial x \partial y} b_5 + \\ &+ \frac{\partial^2 v}{\partial y^2} b_6 + \frac{\partial^2 w}{\partial z \partial y} b_7 + \frac{\partial^2 w}{\partial z \partial x} b_8 + b_9 X + b_{10} Y \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \frac{\partial^2 v}{\partial z^2} &= \frac{\partial^2 u}{\partial x^2} b_1 + \frac{\partial^2 u}{\partial x \partial y} b_2 + \frac{\partial^2 u}{\partial y^2} b_3 + \frac{\partial^2 v}{\partial x^2} b_4 + \frac{\partial^2 v}{\partial x \partial y} b_5 + \\ &+ \frac{\partial^2 v}{\partial y^2} b_6 + \frac{\partial^2 w}{\partial z \partial y} b_7 + \frac{\partial^2 w}{\partial z \partial x} b_8 + b_9 X + b_{10} Y \\ \frac{\partial^2 w}{\partial z^2} &= c_1 \frac{\partial^2 u}{\partial x \partial z} + c_2 \frac{\partial^2 u}{\partial y \partial z} + c_3 \frac{\partial^2 v}{\partial x \partial z} + c_4 \frac{\partial^2 v}{\partial y \partial z} + c_5 \frac{\partial^2 w}{\partial x^2} + \\ &+ c_6 \frac{\partial^2 w}{\partial y^2} + c_7 \frac{\partial^2 w}{\partial x \partial y} + c_8 Z \end{aligned} \quad (6)$$

Коэффициенты a_i, b_i, c_i в системе (6) определяются механическими характеристиками материала с учетом соотношений (5).

На практике формулы для анизотропного тела с одной плоскостью упругой симметрии получаются из формул для ортотропного тела путем поворота системы координат на угол α вокруг оси OZ .

При этом коэффициенты матриц упругой податливости a_{ij} и $\dot{a}_{ij}$ в обоих случаях связаны между собой соотношениями:

$$\begin{aligned} \dot{a}_{11} &= \cos^4 a a_{11} + 2 \cos^2 \alpha \sin^2 a a_{12} + \sin^4 a a_{22} + \sin^2 \alpha \cos^2 a a_{66} \\ \dot{a}_{22} &= \sin^4 a a_{11} + \cos^4 a a_{22} + a_{66} \sin^2 \alpha \cos^2 \alpha + 2 a_{12} \sin^2 \alpha \cos^2 \alpha \\ \dot{a}_{33} &= a_{33} \\ \dot{a}_{44} &= a_{44} \cos^2 \alpha + a_{55} \sin^2 \alpha \\ \dot{a}_{55} &= a_{44} \sin^2 \alpha + a_{55} \cos^2 \alpha \\ \dot{a}_{66} &= (a_{11} + a_{22} - 2 a_{12}) 4 \cos^2 \alpha \sin^2 \alpha + a_{66} (\cos^2 \alpha - \sin^2 \alpha)^2 \\ \dot{a}_{12} &= (a_{11} + a_{22} - a_{66}) \sin^2 \alpha \cos^2 \alpha + a_{12} (\sin^4 \alpha + \cos^4 \alpha) \\ \dot{a}_{13} &= a_{13} \cos^2 \alpha + a_{23} \sin^2 \alpha \\ \dot{a}_{14} &= 0 \\ \dot{a}_{15} &= 0 \\ \dot{a}_{16} &= [2(a_{22} \sin^2 \alpha - a_{11} \cos^2 \alpha) + (a_{66} + 2 a_{12})(\cos^2 \alpha - \sin^2 \alpha)] \sin \alpha \cos \alpha \\ \dot{a}_{23} &= a_{13} \sin^2 \alpha + a_{23} \cos^2 \alpha \\ \dot{a}_{24} &= 0 \\ \dot{a}_{25} &= 0 \\ \dot{a}_{26} &= [2(a_{22} \cos^2 \alpha - a_{11} \sin^2 \alpha) - (a_{66} + 2 a_{12})(\cos^2 \alpha - \sin^2 \alpha)] \sin \alpha \cos \alpha \\ \dot{a}_{34} &= 0 \\ \dot{a}_{35} &= 0 \\ \dot{a}_{36} &= 2(a_{23} - a_{13}) \sin \alpha \cos \alpha \\ \dot{a}_{45} &= (a_{44} - a_{55}) \sin \alpha \cos \alpha \\ \dot{a}_{46} &= 0 \\ \dot{a}_{56} &= 0 \end{aligned} \quad (7)$$

Таким образом, зная коэффициенты a_{ij} в случае ортотропного тела и угол поворота можем сформулировать корректно поставленную задачу для анизотропного тела с одной плоскостью упругой симметрии.

Решение системы (6) будем искать в виде (8):

$$\begin{cases} u(x, y, z) = \sum_{i=1..K \times (N+1) \times (M+1)} u_i(z) \phi_i^u(x) \psi_i^u(y) \\ v(x, y, z) = \sum_{i=1..K \times (N+1) \times (M+1)} v_i(z) \phi_i^v(x) \psi_i^v(y) \\ w(x, y, z) = \sum_{i=1..K \times (N+1) \times (M+1)} w_i(z) \phi_i^w(x) \psi_i^w(y) \end{cases} \quad (8)$$

Тут: N, M – размерность сетки коллокации каждой из кубических пластин. K – количество кубических подпластин пластины [1].

Постановка граничных условий

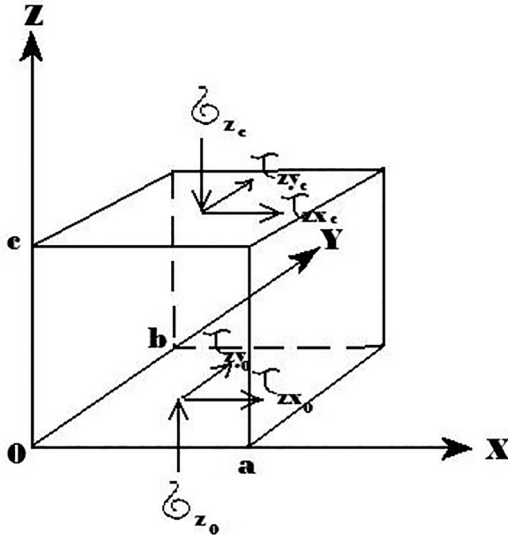

Рис. 2. Постановка граничных условий [разработка автора]

Рассмотрим кубическую составляющую пластины [1] (рис. 2). Пусть на гранях $z = 0, z = c$ заданы нормальные и касательные напряжения $\sigma_{z_0}, \sigma_{z_c}, \tau_{zx_0}, \tau_{zy_0}, \tau_{zx_c}, \tau_{zy_c}$, которые в дальнейшем будут определять распределение напряжений, деформаций и перемещений в середине толстостенной пластины.

Из систем уравнений (2), (4) можем выразить:

$$\begin{cases} \frac{\partial u}{\partial x} = \varepsilon_x = \alpha_{11}\sigma_{xx} + \alpha_{12}\sigma_{yy} + \alpha_{13}\sigma_{zz} & (2.1) \quad (3.1) \\ \frac{\partial v}{\partial y} = \varepsilon_y = \alpha_{12}\sigma_{xx} + \alpha_{22}\sigma_{yy} + \alpha_{23}\sigma_{zz} & (2.2) \quad (3.2) \\ \frac{\partial w}{\partial z} = \varepsilon_z = \alpha_{13}\sigma_{xx} + \alpha_{23}\sigma_{yy} + \alpha_{33}\sigma_{zz} & (2.3) \quad (3.3) \end{cases}$$

Эта система в матричной форме имеет вид:

$$\begin{pmatrix} \alpha_{11} & \alpha_{12} & \alpha_{13} \\ \alpha_{12} & \alpha_{22} & \alpha_{23} \\ \alpha_{13} & \alpha_{23} & \alpha_{33} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} \sigma_{xx} \\ \sigma_{yy} \\ \sigma_{zz} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \frac{\partial u}{\partial x} \\ \frac{\partial v}{\partial y} \\ \frac{\partial w}{\partial z} \end{pmatrix} \Rightarrow \begin{pmatrix} \sigma_{xx} \\ \sigma_{yy} \\ \sigma_{zz} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \alpha_{11} & \alpha_{12} & \alpha_{13} \\ \alpha_{12} & \alpha_{22} & \alpha_{23} \\ \alpha_{13} & \alpha_{23} & \alpha_{33} \end{pmatrix}^{-1} \begin{pmatrix} \frac{\partial u}{\partial x} \\ \frac{\partial v}{\partial y} \\ \frac{\partial w}{\partial z} \end{pmatrix}$$

$$= \begin{pmatrix} \beta_{11} & \beta_{12} & \beta_{13} \\ \beta_{12} & \beta_{22} & \beta_{23} \\ \beta_{13} & \beta_{23} & \beta_{33} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} \frac{\partial u}{\partial x} \\ \frac{\partial v}{\partial y} \\ \frac{\partial w}{\partial z} \end{pmatrix} \quad (9)$$

То есть:

$$\sigma_{zz} = \beta_{13} \frac{\partial u}{\partial x} + \beta_{23} \frac{\partial v}{\partial y} + \beta_{33} \frac{\partial w}{\partial z}.$$

Касательные напряжения можно определить следующим образом:

$$\begin{aligned} \sigma_{xz} &= \frac{\varepsilon_{yz} - \varepsilon_{xz}}{\alpha_{56} + \alpha_{66}} = \frac{\frac{\partial v}{\partial z} + \frac{\partial w}{\partial y} - \frac{\partial w}{\partial x} - \frac{\partial u}{\partial z}}{\alpha_{56} + \alpha_{66}} \\ \sigma_{yz} &= \frac{\varepsilon_{xz} - \varepsilon_{yz}}{\alpha_{56} + \alpha_{55}} = \frac{\frac{\partial u}{\partial z} + \frac{\partial w}{\partial x} - \frac{\partial w}{\partial y} - \frac{\partial v}{\partial z}}{\alpha_{56} + \alpha_{55}} \end{aligned}$$

Поэтому граничные условия на гранях $z = 0, z = c$ описываются системой:

$$\begin{cases} \sigma_{zz0,c} = \beta_{13} \frac{\partial u}{\partial x} + \beta_{23} \frac{\partial v}{\partial y} + \beta_{33} \frac{\partial w}{\partial z} \\ \sigma_{xz0,c} = \frac{1}{\alpha_{56} + \alpha_{66}} \left(\frac{\partial v}{\partial z} + \frac{\partial w}{\partial y} - \frac{\partial w}{\partial x} - \frac{\partial u}{\partial z} \right) \\ \sigma_{yz0,c} = \frac{1}{\alpha_{56} + \alpha_{55}} \left(\frac{\partial u}{\partial z} + \frac{\partial w}{\partial x} - \frac{\partial w}{\partial y} - \frac{\partial v}{\partial z} \right) \end{cases} \quad (10)$$

Аппроксимация решений системы (10) производится при помощи функций (8).

На боковых гранях могут быть заданы граничные условия трех типов: условия, которые соответствуют жестко закрепленному контуру, условия, которые соответствуют шарнирно опертому контуру, условия для свободного контура. Аппроксимация этих граничных условий достигается путем подбора коэффициентов при B_3 сплайнах, через которые определяются функции ϕ_i^a, ψ_j^a , $a = u, v, w$. Функции $\phi_i^a(x), \psi_j^a(y)$ будем искать в виде:

$$\begin{cases} \phi_0^a = \alpha_{11}^a B_3^{-1} + \alpha_{12}^a B_3^0 + \alpha_{13}^a B_3^1 \\ \phi_1^a = \alpha_{21}^a B_3^{-1} + \alpha_{22}^a B_3^0 + \alpha_{23}^a B_3^1 \\ \phi_i^a = B_3^i, \quad i = 2..N-2 \end{cases} \quad (11)$$

$$\begin{cases} \phi_{N-1}^a = \beta_{21}^a B_3^{N-1} + \beta_{22}^a B_3^N + \beta_{23}^a B_3^{N+1} \\ \phi_N^a = \beta_{11}^a B_3^{N-1} + \beta_{12}^a B_3^N + \beta_{13}^a B_3^{N+1} \\ \psi_0^a = \alpha_{11}^a B_3^{-1} + \alpha_{12}^a B_3^0 + \alpha_{13}^a B_3^1 \\ \psi_1^a = \alpha_{21}^a B_3^{-1} + \alpha_{22}^a B_3^0 + \alpha_{23}^a B_3^1 \\ \psi_i^a = B_3^i, \quad i = 2..M-2 \\ \psi_{M-1}^a = \beta_{21}^a B_3^{M-1} + \beta_{22}^a B_3^M + \beta_{23}^a B_3^{M+1} \\ \psi_M^a = \beta_{11}^a B_3^{M-1} + \beta_{12}^a B_3^M + \beta_{13}^a B_3^{M+1} \end{cases} \quad a = u, v, w \quad (12)$$

Рассмотрим для примера кубическую составляющую пластины [1] (рис. 2) и граничные условия на грани $x = 0$ для случая жестко закрепленного и шарнирно опертого контура.

1. Жестко закрепленный контур.

Этому случаю соответствуют условия:

$$u(0, y, z) \equiv 0, v(0, y, z) \equiv 0, w(0, y, z) \equiv 0, -(\sigma_{xx0} \equiv 0) \quad (13)$$

Определим σ_{xx} из соотношения (9):

$$\sigma_{xx0} = \beta_{11} \frac{\partial u}{\partial x}(0, y, z) + \beta_{12} \frac{\partial v}{\partial y}(0, y, z) + \beta_{13} \frac{\partial w}{\partial z}(0, y, z).$$

Поскольку $v(0, y, z) \equiv 0, w(0, y, z) \equiv 0$, отсюда следует, что:

$$\frac{\partial v}{\partial y}(0, y, z) \equiv 0, \frac{\partial w}{\partial z}(0, y, z) \equiv 0.$$

Тогда для выполнения условия $-(\sigma_{xx0} \equiv 0)$ необходимо и достаточно, чтобы выполнялось условие

$$-\left(\frac{\partial u}{\partial x}(0, y, z) \equiv 0\right). \quad (14)$$

Отсюда получаем:

$$\begin{aligned} \frac{\partial u}{\partial x}(0, y, z) &= \sum_{j=0}^M \sum_{i=0}^N u_{ij}(z) \frac{\partial \phi_i^u(0)}{\partial x} \psi_j^u(y) = \\ &= \sum_{j=0}^M \psi_j^u(y) \left[u_{0j}(z) \frac{\partial \phi_0^u(0)}{\partial x} + u_{1j}(z) \frac{\partial \phi_1^u(0)}{\partial x} \right] \end{aligned}$$

Последнее равенство вытекает из того, что $\phi_i^u(0) = B_3^i(0) = 0, i = 2..N$. Поэтому для выполнения условия (14) достаточно, чтобы хотя бы одно из значе-

ний $\frac{\partial \phi_0^u(0)}{\partial x}, \frac{\partial \phi_1^u(0)}{\partial x}$ не равнялось нулю одновременно. То есть, условия (13) могут быть заменены на условия:

$$\begin{cases} u(0, y, z) \equiv 0 \\ v(0, y, z) \equiv 0 \\ w(0, y, z) \equiv 0 \\ \frac{\partial \phi_0^u(0)}{\partial x} \neq 0 \\ \frac{\partial \phi_1^u(0)}{\partial x} \neq 0 \end{cases} \quad (15)$$

А для выполнения условий (15) достаточно, чтобы выполнялась система:

$$\begin{cases} \phi_0^a(0) = 0 \\ \phi_1^a(0) = 0, a = u, v, w \\ \frac{\partial \phi_0^u(0)}{\partial x} \neq 0 \\ \frac{\partial \phi_1^u(0)}{\partial x} \neq 0 \end{cases} \quad (16)$$

Для этого выберем коэффициенты:

$$\begin{aligned} \alpha_{11}^{a\phi} &= -4, \alpha_{12}^{a\phi} = 1, \alpha_{13}^{a\phi} = 0, \alpha_{21}^{a\phi} = 1, \\ \alpha_{22}^{a\phi} &= -\frac{1}{2}, \alpha_{23}^{a\phi} = 1, a = u, v, w \end{aligned} \quad (17)$$

С учетом того, что

$$\begin{aligned} B_3^{-1}(0) &= \frac{1}{6}, B_3^0(0) = \frac{4}{6}, B_3^1(0) = \frac{1}{6}, \\ \frac{\partial B_3^{-1}}{\partial x}(0) &= -\frac{1}{2h}, \frac{\partial B_3^0}{\partial x}(0) = 0, \frac{\partial B_3^1}{\partial x}(0) = \frac{1}{2h} \end{aligned} \quad (18)$$

имеем:

$$\begin{aligned} \phi_0^a(0) &= -4 \cdot \frac{1}{6} + 1 \cdot \frac{4}{6} = 0 \\ \phi_1^a(0) &= 1 \cdot \frac{1}{6} - \frac{1}{2} \cdot \frac{4}{6} + 1 \cdot \frac{1}{6} = 0 \\ \frac{\partial \phi_0^a}{\partial x}(0) &= -\frac{1}{2h} \cdot (-4) + 1 \cdot 0 = \frac{2}{h} \neq 0 \\ \frac{\partial \phi_1^a}{\partial x}(0) &= 1 \cdot \left(-\frac{1}{2h}\right) - \frac{1}{2} \cdot 0 + 1 \cdot \frac{1}{2h} = 0 \end{aligned} \quad , a = u, v, w$$

Как видно, выбранные в форме (17) коэффициенты удовлетворяют системе (16), что автоматически тянет за собой выполнение условий (13). Поэтому для жестко закрепленного контура $x = 0$ функции $\phi_0^a, \phi_1^a, a = u, v, w$ примут вид:

$$\phi_0^a = -4 \cdot B_3^{-1} + B_3^0 \quad (19)$$

$$\phi_1^a = B_3^{-1} - \frac{1}{2} B_3^0 + B_3^1 \quad (20)$$

2. Шарнирно опертый контур.

Этому случаю удовлетворяют условия:

$$-(u(0, y, z) \equiv 0), v(0, y, z) \equiv 0, w(0, y, z) \equiv 0, \sigma_{xx0} \equiv 0 \quad (21)$$

Из представленных выше рассуждений следует, что условие $\sigma_{xx0} \equiv 0$ можно заменить условием

$\frac{\partial u}{\partial x}(0, y, z) \equiv 0$. Для этого случая положим коэффициенты:

$$\alpha_{11}^{u\phi} = 0, \alpha_{12}^{u\phi} = 1, \alpha_{13}^{u\phi} = 0, \alpha_{21}^{u\phi} = 1, \alpha_{22}^{u\phi} = -\frac{1}{2}, \alpha_{23}^{u\phi} = 1 \quad (22)$$

$$\alpha_{11}^{a\phi} = -4, \alpha_{12}^{a\phi} = 1, \alpha_{13}^{a\phi} = 0, \alpha_{21}^{a\phi} = 1, \quad (23)$$

$$\alpha_{22}^{a\phi} = -\frac{1}{2}, \alpha_{23}^{a\phi} = 1, a = v, w$$

Для определенных согласно (22), (23) коэффициентов имеем:

$$\begin{aligned} \phi_0^u(0) &= 1 \cdot \frac{1}{6} - \frac{1}{2} \cdot \frac{4}{6} + \frac{1}{6} \cdot 1 = 0 & \phi_1^u(0) &= 1 \cdot \frac{1}{6} - \frac{1}{2} \cdot \frac{4}{6} + \frac{1}{6} \cdot 1 = 0 \\ \frac{\partial \phi_0^u}{\partial x}(0) &= 1 \cdot 0 = 0 & \frac{\partial \phi_0^u}{\partial x}(0) &= 1 \cdot 0 = 0 \\ \frac{\partial \phi_1^u}{\partial x}(0) &= 1 \cdot \left(-\frac{1}{2h}\right) - \frac{1}{2} \cdot 0 + 1 \cdot \frac{1}{2h} = 0 & \frac{\partial \phi_1^u}{\partial x}(0) &= 1 \cdot \left(-\frac{1}{2h}\right) - \frac{1}{2} \cdot 0 + 1 \cdot \frac{1}{2h} = 0 \end{aligned}$$

Как видим, выбранные в форме (22), (23) коэффициенты позволяют удовлетворить граничные условия (21). Поэтому для шарнирно опертого контура $x = 0$ функции $\phi_0^a, \phi_1^a, a = v, w$ примут вид:

$$\phi_0^a = -4 \cdot B_3^{-1} + B_3^0 \tag{24}$$

$$\phi_1^a = B_3^{-1} - \frac{1}{2} B_3^0 + B_3^1 \tag{25}$$

А функции:

$$\phi_0^u = B_3^0 \phi_0^u = B_3^0 \tag{26}$$

$$\phi_1^u = B_3^{-1} - \frac{1}{2} B_3^0 + B_3^1 \tag{27}$$

Аналогично определяются граничные условия для свободного контура.

Случай неоднородного ортотропного материала

В случае неоднородного по координате z ортотропного материала жесткостные параметры, характеризующие напряженно-деформированное состояние такой пластины, примут вид:

$E_x(z), E_y(z), E_z(z)$ — модули упругости по направлениям x, y, z соответственно.

$G_{yz}(z), G_{xz}(z), G_{xy}(z)$ — модули упругости для плоскостей, параллельных плоскостям

$x = 0, y = 0, z = 0$ соответственно.

В этом случае коэффициенты матрицы упругой податливости примут вид:

$$\begin{aligned} \alpha_{11} &= \alpha_{11}(z); & \alpha_{22} &= \alpha_{22}(z); & \alpha_{33} &= \alpha_{33}(z); \\ \alpha_{12} &= \alpha_{12}(z); & \alpha_{13} &= \alpha_{13}(z); & \alpha_{23} &= \alpha_{23}(z); \\ \alpha_{44} &= \alpha_{44}(z); & \alpha_{55} &= \alpha_{55}(z); & \alpha_{66} &= \alpha_{66}(z); \end{aligned} \tag{28}$$

Тогда имеем систему трех дифференциальных уравнений второго порядка в частных производных, что описывает напряженно-деформированное состояние прямоугольной толстостенной ортотропной неоднородной по координате z пластины:

$$\begin{cases} \frac{\partial^2 u}{\partial z^2} = a_1(z) \frac{\partial^2 u}{\partial x^2} + a_2(z) \frac{\partial^2 u}{\partial y^2} + a_3(z) \frac{\partial^2 u}{\partial x \partial y} + a_4(z) \frac{\partial^2 w}{\partial x \partial z} + a_5(z) X \\ \frac{\partial^2 v}{\partial z^2} = b_1(z) \frac{\partial^2 v}{\partial y^2} + b_2(z) \frac{\partial^2 v}{\partial x^2} + b_3(z) \frac{\partial^2 u}{\partial x \partial y} + b_4(z) \frac{\partial^2 w}{\partial y \partial z} + b_5(z) Y \\ \frac{\partial^2 w}{\partial z^2} = c_1(z) \frac{\partial^2 u}{\partial x \partial z} + c_2(z) \frac{\partial^2 v}{\partial z \partial y} + c_3(z) \frac{\partial^2 w}{\partial x^2} + c_4(z) \frac{\partial^2 w}{\partial y^2} + c_5(z) Z \end{cases} \tag{29}$$

Коэффициенты $a_i(z), b_i(z), c_i(z), i = \overline{1..5}$ определяются через коэффициенты матрицы упругой податливости $\alpha_{ij}(z)$, описанные формулами (28).

В случае материала, неоднородного по трем пространственным координатам, коэффициенты системы

(29) будут коэффициентами от всех трех пространственных координат: $a_i(x, y, z), b_i(x, y, z), c_i(x, y, z), i = \overline{1..5}$.

Постановка задачи

Рассмотрим односвязное тело произвольной формы с произвольным креплением на частях поверхности. Обозначим его T . Будем рассматривать его в декартовой системе координат XYZ . Задача стоит в нахождении НДС данного тела, состоящего из произвольной композиции материалов с произвольным креплением поверхности при произвольной нагрузке на неё (равномерной или точечной) и произвольно заданных объемных сил (массовых, температурного расширения и т.п.).

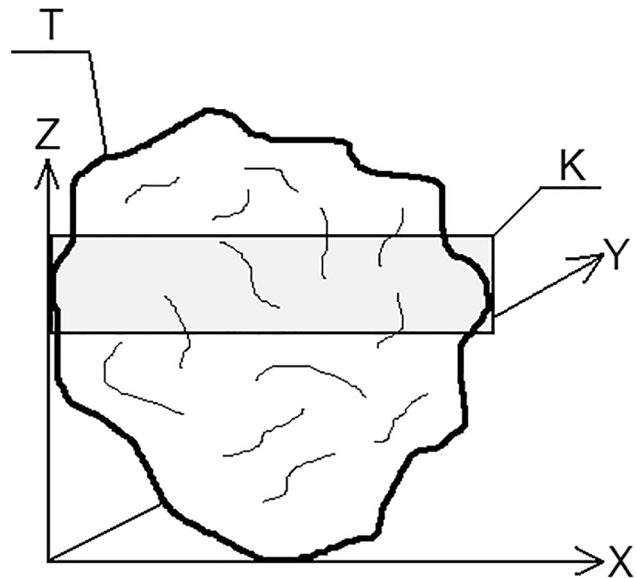

Рис. 3. Односвязное тело произвольной формы с произвольным креплением на частях поверхности [разработка автора]

Метод решения

Расположим рассматриваемое тело T в декартовой системе координат таким образом, чтобы плоскости XOY, XOZ, YOZ были касательными к телу, а каждая точка тела $p(x_p, y_p, z_p)$ удовлетворяла условию: $x_p \geq 0, y_p \geq 0, z_p \geq 0$ [рис. 3]. Рассмотрим случай композитного слоистого тела. Разобьем тело на горизонтальные слои, нижняя и верхняя грани которых будут параллельны плоскости XOY . Каждый из таких слоёв аппроксимируем кубическими подпластинами [рис. 1]. НДС полученной таким образом области K будет описываться формулами (6), (10), (13), (21). Граничные условия на стыке областей K_i будут задаваться соотношениями (30):

$$\begin{aligned} \sigma_{i_{zz}} &= -\sigma_{i+1_{zz}}, & u_i &= u_{i+1}, & \sigma_{i_{zy}} &= \sigma_{i+1_{zy}}, \\ v_i &= v_{i+1}, & \sigma_{i_{xz}} &= \sigma_{i+1_{xz}}, & w_i &= -w_{i+1} \end{aligned} \tag{30}$$

После проведения аппроксимации искомым функций перемещений в виде (8) получим систему обыкновенных дифференциальных уравнений порядка:

$$\dim A = 6 \cdot \sum_{i=1}^R K_i (N+1)(M+1) \quad (31)$$

Тут: R — количество слоев односвязного тела T , K_i — количество кубических подпластин в i -ом слое, N, M — количество точек сплайн-коллокации по каждому из направлений. Эта задача может быть решена устойчивым численным методом дискретной ортогонализации [1; 2].

Выводы

В данной статье предложен численно-аналитический подход к решению задач о НДС произвольного конечноэлементного односвязного композитного тела с различными типами креплений на поверхности. Задача решается путем использования трехмерной модели теории упругости. Система дифференциальных уравнений в частных производных сводится к одномерной задаче за счет использования метода сплайн-коллокации в двух координатных направлениях. Граничная задача для системы обыкновенных дифференциальных уравнений высокого порядка может быть решена устойчивым численным методом дискретной ортогонализации [1; 2].

Литература

1. Budak, V. D., Grigorenko, A. Ya., Puzyrev, S. V. 2007. Solution describing the natural vibrations of rectangular shallow shells with varying thickness. *Int. Appl. Mech.* 43 (4), 432–441.
2. Решение трехмерных граничных задач про изгиб прямоугольных пластин / Григоренко А.Я., Бергулёв А.С., Яремченко // Доклады Национальной академии наук Украины. 2010. № 10. С. 44–51.

Циганкова Ганна Анатоліївна

кандидат технічних наук,

асистент кафедри вищої математики ім. проф. Можара В.І.

Національний університет харчових технологій

Цыганкова Анна Анатольевна

кандидат технических наук,

ассистент кафедры высшей математики им. проф. Можара В.И.

Национальный университет пищевых технологий

Tsygankova G.

Doctor of Philosophy of Engineering Science,

assistant

National University of Food Technologies

Гузенко Світлана Володимирівна

асистент кафедри вищої математики ім. проф. Можара В.І.

Національний університет харчових технологій

Гузенко Светлана Владимировна

ассистент кафедры высшей математики им. проф. Можара В.И.

Национальный университет пищевых технологий

Guzenko S.

assistant

National University of Food Technologies

**РОЗВ'ЯЗАННЯ ДИФЕРЕНЦІАЛЬНИХ РІВНЯНЬ
З ЧАСТИННИМИ ПОХІДНИМИ З ВИКОРИСТАННЯМ
ПРОГРАМНОГО ПАКЕТУ MATHCAD**

**РЕШЕНИЕ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫХ УРАВНЕНИЙ
С ЧАСТНЫМИ ПРОИЗВОДНЫМИ С ПРИМЕНЕНИЕМ
ПРОГРАММНОГО ПАКЕТА MATHCAD**

**SOLUTION OF DIFFERENTIAL EQUATIONS
WITH PARTIAL DERIVATIVES WITH APPLICATION
OF THE MATHCAD SOFTWARE PACKAGE**

Анотація. У поданій статті розглянуто використання програмного пакету MathCAD для розв'язання диференціальних рівнянь з частинними похідними.

Ключові слова: математичний редактор, диференціальні рівняння, частинні похідні.

Аннотация. В данной статье рассмотрено применение программного пакета MathCAD для решения дифференциальных уравнений с частными производными.

Ключевые слова: математический редактор, дифференциальные уравнения, частные производные.

Summary. In this article, the application of the MathCAD software package for solving differential equations with partial derivatives is considered.

Key words: mathematics editor, differential equations, partial derivatives.

Вступ. Найбільш популярним математичним додатком є програмний пакет MathCAD. Завдяки простоті застосування, наочності математичних дій, великій бібліотеці вбудованих функцій і методів, а також зручному апарату представлення отриманих результатів, його користувачами є студенти, інженери, технічні фахівці і всі, кому потрібно проводити математичні розрахунки, починаючи від елементарної математики і до реалізації чисельних методів. Це програмне середовище містить текстовий редактор, потужний обчислювач та графічний процесор.

MathCAD є інтегрованою системою для розв'язання математичних, інженерно-технічних і наукових завдань. Він має текстовий і формульний редактор (математичні розрахунки проводяться миттєво, у відповідності до введених формул); засоби наукової і ділової графіки (графіки різних типів з великими можливостями форматування вставляються безпосередньо в документи); символні обчислення дозволяють здійснювати аналітичні перетворення; величезну базу довідкової інформації, як математичної, так і інженерної, що оформлена у вигляді інтерактивних електронних книг. Тому користувачі MathCAD це студенти, інженери, різні технічні фахівці і всі, кому потрібно проводити математичні розрахунки.

Диференціальні рівняння з частинними похідними являють собою одну з найбільш складних і одночасно цікавих задач обчислювальної математики. Ці рівняння характеризуються тим, що для їх розв'язання не існує єдиного універсального алгоритму, і більшість задач потребує свого особливого підходу. У багатьох інженерних задачах виникають рівняння з частинними похідними параболічного та гіперболічного типів.

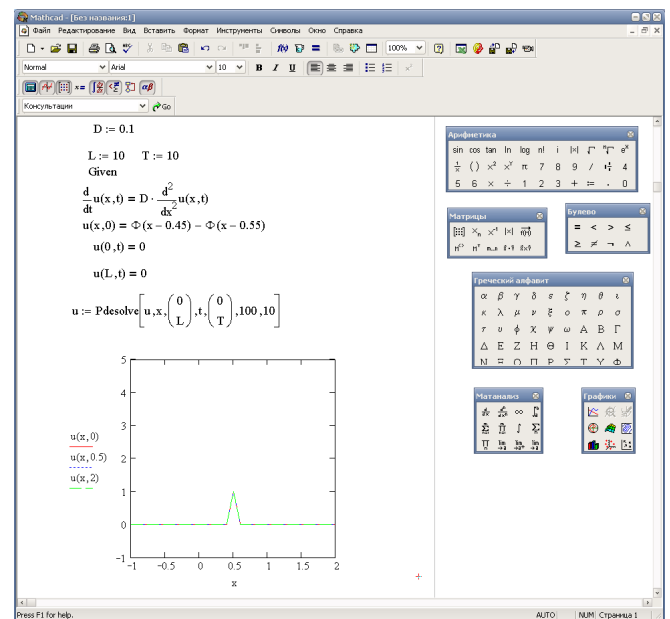
Постановка задачі. Розглядається розв'язання рівняння теплопровідності з використанням спеціальних функцій пакету MathCAD.

Результати. Програма MathCAD пропонує два варіанти розв'язання таких диференціальних рівнянь: за допомогою обчислювального блоку *Given/pdesolve*, а також використовуючи вбудовану функцію *numol*. Найкращим для сприйняття та більш наочним у розв'язанні є перший варіант, саме його і було використано у роботі.

Вбудована функція *pdesolve* призначена для розв'язання одномірного рівняння (або системи рівнянь) з частинними похідними, яке залежить від часу t та просторової координати x , має цілий набір різних аргументів, а саме: *pdesolve (u, x, xrange, t, trange, [xpts], [tpts])*. Дана функція повертає скалярну (для одного рівняння) або векторну (для системи рівнянь) функцію двох аргументів (x, t), яка є розв'язком диференціального рівняння (або системи диференціальних рівнянь) з частинними похідними. Отримана функція є

інтерполяцією сітчастої функції, яка обчислюється за різницевою схемою. Розшифруємо аргументи функції *pdesolve*: u — явно заданий вектор назв функцій, які підлягають обчисленню; x — просторова координата (аргумент невідомої функції); $xrange$ — просторовий інтеграл, тобто вектор значень аргументу x для граничних умов; t — час (аргумент невідомої функції); $trange$ — часова область (вектор значень аргументу t , який повинен складатись з двох дійсних чисел); $xpts$ — кількість просторових точок дискретизації; $tpts$ — кількість інтервалів дискретизації за часом. [1, с. 368–369]

Розглянемо один із можливих варіантів розв'язання рівняння теплопровідності, за допомогою програмного пакету MathCAD.

Як ми бачимо, в алгоритмі після ключового слова *Given* потрібно записати саме рівняння і граничні умови. Звернемо увагу на те, що у склад рівняння повинно входити ім'я невідомої функції $u(x, t)$ разом з аргументами. Тобто запис даної функції буде відрізнятися від її запису у вбудованій функції *pdesolve* [2]. Ця вбудована функція знаходить розв'язок рівняння у графічному вигляді, що дає можливість прослідкувати поведінку шуканої функції $u(x, t)$ в залежності від параметру t (для $t=0, 0.5, 2$, наприклад на малюнку).

Також, для розв'язання параболічних та гіперболічних рівнянь, можна використовувати функцію *numol()*. Дана функція має ще більше число аргументів, що дозволяє оперувати додатковими параметрами метода решіток, проте користуватись нею набагато складніше, ніж попередньо описаною функцією.

Висновки. Програма MathCAD є потужним помічником при розв'язанні різних фізичних задач, математична постановка яких зводиться до диференціальних рівнянь з частинними похідними параболічного або

гіперболічного типів. Її можливості дозволяють отримати не тільки аналітичні розв'язки, а і побачити їх графічний вигляд. Наведений приклад показав, що для написання програм (алгоритмів) при розв'язанні

диференціального рівняння з частинними похідними, зручно користуватись вбудованими функціями *Given/pdesolve*.

Література

1. Кирьянов, Д. В. Mathcad 12./ Д. В. Кирьянов — СПб.: БХВ-Петербург, 2005. — 576 с.: ил.
2. Д. Кирьянов «Вычислительная математика». — СПб.: CD-Rom издательство «Новый диск», 2005.

Эсанов Шермамат Эшкулович

*старший преподаватель кафедры прикладной математики
Термезский государственный университет*

Esanov Sh.E.

*main teacher of the chair Practical mathematics
Termez state university*

КУРС ИНФОРМАТИКИ В ВУЗЕ, КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ

A COURSE OF INFORMATION TECHNOLOGY WITH FORMING AND DEVELOPING YOUNG TEACHER'S INFORMATION CULTURE

Аннотация. В работе рассматривается роли деятельностного подхода в обеспечении информационной культуры в структуре формирования учебной программы курса информатика для студентов ВУЗа и выделены этапы и принципы отбора учебного материала.

Ключевые слова: деятельность, подход, информация, культура, структура, обучения, ВУЗ, глобализация, университет и экономика.

Summary. In the work we come across, an information technology course for higher education students, forming the curriculum and the role of information culture in their activity, to choose the curriculum materials, its stages and look through them.

Key words: activity, attitude, information, culture, system, teaching, higher education, globalization, university and economics.

Сегодня глобализация чаще всего рассматривается как фактор внедрения в университеты элементов рыночной экономики, которая изменяет как национальные, так и мировую системы высшего образования. Увеличивающаяся подвижность студентов, движение к единым интернациональным учебным планам, быстрое увеличение количества проводимых академических исследований — все это, с одной стороны, способствует развитию капиталистических отношений в стенах университетов, а с другой — поднимает этические вопросы, нарушает многовековую систему университетских ценностей. Перекрестное финансирование национальных правительств и межнациональных корпораций не всегда решает эти вопросы. Уже отмечалось, что современные университеты объединяют в себе три совершенно разных компонента: **культуру, политику и рынок**. Влияя друг на друга, они дают возможность сформировать современную космополитическую культуру, создавая новый образ университета.

Высшее образование никогда не было косным элементом культуры. Оно прошло долгий путь развития, изменив свои позиции по отношению к обществу

в целом, культуре, знанию. От эры полной изоляции от общества и его социально-политических и экономических проблем в эпоху средне-вековой культуры высшие учебные заведения эволюционировали в активный субъект политической, социально-экономической и социокультурной реальности, что стало особенно заметно в середине XX века.

При рассмотрении структуры содержания курса мы будем исходить из понятия ВУЗа, как образовательного учреждения, реализующего программу среднего специального образования. Главными задачами ВУЗа являются удовлетворение потребности личности в получении широкой культурологической подготовки, приобретении высшего образования, квалификации учитель колледжей и академических лицеев и возможности получения высшего образования. В целях обеспечения качественного профессионального образования необходимо развивать творческие способности студентов ВУЗа, приобщать студента к научно-исследовательской деятельности по проблемам совершенствования учебного процесса на основе информационных технологий. В Термезском ГУ параллельно с основной специальностью существуют

специализации: учитель музыки колледжей и академических лицеев, учитель изобразительного образования, учитель английского языка колледжа и академических лицеев. В рамках факультета общественных профессий рассматривается возможность преподавания информатики в колледже и академических лицеев. Рассматривая специфику колледжа в подготовке учителей колледжей и академических лицеев для сельских и малокомплектных школ Байсунского района, следует учитывать, что у такого учителя необходимо сформировать потребность в самостоятельном, постоянном повышении своего образовательного и культурного уровня, т.к. он не только преподает в колледже и академических лицеев, но и принимает активное участие в распространении знаний среди населения. При формировании предметной структуры учебного плана необходимо учитывать, что часто целое может быть заслонено отдельными его частями. Чтобы избежать этой опасности в учебный план включаются курсы обобщающего характера, обеспечивающие межпредметную интеграцию, соединение отдельных дисциплин в единое, целостное учебно-познавательное пространство. Это позволит получить студенту ВУЗа среднее общее и профильное образование с учетом того факта, что в Сурхандарьинской области учащиеся обычных (не специализированных лицейских) классов приступают к изучению основ информатики после обучения в основной школе, т.е. после поступления в педагогический колледж. К тому же в колледже необходимо подготовить будущего учителя колледжей и академических лицеев к активному использованию средств и методов информационных и телекоммуникационных технологий в своей профессиональной деятельности.

Одна из главных задач системы непрерывного образования в XX в. — поставить новые информационные и коммуникационные технологии (ИКТ) на службу распространения знаний. Эти технологии позволяют делегировать систему распространения знаний на основе сетей дистанционного обучения, благодаря которым образование становится доступным для каждого жителя Земли независимо от места его проживания. Такое образование наиболее демократично, оно может быть адаптировано к уровню знаний и запросам отдельного обучающегося. Однако новые технологии, способствуя решению проблемы обеспечения равного доступа людей к образованию, одновременно могут порождать и новые формы неравенства, в частности информационную неграмотность.

Влияние ИКТ в настоящее время является предметом интенсивного обсуждения в области высшего образования и стратегии его развития. С применением новых технологий в системе высшего образова-

ния появляется множество вопросов, а предлагаемые ответы не всегда однозначны. Среди этих вопросов один представляется наиболее важным: каким будет наш университет третьего тысячелетия в условиях существования и появления новых технологий, может, академические учреждения, не использующие новые технологические возможности, придут в упадок или вообще исчезнут?

Чаще всего ответом на этот вопрос является не только сравнение новообразованных сетевых — виртуальных университетов с традиционными, но и представление об относительно традиционном, университете либо как об отмирающем явлении, либо как об организации, которая в результате применения новых ИКТ изменится до неузнаваемости. Такой ответ приведет нас к следующей проблеме: являются ли новые технологии единственным фактором, обуславливающим изменения в системе высшего образования? Академические культуры, социальные условия и многие другие факторы оказывают не меньше влияние, более того, являются базой для технологий. К тому же существует одна область проверки самых разнообразных гипотез — область отношений между академическим преподаванием, обучением студентов и организаций занятий, т.е. каким образом преподаватели, студенты и даже учебные материалы взаимодействуют в пространстве и вовремя в процессе постижения, преподавания и усвоения знаний. Помимо изменения упомянутых компонентов новые технологии приведут также к переменам в профиле вузов и структуре высшего образования.

Включение минимального стандарта базового курса основ информатики и вычислительной техники в предметную область информатики, с одновременным изучением элементов методики информатики, в ориентации на обобщающий характер и культурологическую направленность курса информатики, по нашему мнению, должно обеспечить формирование основных элементов информационной культуры студента ВУЗа. Считая информационную культуру учителя колледжей и академических лицеев частью педагогической культуры, и, соответственно, частью общей культуры человека информационного общества, мы полагаем, что информационная культура должна формироваться в течение всего обучения в колледже. На это направлены все предметы учебного плана, независимо от принадлежности их к культурологическому или профессиональному циклу учебных предметов при подготовке учителя колледжей и академических лицеев.

Решая педагогические задачи по формированию информационной культуры школьников и колледжей учитель проектирует и реализует учебный процесс,

организует познавательную деятельность учеников, устанавливает коммуникации и передачу учебной информации в процессе обучения. По оценкам Л. В. Беллечкой [1, с. 76], Н. В. Кузьминой [3, с. 123] главной задачей образования является не только профессиональная подготовка людей, занятых в сфере образования, но и вооружение студентов методологией творчества, методологией проектирования и предвидения результатов. Под методологией понимается учение о методах познания и преобразования мира, учение о принципах, построения, формах и способах этого воздействия. [2, с. 211] Следовательно, на основе рефлексии своей деятельности студент ВУЗа должен стремиться овладеть использованием компьютера в своей профессиональной деятельности. При исследовании проблемы обучения рассматривается понятие методической системы обучения, включающей в качестве компонентов содержание образования, цели, методы, средства и формы обучения. Деятельностный подход к обучению связан с изменениями, происходящими в социальной среде. Внедрение в педагогическое сознание идей гуманизации и гуманитаризации повлияло на необходимость учета такого фактора как структура личности. Гуманизация образования предполагает направленность обучения от личности, ее структуры через учебный предмет к личности (индивидуальности) конкретного студента. Таким образом, в содержании образования выделяются помимо суммы знаний о мире, знаний о способах деятельности и эмоционально-оценочной информации, опыт творческой деятельности, выраженный в готовности к освоению новых педагогических проблем. Взаимосвязь между названными элементами образования и выбор деятельностного подхода в образовании при формировании информационной культуры студента ВУЗа, соответствует ранее изложенной задаче исследования. Методология деятельностного подхода ориентирована на совокупность средств, методов и процессов, необходимых для создания организованного, целенаправленного и преднамеренного воздействия на формирование личности с заданными качествами. Задача исследования заключается в конкретизации общих элементов содержания образования применительно к курсу «Информатика» в колледже с опорой на понимание педагогической культуры в целом и информационной культуры в частности у учителя колледжей и академических лицеев. Интеллектуальный и функционально-содержательный потенциал, имеющийся в курсе информатики, позволяет рассматривать его как инструмент формирования информационной культуры личности. При этом термин «инструмент» понимается нами широко, т.е. охватывает все то, что стоит между субъектом и желаемым результатом дея-

тельности. Подход к отбору содержания учебной программы для студентов ВУЗа должен носить системный характер, под которым понимается реализация объективно существующих взаимосвязей, отношений и взаимообусловленностей между отдельными элементами. Наиболее отчетливо это проявляется в разработке содержания курса, в котором системный характер его определяется определенными принципами и критериями отбора учебного материала. Согласно изложенному выше тезису о роли деятельностного подхода в обеспечении информационной культуры в структуре формирования учебной программы курса информатика для студентов ВУЗа выделены три этапа отбора учебного материала: установление принципов отбора содержания курса, использование разработанных принципов отбора, определение содержания курса на основании выдвинутых принципов отбора.

В основе отбора содержания учебного материала по дисциплинам, обеспечивающим подготовку студентов к преподаванию информатика, лежат следующие принципы.

А. Философские: принцип всеобщей связи и единства мира; принцип системности.

Принцип всеобщей связи и единства мира, нашедший выражение в «учении о цельности знаний, живой связи всех наук» [14, с. 43], в диалектике «всеединства Тейяра де Шардена, в новосферной концепции В. И. Вернадского и глобальной экологии И. Р. Пригожина; в естественно-научной концепции «науки целого», дающей возможность выработать новые основания для педагогики и всей социально педагогической действительности» [6, с. 275].

Принцип системности, впервые предложенный Леоном фон Бергаланфи, известным биологом-теоретиком. Системный подход заключается в целостном охвате изучаемых процессов и явлений в их взаимосвязи.

Б. Общенаучные методологические принципы: дополненности; соответствия; симметрии; синергичности (открытости системы) [4, с. 174].

Принцип «дополненности в содержании образования можно найти еще в трудах М. В. Ломоносова, который предлагал создать образовательное пространство, объединяющее все его составляющие в единое целое на основе синтеза классического, естественнонаучного и реального образования» [13, с. 63]. Однако современный уровень развития науки в целом таков, что он не позволяет однозначно решить проблему отбора содержания образования. Резко возросшие объемы информации приводят к его дроблению и являются причиной возникновения новых дисциплин. В современной науке данный принцип нашел отражение в трудах О. М. Железняковой, выдвинувшей идею «о суще-

ствовании и функционировании в педагогике нового метапринципа — принципа дополнительности, являющегося универсальным настолько, что может быть действителен не только в рамках дисциплин естественнонаучного блока, но и в гуманитарной сфере» [10, с. 56].

Автор данной работы рассматривает дополнительную «в широком смысле, то есть его проявление не только в отборе и организации содержания образования, но также в формах и методах его организации, определяя данный принцип как «механизм взаимодействия одинаковых или различных элементов, результатом которого является какое-либо целое или что-либо более полное» [9, с. 56]. Более «глубинный смысл данного понятия ... в его диалектической трактовке как механизма создания целостного через взаимодействие взаимоисключающих и взаимообусловленных противоположностей, а также в его синергетической трактовке, выраженной в формуле «неопределенность — дополнительность — определенность» [10, с. 16].

Принцип синергетичности, с одной стороны, приводит к изменению способа мышления посредством интеграции естественнонаучного и гуманитарного знания, а с другой — к изменению процесса обучения, который, с точки зрения синергетики, рассматривается как ситуация открытого диалога, носящая нелинейный характер, позволяя каждому студенту совершенно самостоятельно выбирать траекторию своей дальнейшей профессиональной подготовки. По мнению Е. Н. Князевой и С. П. Курдюмова: «...с синергетической точки зрения процедура обучения, способ связи обучающего и обучаемого, учителя и ученика — это их взаимная циклическая детерминация и их взаимное конструирование, становление и развитие» [11, с. 137]. Е. Н. Князева «выделяет ряд синергетических методов образования: самообразование, которое уподобляет ключевому понятию синергетики — самоорганизации; нелинейный диалог, при котором образовательная среда представляется чувствительной к малым внешним воздействиям, в результате субъект выбирает один из возможных для себя путей эволюции; пробуждающее обучение, при котором малым резонансным воздействием можно подтолкнуть человека к выбору благоприятного для него пути развития; обучение как инактивация, представляющая собой взаимное влияние и взаимное изменение человека и внешнего мира; обучение как адаптивная система, в которой передача знания происходит не путем естественной эволюции, а с учетом уже имеющихся у человечества целостных структур знания; обучение как фазовый переход, при котором вследствие малых воздействий происходит переход в качественно иное состояние» [11, с. 138].

В. Общедидактические принципы: фундаментальности; профессиональной направленности; интеграции; дифференциации; целостности; научности; связи обучения с жизнью.

Принцип фундаментальности предполагает отражение теоретической составляющей научных знаний, которая является их основой, способствуя формированию определенного типа мышления в процессе овладения системой естественнонаучных знаний.

В. С. Леднев, обращаясь к проблеме дифференциации и интеграции компонентов образования, считает, что «в сфере образования в настоящее время дифференциация достигла верхнего предела, в связи с чем, в дальнейшем преобладающим процессом должна стать интеграция. Она не может осуществляться искусственно, а лишь путем обоснованной предметной и образовательной общности соответствующих компонентов» [12, с. 224].

Проблема «фундаментальности образования лежит в русле широкой и многоаспектной проблемы качества современного образования и соотносится в основном с высшим образованием, прежде всего, с университетским» [5, с. 8].

Принцип интеграции заключается в обобщении всех известных теоретических законов и принципов и установлении тех, которые являются универсальными в естествознании: выделением ведущих идей и систематизацией вокруг них фактических сведений; показом взаимосвязи объектов природы (тел, веществ, живых организмов) и их свойств; отражением взаимосвязи явлений природы (физических, химических, биологических); введением естественнонаучных понятий.

Принцип профессиональной направленности предполагает отражение в содержании дисциплины «Информатика» профессионально значимого для студентов материала. Рассмотрим подробнее, что мы будем понимать под вышеизложенными принципами.

Принцип целостности способствует формированию у обучающихся целостной картины мира с его единством и многообразием свойств. «Игнорирование целостности естествознания, непонимание характера, взаимосвязанности его частей и взаимопроникновения их методов порождает односторонность во взглядах на предмет исследования, типичными из которых являются: отрицание применимости методов одних наук при изучении объектов других наук или, напротив, отрицание специфики и даже самого существования предмета одной науки на том основании, что он может быть подвергнут изучению методами других наук» [7, с. 4]. В связи с этим при подготовке будущего учителя предмета «Информатика» на первый план выходят: «новейшие представления информатиков,

математиков и физиков, химиков и биологов о живой саморегулирующейся системе Земли как интегрально-целостной совокупности, допускающей сосуществование противоположных и взаимоисключающих способов бытия: случайности и необходимости, покоя и активности, порядка и хаотичности.

Принцип научности ориентирует педагога на формирование у обучающихся научных знаний. Содержание обучения должно знакомить школьников с объективными научными фактами, понятиями, законами, теориями, способствовать раскрытию современных достижений науки.

Принцип связи обучения с жизнью. Основа данного принципа – теория познания. Реализация его в обучении (в содержании, методах и организационных формах) способствует формированию мировоззрения, повышает значимость учебной деятельности, придает ей осмысленный характер, мобилизуя волевые усилия обучающихся, способствует конкретизации знаний и формированию умений применять их на практике, в том числе в исследовательской и проектной деятельности» [8, С. 40].

Г. Частнометодические принципы: генерализации; цикличности; модульности содержания образования.

Принцип генерализации относится к отбору содержания школьного курса естествознания и его структурированию и предполагает выделение одной или нескольких стержневых идей и объединение вокруг них учебного материала. Такими идеями могут быть принципы, понятия, законы, теории.

Принцип цикличности направлен на изучение естественнонаучного материала в соответствии с циклом научного познания, что позволяет формировать у обучающихся теоретический способ мышления.

Принцип модульности заключается в конструировании учебного материала так, чтобы он обеспечивал достижение каждой поставленной перед учениками дидактической цели. Количество познавательных модулей определяется содержанием учебного материала.

Таким образом, информационные и коммуникационные технологии могут в значительной степени обогатить и даже реорганизовать преподавание и обучение на университетском уровне.

Очевидно, что информация является связующим звеном между обучающим и обучающимся, она структурирует процесс обучения через его компоненты – деятельность учителя и деятельность ученика. Следовательно, именно способ передачи восприятия учебного содержания должен послужить основанием для классификации методов обучения. Ведущих источников информации в учебном процессе четыре:

звук, изображение, мышечное усилие, либо все в комплексе и мы выделяем четыре группы методов обучения: визуальные, аудиальные, кинестетические и полимодальные.

1. Аудиальные методы обучения. Информация представлена в звуках. К этой группе относятся все виды рассказов, бесед, объяснений, лекций. В чистом виде эти методы обеспечивают передачу и фиксацию информации по аудиальному каналу.

2. Визуальные методы обучения. Информация представлена в виде изображения. К этой группе относятся демонстрации натуральных объектов и изобразительных пособий, а также методы, предполагающие работу со всеми видами печатной или письменной информации.

3. Кинестетические методы обучения. Передача и восприятие информации организованы с помощью мышечных усилий и иных ощущений тела. Для общеобразовательной школы и вуза в чистом виде данные методы не описаны, однако обучение слепо – глухих детей возможно только посредством этих методов. В начальной школе при обучении детей грамоте используется некоторое количество кинестетических приемов. Используются они и при подготовке спортсменов.

4. Полимодальные методы обучения. Информация движется по нескольким каналам восприятия.

5. Аудио-визуальные – демонстрации диа-, кино- и видеofilмов, некоторых опытов и экспериментов. Методы рассчитаны на одновременную визуальную и аудиальную фиксацию информации.

6. Визуально-кинестетические – методы, включающие выполнение графических и письменных работ без устного объяснения изложения: распознавание и определение природных объектов, визуальные наблюдения с последующей регистрацией явления; сюда же следует отнести методы, предполагающие работу с компьютером, не имеющим звуковой карты. К этой группе принадлежат и основные методы обучения глухих детей. При использовании этих методов информация проходит по двум каналам, что уже повышает эффективность ее усвоения.

7. Аудиально-кинестетические – прослушивание с последующим описанием. В общеобразовательной школе встречаются редко, но являются ведущими при обучении слепых детей.

8. Аудио-визуально-кинестетические – проведение опытов и экспериментов, демонстрация учебных видео- и кинофильмов, работы с компьютерными обучающими программами. При использовании данных методов информация фиксируется по всем каналам восприятия.

Литература

1. Белецкая Л. В. Дидактические основы использования компьютера в профессиональной подготовке учителя». Автореферат канд. пед. наук. — Минск, 1993. — с. 16.
2. Загвяздинский В.И. О современной трактовке дидактических принципов / Советская педагогика. 1978. № 10. — с. 66–72.
3. Курганский В. Виртуальные машины — концептуальная и методическая основа информатики / Информатика и образование. — 1992 — № 2 — с. 3–8.
4. Берулава М. Н. Интеграция естественнонаучных и профессионально-технических дисциплин / М. Н. Берулава // Советская педагогика. — 1987. — № 8. — с. 81–83.
5. БСЭ. — М.: Сов. энци., 1972. Т. 10. — С. 312.
6. Венгер Л. А. О качественном подходе к диагностике умственного развития ребенка / Вопросы психологии. — 1974. — № 1. — с. 116–127.
7. Гольдфарб Я. Л., Ходаков Ю. В., Додоков Ю. Б. Сборник задач и упражнений по химии: Учебное пособие для учащихся 7–10 классов средней школы 5-е изд., перераб. — М.: Просвещение, 1987. — с. 197.
8. Документы ЮНЕСКО «Реформирование и развитие высшего образования», 1995; «Образование: сокрытое сокровище», 1997; Всемирная конференция по высшему образованию ЮНЕСКО, 1998.
9. Ермакова Л. Д. Роль принципа симметрии в формировании у студентов педвузов представления о современной физической картине мира: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Л. Д. Ермакова. — М., 1986. — с. 38.
10. Железнякова О. М. Дополнительность как метапринцип педагогики / О. М. Железнякова. — Ульяновск: Симбирская кн., 2006. — с. 92.
11. Князева Е. Н. Основания синергетики. Человек, конструирующий себя и свое будущее / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. — М.: Ком. книга, 2006.
12. Леднев В. С. Содержание образования: сущность, структуры, перспективы / В. С. Леднев. — М.: Высшая школа, 1991.
13. Одинцова Н. И. Методика обучению естествознанию (общие вопросы). — М.: Карпов Е. В., 2015. — с. 68.
14. Чепиков М. Г. Интеграция науки (Философский очерк) — М.: Наука, 1981. — с. 12.

Султонов Рустам Тураевич

Ассистент кафедры теории и методики физического воспитания Самаркандского государственного университета Узбекистан

Sultonov Rustam Turaevich

Assistant Professor of theory and methodology of physical education of the Samarkand State University Uzbekistan

Рўзикулов Дилшод Мурадқулович

Ассистент кафедры теории и методики физического воспитания Самаркандского государственного университета Узбекистан

Ruzikulov Dilshod Muradkulovich

Assistant Professor of theory and methodology of physical education of the Samarkand State University Uzbekistan

ЙИЛЛИК ТАЙЁРГАРЛИК ЦИКЛИДА СПОРТ ФОРМАСИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ

FORMATION OF THE SPORTS FORM IN THE ANNUAL PREPARATORY CYCLE

Аннотация. В настоящее время спорт стал очень важным фактором развития человека. Специалисты изучают спорт как науку. В данной статье анализируется спортивная форма в период годового цикла подготовки. Изучены значения и характеристики спортивной формы и подготовки спортсменов как важный фактор спорта.

Ключевые слова: спортивная форма, подготовка, годичный цикл, периоды.

Abstract. At the present time, sport has become a very important factor in human development. Experts study sports as a science. In this article, the sports form is analyzed during a one-year training cycle. The values and characteristics of the athletic form and training of athletes as an important factor of sport are studied.

Key words: sports form, training, annual cycle, periods.

Мавзунинг долзарблиги (актуальность проблемы). Спорт машғулотларини режалаштириш ва уни амалга ошириш масалалари мутахассисларнинг доимий эътиборида. Йиллик циклда машғулотларни режалаштириш ва машғулотларни самарали бошқариш ҳамда спорт формасини шакллантириш спорт фанининг доимий илмий муаммоси саналади. Аксарият илмий-услубий адабиётлар, мақолалар ва бошқа манбааларда спорт формасини шакллантириш борасида турли фикрлар билдирилган. Шунингдек, йиллик тайёргарлик циклида машғулот юкламаларининг характери тавсифлаб ўтилган. Турли олимлар ва

мутахассислар бу борада маълум даражадаги изланишлар ўтказишган [1, с 16–19]. Спортнинг фан сифатида ривожланиши соҳа олдиға янги ва янги талаблар қўйди. Жумладан, йиллик циклда спорт формасининг шаклланиши масаласи ҳам бундан мустасно эмас [5, с 10–21]. Шу сабабдан биз илмий-педагогик кузатишларимиз ва изланишларимизни мазкур масалаға қаратдик.

Куйидаги тадқиқот усулларидан фойдаланилди: (Материалы и методы).

- илмий-услубий адабиётларни таҳлил қилиш;
- педагогик кузатиш;

– назарий таҳлил ва умумлаштириш.

Таdqикот объекти сифатида йиллик циклда юкори малакали спортчилар спорт формасининг шаклланиш жараёни белгилаб олинди. Кузатишлар юкори малакали спортчиларнинг йиллик тайёргарлик даврида олиб борилди ва спорт формасининг шаклланиши назарий-услубий жиҳатдан ўрганилди. Мутахассислар фикрича йиллик тайёргарлик цикли мураккаб ва кўп кирралидир. Тайёргарликнинг йиллик циклини турли шаклда ташкил қилиш мумкинлиги эътироф этилган. Муаллиф [2, с 167; 3, 108–110] йиллик тайёргарлик циклини бир цикл сифатида талқин қилади. Унинг фикрича, тайёргарлик тобора такомиллашиб боради ва юкламаларнинг энг оптимал ҳажми мусобақа давридан илгари юзага келади. Бу давр асосан, спорт формаси шаклланиши билан боғланиб кетади. Кейинчалик, спорт амалиёти ва назариясининг такомиллашуви натижасида бу борада янгича ёндашувдаги маълумотлар юзага келди. Хусусан, М. Г. Озолин (1971), О. Tudor, G. Vompa (2004) кабилар йиллик тайёргарлик даврини икки ва кўп цикли (асосан, икки ва уч цикли) шакллари таклиф қилишган. Мавзуга доир илмий-услубий адабиётларни таҳлил қилиш ва ўрганиш шуни кўрсатадики йиллик тайёргарлик даврида спорт формасининг шаклланиши қуйидаги кўрсаткичларга бевосита боғлиқ [4, с 25].

Машғулотларни самарали режалаштириш.

Спортчининг имкониятлари (жисмоний, физиологик, психологик, ижтимоий ҳолати, ёши, жинси).

Самарали услублар ва воситалар.

Таъминот (тиббий, моддий ва бошқа).

Спорт турининг хусусиятлари.

Хулосалар (Заключение). Спорт формасининг шаклланиши борасидаги фикрлар турли хил бўлиб, уларни умумлаштириш ва тизимлаштириш етарлича муаммо туғдиради. Чунки, айрим спорт турларида спорт формаси бир тайёргарлик мавсумида бир неча бор «ўсиш»га эришиши мумкин (масалан, кураш турларида). Баъзи спорт турларида эса, спорт формасининг шаклланиши ва мусобақалар даври йиллик циклда бир ёки икки марта кузатилади (масалан, спорт ўйинларида). Шу сабабдан ҳам йиллик тайёргарлик даврида спорт турининг хусусиятлари спорт формасини шакллантиришга у ёки бу даражада талаб қўяди. Муаллифлар томонидан ўтказилган кузатишлар ва таҳлиллар мавзуга доир илмий адабиётларда келтирилган фикрлар билан мос келади. Бизнинг кузатишлар Самарқанд вилоятида машғулотларда қатнашаётган юкори малакали спортчилар тайёргарлик жараёни камраб олди. Кузатишлар ва таҳлиллар йиллик циклда спорт формасининг шаклланиши турлича эканлигини кўрсатди. Шунингдек, мураббийлар билан ўтказилган суҳбатлар ҳам ушбу фикрларни

тўлақонли тасдиқлади. Аксарият мураббийлар спорт формасини шакллантириш мураккаб характерда эканлигини эътироф этишди. Улар фикрича, машғулот юкламаларининг энг юкори ҳажми спорт формаси оптимал шаклланган даврга тўғри келмайди. Аксинча, юкламалар спортчи организмга таъсир этиши ва ўзлаштирилиши учун маълум вақт керак. Бу давр тахминан бир ҳафта, яъни, бир микроциклдан иборат. Спортнинг ўйин турларида йиллик тайёргарлик циклида муҳим мусобақалар 2–3тани ташкил қилиши мумкин. Унинг характерли жиҳати шундаки, йил давомида мусобақалар сони кам бўлишига қарамай, улар узоқ вақт давом этади. Бунга мисол қилиб, футбол бўйича Жаҳон чемпионатини олиш мумкин. Йиллик тайёргарлик цикли учун хос бўлган хусусиятларни қуйидаги 1-жадвалда кўришимиз мумкин.

1-жадвал

Йиллик тайёргарлик цикли хусусиятлари ва вақт жиҳатдан нисбати (O. Tudor, G. Vompa)

Йиллик режа	Тайёргарлик даври	Мусобақа даври	Ўтиш даври
Бир цикл: 52 ҳафта	32 ёки кўпроқ	10–15	5
Икки цикл: 26 ҳафта	13 ёки кўпроқ	5–10	3
Уч цикл: 17–18 ҳафта	8 ёки кўпроқ	3–5	2–3

Умуман олганда спорт формасининг шаклланиши борасидаги маълумотлар илмий мулоҳазаларни умумлаштириш натижасида у тўғрисидаги яхлит тасаввурни ҳосил қилиш мумкин. Бу ўринда бугунгача яратилган илмий адабиётлар, мақолалар ва бошқа муҳим нашрлар катта аҳамият касб этади. Йиллик тайёргарлик циклида спорт формасининг шаклланиши жараёнини қуйидаги чизмада кўриш мумкин.

1-чизма

Йиллик тайёргарлик циклида спорт формасининг шаклланиши

Умуман олганда йиллик тайёргарлик даврини амалга ошириш мураккаб педагогик жараёндр. Уни самарали ташкил қилиш оптимал спорт формасининг гарови ҳисобланади. Шу сабабдан ҳам машғулотларни режалаштириш ва ташкил қилиш спорт формаси шаклланиши билан параллел тарзда боради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг «Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида»ги Қонуни. Янги таҳрир. 2015 йил 4 сентябр.
2. Л. П. Матвеев. Теория и методика физической культуры: Учебник для институтов физической культуры. — М.: 1991.
3. Ю. Ф. Курамшин. Теория и методика физической культуры: — М.: 2010.
4. Р. С. Саломов. Спорт машғулотининг назарий асослари. — Тошкент — 2005.
5. Ф. Ш. Ахмедов, К. Ж. Норбоев. Болалар спорт машғулотлари назарияси. Услубий қўлланма. — Самарканд — 2016.

Turabaeva Kamila Eshmaxmatovna

is an English teacher

Department of Foreign Languages

Karshi Engineering and Economic Institute,

Karshi, Republic of Uzbekistan

Турабаева Камила Эшмахматовна

учитель английского языка

Кафедра иностранных языков

Каршинский инженерно-экономический институт,

г. Карши, Республика Узбекистан

DIFFERENT STYLES OF TEACHING

РАЗЛИЧНЫЕ СТИЛИ ОБУЧЕНИЯ

Summary. *This article suggests specific ways in which college teachers can foster relationships with students that promote motivation and satisfaction. The techniques presented here collected from books on college teaching and observations of outstanding teachers.*

Key words: *classroom image, general techniques, an instructor, styles, commitment, to communicate.*

Резюме. *В этой статье предлагаются конкретные способы, с помощью которых преподаватели колледжей могут развивать отношения со студентами, которые способствуют мотивации и удовлетворению. Представленные здесь методы были собраны из книг о преподавании в колледжах и наблюдениях выдающихся учителей.*

Ключевые слова: *образ аудитории, общие методики, преподаватель, стили, преданность, общение.*

Social events early in the term do not harm the development of rapport but have limited power to produce it, are not likely to be attended by the students who most need rapport, and cannot offset distancing or rejecting remarks by the teacher in class.

Some college teachers try to promote rapport and reduce their classroom image as authority figures by dressing casually, encouraging students to call them by their first names, or giving students considerable freedom to select the work they do.

Others encourage informal interaction with students outside classrooms by scheduling conferences, sponsoring parties or picnics, inviting students to lunch, or holding class meetings outside on the grass or in their homes. Unfortunately, none of these strategies ensures satisfied students. Furthermore, none are necessary for interpersonal rapport to develop and for students to be highly motivated.

The students most likely to call the instructor by his or her first name or to accept social invitations are the ones who already feel relatively comfortable, not those who are most in need of special attention. Many students find the

novelty of calling their first name. This novelty or comfort of calling first names of instructors is superficial and is no quick substitute for a real relationship period near the beginning of a course; this comfort is developed over time. As Kenneth Eble observes in *The Craft of Teaching*, the best strategy for developing rapport “may be no more formal than providing excuses and opportunities for easy talk.” One-to-one interactions with students in the second half of a course are likely to be more meaningful than those that occur earlier. The subtleties of a college teacher’s behavior toward a class throughout the term do more to produce an optimal class atmosphere than sweeping structural changes at the beginning.

They are organized into groups of techniques dealing with (1) fostering personal relationships with students, (2) obtaining regular feedback from them, (3) motivating students to work through effective classroom leadership, (4) showing special attention to certain types of students, and (5) handling miscellaneous interpersonal issues. The easiest way to begin forming personal relationships with students is to learn their names. Nothing so impresses students as a college teacher who makes a serious effort to

get to know them as individuals. Any instructor can learn to match up to 50 student names with faces in the first few classes if he or she approaches the task with a positive attitude and commitment. With practice, some may be able to learn up to 100. Learning each student's name is so effective at promoting rapport because it begins personal contact immediately but does not seem forced, rushed, or intrusive. When we meet a new colleague, we learn his or her name as the first step in forming a working relationship; so it should be between college teacher and student.

Other general techniques for improving memory can be used but, like the system advocated here, any method will require effort to be effective. Begin by introducing yourself on the first day of class. Then hand out index cards and ask the students to write the usual information about themselves (plus whatever else you would like to know) on the cards. Be sure to ask them to indicate what they would like to be called. Then, ask them to add anything else they wish you, the instructor, to know. This asks the students to reply to your personal introduction to all of them by making individual introductions of them. The instruction "Add whatever you wish," politely pressures them to divulge a bit of themselves. Most students will add nothing, but a few will dutifully list other courses they have had in the subject or their extracurricular activities; a few will attempt to show off their wit or political attitudes, demonstrating what interesting persons they are.

It helps to have reviewed the names on a preregistration list beforehand, even though these lists are never completely accurate. Certain first names are common, so make a mental note of how many Jims, Bobs, Kathys, Kims, Lisas, and so forth are in the class. Consulting "face books" (annuals or other directories with student pictures) beforehand will make learning the names a little easier, but it is ineffective to attempt to learn all the names in this way before the first group meeting. Learning them in class requires a large amount of eye contact, and this may contribute as much to the growth of the individual relationships as your permanent association of face and name.

After asking students to pass in their cards, read off each student's name and move near enough to the appropriate row to be able to see that student's face distinctly. You need make no effort to learn students in class and beginning a personal relationship. You will learn last names almost automatically when you grade and record the first exams or papers.

Note on the card other information about each student if needed, but concentrate on looking directly at the students' faces, forming a visual image of each face while silently saving the matching first name over and over. Then go on to the next card, and so forth. After every

three or four students, make a quick mental note of the first names you have just learned, and ask again for any that you cannot recall. Practice the whole row once more before moving on to the next one. The key to doing this activity well is to control any anxiety or embarrassment you may have at taking class time for it. If you find yourself going too fast, starting to get tense or immediately forgetting names, make a little joke or ask a casual question of an occasional student.

When you have gone through the whole class, set the cards aside, begin at the first row, and attempt to call each student's first name.

Students do not expect an instructor to be able to do this immediately, so you have nothing to lose. Even if you have forgotten over half the names, continue on through the entire class. Tell the students that learning their names is difficult but important and that you are going to keep practicing for a while during each class until you learn them all. Students are more likely to believe that you really do want to get to know them if you put this statement into practice. At the end of the first class, practice calling names by looking at faces one last time.

As soon after the first class meeting as you can, go through the cards again, saying each first name silently and attempting to picture the face that goes with it. Repeat this process once more later in the day and once each day thereafter until the class meets next. Give yourself a final refresher just before going to the second class, but do not be disconcerted if you can remember only a few of the faces with confidence.

At the beginning of the second class, look at each face and try to call each student's first name. Though this is easier than trying to imagine the faces from the names, no more than 50 per cent accuracy is normal. Once again, try to remain calm when you must ask for a student's name again. Most likely you will do better now than at the beginning of class.

Continue going through the students' names at the beginning and end of each class and picturing the faces from the cards each day until you can say even name correctly the first time. By the third or fourth class meeting it is usually no longer necessary to call every student's name; you can scan the room before class and call only those about which you are not completely confident. In addition to these steps, use students' names as much as possible when calling on them in class, answering questions after class, or meeting them on campus. This helps to solidify initial learning, and you will rarely forget the names during the rest of the semester.

This no doubt seems like a lot of time to spend on such a modest goal — and instructors who pursue it report that it does require effort and commitment, especially at first. Most find that their memory for names improves over

successive semesters, however, and that the resulting rapport is well worth the investment. Learning names is the most important single thing a college teacher can do to communicate to students that he or she values them as individuals. It also satisfies the instructor's need for personal contact with students and opens up other channels to personal relationships with them.

Another way to develop rapport with students is to come to class five to ten minutes early, especially before the initial class meetings. This conditions students to expect to start on time and also provides opportunities to chat informally with them before class or for them to approach you about their concerns. Similarly, staying after class accomplishes educational as well as interpersonal objectives by allowing in-depth discussions of the content just presented. Most students will not come up after class, however, whereas before class you have a chance to contact the students who are unlikely to approach you afterwards.

Announced office hours are a traditional way of communicating accessibility to students, though only a minority will use them, and it is rare for a student to come by during the early weeks of the term. Because students

expect college teachers to post office hours and want to know that they can come by without an appointment, it is very important to do this. Being available over a large number of hours does not increase the personal interest that students perceive, however; two or three hours per week is usually sufficient. The last section of this chapter offers specific suggestions on ways to achieve maximum interpersonal and educational value from individual conferences with students.

Few students will call, but all will view the invitation as a serious indication of your commitment to communicate with them. The accessibility you offer will take little time in actuality and will be more than repaid by the positive attitudes you will create in the class as a whole.

Anything you can do to show interest in student as individuals will help to promote rapport. For example, one outstanding teacher I interviewed reported that he regularly scans the student newspaper for the names of any of his students so that he can congratulate them or merely acknowledge seeing their name or letter. Other teachers make a special effort to attend athletic and artistic events in which their students are involved for these techniques to be effective, however, a teacher's interest must be genuine.

Bibliography

1. Action, Emotion and Will. KENNY, A. — London: Routledge and Kegan Paul. — 1993 p. 73.
2. 'Theory and Practice of Activity Methods' in Activity Methods for Children under Eight edition. BRADLEY, M.H., Sturme, C, London: Evans Bros. — 1990 — p.124.
3. Learning and Teaching in the Junior School (third edition) CATTY, N. London: Methuen. — (1994). — p. 59
4. The Play Way. COOK, H. CALDWELL London: Heinemann. — 1991, p. 76.

Abdirahimova Mohigul Normurodovna

*The senior teacher of Foreign Language department
Karshi Engineering Economic Institute*

Абдирахимова Мохигул Нормуроодовна

*Старший учитель кафедры иностранных языков
Каршинский инженерно-экономический институт*

LEARNING VOCABULARY THROUGH GRAMMAR MATERIAL

ИЗУЧЕНИЕ ЛЕКСИКИ ЧЕРЕЗ МАТЕРИАЛ ГРАММАТИКИ

Abstract. In this article, it referred that learning vocabulary through games is one effective and interesting way that can be applied in any classrooms. The results of this research suggest that games are used not only for mere fun, but also more importantly, for the useful practice and review of language lessons, thus leading toward the goal of improving learners' communicative competence.

Key phrases: teaching and learning vocabulary, affective, adaptability, natural acquisition, grammar.

Games have been shown to have advantages and effectiveness in learning vocabulary in various ways. First, games bring in relaxation and fun for students, thus help them learn and retain new words more easily. Second, games usually involve friendly competition and they keep learners interested. These create the motivation for learners of English to get involved and participate actively in the learning activities. Third, vocabulary games bring real world context into the classroom, and enhance students' use of English in a flexible, communicative way.

Therefore, the role of games in teaching and learning vocabulary cannot be denied. However, in order to achieve the most from vocabulary games, it is essential that suitable games are chosen. Whenever a game is to be conducted, the number of students, proficiency level, cultural context, timing, learning topic, and the classroom settings are factors that should be taken into account.

The scholar Lewis pointed out that games are fun and children like to play them. Through games children experiment, discover, and interact with their environment. Moreover, games add variation to a lesson and increase motivation by providing a plausible incentive to use the target language. For many children between four and twelve years old, especially the youngest, language learning will not be the key motivational factor. Games can provide this stimulus. The game context makes the foreign language immediately useful to the *children*. It brings the target language to life. The game makes the reasons for speaking *plausible* even to reluctant children.

Through playing games, students can learn English the way children learn *their* mother tongue without being aware they are studying; thus without stress, *they can learn a lot*. Nevertheless, even shy students can participate positively.

The scholar Tyson proposes classification in accordance with its listed *features* we may chose necessary game:

- A game must be more than just fun.
- A game should involve "friendly" competition.
- A game should keep all of the students involved and interested.
- A game should encourage students to focus on the use of language rather *than on* the language itself.

One more scholar, M. Martha Lengeling said the following:

In an effort to supplement lesson plans in the ESL classroom, teachers often turn to games. The justification for using games in the classroom has been well demonstrated as benefiting students in a variety of ways. These benefits range from cognitive aspects of language learning to more co-operative group dynamics. These are the general benefits of games proposed by the scholar:

Affective: lowers affective filter, encourages creative and spontaneous use of language, promotes communicative competence, motivates, fun

Adaptability: easily adjusted for age, level, and interests, utilizes all four skills, requires minimum preparation after development

Therefore, language learning is a hard task that can sometimes be frustrating. Constant effort is required to

understand, produce and manipulate the target language. Well-chosen games are invaluable as they give students a break and at the same time allow students to practice language skills. Games are highly motivating since they are amusing and at the same time challenging. Furthermore, they employ meaningful and useful language in real contexts. They also encourage and increase cooperation.

The most instructive language learning games are those that emphasize specific structures. They do not only practice the basic pattern but also do so in a pleasant, easy way that allows the students to forget they are drilling grammar and concentrate on having fun. The following games are concerned with *Yes/No* questions, questions, tag questions, comparative and superlative, adverbs, modals, demonstratives, etc.

Grammar is perhaps so serious and central in learning another language that all ways should be searched for which will focus student energy on the task of mastering and internalizing it. One way of focusing this energy is through the release offered by games. Teenagers are delighted to be asked to do something that feels like an out-class activity and in which they control what is going on in they are the objects of teaching. Grammar games can be used in three ways:

- diagnostically before presenting a given structure area to find out how much knowledge of the area is already disjointedly present in the group;
- after a grammar presentation to see how much the group have grasped;
- a revision of a grammar area.

We should not use grammar games as a Friday ‘reward’ activity. Using them as a central part of the students’ learning process would be a better idea. Thus, each game is proposed for a given level ranging from beginner to advance. This refers simply to the grammar content of that particular game. But, as it has been already mentioned above, a lot of activities can be adapted to different classes with different grammar components. By changing the grammar content a teacher can, in many cases, use the game frame offered at a higher or lower level.

A game should be planned into the day’s lesson right along with exercises, dialogues and reading practice. It should not be an afterthought. Games are a lively way of maintaining students’ interest in the language, they are fun but also part of the learning process, and students should be encouraged to take them seriously. They should also know how much time they have to *play* a game. It is not useful to start a game five minutes before the end of the *lesson*. Students are usually given a ‘five-minute warning’ before the time is over so *they can* work towards the end.

Modern language teaching requires a lot of work to make a lesson *interesting* for modern students who are on familiar terms with computers, Internet *and electronic* entertainment of any kind. Sympathetic relations must exist not only among students but between students and a teacher. It is of special importance for *junior students* because very often they consider their teachers to be the subject *itself*, *i.e.* interesting and attractive or terrible and disgusting, necessary to know or *useless* and thus better to avoid.

Children learn with their whole beings. Whole-child involvement means that one should arrange for the child’s participation in the lesson with as many senses as possible. Seeing pictures of children performing actions and repeating, “The boy is running”, “The girl is hopping” is not at all as effective as when students do the actions themselves in response to commands and demonstrations from the teacher.

All said above is fairly true to adult learners not only children, because of our common human nature to possess habits through experience. We all learned to understand and speak our first language by hearing and using it in natural *situations, with people who* cared for and about us. This is the most effective and *interesting way* to learn a foreign language as well. The experts now advise *language teachers* to spend most of the classroom time on activities that foster *natural acquisition*, rather than on formal vocabulary and structure explanations and drills.

Used literature

1. World Book Encyclopedia Chicago Vol. 6. 1993. — 31 p.
2. Tyson A. How to Choose Games. The internet TESL Journal, Vol. VII, No.5, 2000. — 13 p.
3. Lengeling M. M., Malarcher C. Index Cards: A Natural Resource Teachers. Forum. Vol.35 No.4, 1997. — 21 p.
4. Huyen N. T. T., Nga K. T. N. Learning Vocabulary Through Games. — ‘Asian EFL Journal’, 2003. — 76 p.
5. Lee, W. R. Language teaching games and contests. — Oxford: University Press, 1979. — 301 p.

Badalova Luisa Holmamatovna

A Senior English Teacher

Department of Foreign Languages

Karshi Engineering and Economic Institute,

Karshi, Republic of Uzbekistan

Бадалова Луиза Холмаматовна

старшая учительница английского языка

Кафедра иностранных языков

Каршинский инженерно-экономический институт,

г. Карши, Республика Узбекистан

TEACHING LISTENING COMPREHENSION

Abstract. This article is about to name eight factors that make listening difficult, to name and describe six types of classroom listening materials, to give examples of listening materials, to explain how teachers can deal with listening problems in the classroom, to design your own listening exercises.

Key phrases: Listening performance; listening materials; redundancy; script dictation; listening problems; listening to tapes.

One of the main reasons for getting students to listen to spoken English is to let them hear different varieties and accents – rather than just the voice of their teacher. In today's world, they need to be exposed not only to one variety of English (British English, for example) but also to varieties such as American English, Australian English, Caribbean English, etc. Despite the desirability of exposing students to many varieties of English, however, common sense is called for. The number of different varieties will be a matter for the teacher to judge, based on the students' level, where the classes are taking place etc. But even if they only hear occasional (and very mild) varieties of English which are different from the teacher's, it will give them a better idea of the world language which English has become. The main method of exposing students to spoken English is through the use of taped material which can exemplify a wide range of topics.

The second major reason for teaching listening is because it helps students to acquire language subconsciously even if teachers do not draw attention to its special features. Exposure to language is a fundamental requirement for anyone wanting to learn it. Listening to appropriate tapes provide such exposure and students get vital information not only about grammar and vocabulary but also about pronunciation, rhythm, intonation, pitch and stress.

Lastly, just as with reading, students get better at listening the more they do it! Listening is a skill and any help we can give students in performing that skill will help them to be better listeners.

The debate about the use of authentic listening material is just as fierce in listening as it is in reading. If, for example, we play a tape of a political speech to complete beginners, they won't understand a word. You could argue that such a tape would give them a feel for the sound of the language, but beyond that it is difficult to see what they would get out of it. If, on the other hand, we give them a realistic tape of a telephone conversation, they may learn much more about the language – and start to gain confidence as a result.

Listening demands listener's engagement, too. Long tapes on subjects which students are not interested in at all will not only be de-motivating, but students might well 'switch off' – and once they do that it becomes difficult for them to tune back to the tape. Comprehension is lost and the listening becomes valueless.

Everything depends on level, and the kind of tasks that go with a tape. There may well be some authentic material which is usable by beginners such as pre-recorded announcements, telephone messages etc. More difficult material may be appropriate for elementary students provided that the questions they are asked do not demand detailed understanding. Advanced students may benefit from scripted material provided that it is interesting and subtle enough – and provided the tasks that go with it are appropriate for their level.

Since listening to tapes is a way of bringing different kinds of speaking into the classroom, we would want to play different kinds of tape to them, e.g. lectures, an-

nouncements, conversations, telephone exchanges, 'plays', news broadcasts, interviews, radio programs, stories read aloud etc.

As teachers are preparing lessons and techniques that are exclusively for teaching listening, a number of special characteristics of spoken language need to be taken into consideration. Students need to pay special attention to these characteristics or factors because they influence the understanding of speech and can even make listening comprehension very difficult. These factors are the following:

1. Clustering: In written language we are conditioned to attend to the sentence as the basic unit of organization. In spoken language we break down speech into smaller groups of words. In teaching listening comprehension, therefore, you need to help students to pick out manageable clusters of words; or they will err in the other direction in trying to attend to every word in an utterance.

2. Redundancy: Spoken language, unlike most written language, has a good deal of redundancy. The next time you're in a conversation, notice the rephrasing, repetitions, elaborations, and little insertions of "I mean" and "you know" here and there. Such redundancy helps the hearer to process meaning by offering more time and extra information. Learners can train themselves to profit from such redundancy by first becoming aware that not every new sentence or phrase will necessarily contain new information and by looking for the signals of redundancy.

3. Reduced forms: While spoken language does indeed contain a good deal of redundancy, it also has many reduced forms. Reduction can be phonological, morphological, syntactic, and pragmatic. These reductions pose significant difficulties especially to classroom learners who may have initially been exposed to the full forms of the English language.

4. Performance variables (hesitation, reformulation, topic change): In spoken language, except for planned discourse (speeches, lectures, etc), hesitations, false starts, pauses, and corrections are common. Native listeners are used from very young ages to such performance variables whereas they can easily interfere with comprehension in foreign language learners.

Everyday casual speech by native speakers also commonly contains ungrammatical forms. Some of these forms are simple performance slips.

5. Colloquial language: Learners who have been exposed to standard written English and/or "textbook" language sometimes find it surprising and difficult to deal with colloquial language. Idioms, slang, reduced forms, shared cultural knowledge are all manifested at some point in conversations. Colloquialisms appear in both monologues and dialogues.

Types of Classroom Listening Materials

1. Reactive: Sometimes you simply want a learner to listen to the surface structure of an utterance for the purpose of repeating it back to you.

While this kind of listening performance requires little meaningful processing, it nevertheless may be legitimate, even though a minor, aspect of an interactive, communicative classroom. This role of a listener as merely a "tape-recorder" must be very limited. The only role that reactive listening can play in an interactive classroom is in brief choral or individual drills that focus on pronunciation.

2. Intensive: Techniques whose only purpose is to focus on components (phonemes, words, intonation, discourse markers, etc) of discourse may be considered to be intensive – as opposed to extensive – in their requirement that students single out certain elements of spoken language. Examples of intensive listening performance include:

- Students listen for cues in certain choral or individual drills.
- The teacher repeats a word or sentence several times to imprint it in the students' mind.
- The teacher asks students to listen to a sentence or a longer stretch of discourse and to notice a specified element, e.g., intonation, a grammatical structure, etc.

3. Responsive: A significant proportion of classroom listening activity consists of short stretches of teacher language designed to elicit immediate responses. The students' task in such listening is to process the teacher talk immediately and to give an appropriate reply. Examples include:

- Asking questions ("How are you today?" "What did you do last night?").
- Giving commands ("Take out a sheet of paper and a pencil.").
- Seeking clarification ("What was that word you said?").
- Checking comprehension ("So, how many people were in the park?").

Some teachers and students find that listening to tapes is extremely difficult, especially when tapes are fairly long. And yet we may want to use long extracts because they contribute to our overall teaching plan and because the topic is interesting. If the tape is difficult there are a number of things you can do to make it easier.

- Preview vocabulary. Choose a small number of key words that students do not know. Teach them to the students before they listen.
- Use the tape script. In general it may be a good idea for the students to look at the tape script after the first couple of times listening if they are having difficulty in coping with the tape. You could also cut the tape script into paragraphs – or even smaller pieces – which they have to put in the right order as they listen to the tape.

These are just some ideas to make your listening activities more motivating and more successful, especially where there are difficulties.

Bibliography

1. Learning to Teach / I. R. Arends. — McGraw Hill, Inc., 1994. — 549 p.
2. Teaching by principles: an interactive approach to language pedagogy / B. H. Douglas. — Longman, 2000. — 480 p.
3. Looking in Classrooms / Th. I. Good, J. E. Brophy — Longman, 2000. — 340 p.
4. How to Teach English [new ed.] / J. Harmer. — Pearson Longman, 2007. — 288 p.
5. The Digital teaching Portfolio handbook / R. C. Kilbane, B. N. Milman — Pearson education Inc., 2003. — 160 p.
6. Teaching English as a second of foreign language / C. Marianne, M. Murcia. — Heinle and Heinle, 2001. — 584 p.
7. Teaching Language in Context / H. A. Omaggio. — Henle and Heinle, 1993. — 532 p.
8. Intercultural Communication: A Discourse Approach [2nd ed.] / R. Scollon, S. W. Scollon. — Blackwell Publishers, 2001. — 316 p.
9. Learning teaching / J. Scrivener. — Macmilian Heinemann, 2002. — 218 p.

Гордієнко Наталія Миколаївна

викладач

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського»

Гордиенко Наталья Николаевна

преподаватель

Национальный технический университет Украины

«Киевский политехнический институт им. Игоря Сикорского»

Hordiienko N. M.

National Technical University of Ukraine

«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

ОСОБЛИВОСТІ ВИНИКНЕННЯ ЛЕКСИЧНИХ ІННОВАЦІЙ ОСОБЕННОСТИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ЛЕКСИЧЕСКИХ ИННОВАЦИЙ LEXICAL INNOVATION PECULIARITIES

Анотація. Стаття присвячена дослідженню причин виникнення лексичних інновацій у мові, розглядаються етапи розвитку неологізмів.

Ключові слова: лексичні інновації, неологізми, окказіоналізми.

Аннотация. Статья посвящена исследованию причин возникновения лексических инноваций, рассматриваются этапы развития неологизмов.

Ключевые слова: лексические инновации, неологизмы, окказионализмы.

Summary. The article focuses on reasons for lexical innovations, stages of neologism formation are considered.

Key words: lexical innovation, neologisms, occasionalisms.

Немає жодних сумнівів, що мова є живим організмом, який не може не зазнавати певного розвитку з плином часу. І хоча мова живе за своїми внутрішніми законами, володіє власною автономністю, але звичайно, мова існує в суспільстві, і тому не може бути відірвана від людей і подій. Первинне значення слова з плином часу може начебто затуманюватися, на нього можуть нашаровуватися нові тимчасові значення. Розвиток суспільства відбивається на численних лексичних одиницях, що визначають суспільні відносини і зміни, які неминуче призводять до лексичних інновацій та перетворень у мові.

Слід зазначити, що ставлення до постійних неминучих змін у мові є досить неоднозначним. Так, наприклад, у 18 сторіччі панувала ідея, що мова має бути фіксована, застигла в часі, а отже захищена від руйнівної дії моди і соціальних тенденцій. Цю точку зору можна проілюструвати словами англійського

письменника Джонатана Свіфта, який писав: «But what I have most at Heart is, that some Method should be thought on for *ascertaining* and *fixing* our Language for ever, after such Alterations are made in it as shall be thought requisite. For I am of Opinion, that it is better a Language should not be wholly perfect, that it should be perpetually changing... [3]

Як вже було зазначено, лексичний склад природної мови не є статичним, але відзеркалює багато динамічних процесів. Мовні зміни не обмежуються розширенням словникового запасу в мовних контактах і поступовою зміною значення, але це стосується всіх вживаних конвенцій письмових форм (знаків пунктуації, написання з великої та маленької літер), всіх компонентів нашої граматики.

Розвиток словникового складу англійської та німецької мов, особливо з дев'ятнадцятого століття, зростає швидкими темпами. Це може бути

обумовлене цілим рядом екстралінгвістичних і інтралінгвістичних причин, до яких можна віднести розвиток науки, техніки та економіки, впровадження технічних засобів, лексичну інтернаціоналізацію, лексичну диференціацію, виникнення нових слів шляхом словотворення. Перелічені причини швидкого збільшення словникового складу є далеко неоднорідними, але вони вказують на різні зміни, обумовлені взаємодією між мовною спільнотою та мовою. [2, с. 101–102]

Німецький професор *М. Хундт* зазначає, що кожен неологізм на своєму початковому етапі виникнення і становлення є окказіоналізмом. Так, за *М. Хундт*, неологізм проходить наступні етапи розвитку:

1. Поява нової лексеми чи нової семеми. Причини появи лексичних новоутворень полягають у необхідності найменування нових фактів, процесів, концепцій тощо.

2. Узуалізація (включення нової лексеми чи нової семеми в загальноживаний лексичний склад літературної мови).

3. Акцентуація (сприйняття нової лексеми як мовної норми).

4. Лексикалізація/інтеграція (зберігання нової лексеми та семеми як частини загальноживаного лексичного складу шляхом включення до словника).

Неологізми проходять всі вищезгадані процеси розвитку протягом певного часу, і весь цей час сприймаються більшістю користувачів мови, як нововведення. Як тільки новоутворення стає невід'ємною

частиною загальноживаної лексики літературної мови, воно вже не сприймається як неологізм (наприклад, *E-mail*). Таким чином, неологізми не є статичними, а процесуально-динамічними мовними явищами. Отже, через співвіднесеність неологізма до певного часу його виникнення, це поняття є дуже відносним і історично пов'язаним лінгвістичним терміном. [1, с. 14] Зі стилістичної точки зору, неологізми є експресивними, вони здійснюють особливо сильний прагматичний вплив на слухача. Але як тільки вони займають постійне місце в активному словниковому складі мови, вони перестають бути неологізмами, хоча й зберігають лінгвістичні ознаки новизни протягом певного часу.

Дослідження особливостей виникнення інновацій у мові на сьогоднішній день є надзвичайно актуальним завданням. Вивчення нових слів, аналіз шляхів і способів їх виникнення в мові завжди відображає найбільш характерні тенденції у зміні її словникового складу на сучасному етапі розвитку. Всі інноваційні явища суспільного і політичного життя суспільства знаходять втілення в нових словах. В лінгвістичній літературі, присвяченій проблемам неології, приділяється увага проблемі виникнення і вживання нових слів або нових значень вже існуючих у мові слів. Проте слід зазначити, що в області неології є безліч невирішених як в теоретичному, так і в практичному плані проблем, серед яких можна назвати проблему віднесення новоутворення до неологізму, нечіткість в стилістичній характеристиці неологізмів, визначення зв'язку між окказіоналізмом і неологізмом.

Література

1. Hundt Markus. Deutsche Wortbildung – synchron und diachron./ Markus Hundt – Heidelberg: Groos Verlag. – 2006.
2. Elisabeth Knipf-Komlósi, Roberta Rada, Csilla Bernáth. Aspekte des deutschen Wortschatzes. Ausgewählte Fragen zu Wortschatz und Stil./ Elisabeth Knipf-Komlósi// – Bölcsész Konzorcium. – 2006. – S.128.
3. Jonathan Swift A Proposal for Correcting, Improving, and Ascertaining the English Tongue In a Letter to the Most Honourable Robert, Earl of Oxford and Mortimer, Lord High Treasurer of Great Britain. [Електронний ресурс] – Режим доступу до журналу: http://books.google.com.ua/books/about/A_Proposal_for_Correcting_Improving_and.html?id=5FMJAAAAQAA-J&redir_esc=y

Ziyatov Akmal Tursunovich

The teacher of Foreign Language department

Karshi Engineering Economic Institute

Зиятов Акмал Турсунович

Учитель кафедры иностранных языков

Каршинский инженерно-экономический институт

TEACHING THE RECEPTIVE SKILLS

ОБУЧЕНИЕ НАВЫКАМ ВОСПРИЯТИЯ

Summary. After reading this article, you should be able to know what skills are called receptive skills, explain the importance of the teacher's role in creating expectations and enthusiasm for the text that is to be read or heard, distinguish between authentic and non-authentic texts, explain why a frequent diet of successful reading and listening is very good for learners of English, name and describe five stages of the basic methodological model for the teaching of receptive skills.

Key phrases: Content; expectations; receptive skills; authentic; predictive skills; disregard the information; detailed information; exposure to.

In our daily lives we read and listen to a great deal of language, and it is possible to divide this language into two broad categories: interest and usefulness.

Very often we read or listen to something because it interests us — or at least we think it will interest us. Magazine readers choose to read the article on page 35 rather than the story on page 66 because they think it will be interesting. Buyers in a bookshop often select books because they think they will like them. The radio listener tunes especially to programs that he or she expects will be stimulating. This category of interest also includes reading and listening for enjoyment, pleasure and intellectual stimulation.

No one would suggest that the instructions you read are interesting. Nevertheless we have a desire to read or listen to “useful” texts because they will tell us something we want or need to know.

The two categories are not always independent of each other anyway. We may read something that is useful and find that it is interesting as students reading for their studies often do.

In real life people generally read or listen to something because they want to and because they have a purpose in doing so. The purpose may be to know how to operate that washing machine or to find out what has happened recently in an election or to discover the latest trends in language teaching.

In real life, therefore, readers and listeners have a purpose which is more fundamental than that involved in

some language learning tasks which seem only to be asking about details of language.

People read and listen to language because they have a desire to do so and a purpose to achieve. Usually, too, they will have expectations about the content of the text before they start.

Receptive skills: Readers or listeners use a number of skills when reading or listening. Their success at understanding the content of what they see or hear depends to a large extent on their expertise in these specialist skills. We will look at six of these skills.

Predictive skills: Efficient readers or listeners predict what they are going to hear and read; the process of understanding the text is the process of seeing how the content of the text matches up to these predictions.

First of all their predictions will be the result of the expectations they have — which we discussed above. As they continue to listen and read, however, their predictions will change as they receive more information from the text.

Extracting specific information; Very often we read something or listen to it because we want to extract specific bits of information — to find out a fact or two. We may quickly look through a film review just to find the name of the star. We may listen to the news, only concentrating when the particular item that interests us comes up. In both cases we may largely disregard the other information. This skill when applied to reading is often called scanning.

Getting the general picture; we often read or listen to things because we want to “get general picture”. We want to have an idea of the main points of the text — an overview — without being too concerned with the details.

When applied to reading this skill is often called skimming. It entails the reader’s ability to pick out main points rapidly, discarding what is not essential or relevant to that general picture. Listeners often need the same skill too — listening for the main message and disregarding the repetition, false starts and irrelevances that are features of spoken language.

Extracting detailed information, a reader or listener often has to be able to access texts for detailed information. The information required can be of many kinds. Exactly what does the writer mean? What precisely is the speaker trying to say? Questions like “How many?” “Why?” “How often?” are often answered by reference to this kind of detail. In case of reading, a reader might want to reread some parts or to stop and reflect on the text. This type of reading is called close reading.

Recognizing functions and discourse patterns; Native speakers of English know that when they read or hear someone say “for example” this phrase is likely to be followed by an example. When they read “in other words” a concept will be explained in a different way. Recognizing such discourse markers is an important part of understanding how a text is constructed. We know which phrases are used by speakers to structure their discourse or give them “time to think”. We need to make students aware of these features in order to help them to become more efficient readers and listeners.

Deducing meaning from context, the other important sub-skill is deducing meaning from the context. Teachers should help students to develop their ability to deduce meanings of unfamiliar words from the context in which they appear. All the skills mentioned here are largely subconscious in the minds of experienced and frequent readers. But reading or listening in a foreign language creates barriers for the learner which may make these skills and sub-skills more difficult to use. Our job is to re-activate these skills which learners have in their own language. Receptive and productive skills; our discussions have important implications for the teaching of receptive skills which we can now consider. As it is known students can generally deal with a higher level of language in receptive skills than in productive skills. It should be remembered that being able to understand a piece of text does not necessarily mean that students have to be able to write or speak like that! Rather their job will be to interact with the text in order to understand it and this seems possible even where the text contains language which the students are not able to produce. All over the world there are students who can read English but who are unable to speak it very well.

Authentic and non-authentic text; One aspect of reading and listening that concerns many teachers and methodologists is the difference between authentic and non-authentic texts. The former are those which are designed for native speakers: they are “real” texts. Thus English-language newspapers are composed of what we would call authentic English, and so are radio programs for English speakers. A British advertisement is an example of English-speaking audience. A non-authentic text in language teaching terms is one that has been written especially for language-learning students.

All over the world language teaching materials use such devices. Their aim is to isolate bits of language so that students can concentrate on them. Such material should not be used, however, to help students become better listeners or readers. The obviously artificial nature of the language makes it very unlikely that they will encounter such texts in real life. While some may claim that it is useful for teaching structures, it cannot be used to teach reading or listening skills. Teachers of English should understand that obviously non-authentic material would not necessarily make their students better listeners or readers, especially since they would not be acquiring the real language. What we need, therefore, are texts which students can understand the general meaning of, whether they are truly authentic or not. But texts — whether authentic or not — must be realistic models of written or spoken English. If teachers can find genuinely authentic material which their students can cope with that will be advantageous; if not they should be using material which simulates authentic English.

Purpose, desire and expectations; People usually read or listen to something because they have a desire to do so and some purpose to achieve. Furthermore, they generally have some expectations about what they are going to read or hear before they actually tackle the text.

The methodology for teaching receptive skills must reflect these facts about real life, and the tasks we ask students to perform must be realistic and motivating. We will not get students to interact properly with spoken and written material unless we ensure that their desire to read or listen has been awakened. The methodological model given below will reflect these points about creating a desire to read and allowing students to develop expectations, and the material will be designed to get students to read and listen for a purpose.

Receiving and doing; the purposes for which people read and listen are, of course, extremely varied. However, we can say that when people read or listen they do something with what they have just seen or heard.

As a general methodological principle, therefore, we would expect students to use what they have read or heard in order to perform some task. When they have

done work on comprehension skills, in other words, we would expect them to react to, or do something with the text. This might take the form of giving opinions about

what they have just read, following instructions, writing a postcard, summarizing the content of the text or having a conversation based on the text.

Bibliography

1. Harmer J. How to Teach English [new ed.] / J. Harmer. — Pearson Longman, 2007. — 288 p.
2. Marianne C. Teaching English as a second of foreign language / C. Marianne, M. Murcia. — Heinle and Heinle, 2001. — 584 p.
3. Moore D. K. Classroom Teaching Skills / D. K. Moore. — McGraw-Hill, 1998. — 354 p.
4. Omaggio H. A. Teaching Language in Context / H. A. Omaggio. — Henle and Heinle, 1993. — 532 p.
5. Scrivener J. Learning teaching / J. Scrivener. — Macmilian Heinemann, 2002. — 218 p.
6. Wallace J. M. Training Foreign language teachers / J. M. Wallace. — Cambridge University Press, 2004. — 180 p.

Смирнова Веста Николаевна

*кандидат философских наук, доцент,
доцент кафедры «Иностранные языки»*

Пензенский государственный университет архитектуры и строительства

Smirnova V. N.

candidate of Philosophical Sciences, docent

Penza State University of Architecture and Construction

Павлова Анна Дмитриевна

студентка

Пензенский государственный университет архитектуры и строительства

Pavlova A. D.

student

Penza State University of Architecture and Construction

ПРОБЛЕМА КАЧЕСТВА ПЕРЕВОДА КОММЕРЧЕСКОЙ ДОКУМЕНТАЦИИ

PROBLEM OF TRANSLATION QUALITY OF COMMERCIAL DOCUMENTATION

Аннотация. *Исследованы критерии оценки качества перевода коммерческой документации на примере текста торгового контракта.*

Ключевые слова: *коммерческая документация, текст контракта, качество перевода.*

Summary. *The criteria of translation quality estimation were investigated.*

Key words: *commercial documentation, wording of a contract, translation quality.*

В образовательной сфере высшей школы формирование навыка качественного перевода является профессиональной задачей для слушателей программы дополнительной квалификации «Переводчик в сфере профессиональной коммуникации». При этом, важное место занимает практическое применение теории перевода в процессе перевода коммерческой документации.

Несмотря на значительные функционально-стилевые, структурно-логические, лексические отличия жанра коммерческой документации, необходимость выделения специальной теории перевода для данного вида текстов, обособляющейся от общей теории перевода не имеет оснований. Наряду с этим, перевод коммерческих документов является одним из самых сложных видов перевода специальной литературы.

Как было показано нами в предыдущих публикациях [4, с. 86], разработка критериев качества перевода специальной литературы предполагает учет полноты, адекватности и соответствия тексту исходного языка. Перевод коммерческой документации не пре-

доставляет возможности инвариантности или неопределенности.

Изучение прагматического подхода в работе над коммерческими текстами является одним из направлений формирования эффективной переводческой компетенции в области овладения специальной теорией перевода. В связи с этим, важным разделом для изучения и подготовки качественного перевода является экономическая терминология и сокращения, используемые в мировой практике коммерческой деятельности. Например: Bill of Credit – кредитное письмо; Bill of Exchange – переводной вексель; VAT (Value added tax) – НДС (налог на добавленную стоимость); WHO (World Health Organization) – ВОЗ (Всемирная организация здравоохранения), f.o.b. (free on board) – ФОБ (свободно на борту: таможенная оценка товара на границе страны-экспортера).

Перевод текста коммерческого контракта осуществляется с применением готовой модели: в переводе преобладают однозначные эквиваленты и трансформации. В связи с этим, в процессе формирования пе-

реводческой компетенции необходима актуализация примеров английских шаблонов словоупотребления, типовых схем словосочетаний и синтаксических конструкций и их русских соответствий, например:

... further to the discussions... — ... по результатам обсуждения; ...hereinafter referred to as... — ...именуемый в дальнейшем...; ...whereby it is agreed as follows... — ...где стороны договорились о нижеследующем...; to cover full value of the goods — покрывать полную стоимость товара.

Традиционно определение критериев оценки перевода специальных текстов представляется с учетом такой категории общей теории перевода, как эквивалентность [см. 1, с. 10]. Толкование понятия «эквивалентность» представляется как соответствие тех или иных отрезков оригинала специального текста тем или иным отрезкам перевода. При этом, эквивалентность может быть достигнута на трех уровнях: 1. прагматическом, 2. семантическом, 3. синтаксическом. В указанном ряду в прагматический уровень является главным по значимости, так как соотносится с коммуникативным результатом и ориентацией на адресата. Учет прагматической эквивалентности в практике перевода текстов коммерческой документации создает неформальную близость перевода к тексту оригинала, способствуя его полноценной замене в деловой культуре принимающего языка.

Достижение прагматической эквивалентности допускает отклонение от семантической и синтаксической структуры оригинала. Например, рекомендуемым вариантом перевода английского сочетания «*agreed and liquidated damages*» является «*неустойка*» (очевиден отход от семантики и синтаксиса оригинала); перевод английского «*Test Report*» соответствует русскому варианту «*протокол заводского испытания*».

Частичный отход от семантики мы наблюдаем в переводе фраз: «*The price is understood to be...*» — «*Цена устанавливается...*»; «*The goods shall be considered as delivered ... — Товар считается сданным...*» [2, с. 15].

Примером прагматически эквивалентного перевода с отходом от семантики и синтаксиса оригинала является русский перевод фразы, описывающей погрузочно-разгрузочные условия: «*Keep dry*» — «*Бойтся сырости*» [2, с. 3].

В переводе следующих фраз, поясняющих разгрузочно-погрузочные условия, с целью достижения прагматической эквивалентности прослеживается отход от синтаксиса оригинала с сохранением эквивалентности на семантическом уровне: «*Do not turn over*» — «*Не кантовать*»; «*Open here*» — «*Открывать здесь*»; «*Handle with care*» — «*Осторожно*» [2, с. 5].

В ряде случаев буквальность воспроизведения синтаксической конструкции оригинала может приво-

дить к неточности передачи релятивной информации предложения исходного языка. Так, например, перевод предложения «*After signing of the present Contract all previous negotiations and correspondence between the Parties shall considered null and void*» «*После подписания данного Контракта теряют силу все связанные с ним предыдущие переговоры и корреспонденция*» [3, с. 95] сохраняет денотативное содержание и смысл исходного предложения, но нарушает передачу релятивной информации. Ремой исходного предложения является указание на условие отмены предыдущих договоренностей, то есть «*After signing of the present Contract ...*». В переводе в соответствии с нормой русского языка рема должна быть помещена в конечную часть предложения. Рекомендуемым вариантом перевода, на наш взгляд, может быть предложение: «*Все предыдущие переговоры и корреспонденция, связанные с данным Контрактом, теряют силу после его подписания*».

Семантические и синтаксические трансформации не являются необходимым условием для достижения прагматической эквивалентности. Прагматически эквивалентным может быть перевод, не изменяющий семантическую структуру оригинала, то есть являющийся семантически эквивалентным. Так, языковые средства текста торгового контракта на английском языке характеризуется широким распространением модальных конструкций, глаголов, выражающих долженствование: 1) *to be to*, 2) *shall*, 3) *should*, семантика которых сохраняется при переводе и выражает долженствование, обусловленное договоренностью. В русском варианте текста контракта модальному глаголу «*to be to*» соответствует глагол «*должен*» с последующим инфинитивом. Часто употребляется смысловой глагол, употребляемый в форме настоящего времени, например: *The Sellers are to provide*. — *Продавец должен обеспечить. / Продавец обеспечивает*. При переводе модального глагола «*shall*» его лексическое (модальное) значение долженствования сохраняется. При переводе его на русский язык используется модальный глагол «*должен*», либо смысловой глагол в форме настоящего времени, например: *The Sellers shall guarantee*. — *Продавец гарантирует*. Модальный глагол «*should*» также нередко используется в английском варианте контракта, однако, его употребление в договоре купли-продажи имеет некоторую специфику. Модальный глагол «*should*», выражающий долженствование в форме рекомендации, применительно к языку контракта приобретает более категоричную тональность, например:

Packing should protect the cargo from damage... — Упаковка должна обеспечивать сохранность груза от повреждений... [2, с. 9].

Таким образом, рассмотрение примеров соответствий фраз и словосочетаний с достижением прагматической эквивалентности перевода является необходимым компонентом при обучении качественному переводу коммерческой документации. Вместе с тем, каждый конкретный коммерческий договор содержит несколько индивидуальных позиций и является уникальным текстом со своей структурой и лексическим рядом.

Литература

1. Бузаджи Д. М., Гусев В. В., Ланчиков В. К., Псурцев Д. В. Новый взгляд на классификацию переводческих ошибок / Д. М. Бузаджи, В. В. Гусев, В. К. Ланчиков, Д. В. Псурцев. — М.: Всероссийский центр переводов, 2009. — 119 с.
2. Громова Н. М. Внешнеторговый контракт / Н. М. Громова. — М: Экономист, 2005. — 141 с.
3. Сдобников В. В. Начальный курс коммерческого перевода. Английский язык. — М.: АСТ, 2006. — 201 с.
4. Смирнова В. Н., Андреева П. П., Чернышова Н. А. Трудности перевода строительных текстов / Міжнародний науковий журнал. 2016. № 9. С. 85–87.

Смирнова Веста Николаевна

кандидат философских наук, доцент,

доцент кафедры «Иностранные языки»

Пензенский государственный университет архитектуры и строительства

Smirnova V. N.

candidate of Philosophical Sciences, docent

Penza State University of Architecture and Construction

Павлова Анна Дмитриевна

студентка

Пензенский государственный университет архитектуры и строительства

Pavlova A. D.

student

Penza State University of Architecture and Construction

ПРАКТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ПЕРЕВОДА ИНЖЕНЕРНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ ИНСТРУКЦИИ

PRACTICAL ISSUES OF TRANSLATION OF ENGINEERING AND TECHNICAL INSTRUCTION

Аннотация. Исследованы типологические ошибки, встречающиеся в учебной практике перевода инженерно-технических инструкций студентов направления подготовки «Строительство» с целью формирования рекомендаций по обучению переводу инструкции как специального текста.

Ключевые слова: перевод, техническая инструкция, переводческая ошибка, качество перевода.

Summary. The typological mistakes made in practical translation of engineering and technical instructions of the students of Construction training course were investigated.

Key words: translation, technical instruction, translation mistake, translation quality.

Как было показано нами в предыдущих публикациях, анализ трудностей, возникающих при переводе текстов строительного профиля, позволяет создать стратегию перевода текстов данного типа, обладающую собственной спецификой [3, с. 87]. Учебная практика перевода инженерно-технических инструкций и руководств студентов-слушателей программы дополнительного образования «Переводчик в сфере профессиональной коммуникации» строительного направления подготовки позволяет проанализировать и дифференцировать переводческие ошибки в переводе специальных текстов данного профиля. Выявление типичных ошибок, возникающих при переводе текста инструкции, может рассматриваться как указание для актуализации способов и моделей корректного перевода в процессе обучения и как основа для методиче-

ского руководства по определению уровня качества перевода технической документации.

Наряду с положениями общей теории перевода в процессе анализа, мы используем типологию переводческих ошибок, имеющих значение при обсуждении проблем качества переводов специальных текстов, предложенную исследователями Д. М. Бузаджи, В. В. Гусевым и др. [1], и выработанные рекомендации по переводу технических текстов [2].

Наиболее многочисленной группой ошибок является группа нарушений, связанных с формальным воспроизведением иноязычной конструкции, при котором не возникает прагматически эквивалентный вариант перевода. Так, в русскоязычных технических текстах, руководствах по эксплуатации, описаниях и инструкциях принято безличное обращение

к читателю вместо конструкций с местоимением «Вы». Игнорирование данного факта приводит при переводе к калькированию конструкции оригинала.

Исходный текст: If you cannot resolve the problem by using the Network Diagnostics tools, you must manually troubleshoot the problem.

Нежелательный перевод: Если Вы не можете решить проблему, используя Инструменты Сетевой Диагностики, Вы должны решить проблему вручную.

Рекомендуемый перевод: Если устранить неисправность при помощи средств сетевой диагностики не удастся, необходимо устранить ее самостоятельно.

Значительную группу недочетов учебного перевода составляют случаи калькированного перевода заголовков в инструкциях. Заголовки следует формулировать в соответствии с русскоязычной нормой. Заголовки, начинающиеся со слов «как» и «почему», в русскоязычных технических текстах неприемлемы [2]. Например:

Исходный текст: How to assemble

Нежелательный перевод: Как произвести сборку

Рекомендуемый перевод: Сборка

Исходный текст: How to Start the Machine

Нежелательный перевод: Как запустить станок

Рекомендуемый перевод: Включение станка

Исходный текст: How to save energy

Нежелательный перевод: Как экономить электроэнергию

Рекомендуемый перевод: Экономия электроэнергии

К другим несоответствиям, характеризующих учебный перевод, относится перевод конструкций с сохранением будущего времени. Например:

Исходный текст: When process is completed, switch off and unplug the unit.

Нежелательный перевод: Когда процесс работы закончится, переведите выключатель скоростей в положение 0 отключите прибор от электросети.

Рекомендуемый перевод: По окончании работы переведите выключатель скоростей в положение 0 отключите прибор от электросети.

При описании работы систем и оборудования, процессов в русском языке используется настоящее, а не будущее время (английский глагол *will* в технических текстах, как правило, выражает не будущность, а непременность, закономерность действия) [2].

Исходный текст: The engine will start when you turn the key.

Нежелательный перевод: Двигатель запустится, когда Вы повернете ключ.

Рекомендуемый перевод: Двигатель запускается при повороте ключа.

Исходный текст: Careful maintenance will assure good functioning and good efficiency over time.

Нежелательный перевод: Тщательное обслуживание обеспечит исправную работу прибора и его эффективное использование на длительный период.

Рекомендуемый перевод: Тщательное обслуживание является гарантией исправной работы прибора и его эффективного использования на длительный период.

В ряде случаев неоправданно встречаются широко используемые варианты перевода отдельных слов, которые неприменимы в техническом контексте, например: *designer* — *дизайнер* вместо *конструктор*, *user* — *пользователь* вместо *потребитель*, *оператор*, *shop manager* — *менеджер магазина* вместо *начальник цеха*, *plant* — *предприятие* вместо *завод-изготовитель*, *controls* — *средства управления* вместо *команды управления*, *motor* — *мотор* вместо *двигатель*, *version* — *версия* вместо *модификация*, *procedure* — *процедура* вместо *порядок действия*, *product* — *продукт* вместо *изделие*, *caution* — *предупреждение* вместо *внимание* и др.

При переводе стандартных фраз необходимо придерживаться русскоязычных штампов:

Исходный текст: For home use only.

Нежелательный перевод: Только для домашнего использования.

Рекомендуемый перевод: Использовать только в бытовых целях.

В русскоязычной инженерно-технической документации не принято использовать притяжательные местоимения, такие переводческие решения следует также отнести к нежелательным вариантам перевода. Например:

Исходный текст: If your unit features a power lead and plug, position this so the plug is accessible.

Нежелательный перевод: Если Ваш прибор снабжен кабелем питания с вилкой, установите его таким образом, чтобы вилка была доступна.

Рекомендуемый перевод: В случае наличия кабеля питания с вилкой, установите его таким образом, чтобы вилка была доступна.

Таким образом, рассмотренные примеры несоответствий при переводе инженерно-технической инструкции отражают многообразие проблем перевода специальных текстов и дают основание для спецификации положений общей и частной теории перевода и выработки рекомендаций о необходимости учета прагматических критериев оценки перевода. При этом, достижение эквивалентности на прагматическом уровне в большинстве случаев требует синтаксических преобразований (замена придаточного предложения на отглагольное существительное с предлогом при безличном обращении к читателю, перевод заголовков и др.). В процессе работы над лексикой инженерно-технической инструкции важен выбор вариан-

та перевода с применением приема контекстуальной замены в аспекте русскоязычной терминологии, используемой в текстах данного профиля. Приоритет

прагматического подхода является основной ориентацией для подготовки качественного перевода инженерно-технической инструкции.

Литература

1. Бузаджи Д. М., Гусев В. В., Ланчиков В. К., Псурцев Д. В. Новый взгляд на классификацию переводческих ошибок / Д. М. Бузаджи, В. В. Гусев, В. К. Ланчиков, Д. В. Псурцев. — М.: Всероссийский центр переводов, 2009. — 119 с.
2. Краткая инструкция по переводу технических текстов на русский язык [Электронный ресурс] / сост. И. С. Шалыт и др. — Режим доступа: <http://www.alcorrect.ru>. — Дата обращения: 25.03.2017.
3. Смирнова В. Н., Андреева П. П., Чернышова Н. А. Трудности перевода строительных текстов // Міжнародний науковий журнал. 2016. № 9. С. 85–87.

Богомазова Анна Александровна

кандидат химических наук, доцент

Стерлитамакский филиал Башкирского государственного университета

Bodomazova A. A.

Candidate of Chemical Sciences, associate Professor

Sterlitamak branch Bashkir State University

Мунасыпова Регина Наилевна

магистрант 2 курса

Стерлитамакский филиал Башкирского государственного университета

Munasypova R. N.

2 undergraduate course

Sterlitamak branch Bashkir State University

Михайлова Наталья Николаевна

кандидат химических наук, доцент

Уфимский государственный нефтяной технический университет

Mikhailova N. N.

Candidate of Chemical Sciences, associate Professor

Ufa State Petroleum Technological University

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ЗАМЕЩЕННЫХ ДИЕНОВ С ДИГАЛОГЕНКАРБЕНАМИ

THE INTERACTION OF SUBSTITUTED DIENSES WITH DIHALOGENCARBENES

Аннотация. Замещенные циклопропаны, занимают одно из центральных мест в современной органической химии, поскольку эти соединения и их производные обладают ценными свойствами и находят широкое применение в различных областях науки и техники. В работе описаны методы получения замещенных циклопропанов, а также различные способы их трансформации.

Ключевые слова: гем. – дигалогенциклопропаны, циклопропанирование, дигалогенкарбены.

Abstract. Substituted cyclopropanes, is one of the Central places in modern organic chemistry, since these compounds and their derivatives have valuable properties and are widely used in various fields of science and technology. The paper describes methods of obtaining substituted cyclopropanes, as well as different ways of their transformation.

Key words: gem. – dihalogenocyclopropanes, cyclopropanation, dihalogencarbenes.

Карбоциклические соединения, в частности замещенные циклопропаны, занимают одно из центральных мест в современной органической химии, поскольку эти соединения и их производные обладают ценными свойствами и находят широкое применение в различных областях науки и техники.

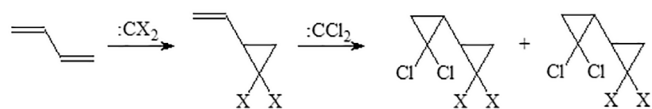
Особый интерес вызывают гем. — дигалогенциклопропаны и их производные, которые легко и с высоки-

ми выходами могут быть получены присоединением дигалогенкарбенов к промышленно-доступным непредельным соединениям, таким как олефины и диены.

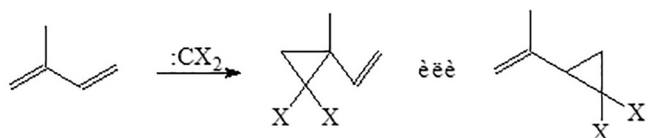
Общим и наиболее распространенным методом получения циклопропанов является [2+1]-присоединение карбенов по кратным углерод-углеродным связям [1, с. 89].

Дигалогенкарбенирование сопряженных диенов приводит к монокарбенированным олефинам в качестве первичных продуктов. Наличие двойной связи в замещенных гем. — дигалогенциклопропанах может вызвать их дальнейшее превращение в продукты исчерпывающего карбенирования.

При действии дигалогенкарбенов на 1,3-бутадиен образуется винил-гем. — дигало-генциклопропан, который затем переводится в смесь мезо- и рацемической формы 2,2,2',2'-тетрахлорбициклопропанов [2, с. 2542; 3, с. 175; 4, с. 37].

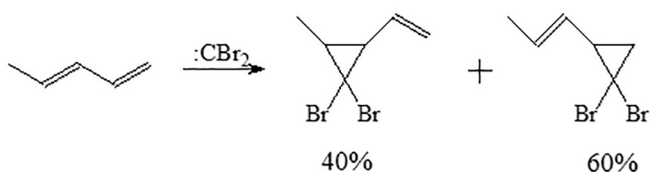

В работе A. Ledwith, R. Bell [5, с. 459] показано, что при взаимодействии дихлор- и дибромкарбенов с изопреном образуется преимущественно один продукт: 2-метил-2-винил-гем. — дихлорциклопропан.

X=Cl, Br

При присоединении дибромкарбена к 1,3-пентадиену [6, с. 2951–2956] была получена смесь продуктов реакции (40% 3,4-присоединения и 60% 1,2-присоединения).

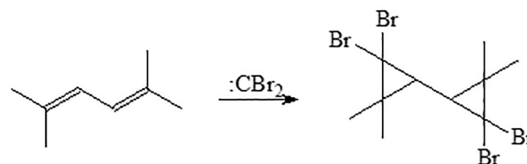

Присоединение дихлоркарбена к 2,3-диметил-1,3-бутадиену, при использовании избытка: CCl_2 в условиях межфазного катализа, приводит к образованию исключительно диаддукта [7, с. 1564–1575].

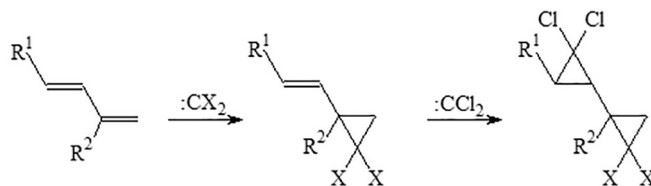
В работе [8, с. 69–73] произошло усовершенствование дихлоркарбенирования изопрена и 2,3-диметил-1,3-бутадиена. Данный факт позволил получить соответствующие продукты монокарбенирования при 10 °С за 2 часа с выходом 80–90%, при этом содержание бис-продукта оказалось минимальным ($\leq 10\%$). При увеличении количества межфазного катализатора наблюдалось образование исключительно продукта исчерпывающего карбенирования. Установлено, что наличие CH_3 -групп при двойной связи значительно увеличивает скорость реакции.

L. Skattebol [6, с. 2952–2953] сообщил, что при использовании эквимольных количеств различных диенов и бромформа образуется некоторое количество

диаддукта, но преимущественно результатом реакции является моноаддукт. Выход диаддукта возрастает с увеличением пропорции бромформа к диену. Исключением является реакция с 2,5-диметилгексадиеном-2,4, где наблюдается образование только одного продукта.

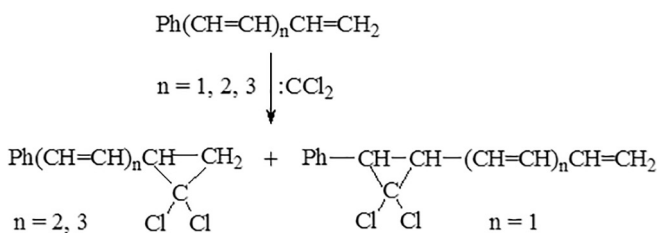
Изучены реакции дихлор- и дибромкарбенов с транс-1-фенил-1,3-бутадиеном и дихлоркарбена с 2-фенил-1,3-бутадиеном, приводящие к образованию 1-(транс-2-фенилэтил)-гем. — дигалогенциклопропанов и 1-винил-1-фенил-гем. — дихлорциклопропана соответственно [9, с. 2451; 10, с. 1965–1972; 11, с. 10–17]. Показано, что дибромкарбен присоединяется к 2-фенил-1,3-бутадиену региоселективно с образованием 1-винил-1-фенил-гем. — дибромциклопропана. При реакции дихлоркарбена с 1-винил-1-фенил-гем. — дихлорциклопропаном получены эритро- и treo-2,2,2',2'-тетрахлор-1-фенилбициклопропилы.

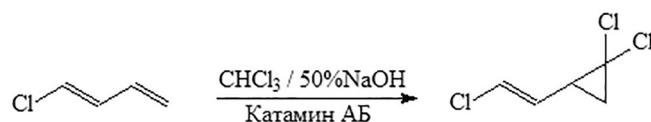
X=Cl, Br

$\text{R}^1=\text{H}, \text{R}^2=\text{Ph}; \text{R}^1=\text{Ph}, \text{R}^2=\text{H}$

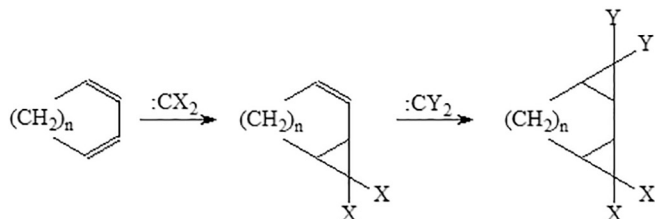
Р. Костиков и А. Молчанов [12, с. 2297] провели реакцию карбенирования транс-транс-1-фенил-1,3,5-гексатриена и транс-транс-транс-1-фенил-1,3,5,7-октатриена, при этом дихлоркарбен был получен реакцией этилтрихлорацетата с метилатом натрия.

В случае сопряженного хлордиена циклопропанирование проходит избирательно с образованием только моноциклопропанпроизводного [13, с. 152; 14, с. 305–307].

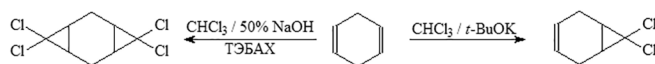

В работе [15, с. 1858–1861] исследованы реакции дихлор- и дибромкарбенов с полиненасыщенными циклическими соединениями — 1,3-циклогексадиеном, 1,3-циклооктадиеном. Присоединение дигалогенкарбенов к сопряженным циклодиенам приводит к соответствующим гем- — дигалогенобициклоалканам:

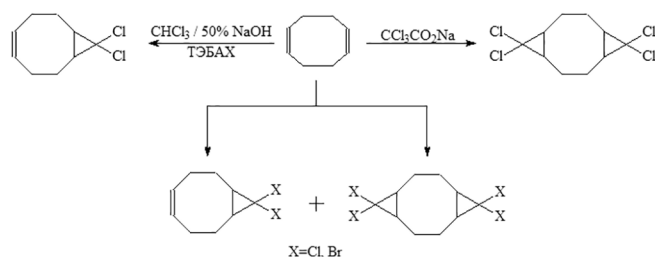

При использовании избыточного количества источника дигалогенкарбенов получены 3,3,8,8-тетрагалогенцикло[5,1,0,0]октаны, 3,3,10,10-тетрагалогенцикло[7,1,0,0]деканы [16, с. 1087].

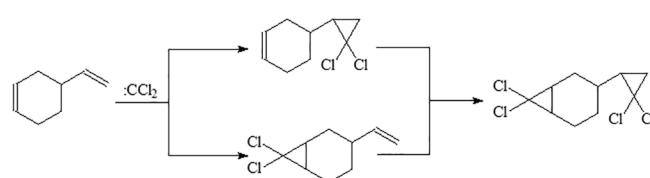
Взаимодействие циклических диенов, имеющие в своем составе изолированные двойные связи, с дихлоркарбенами зависит от структуры субстрата и от условий генерирования карбенов [13, с. 152]. Так, взаимодействие 1,4-циклогексадиена с CCl_2 , полученным действием трет. — бутилата калия на хлороформ, приводит в основном к бициклическому соединению [17, с. 547–550], в то время как при генерировании карбенов по методу М. Makosza, единственным продуктом реакции оказалось тетрахлортрициклическое соединение [18, с. 1113–1115].

Взаимодействие же 1,5-циклооктадиена с дихлоркарбеном в условиях его генерирования из $\text{CCl}_3\text{CO}_2\text{Na}$ приводит к трициклическому соединению [19, с. 340–344]. Проведение реакции в условиях межфазного катализа позволяет получать смесь, содержащую наряду с трициклом 9,9-дихлорбицикло[6.1.0]нон-4-ен (36%) — продукт моноциклопропанирования циклооктадиена [20, с. 681; 21, с. 237–240]. Циклопропанирование диена дибромкарбеном приводит к смеси моно- и дициклопропанов с выходами 52% и 18% соответственно [22, с. 916–922].

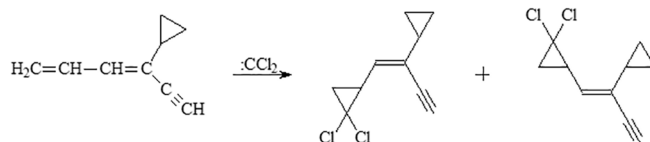
Сложнее протекает карбенирование несимметричного 4-винилциклогексена, в котором двойные связи отличаются по способности присоединять дихлоркарбен [23, с. 89; 24, с. 84–86]. На первом этапе параллельно образуются продукты присоединения по экзо- и эндоциклическим двойным связям, которые в дальнейшем образуют бициклическое соединение.

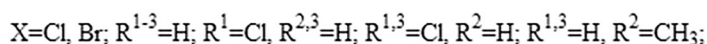
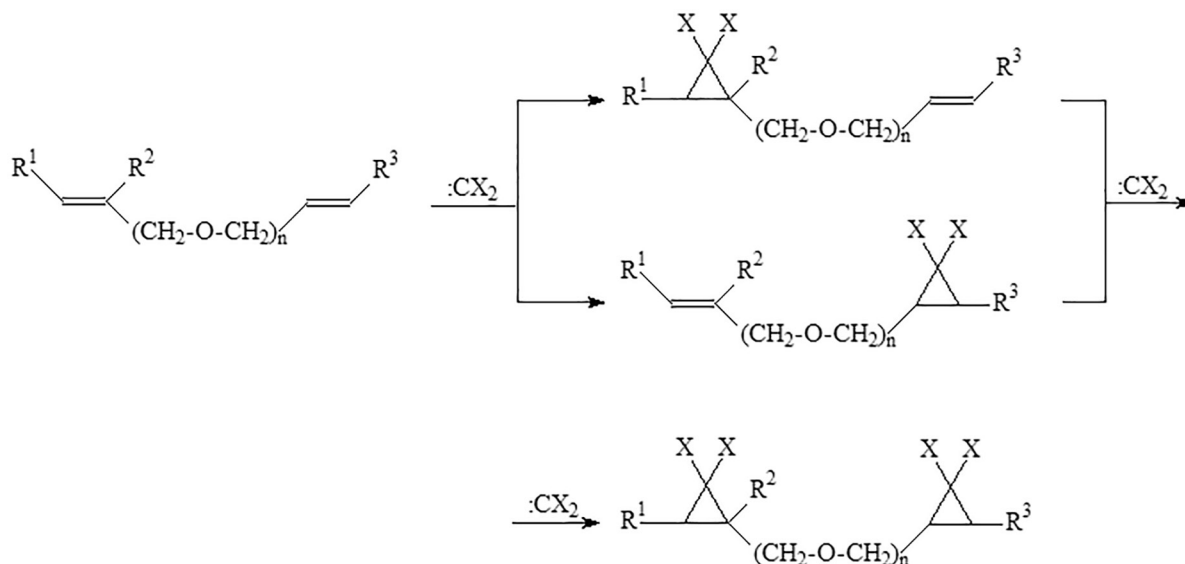
При 10 °С уже за 2 часа достигается 90% конверсии исходного диена, при этом в системе продукты монокарбенирования доминируют.

Экзо-циклическая двойная связь существенно менее активна и требуется больше времени, чтобы полностью превратить смесь изомеров в бициклическую структуру [23, с. 91; 25, с. 4259–4270].

Сопряженные полиненасыщенные углеводороды, содержащие циклопропильные радикалы при кратных связях, реагируют с дихлоркарбенами преимущественно по одной наименее электроннодефицитной двойной связи с образованием смеси 1-(гем- — дихлорциклопропил)-2-циклопропил-1-бутен-3-инов (цис- транс-изомеров) [13, с. 104; 26, с. 233–234].

Аналогично с дигалогенкарбенами реагируют несопряженные диены. Так, при комнатной температуре в течение 4–20 часов с использованием межфазного катализатора триэтилбензиламмонийхлорида (ТЭБАХ) [13, с. 106; 27, с. 16–19; 28, с. 102–105] симметричные несопряженные диены последовательно превращаются в соответствующие алкенил-гем- — дигалогенциклопропаны и бициклические структуры:

Дихлоркарбенирование диаллилового эфира приводит за 2 часа к монокарбенированному продукту, выход которого составляет 30–35%, тогда как бис-гем-дихлорциклопропан практически количественно (выход 90%) образуется за 24 часа. При увеличении температуры до 45 °С образование продукта исчерпывающего карбенирования с выходом 98% достигается уже за 4 часа [29, с. 139–141].

Микроволновое излучение (МВИ), широко используемое в синтетической органической химии [30,

с. 85; 31, с. 996; 32, с. 177; 33, с. 156–180], позволяет многократно уменьшить время реакции, а также увеличить селективность процессов и выходы конечных продуктов. В работе [23, с. 86–92] обнаружено, что микроволновое излучение в реакции дигалогенкарбенирования диолефинов позволяет сократить время реакции с 5 ч (термический нагрев) до 20–30 минут.

Литература

1. Богомазова А., Михайлова Н., Злотский С. Успехи химии гем-дигалогенциклопропанов. — Germany, Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing GmbH & Co. KG. — 2011. — 89с.
2. Woodworth R. C., Skell P. S. / J. Amer. Chem. Soc. — 1957. — V.79. — № 10. — P. 2542.
3. Demlov E. V. / Tetrahedron Lett. — 1972. — № . 28. — P. 175.
4. Арбузова Т. В. Синтезы замещенных гем-дихлорциклопропанов и реакции на их основе. — Дис... канд. хим. наук. — Уфа, 2006. — 111с.
5. Ledwith A., Bell R. M. / Chem. and Ind. — 1959. — № 20. — P. 459.
6. Skattebol L. / J. Org. Chem. — 1964. — V.29. — № 10. — P. 2951–2956.
7. Kuhn W., Marschall M., Weyerstahl P. / Chem. Ber. — 1977. — Jahrg.110. — № 4. — P. 1564–1575.
8. Клеттер Е. А. Дихлоркарбенирование сопряженных диеновых углеводородов и некоторые реакции алкенил-гем-дихлорциклопропанов: дис. канд. хим. наук. — Уфа, 2009. — 134 с.
9. Костиков Р. Р., Молчанов А. П., Оглоблин К. А. / ЖОХ. — 1973. — Т. 9. — С. 2451.
10. Дьяконов И. А., Костиков Р. Р., Аксенов В. С. / ЖОХ. — 1970. — Т. 6. — С. 1965–1972.
11. Костиков Р. Р., Молчанов А. П., Беспалов А. Я. / ЖОХ. — 1974. — Т. 10. — С. 10–17.
12. Костиков Р. Р., Молчанов А. П., Дьяконов И. А. / ЖОХ. — 1971. — Т. 7. — С. 2297.
13. Куковинец О. С., Николаева С. В., Касрадзе В. Г., Зайнуллин Р. А., Кунакова Р. В., Абдуллин М. И. Циклопропаны (свойства, синтез, применение). — Уфа: Гилем, 2006. — 152 с.
14. Хачатрян Л. А., Мирзоян Г. В., Казарян Р. А., Малхасян А. Ц., Мартиросян Н. Г. / Армянский химический журнал. — Т. 41. — № 5. — С. 305–307.

15. Костиков Р. Р., Молчанов А. П. / ЖОХ. — 1975. — Т. 11. — С. 1858–1861.
16. Didkriksen T., Skatebol L. / Synth. Commun. — 1999. — № 7. — P. 1087.
17. Мильвицкая Е. М., Ковнер О. Я., Платэ А. Ф., Биневская Л. И. // ЖОрХ. — 1977. — Т. 13. — С. 547–550.
18. Fieser L. F., Sachs D. H. / J. Amer. Chem. Soc. — 1946. — V.29. — P. 1113–1115.
19. Xu Lunxio, Tao Fenggang. / Xuanxue xuebao. — 1998. — V.46. — № 4. — P. 340–344.
20. Агавелян Э. С., Нефедов О. М. / Изв. АН СССР. Сер. Хим. — 1986. — С. 681.
21. Куковинец А. Г., Каргапольцева Т. А., Куковинец О. С., Галин Ф. З., Зорин В. В., Шахова Ф. А., Толстиков Г. А. / ЖОрХ. — 2000. — Т. 36. — Вып.2. — С. 237–240.
22. Кузнецова Т. С., Еременко О. В., Кокорева О. В., Аверина Е. Е., Зефирова А. Н., Зефирова Н. С. / ЖОрХ. — 1997. — Т. 33. — Вып.4. — С. 916–922.
23. Кутуков Д. И. Дигалогенкарбенирование линейных и циклических несопряженных диенов: дис. канд. хим. наук. — Уфа, 2011. — 106с.
24. Мусавилов О. Р., Шириязданова А. Р., Злотский С. С. / Башкирский химический журнал. — 2008. — Т. 15. — № 3. — С. 84–86.
25. Seyferth D., Burlitch J. M., Richard J. Minasz, Jeffrey YickPui Mui, H. D. Simmons, Susan R. Dowd. / J. Amer. Chem. Soc. — 1965. — V.87. — № 19. — P.4259–4270.
26. Молчанов А. П., Костиков Р. Р. / ЖОрХ. — 1983 — Т. 19. — С. 233–234.
27. Клеттер Е. А., Ганиуллина Э. Р., Мусавилов О. Р., Шириязданова А. Р., Злотский С. С. / Башкирский химический журнал. — 2009. — Т. 16. — № 1. — С. 16–19.
28. Шириязданова А. Р., Казакова А. Н., Злотский С. С. / Башкирский химический журнал. — 2009. — Т. 16. — № 4. — С. 102–105.
29. Мусавилов О. Р., Ганиуллина Э. Р., Злотский С. С. / Башкирский химический журнал. — 2009. — Т. 16. — № 2. — С. 139–141.
30. Шавшукова С., Злотский С. Использование микроволнового излучения в органическом синтезе. Основные реакции и методы воздействия. — Germany: LAP LAMBERT Academic Publishing GmbH & Co. KG, 2011. — 85 с.
31. Loupy A. Microwaves in organic synthesis. — Wiley-VCH, 2006. — 1032с.
32. Рахманкулов Д. Л., Шавшукова С. Ю., Латыпова Ф. Н. / Новые направления в химии циклических ацеталей»: Обзорные статьи. — Уфа: Реактив. — 2002. — 177 с.
33. Рахманкулов Д. Л., Бикбулатов И. Х., Шулаев Н. С., Шавшукова С. Ю. Микроволновое излучение и интенсификация химических процессов. — М.: Химия, 2003. — 220 с.

Dobrovol'ska O. V.

Candidate of Economic Sciences,

Associate professor

Dnipropetrovsk state university of agriculture and economics

FORMATION OF THE EFFECTIVE FINANCIAL RELATIONSHIPS OF AGRICULTURAL FARMS WITH CREDIT AND FINANCIAL SYSTEM IN UKRAINE

Summary. During the research it was determined that applying a loan is an essential part of the process of functioning of small and medium-sized business in agriculture. A special attention should be paid to the issue of farm lending by credit unions. This direction in loans can help out of difficult financial crisis both farmers and credit unions. By investing money in farming and manufacturing – we invest money in our future as a powerful agricultural country.

It has been proved that in the field of microcredit, especially in rural areas, credit unions are the only source of financing for small and medium-sized enterprises.

Peculiarities of functioning of credit unions have been researched. To ensure the access of small businesses to short-term “cheap” loans of small size the implementation of Microcredit Program by means of local credit unions has been considered. The main advantages and features of the program are: loans for starting a business; the possibility of getting loans without security; low loan interest rate (max 15%); loans of small size (up to 20 000 UAH.) for short term; participation of State Executive authorities, local self-government.

The analysis of credit unions of Ukraine, which indicates a downward trend in the amount of assets and loan portfolio of credit unions in Ukraine, leading to a decrease in their number due to the closure has been made. The reasons which led to the crisis of credit unions have been determined.

Some recommendations have been offered regarding the creating of a credit history bureau for a single borrowers' database formation; acceleration of the process of formation of powerful credit union associations. The requirement is to create a regional stabilization fund that can facilitate the access of a credit union to financial support, and cooperation of the regional funds at the state level will help to monitor their liquidity. To solve the problem of credit repayment it is offered to delegate this authority partially to a single special body – the Agency for dealing with bad loans.

Key words: loan, credit union, credit and financial system, financing of a small business, funding, the Program of microcredit of a small businesses.

1. Introduction

Current state of the economy is determined primarily by availability and development of appropriate financial institutions which due to loans will contribute to the development of the agricultural sector of Ukraine. Small and medium-sized business that require additional financial investments are developing in the process of market transformations in agricultural sector. At the same time, the main issues in the development of existing market infrastructure remained neglected. It leads to the fact that the agricultural sector is deprived of funding. In the post-crisis economic development the modern state of Ukrainian credit cooperation does not allow to solve this problem to the full extent. This is hindered by its limited territorial spread, a small number of financial resources,

and insufficient development of financial sustainability at the level of individual section of credit cooperation in the region. Long-term financial crisis in the agricultural sector made agricultural producers uncompetitive in the agricultural market. The result was the inability of the farmers to provide their own production with necessary equipment, mineral fertilizers, means of protection of crop production and livestock. This is an unprejudiced process as 75–76% of expenditure is on imported components. And they are known to be linked to the exchange rate and, consequently, are increasing in price as soon as Ukrainian Hryvnia devalues.

The situation is complicated by problems observed in the banking sector. It still faces a capital outflow. Due to the crisis and mistrust to current economic policy, which

led to a sharp rise in the cost of living, a lot of Ukrainians are withdrawing their deposits. As a result it causes a significant decrease in the volume of free funds that could be spent on lending to real sectors of the national economy, including agricultural.

In the conditions of insufficiency of available funds and high demand for them a market mechanism started its functioning. In this case it works against farmers. It happened because of significantly increased interest rates on bank loans, which are now almost inaccessible to the majority of potential rural users. The banks themselves have to be extremely careful in relationships with farmers. They give preference to those who have enough mortgaged property, cultivate a significant area of farmland, and have possibility on internal and external markets. In most cases these are agricultural holdings and large farms. At least agricultural farms which cultivate about 500 hectares of land currently are not considered as potential customers by commercial banks. Therefore, it is difficult for small and medium-sized agricultural producers to get funding for the business on acceptable terms.

2. Analysis of the literary data and statement of the problem

However, scientific approaches do not outline theoretical development and possibilities of development of credit union system in the agricultural sector of Ukraine in a sufficient way. Fundamentals of problems of credit union development are based on the research of well-known and recognized authors-scientists. So, in works [5, 8] of scientists theoretical and methodological approaches to the revival of national cooperative movement were studied, some tendencies of credit cooperation development in Ukraine in the conditions of crisis were considered. The authors [1, 2, 3] have paid special attention to development of small and medium-sized business in Ukraine, the search for forms of economic self-help of rural and urban populations in the world and in Ukraine through the study of international practice and Ukrainian experience. Recently, scientists [4, 6, 7, 8, 10, 12, 13, 15] have examined the problems of credit cooperation, credit unions as financial cooperatives, much attention is paid to providing agricultural enterprises with credit resources and improvement of credit and financial maintenance of agriculture.

Despite a large number of scientific works devoted to problems of formation of credit union system, there is a need for further research, development and adaptation to modern conditions of formation of multileveled model of credit union development in agricultural sector of Ukraine.

Considerable gaps require theoretical justification regarding the assessment of development of credit union system in Ukraine and search for foreground directions of solving this problem in Ukraine.

Topicality and insufficient scientific exploration of the problem demanded a totally new approach of forming a credit union system in agricultural sector in Ukraine and key trends for financial support of agricultural producers.

3. Aim and tasks of research

The aim of the research is the analysis and development of proposals regarding foreground directions of development of a credit union system in agricultural sector of Ukraine.

To achieve the aim of the research the following scientific tasks have been defined:

- 1) to identify the main factors influencing the development of a credit union system in Ukraine;
- 2) to determine the foreground directions of credit union development in Ukraine;
- 3) to provide recommendations for effective financial relationships of agricultural farms with credit and financial system in Ukraine.

4. Materials and methods of research

Theoretical basis of writing the article are scientific works by national and foreign scientists concerning development, formation, modern state and prospects of development of a credit union system in Ukraine and the world. Information base of the research is the data of the National Commission for regulation of financial service markets of Ukraine, the National Association of credit unions of Ukraine (NACUU) United credit union of National association of credit unions of Ukraine (UCU NACUU), the results of the research conducted by the author. Legal framework of the research is valid legislative and regulatory acts which control credit union activities in Ukraine.

To solve the tasks the following methods were used: analysis and synthesis, logical generalizations, analogies, comparative matching, absolute and comparative advantages, monographic and graphic methods.

5. Results of research

Applying a loan is a necessary part of the process of market economy functioning and the main source of solving the problem of providing stable, smooth operation of enterprises in different fields, including small businesses.

The importance of small business to the economy is quite significant. Market economy cannot function and develop without this field. Formation and development of small business is one of the main problems of economic policy in the conditions of transition from an administrative and command to a market economy.

The implicit fact is that for the development of small business free money that should be directed in the most attractive areas of business is needed. But under modern

conditions it is quite difficult for business entities to attract such resources. Currently, national scientists are vigorously investigating the process of granting loans by commercial banks to small businesses, analyzing the program, offered by commercial banks to small businesses [1].

Since the independence of Ukraine small business development has been proclaimed by the state as one of priorities of state economic policy. But the results of the research in this area give the possibility to conclude that in order to encourage the development of small businesses effective measures are not taken by state agencies [4].

Nowadays small business needs financial resources for stable development, its credit and financial incentives from the state, which is one of the main directions of the state support, is very small and is complicated by bureaucratic obstacles, although some steps have been made – the participation of the National Bank of Ukraine, Ministry of Finance of Ukraine in the program of lending of small businesses in cooperation with the EBRD, the World Bank, the German Bank for reconstruction (KfW), the United States Agency for International Development (USAID) [6].

Realities of the present time are forcing businesses to attract necessary financial resources in the banking market. Bank loan attraction is an ordinary technology of borrowing necessary financial resources. Today bank loans give the opportunity to fund the expenses of subjects of entrepreneurial activity related to the acquisition of fixed and current assets, by paying off such urgent needs of the enterprise as a temporary increase in inventory, increase in accounts receivable and other obligations [2].

Financial nature of credit union activity makes it similar to other financial market participants – banks. There are a lot of common and different things between these structures. The common thing is that both banks and credit unions in the market act as a financial intermediary, they are created to meet the consumers' needs in financial resources. They have the opportunity to accumulate funds from those who currently have the excess of funds and give them to those in urgent need. The main difference between these structures is the goal of each one: getting profit for the bank and providing financial services to a credit union. Credit unions are getting closer to banks in their development abroad, but the key difference remains: they serve only their members [7].

Concerning the competition between banks and credit unions, it can be said that it exists in the field of attracting individuals' savings and in the market of consumer lending. In the field of business microcredit, especially in rural areas, credit unions are the only source of financing of small and medium-sized enterprises. Accordingly, the advantages of credit unions include the maximum proximity to their direct recipients of services, and the

ability of a borrower to get a loan in a simple way even in small amounts. Credit unions also have the possibility of more thorough approach to the selection of members, and hence their customers. So when the loan is granted creditworthiness of a borrower should not be carefully checked. And it is not always profitable for banks to deal with small borrowers because of significant administrative costs. They are more interested in revenue-intensive customers. In addition, credit unions provide their members with a number of other services [8].

The main aim of the union can be defined as financial and social protection of its members by bringing their personal savings for mutual lending, financial support of entrepreneurial initiatives and other financial services. Overall, a credit union is a good alternative for a bank one for those entrepreneurs who want to get a loan quickly for a short period of time (several months or a year). This type of lending which is legalized by the Law "On credit unions" – there are some advantages. Firstly, a credit union in contrast to a bank is quite open structure, because it works on a voluntary basis. Each member of the union has legitimate reasons to monitor the activities of the association. Secondly, it is possible to build up a positive credit history out of the bank. Thirdly, annual rate in credit unions should be lower than in a bank. Although in practice it sometimes happens vice versa.

Credit unions have peculiarities in functioning, particularly [10]:

1. Credit unions are public organizations that operate in the field of financial services.
2. Credit union is a legal entity formed as an association of citizens on the basis of territorial, professional or other characteristics.
3. Members of the union can be only physical persons.
4. Credit union management is carried out on democratic principles (one member – one vote).
5. Credit union provides micro loans only to its members.
6. Credit union may independently establish types of loans, terms and period of repayment; methods of credit instruments securing, requirements to ensure credit repayment. Thus, it has the opportunity to minimize its financial risks.

The traditional niche for credit unions is lending to small businesses, farms and subsistence farms. This is especially important taking into account the fact that these customers are not a priority for commercial banks and that's why their financial needs are not always met by them.

Credit unions pay a great attention to social lending. It is proved by data of all-Ukrainian Association of credit unions (AUACU). According to them, in 2015, the consumer loans provided by credit unions accounted for

39%, commercial – 16%, housing – 12%, on loans for the development of rural and individual farms – 4%. Another 29% of the loans were directed to meet other needs of Ukrainian population [9].

A system financial crisis that began in autumn 2008 and hit the global economy became a serious trial for Ukrainian credit unions. Almost every fourth credit union was forced to stop its activity. At this time, the number of contributions of credit union members to the deposit account has decreased in more than 3 times.

The active phase of the global financial crisis ended in early 2010. At the moment it can be stated that the situation in the sector of credit unions has stabilized and it is time to clear and re-estimate perspectives of their further development [11].

We are confident that credit unions should intensify their activities especially in rural areas where the banking sector for their financial services are poorly represented or absent. We should not be restricted only to traditional areas of work. Attention should be paid to other equally promising directions, particularly, ecotourism, energy conservation, and support of a land reform.

We are convinced that functional integration with local communities, other types of cooperatives, various forms of economic and social self-organization of the population, trade unions, labor collectives, educational institutions and the like is very important for further development of credit unions.

The Law “On credit unions” requires significant improvement. All professionals related to the flow of credit in Ukraine have the same view. They are unanimous in the opinion that the post-crisis period requires new approaches in solving the issues of credit union functioning, creating new opportunities for their dynamic development, all this should be reflected at the legislative level [12].

The issue of establishing financial and service infrastructure for credit cooperation system has yet to be resolved. It, in particular, expects the establishment of a central financial institution of credit unions with a banking license and introduction of a special audit. It is extremely necessary to create nationwide system of guaranteeing of the credit union members’ deposits similar to the system that exists today for bank depositors.

In spite of the fact that Ukrainian credit unions have achieved significant results, its possibilities have not been exhausted yet. Under condition of its effective using, even greater success can be achieved.

It is proved by international experience. It confirms that the credit cooperation remains one of the most powerful multipliers for regional economic and social growth, the accelerator of competitiveness of the economy and an important source of financing for small and medium-sized businesses. Only in the EU, 50 million individuals are

members of cooperative banks. 46% of the total volume of loans of small and medium-sized businesses in France and Austria is provided by the system of co-operative banks. In Germany and Italy every fourth loan is given by cooperative banks. In Poland the share of credit cooperatives is 13% [13].

President of SICOOB Rui Schneider da Silva said that Brazilian credit cooperatives, which act as Ukrainian credit unions, cooperate with real sector of the national economy to the full extent. Preference is given to agriculture. Credit cooperatives, which are SICOOB, are involved in 72 local government structures. They work closely with local banks [15].

To ensure short-term “cheap” small loans for small businesses starting since 2005 the Regional funds of business support have implemented Microcredit Program by means of local credit unions. This program is a part of the implementation of Regional programs of small business support in all regions of Ukraine [14].

The essence of the program is in joint actions of the Fund and credit unions of the district by lending only to entrepreneurs at the expense of regional and local budgets, credit portfolios of the Fund and credit unions. The main advantages and features of the program are:

- loans for starting up a business;
- possibility of unsecured lending;
- low interest rate loan (max 15%);
- small loans (up to 20 000 UAH) for a short time;
- participation of state executive bodies, local self-government.

Lending to small businesses by means of credit unions is carried out under the following conditions:

- loan is provided for opening / management of business;
- credit term does not exceed two years;
- the project under a loan has to increase the number of new jobs, preservation of the existing ones, attracting costs to the budgets of different levels;
- other additional conditions are set by the local credit union.

Credit and Financial assistance to small businesses are not provided for:

- formation and increase of statutory fund;
- payment of penalties, loans received by small businesses in other financial institutions;
- projects of small business entities which were declared bankrupt or legal proceedings of bankruptcy are instituted;
- projects of small businesses which gave false information concerning themselves, their financial condition or project.
- non-profit projects and goals of consumer nature;
- small businesses which deal with manufacturing and selling military weapons and ammunition.

The credit union independently:

- assesses the financial viability of a small business entity;
- makes decisions concerning lending to small businesses;
- determines the method and amount of loan security;
- checks financial status of a small business entity on the basis of primary accounting documents, reflecting economic and financial activities;
- monitors the implementation of the project of a small business entity, the loan is granted, target use of credit funds, respectively [16].

Thus, in modern conditions the credit union is an integral and special part of the financial system of the market type. The principles of organization, aim, tasks and functions make it relatively separate from the other institutions of the financial market; introducing definite features in relationship with them.

Legal framework that ensures credit union activity, is the Law of Ukraine “On credit unions”, as well as a standard statute of the credit union approved by the Board of the National Bank of Ukraine. However, these documents are not enough to create favorable conditions for the union activity. Legislation neglects the fact that each member of the credit union acts in two ways. First, he is a member of the public organization and has to bear the risk of this organization activity. Second – he is a client of this organization, and the relationship between him and the society arise from legal contracts. It is also necessary to solve the problem of preferential taxation of credit unions as organization that provides social protection of the population. In most countries where credit unions operate, they generally are not taxed. Primarily this is justified by the fact that the income of credit unions is actually the income of the citizens who have already been taxed in accordance with applicable law [3, 5].

According to the National Commission for regulation of markets of financial services, the assets of credit unions during 2010 amounted to 4,218 billion UAH and their members are 2,190 million individuals, according to the results of 2011 the assets amounted to 2.4 billion UAH, including a loan portfolio – 2.2 billion UAH, according to the results of 2012, the assets amounted to 2.7 billion UAH, including a loan portfolio of 2.5 billion UAH, according to the results of 2013 the assets amounted to 2.6 billion UAH, including a loan portfolio – 2,3 billion UAH, according to the results of 2014, the assets amounted to 2.3 billion UAH, including a loan portfolio of 1.99 billion UAH [17].

Since 2010 the number of credit unions has sharply declined. This trend can be proved by the data above: in 2004 the number of credit unions amounted to 687, in 2005 it was amounted to 723, in 2006 – 734, in 2007 – 739, in 2008 – 745, in 2009 – 755, in 2010 – 700, in

2011 – 615, in 2012 – 617, in 2013 – 624, in 2014 – 589, and in 2015 there were 588 unions [17].

There was a steady downward trend in the reported amounts of assets and a loan portfolio of credit unions in Ukraine, which leads to decreasing of their number due to a closure.

The reasons that led to the crisis of credit unions are:

1. Implementation of risk management policy to attract resources of unions in speculative operations mainly with real estate and land by the management of the credit unions.

2. Panic among the depositors of credit unions at the beginning of the financial crisis caused a massive outflow of deposits: during 2012–2014 the number of depositors decreased by 29.8% from 44.9 to 31.5 thousand persons, while the number of borrowers decreased by 26.5% from 254 to 186, 6 thousand persons, which led to the imbalance in loan and deposit portfolios [18].

3. All-Ukrainian status of credit unions: due to disadvantages of legislation the principle of cooperation is violated (the impossibility of holding General meetings of the credit Union, election of the Chairman of the Board, regulatory authorities and the Supervisory Board). This has led to massive manipulations in the governing bodies of unions.

Taking current situation into account, it is possible to highlight the burning issues of credit union development:

1. Insufficient level of capitalization;
2. The absence of existing infrastructure, financial and technical support;
3. The absence of an effective mechanism of protection of the members' rights of the credit unions;
4. The existence of a significant number of credit unions which do not follow basic principles of the international cooperative movement and the requirements for the protection of their members' rights.

6. Discussion of the results of research

Therefore, to solve the problems in the credit union activity in modern conditions it is necessary to take actions at both the state and regional levels. It is essential to create a credit bureau to form a single database of borrowers; to accelerate the formation of powerful associations. Also, the creation of regional stabilization funds can facilitate the access of the credit union to financial support and the cooperation of the regional funds at the state level will facilitate the monitoring of their liquidity. One more, if not the most significant problem of credit union activity in Ukraine is credit repayment [19]. To solve this issue, credit unions should not do this by themselves, spending significant costs and time, but they can partially delegate this authority to a single special body – the Agency for dealing with bad loans. Another way to minimize a risk is

insurance. But, at this moment, credit unions do not often cooperate with the insurance companies. The reasons for this are unfavorable conditions of cooperation, unfair work of some insurance companies, and ignorance of the credit union management of the benefits of insurance etc.

Special attention should be paid to the issue of farm lending by credit unions. This direction in the loans can help out of difficult financial crisis both farmers and credit unions. By investing in farming and manufacturing — we invest in your future as a powerful agricultural country. In this case international experience can be adapted to Ukrainian realities. Nowadays, credit unions and other financial intermediaries suffer losses; the restoration of their previous state, according to forecasts of various experts, will be from 2 to 4 years. Therefore, credit unions and the financial market need to improve their performance, increasing the trust of the population and the rating of our country as a whole, creating strategic plans for future.

7. Conclusions

1. During the research it was determined that applying a loan is an essential part of the process of functioning of small and medium-sized business in agriculture. A special attention should be paid to the issue of farm lending by credit unions.

2. It has been proved that in the field of microcredit, especially in rural areas, credit unions are the only source of financing for small and medium-sized enterprises.

3. Peculiarities of functioning of credit unions have been researched. To ensure the access of small businesses to the short-term “cheap” loans of small size the implementation of Microcredit Program by means of local credit unions has been researched.

4. The analysis of credit unions of Ukraine, which indicates a downward trend in the amount of assets and loan portfolio of credit unions in Ukraine, leading to a decrease in their number due to the closure has been made. The reasons which led to the crisis of credit unions have been determined.

5. Some recommendations have been offered regarding the creating of a credit history bureau for a single borrowers' database formation; acceleration of the process of formation of powerful credit union associations. The requirement is to create a regional stabilization fund that can facilitate the access of a credit union to financial support, and cooperation of the regional funds at the state level will help to monitor their liquidity. To solve the problem of credit repayment it is offered to delegate this authority partially to a single special body — the Agency for dealing with bad loans.

References

1. Галь В. Розвиток малого та середнього бізнесу в Україні / В. Галь // Вісник НБУ. — 2003. — січень. — С. 13–14.
2. Гончаренко В. В. Кредитні спілки як фінансові кооперативи. Міжнародна практика та український досвід. / В. В. Гончаренко — К.: Наукова думка, 1997. — 240 с.
3. Гончаренко В. В. Кредитна кооперація. Форми економічної самопомоги сільського і міського населення у світі та в Україні: теорія, методологія, практика. / В. В. Гончаренко — К.: Глобус, 1998. — 330 с.
4. Гончаренко В. В. Проблеми та перспективи формування кооперативного сектора у фінансово-кредитній системі України. / Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України XXI століття. / В. В. Гончаренко // Збірник наукових праць учасників конференції. — К.: Укрпресвіта, 2001. — № 4–5. — С. 26–32.
5. Гончаренко В. В. Теоретично-методологічні підходи до відродження національного кооперативного руху / В. В. Гончаренко // Вісник Полтавського державного сільськогосподарського інституту. — 2001. — № 5–6. — С. 75–82.
6. Грішута А. В. Розробка стратегії та прогнозування розвитку кредитної кооперації в Україні / А. В. Грішута // Вісник Сумського Національного Аграрного Університету // — 2008. — № 2. — С. 35–41.
7. Грішута А. В. Розвиток стратегічного управління в кредитних спілках в умовах викликів сьогодення / А. В. Грішута // Матеріали сьомої Всеукраїнської научно-практичної конференції студентів, аспірантів, докторантів // 2009. — С. 324–327.
8. Грішута А. В. Тенденції розвитку кредитної кооперації в Україні у умовах кризових явищ / А. В. Грішута // Матеріали третьої Міжнародної научно-практичної конференції учених і спеціалістів // 2009. — С. 151–153.
9. Грішута А. В. Державна підтримка фінансування інноваційної діяльності в аграрній сфері через механізм кредитної кооперації / А. В. Грішута // Вісник ХНТУСГ // — 2010. — № 104. — С. 140–146.
10. Грішута А. В. Фактори стримання розвитку кредитної кооперації у посткризовому періоді / А. В. Грішута // Вісник Університету банківської справи Національного Банку України // 2010. — № 3. — С. 264–267.
11. Грішута А. В. Привлечение средств предприятиями агропромышленного комплекса при поддержке государственных программ финансирования через систему кредитной кооперации / А. В. Грішута // Матеріали Всеросійської научно-практичної конференції «Регіональні проблеми преобразования экономики» // 2010. — № 8. — С. 277–286.

12. Гудзь О.Є. Забезпечення сільськогосподарських підприємств кредитними ресурсами / О.Є. Гудзь // Економіка АПК. — 2003. — № 1. — С. 86–90.
13. Гудзь О.Є. Розвиток нетрадиційних методів кредитування / О.Є. Гудзь // Економіка АПК. — 2003. — № 4. — С. 61–66.
14. Гудзь О.Є. Як селянам отримати кредит: практичні поради. / Гудзь О.Є., Зуб Г., Корінець Р. — К.: Український освітній центр реформ, 2003. — 56 с.
15. Дадашев Б. Удосконалення фінансово-кредитного обслуговування сільського господарства / Б. Дадашев // Економіка АПК. — 2003. — № 11. — С. 70–85.
16. Закон України «Про кредитні спілки» від 20 грудня 2001 р., № 2908 — III. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrcu.kiev.ua>
17. Офіційний сайт Національної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dfp.gov.ua>
18. Дадашев Б. А., Гриценко О. І. Кредитні спілки в Україні: навч. посіб. / Б. А. Дадашев, О. І. Гриценко — Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2011. — 196 с.
19. Суслів В. І. Про стан та перспективи розвитку кредитних спілок: Презентація доповіді Голови Держфінпослуг на засіданні Кабінету Міністрів України, 3 лютого 2010 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dfp.gov.ua>

Khudayberganov Dilshod Tuhtabayevich

*Phd, docent, researcher in "Economics" department
of Urgench State University,*

Khorezm region, the Republic of Uzbekistan

Худайберганов Дилшод Тухтабаевич

к.э.н., доцент,

самостоятельный соискатель кафедры "Экономика"

Ургенчского государственного университета,

Хорезмская область, Республика Узбекистан

ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF THE GOODS AND SERVICES MARKET IN THE REGION IS SET

ОСОБЕННОСТИ АНАЛИЗИРОВАНИЯ ПОЗИЦИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ РЫНКА ТОВАРОВ И УСЛУГ В РЕГИОНАХ

Summary. *The condition of effective good and services market is analyzed in the example of retail good and trade circulation in the Khorezm region in the article.*

Key words: *Goods, services, goods and services market, the retail trade turnover in retail trade turnover small business.*

Аннотация. *В данной статье на примере розничной торговли и торгового оборота проанализировано состояние эффективности рынка товаров и услуг в Хорезмской области.*

Ключевые слова: *Товар, услуга, рынок товаров и услуг, розничный товароборот, малое предпринимательство.*

Uzbekistan capabilities importance of modernization of the economy and the deepening of reforms in the economic sector of structural reform blocks instead. The economic reforms carried out in different directions. In particular, the goods and services market, economic sector, one of the largest sectors, it includes food and ser-food and services markets. Growth in the services sector is one of the fastest in the field of development and future [1].

Today, the service is not available anymore enterpartnership. As a result of this activity, represents a beneficial effect and meet of the necessary requirements. Giving trade and exchange of goods and services in the market by economic theoretical system of relations between sellers and buyers want. The effectiveness of the goods and services market, these factors allow the market economy sectors to flourish impact.

Effectively in market their goods and services in numerous amount of goods and services, it is also unsolved so in accordance with the procedures of its main objectives for the preview purpose [6].

It effectively market their goods and services on the one hand, that is, the living standards of the population,

consumers and the economy are important means of improving the quality of available second hand, regional development such as the production of goods for exported region of tourist services to export opportunities in the region [2].

V. Sheree believes that the market of goods and services in high-competitive consider that their inefficient state enterprises' efficiency in limit. If the bankruptcy system is available in the market such goods and services is realized in the effective corporate market impact. The largest set of goods and services in an integrated national market of goods and services in international markets by short-complex characters and sold in the market by buying goods and services in the market [5].

Goods and services in order to increase the efficiency of the market and determining the influence of amines such criteria are required to define the criteria for determining the efficiency of retail and Growth in the volume of trade turnover. Retail trade turnover of goods as a result of its economic activities in the market structure.

Goods and services in Khorezm region, in 2016 the retail trade circulation was organized by Million 3321858.9

UZS and Burn hanged 112.5% compared to the same period of the year [3]. In the following retail trade turnover by ownership environments and can be identified by the MDG (Table 1):

Table 1

Khorezm region of the state of the formation of retail trade turnover by ownership limits

Indicators	Mln.sum	In percentage based on 2015
Total	3321858,9	112,6
On types of estate		
state estate	2086,1	112,9
non-governmental estate	3319772,8	112,6
Citizen private a state	1421858,7	113,1

In this table, the total retail trade turnover in the distribution of public and private property by unshown, 2016 UZS2086.1 million and non-state-owned property, which is equal to 3319772.8 million UZS the private property of citizens reached 1421858.7 million UZS. Region forms the volume of retail trade turnover by ownership is divided into three forms of property (Figure 1).

This figure compared to the end of 2016, interest expense allocation of calculations, and 2015 are also considered. As well as large enterprises in total retail trade turnover in 2016 reached UZS411094.5 million. In 2015 it grew by 76.4 percent. This figure rose to show a variety of service types supported by economic activity, so extending wronged market, commercial, household, technical services, such as population effective either.

Small business volume of total retail sales in 20162910764.4 million UZS the EIB, this figure increased by 121.3 percent compared to the same period of 2015. Implementation of effective business, these parameters have been completed. Small business activity due to the coincidence of these are estimated to be carried out. At the same time, in the region by 2016, following an increase in the implementation of reforms in the structure

of retail trade turnover linked to the Railroad. Retail trade turnover the share of large enterprises and small businesses right from small businesses operating in the unorganized sector (Table 2):

Table 2

In 2016 Khorezm regional structure of retail trade turnover data

Indicators	Mln.sum	In percentage based on 2015	Based on the end of the year (in percentages)
Retail trade flow	3321858,9	112,6	100,0
Including:			
large enterprises	411094,5	74,60	12,4
small enterprises	2910764,4	121,3	87,6
unimplemented trade activity	2248809,8	126,9	67,7

In 2016, the region catering industry turnover reached 44131.9 million UZS malevolence, or 109.4% compared to 2015. Catering retail sales per capita of the population under the instruction 110.6% and 1885.4 thousand UZS. In 2015 this figure reached 1573.1 thousand UZS.

It is very important that sustainable economic growth ensured the steady increase of incomes of the population and retail turnover has been the fastest growing trend to go with the pictures. But today, agricultural machinery repair and maintenance Strings and communications and information services as well as public education and health services, which are important paintings succeed. In addition, the region of foreign tourists in 2016 total exports increased by 20 percent compared to 2013 [4].

Today plays a vital role in the social status of people you want to have in the market of goods and services susceptible to the need to improve the effectiveness of policies aimed to restriction of monopolistic activity in housing and utilities, social infrastructural facilities are in need of social protection of the population, low-income

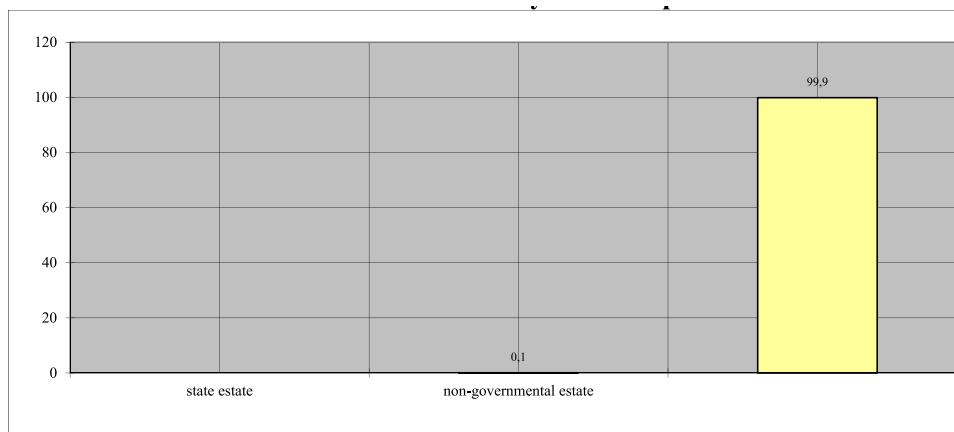

Figure 1. Europol information about the distribution of the volume of retail trade turnover by ownership

groups to ensure optimal should strengthen the management of the state.

In general, the criteria for determining the efficiency of the market of goods and services in the region, identifies opportunities for the development of these industries,

the market will help the development direction of the development of the market conjuncture changes will serve to reveal the true state of goods and services leads to the clear position of the effectiveness of market analysis.

Books

1. Тультаев Т. А. Маркетинг услуг: Учебно-методический комплекс. — М.: Изд. центр ЕАОИ. 2008. — 176 с.
2. Xudayberganov D. T. The important characteristics of development good and services market for growing an export potential of region / Research-electron journal of "Economics and innovation technologies". № 5. September-October. 2015.
3. Collection of economical-social development Khorezm region. Urgench, 2016.
4. www.xorazm.uz
5. <http://economics.studio>
6. <http://www.grandars.ru>

Барбакадзе Елизбар Иванович

Докторант Государственного университета Акакия Церетели

по специальности — администрирование бизнеса

Грузия, г. Кутаиси

Barbakadze Elizbar

Akaki Tsereteli State University,

Ph.D student in Business Administration

Georgia, Kutaisi

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ГРУППОВОЙ РАЗРАБОТКИ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО РЕШЕНИЯ

IMPROVING WAYS OF MANAGERIAL DECISION MAKING THROUGH THE GROUP ELABORATION

Аннотация. Эволюционный процесс разработки управленческого решения подразумевает тенденцию развития коллективного принятия решения. Однако наряду с положительной стороной, участие в принятии решения большого количества сотрудников имеет также определённые отрицательные последствия. Они отражаются в «групповом мышлении». В статье предлагаются пути устранения некоторых недостатков данного феномена.

Ключевые слова: индивидуальное и групповое решение; групповое мышление; взаимозаменяющие и взаимодополняющие сотрудники; инстинкт самозащиты личности.

Abstract. Evolutionary process of managerial decision making means a trend of development of collective ones. It is better to get involved much more employees in the process of decision making, However, It has the negative side as well. It is expressed in «group thinking». This article offers some of the ways to eliminate the shortcomings.

Key words: An individual and group decision; group thinking; mutually interchangeable and inter complementary employees; self-defense instinct.

В современной практике менеджмента эволюционный процесс управленческого решения подразумевает тенденцию развития коллективного принятия решения. Основы этому были положены, с одной стороны, развитием процессов демократизации в управлении, а с другой стороны, усложнением решаемых проблем.

Было бы неправильным не согласиться с тем, что групповое принятие решений лучше, по сравнению с индивидуальным решением. Дело в том, что когда менеджеры в целях решения определённых проблем работают в группе, гораздо меньше вероятность того, что выбранная ими альтернатива будет необъективной или ошибочной. Во-первых, они имеют возможность использовать умения, навыки, знания и компетенции всех членов группы, в результате чего существенно улучшается способность выбора альтернатив и принятия решения. С другой стороны, групповое принятие решений позволяет менеджерам переработать боль-

ший объём информации и исправить друг другу ошибки. В-третьих, вероятность успешного осуществления решения значительно возрастает, когда решение принимается определённой группой специалистов, в противовес тому, когда один руководитель принимает решение и навязывает его всем своим подчинённым.

В целом, положительные стороны участия сотрудников в принятии решения можно сформулировать следующим образом:

- более широкое видение проблем и их детальный анализ;
- лучшее знание фактов и альтернативных вариантов;
- уточнение поставленной цели и уменьшение неопределённости в отношении принимаемых альтернативных вариантов;
- увеличение чувства удовлетворённости сотрудников, что даёт им стимул проявлять при выполнении решения большую активность.

Однако групповое принятие решений имеет также свои недостатки. Среди них необходимо отметить то, что группа часто тратит на принятие решения больше времени, чем отдельная личность. Дело в том, что достижение соглашения со стороны двух или больше личностей на один и тот же вариант может оказаться достаточно сложным, поскольку нередко они имеют разные интересы и взгляды. Кроме того, также как в случае принятия решения одним человеком, при групповом решении тоже не исключена предвзятость и, как следствие, необъективность.

В целом, отрицательные стороны (недостатки) участия сотрудников в принятии решения можно сформулировать следующим образом:

- процесс принятия решения требует гораздо больше времени, особенно в случае возможности его программирования;
- компромиссные решения могут никогда не быть достигнуты;
- при групповом обсуждении высказывается много разных, в том числе, довольно нереальных соображений;
- коллективное стремление к уничтожению всех соображений, противоречащих групповому мнению;
- фактически не существует лица, ответственного за решение.

Главным источником предвзятого принятия решения группой является «групповое мышление» [1]. Оно больше всего проявляется в случае такой группы, члены которой стараются достичь соглашения даже при отсутствии соответствующей оценки информации, связанной с решением. Однако положительные и отрицательные стороны принятия групповых решений во многом зависят от того, каким контингентом укомплектована группа. На наш взгляд, следует отметить об одном важном соотношении, указания о котором мы не встречали в литературе по менеджменту: между членами группы наблюдаются такие же отношения, как в бизнесе между родственными товарами. Как известно, родственные товары бывают двух видов: взаимозаменяющие и взаимодополняющие. Аналогично, «взаимозаменяющими» являются члены группы, которые не стесняются критиковать мнения, идущие от руководителя (они также могут свободно занять должность руководителя и с не меньшим успехом управлять организацией), а «взаимодополняющими» являются те, наличие которых в группе, их статус и престиж в целом зависят от руководителя. Соответственно, чем больше «взаимозаменяющих» членов в составе группы, тем больше шанс того, что победит трезвое, оптимальное решение.

Безусловно, здесь следовало отметить о так называемых «нейтральных» личностях, которые, на пер-

вый взгляд, не относятся к названным выше двум категориям. Однако, как свидетельствует практика, во-первых, такой человек очень редко попадает в группу и, во-вторых, что более существенно, в конечном счёте, он становится реальным членом одной из двух названных подгрупп.

Когда в целях принятия решения обращаются к групповому мышлению, группа (в первую очередь, «взаимодополняющие» члены), как правило, объединяются вокруг первого руководителя и поддерживают предложенный им курс действий. То есть такие члены группы фактически слепо поддерживают предложенный курс действий, без соответствующей оценки его достоинств. Эта поддержка часто больше основывается на эмоциях, чем на объективной оценке курса. Когда налицо групповое единomyслие, то давление, которое имеется в группе для достижения гармонии и согласия, естественно, воздействует на остальных членов группы и лишает их стимула ставить на обсуждение такие вопросы, которые противоречат взглядам большинства.

В целях устранения группового единomyслия менеджер (естественно, если он мотивирован на достижение успеха) должен создать такие условия, которые будут способствовать выявлению определённых противоречий. Для этого он должен выслушать разные соображения по существующей проблеме, прислушаться к мнению меньшинства, должен часто занимать нейтральную позицию и соблюдать непредвзятость. Для этого в менеджменте существует техника, известная под названием «адвоката дьявола». Эта техника подразумевает жёсткий критический анализ выбранной альтернативы для того, чтобы до разработки решения были выяснены его положительные и отрицательные стороны. Обычно один из членов группы, принимающей решение, играет роль «адвоката дьявола»: он намеренно критикует и ставит под сомнения избранный группой метод оценки альтернатив и определения наилучшей из них [3]. Цель данной техники состоит в установлении причин, из-за которых выбранная альтернатива могла бы оказаться неприемлемой. В результате такого анализа члены группы, принимающей решение, имеют возможность получить больше информации по поводу рисков и неопределённости, ассоциированных с рекомендуемым курсом действия.

Познавательная необъективность и групповое мышление выдвигает ещё один вопрос: как должны приниматься групповые решения таким образом, чтобы менеджеры принимали реалистичные решения, основанные на объективной оценке всех альтернатив. Для достижения таких целей в науке менеджмента следует отметить такие методы, как: мнение жюри, метод экспертной оценки, метод альтернативных групп, мозговой штурм и аналитический метод Дельфи [3; 4, стр. 48].

Мнение жюри и метод экспертной оценки — почти идентичные методы. Разница состоит в том, что если при первом из них процесс происходит открыто, в основном, в вербальной форме, то при втором оценка опирается на анонимный процесс.

Метод альтернативных групп. Вместо того, чтобы выделить одну группу, компании нередко создают две-три оперативные группы. При таком подходе группы строят свою деятельность на самостоятельных основах. В результате происходит генерирование разнообразных альтернатив.

Мозговой штурм. В такой быстро меняющейся среде, какими являются технологические, информационные и другие сферы, для принятия правильных решений становится необходимым инициирование критического организационного процесса. Атмосфера, которая способствует подобному творческому процессу, должна обеспечивать положительный рабочий настрой, прозрачность, убедительность, воздержание от критики и обвинений. Мозговой штурм особенно полезен в том случае, когда организации испытывают недостаток творчества.

Аналитический метод Дельфи. Этот метод предусматривает участие трёх экспертных групп. Первой из них поручается прогнозирование, второй — стратегическая функция, а третьей — координирующая [3]. Процесс принятия решения состоит из пяти этапов. В частности, на первом этапе разрабатывают опросные анкеты. На втором этапе происходит выявление угроз и возможностей. На третьем этапе определяются направления стратегического развития организации. На четвертом этапе осуществляется генерирование альтернатив. На пятом, заключительном этапе определяются приоритеты, на основании которых осуществляется выбор альтернатив.

На наш взгляд, ещё одним средством улучшения принятия решения группой является обеспечение многообразия членов группы, принимающей решения. Объединение в группе специалистов — представителей разных полов, разных религиозных убеждений и этнического происхождения, людей с разным опытом, разного возраста — расширяет спектр жизненного опыта и современных представлений, на которые должны будут опираться члены группы при разработке альтерна-

тив, их оценке и выборе наилучшей из них. Более того, такие разнородные группы нередко менее подвержены групповому мышлению, поскольку члены группы изначально отличаются друг от друга и, соответственно, меньше подвергнуты воздействию однообразия.

Трудно сказать, каковы те причины, которые мешают людям в совместном мышлении. Иногда это происходит по причине неподготовленности к рассмотрению проблемы, в результате чего размышление по поводу рассматриваемого вопроса начинается при его обсуждении, тогда как решение сложной проблемы таким путём почти невозможно; также нередко происходит так, что обсуждению не предшествует чёткое определение цели встречи и диалог, фактически, ведётся без определённого направления; одним из важных препятствий является также инстинкт самозащиты личности, согласно которому люди часто воздерживаются от высказывания собственной точки зрения и, соответственно, качество принятых ими решений является низким; следует принять во внимание также гордость людей, которая в целях защиты собственного мнения нередко приводит их к бессмысленному, пустому спору.

В целях анализа положительных и отрицательных сторон группового принятия решений нами был проведён анонимный опрос среди членов академического и представительского (сенат) советов Государственного университета Акакия Церетели, членов совета факультета бизнеса, права и социальных наук, среди академического персонала департамента администрирования бизнеса этого же университета. Было опрошено до 100 респондентов. На основе полученных результатов был определён средний показатель «группового мышления» каждой группы и уровень их достоверности. С этой целью нами был использован корреляционно-регрессивный анализ [2, стр. 43], согласно которому коэффициент корреляции составляет 0.96., что, фактически, позволяет сделать следующий вывод: чем больше в группе количество членов, тем выше показатель синдрома «группового мышления». И наоборот, чем меньше в группе людей, тем с большей ответственностью относятся они к оценке любого решения. То есть, фактически, эффективность решения обратно пропорциональна количеству участников, принимающих решение.

Литература

1. Групповое мышление. <https://iwaminda.wordpress.com> (на грузинском языке).
2. Трофимова Л. А., Трофимов В. В. Методы принятия управленческих решений, Санкт-Петербург, Изд-во «Санкт-Петербургского государственного университета Экономики и Финансов», 2012 г. <http://z0081.narod.ru/mpur.pdf>.
3. Рамишвили Б. Стратегический менеджмент. — Тбилиси, 2013 г. old.press.tsu.ge/GEO/internet (на грузинском языке).
4. Саймон Г. Теория принятия решений в экономической теории о науке и поведении /Теория фирмы/ Под ред. В. М. Гальперина. — СПб.: Экономическая школа, 1999 г. http://economicus.ru/cgi-ise/gallery/frame_rightn.

Белялов Т. Е.
*к.е.н., доцент,
Київський національний університет технологій та дизайну*

Белялов Т. Е.
*к.э.н. доцент,
Киевский национальный университет технологий и дизайна*

Belyalov T.
*Ph.D. Associate Professor,
Kyiv National University of Technology and Design*

Хусаїнова А. С.
*студентка,
Київський національний університет технологій та дизайну*

Хусаїнова А. С.
*студентка,
Киевский национальный университет технологий и дизайна*

Khusainova A.
*student,
Kyiv National University of Technology and Design*

РОЛЬ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ ПІДПРИЄМСТВА

РОЛЬ ФИНАНСОВОГО МОНИТОРИНГА В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСАМИ ПРЕДПРИЯТИЯ

ROLE OF FINANCIAL MONITORING IN FINANCIAL MANAGEMENT ENTERPRISE

Анотація. Статтю присвячено дослідженню ролі фінансового моніторингу в системі управління фінансами підприємства. Проведено аналіз різноманітних підходів до визначення місця і ролі фінансового моніторингу в діяльності господарюючих суб'єктів.

Ключові слова: фінанси, фінанси підприємства, фінансовий моніторинг, фінансова безпека, управління ризиками.

Аннотация. Статья посвящена исследованию роли финансового мониторинга в системе управления финансами предприятия. Проведен анализ различных подходов к определению места и роли финансового мониторинга в деятельности хозяйствующих субъектов.

Ключевые слова: финансы, финансы предприятия, финансовый мониторинг, финансовая безопасность, управление рисками.

Summary. The article is devoted to the research of the role of financial monitoring in the enterprise financial management system. The analysis of various approaches to determining the place and role of financial monitoring in the activities of economic entities was carried out.

Key words: finance, enterprise finance, financial monitoring, financial security, risk management.

Економісти відзначають, що характерною рисою світового економічного розвитку кінця ХХ — початку ХХІ століття є перехід провідних економік світу до стадії постіндустріального розвитку. В якості однієї з основних рис зазначеного етапу відбувся перехід пріоритету від виробництва матеріальних благ до надання різноманітних послуг, тобто перехід до «сервісної економіки». Також в постіндустріальному суспільстві кардинально змінюються основні виробничі ресурси, провідну роль відіграють наукові знання та інформація. Всі ці зміни в значній мірі зумовлені процесами глобалізації і «відкриття» національних кордонів. У цих умовах підприємницька діяльність, яка завжди була каталізатором перетворень, виступає в якості генератора не тільки нових товарів і послуг, але і цілих галузей високотехнологічних виробництв. Одночасно з цим, в сучасних фінансово-економічних умовах для підприємств особливо гостро стоїть питання підтримки високого рівня конкурентоспроможності, що досягається в значній мірі завдяки наявності ефективно функціонуючої системи управління фінансами на підприємстві, що є комплексною задачею. Ми поділяємо думку, що: «Управління фінансовими ресурсами, відносинами і вкладеннями включає систему принципів, методів, форм і прийомів регулювання ринкового механізму у сфері фінансів із метою підвищення конкурентоздатності господарюючого об'єкта» [1, с. 210].

У багатьох галузях знижуються вхідні бар'єри, що забезпечує постійний приплив на ринок нових компаній, які також прагнуть зайняти свою нішу, в тому числі за рахунок витіснення конкурентів. У цих умовах набувають особливої актуальності питання ефективності системи управління, зокрема, фінансами підприємства, питання управління ризиками, внутрішнього аудиту, фінансового моніторингу та ін. З урахуванням того, що класичні методи які використовувалися в попередні роки не приносять необхідного ефекту і багато в чому не враховують особливостей сучасного періоду розвитку, необхідним є побудова нової системи управління фінансами підприємства, яка буде зорієнтована не лише на планування, а і на постійний моніторинг виконання поставлених планів. Саме тому, розгляд питань аналізу фінансового стану та фінансового моніторингу є вкрай важливим в контексті управління фінансами підприємства в умовах висококонкурентного середовища.

Вагомий внесок у розроблення теоретичних і практичних засад аналізу фінансового стану підприємств, фінансового моніторингу, управління ризиками внесли такі зарубіжні та вітчизняні вчені: А. Клименко, Л. Воронова, А. Гаврилишин, І. Патюта, Б. Сюркало, О. Костюченко, К. Кривуля, Ж. Довгань, Г. Бірюков, О. Орлюк, В. Берізко, М. Прошунін, А. Томпсон, З. Живко, В. Василенко, С. Захарін та інші.

Не зважаючи на велику кількість наукових досліджень, питання побудови ефективної системи фінансового моніторингу на підприємстві є недостатньо вивченим на сьогоднішній день.

В системі управління різними аспектами діяльності підприємства, найбільш складною і відповідальною ланкою є управління фінансовими ресурсами. Фінансові ресурси підприємства являють собою єдиний вид ресурсів, що безпосередньо і з мінімальними затратами трансформуються в інші види ресурсів, що потрібні для нормального функціонування підприємства [2, с. 125].

У галузях матеріального виробництва виникають різноманітні за характером фінансові відносини, які можна згрупувати наступним чином:

- відносини, пов'язані з формуванням первинних доходів, освітою і використанням в господарських підрозділах цільових фондів внутрішньогосподарського призначення: статутного фонду, фонду розвитку виробництва, фондів заохочення та ін.;
- розподільні відносини, що виникають між підприємствами: сплата та отримання штрафів, інвестування коштів в цінні папери та отримання по них дивідендів і відсотків, пайова участь в діяльності інших підприємств та ін.;
- відносини підприємств зі страховими організаціями, що виникають при створенні різних страхових фондів;
- фінансові відносини, що виникають у підприємств з державою з приводу утворення державного бюджету, а також соціальних та інших позабюджетних фондів;
- фінансові відносини, що виникають у підприємств з місцевими органами влади з приводу утворення і розподілу місцевих бюджетів та ін. [3, с. 125].

Ці групи грошових відносин підприємств і складають сутність фінансів підприємств.

Наведемо декілька визначень поняття «фінансів підприємств» у таблиці 1.

Якщо розглядати поняття «фінансів підприємства» у зарубіжній літературі, то, наприклад, у Ж. Ліч та Р. Меліхер воно передбачає застосування і адаптацію фінансових інструментів, методів і принципів планування, фінансування, експлуатації та оцінки підприємницького капіталу. Тобто, як і попередні автори, Ж. Ліч та Р. Меліхер у дане поняття включають управління капіталом [6, с. 19].

Отже, сутність фінансів підприємств виражає система фінансових відносин, функції фінансів підприємств та принципи їх організації. І якщо у системі фінансових відносин усі автори відносять сталий перелік різних груп відносин, то питання щодо функцій підприємств та принципів їх організації в сучасній науці залишаються дискусійними та потребують

Таблиця 1

Визначення поняття «фінанси підприємств» вітчизняними та зарубіжними авторами

Автор	Визначення
1	2
В. Ковальов і Віт. Ковальов [4, с. 10]	Фінанси підприємств — це сукупність грошових відносин, що виникають у суб'єктів господарювання з приводу формування фактичних і (або) потенціальних фондів грошових коштів, їх розподілу й використання на потреби виробництва і споживання.
А. Гінзбург [5, с. 234]	Фінанси підприємства — це система грошових потоків.
Ж. Ліч, Р. Меліхер [6, с. 234]	Поняття «фінансів підприємства» передбачає застосування і адаптацію фінансових інструментів, методів і принципів планування, фінансування, експлуатації та оцінки підприємницького капіталу.

детального вивчення і аналізу. Саме тому важливим є розгляд питань моніторингу та аналізу фінансового стану підприємства в контексті загальної системи управління фінансами підприємства.

Аналіз фінансового стану підприємства є важливим елементом ефективного управління фінансами. Він дозволяє не тільки дати оцінку ліквідності, фінансової стійкості, рентабельності і ділової активності, але і виявити основні проблеми і запропонувати шляхи їх вирішення.

Основною проблемою в даний час є не відсутність, а надмірний обсяг інформації. Різні фінансові показники розраховуються окремо один від одного. Часто при аналізі зв'язок між деякими показниками не враховуються. Це призводить до суперечливих або навіть неправильних висновків при спробі дати комплексну оцінку фінансового стану підприємства. Тому для адекватної оцінки фінансової ситуації на конкретному підприємстві необхідно визначити, яке число показників потрібно розрахувати і як їх згрупувати, щоб висновки були вірними.

Методика аналізу повинна включати такі фінансові показники, які найбільш повно характеризують діяльність підприємства і відповідно на які фінансовий менеджер повинен звертати увагу.

Узагальнивши етапи проведення аналізу фінансового стану, можна зробити висновок, що кожен з авторів має своє бачення змісту показників в методиці оцінки фінансового стану підприємства та проведення фінансового аналізу зводиться до наступної послідовності:

- 1) *аналіз платоспроможності та ліквідності;*
- 2) *аналіз фінансової стійкості та ділової активності підприємства;*
- 3) *аналіз результатів діяльності.*

Аналіз фінансового стану підприємства проводиться на основі показників, що були досліджені за допомогою фінансового моніторингу на підприємстві.

В умовах нестабільної економічної ситуації і загострення конкурентної боротьби наявність в організації дієвого механізму фінансового моніторингу стає найважливішою умовою виживання і успішного розвитку підприємства. Формуючи оперативну ін-

формацію на базі систематичного аналізу, моніторинг забезпечує основу для прийняття оптимальних управлінських рішень, оцінки їх наслідків ще до реалізації та прогнозування подальшого розвитку організації.

Під фінансовим моніторингом варто розуміти систему безперервного спостереження, аналізу та прогнозування показників фінансового стану підприємств, сформовану на макро- або мікроекономічному рівнях, з метою забезпечення прийняття тактичних і стратегічних управлінських рішень.

Більш деталізовано визначення категорії «фінансовий моніторинг» представлено у таблиці 2.

Об'єктом фінансового моніторингу, як зовнішнього, так і внутрішнього, є фінансовий стан та фінансова діяльність підприємства. Ми поділяємо думку авторів, що «... в умовах середовища, яке швидко змінюється, важливим є проведення його перманентного моніторингу. Прийняття управлінських рішень та розробка стратегій розвитку фірми може здійснюватися тільки після проведення комплексної та об'єктивної оцінки обставин та факторів, що оточують організацію» [11, с. 35].

У загальному вигляді процес фінансового моніторингу повинен включати в себе наступні етапи:

- 1) *визначення цілей і планування процесу моніторингу, розробка системи показників, параметрів моніторингу, а також їх цільових значень, вибір засобів і методів збору інформації;*
- 2) *спостереження, збір і узагальнення інформації відповідно до визначених параметри моніторингу;*
- 3) *аналіз і оцінка параметрів господарської діяльності на основі інформації, отриманої на попередньому етапі. На даному етапі аналізуються тенденції зміни показників, оцінюються фактичні значення параметрів моніторингу, а також фактори, що впливають на них, оцінюється вплив зовнішнього середовища на діяльність підприємства;*
- 4) *підготовка рекомендацій для прийняття управлінських рішень з метою своєчасного коригування та вдосконалення діяльності підприємства;*
- 5) *контроль за результатами управлінських впливів і формування інформації для подальшого спостереження.*

Таблиця 2

Визначення поняття «фінансовий моніторинг»

Автор	Визначення
1	2
А. Клименко [7]	Особлива форма фінансового контролю, яка здійснюється уповноваженими державними органами у сфері фінансового контролю та суб'єктами первинного фінансового моніторингу та спрямована на виявлення операцій, пов'язаних з легалізацією доходів, здобутих злочинним шляхом.
Л. Воронова [8]	Особлива форма фінансового контролю як окремий інститут фінансового права, що передбачає управління фінансами, яке містить усі елементи механізму фінансового контролю у їх зовнішньому вияві.
І. Патюта [9]	Передбачає постійне спостереження, що дає можливість прогнозувати випадки ризиків пов'язаних з легалізацією коштів.
Г. Бірюков [10]	Система постійного спостереження за найважливішими поточними результатами фінансової діяльності підприємства в умовах постійно змінної кон'юнктури фінансового ринку.

В умовах стагнації розвитку економіки багатьох країн світу, у господарюючих суб'єктів є можливість зробити різкий стрибок у розвитку, але діюча в багатьох компаніях система надання інформації, тобто складова системи фінансового моніторингу, найчастіше є малоефективною. Створення системи фінансово моніторингу дозволяє якісно оцінити об'єктивні можливості підприємства, підвищити ефективність діяльності підприємства, забезпечити тим самим його фінансову стабільність.

Розглядаючи проблему моніторингу фінансового стану підприємства, слід наголосити на важливості забезпечення відповідної інформації щодо параметрів такого моніторингу, виявлення загроз і можливостей, а також сильних та слабких сторін у цій сфері, добору системи відповідних індикаторів тощо.

Ми поділяємо думку, що: «Системний підхід до реалізації механізмів системи моніторингу фінансової діяльності на підприємстві дасть змогу систематично спостерігати за найважливішими параметрами фінансової діяльності на підприємстві, упроваджувати ефективний контролінг, вчасно реагувати на очікувані труднощі й розробляти заходи для нормалізації ситуації та оздоровлення підприємства» [12, с. 100].

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що фінансовий моніторинг діяльності підприємства (або моніторинг фінансового стану – авт.) є вкрай важливим і необхідним засобом підвищення ефективності його функціонування. Розкриття особливостей проведення різних етапів фінансового моніторингу є предметом подальших досліджень науковців.

Література

1. Беялов Т.Е. Формы и методы управления финансовыми вложениями корпоративных предприятий / Т.Е. Беялов // Культура народов Причерноморья. – 2005. – № 66. – С. 205–211. – Режим доступа: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/10229>
2. Абрютинна М. С., Грачев А. В. Анализ финансово-экономической деятельности предприятия: Учебно-практическое пособие. – М.: Дело и сервис, 2008. – 256с.
3. Федуллова С. Ф. Финансы: учебное пособие. 4-е издание, переработанное и дополненное / С. Ф. Федуллова. – Ижевск, Изд-во Институт экономики и управления, ФГБОУ ВПО «УдГУ», 2014–425 с.
4. Ковалев В. В. Финансы организаций (предприятий): учеб. / В. В. Ковалев, Вит. В. Ковалев. – М.: Изд-во Проспект, 2014. – 324 с.
5. Гинзбург А. И. Экономический анализ. – СПб: Питер, 2001. – 176 с.
6. Leach J., Melicher R. Entrepreneurial finance. – Cengage Learning, 2011.
7. Клименко А. О. Організаційно-правові засади діяльності банків в системі заходів протидії легалізації доходів, здобутих злочинним шляхом: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2004. – С. 19.
8. Фінансове право України: навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / Воронова Л. К. – К.: Прецедент; Моя книга, 2007. – 448 с [Л. К. Воронова, М. П. Кучерявенко, Н. Ю. Пришва та ін.]. – К.: Правова єдність, 2009. – 395 с.
9. Сучасні схеми і підходи до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом у банківському секторі України / І. М. Патюта // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 6. – С. 262–269.
10. Бірюкова І. Г. Основні проблеми фінансового моніторингу у протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом / І. Г. Бірюкова // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2012. – № 1(56). – С. 235–241.
11. Алексеева К. А., Паламарчук В. С. Моніторинг зовнішнього середовища підприємства: управлінський аспект / К. А. Алексеева, В. С. Паламарчук // Стратегічні пріоритети в ХХІ столітті: матеріали ІІ Міжнар. наук. – практ. конф., 14–15 лютого 2017 р. – Київ: СПД-ФО Пшонківський О. В., 2017. – 272 с.
12. Живко З. Б. Фінансовий моніторинг підприємства: проблеми, безпека і специфіка діяльності / З. Б. Живко // Фінанси України. – 2010. – № 11. – С. 93–100. – Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2010_11_11.

Волошин Костянтин Вікторович
Директор ТОВ «Днепрінтертранс»
Україна, м. Дніпро

Волошин Константин Викторович
Директор ООО «Днепринтертранс»
Украина, г. Днепр

Voloshyn Konstantyn
Director of LTD «Dneprintertrans»
Ukraine, Dnipro

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ УПРАВЛІННЯ ТРАНСПОРТНИМ ПІДПРИЄМСТВОМ

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ УПРАВЛЕНИЯ ТРАНСПОРТНЫМ ПРЕДПРИЯТИЕМ

MODERN TECHNOLOGIES OF MANAGEMENT TRANSPORT COMPANY

Анотація. Актуальним на сьогодні є вивчення інноваційної технології управління підприємством як ключового елемента досягнення успіху на ринку інфраструктури, що забезпечить споживача транспортними послугами з новими характеристиками.

Серед видів сучасних управлінських технологій транспортним підприємством виділяють: логістичні технології, технології управління персоналом, технології маркетингу.

Застосування сучасних технологій управління транспортним підприємством буде сприяти його ефективній діяльності, а саме: стабільності функціонування транспортних підприємств на ринку; забезпечення гнучкості у наданні транспортних послуг; підвищення якості надання транспортних послуг (перевезення вантажів, навантажувально-розвантажувальних робіт, підготовки транспортних засобів тощо); підвищення конкурентоспроможності підприємств транспортної галузі.

Ключові слова: управління, логістика, персонал, транспортне забезпечення, технологія управління, інновації.

Аннотация. Актуальным на сегодня является изучение инновационной технологии управления предприятием как ключевого элемента достижения успеха на рынке инфраструктуры, что обеспечит пользователя транспортными услугами с новыми характеристиками.

Среди видов современных управленческих технологий транспортным предприятием выделяют: технологии логистики, технологии управления персоналом, технологии маркетинга.

Внедрение современных технологий управления транспортным предприятием будет содействовать его эффективной деятельности, а именно: стабильности функционирования транспортных предприятий на рынке; обеспечение гибкости предоставления транспортных услуг; повышение качества оказания транспортных услуг (перевозка грузов, погрузочно-разгрузочных работ, подготовка транспортных средств); повышение конкуренции предприятий транспортной сферы.

Ключевые слова: управление, логистика, персонал, транспортное обеспечение, технология управления, инновации.

Annotation. The activities of transport enterprises require continuous improvement. The problem of the development of effective data management technology companies is to establish rational methods, implementation of actions, not only by clarifying the specific methods and determining the appropriateness and feasibility of applying them when performing certain operations of the enterprise.

The purpose of this research is to study modern methods and techniques of management of transport through efficient forms of logistics, methods of rational transformation of initial information in managerial influences, and competence of the personnel of the company.

The agenda for today is to explore innovative technology management as a key element of success in the market infrastructure. It will provide consumer transport services with new characteristics.

Under the modern enterprise management technology of transport should formulate a set of formalized knowledge of the performance of process management, which includes the organizational component and human resources. It contains the re-

quirements for the qualification of managerial staff the feasibility of applying the methods of obtaining and converting incoming information about the State of the object management and State of the environment the transport managerial influences to achieve the goals of the enterprise.

Among the species of modern enterprise transportation management technologies emit: a technology logistics, technology management, technology marketing.

The use of modern technology management transport enterprises will promote its effective activities: stability of functioning of transport enterprises to market; ensuring flexibility in the provision of transport services; improving the quality of transport services (transportation, cargo handling works, preparation of vehicles, etc.); increasing the competitiveness of enterprises in the transport sector.

Key words: management, logistics, personnel, transportation security, technology management, and innovation.

Постановка проблеми. Управління підприємством є досить складний процес, що полягає в постійному і системному впливі на діяльність його структури з метою забезпечення узгодженої роботи й досягнення кінцевого позитивного результату, тобто отримання прибутку та задоволення суспільних потреб. В сучасному світі інноваційного підприємництва це є діяльність структурних суб'єктів управління підприємством, направлена на отримання прибутку шляхом реалізації відповідних функцій при використанні сучасних методів і принципів управління.

В сучасних умовах господарювання діяльність суб'єктів ринку неможлива без транспортної інфраструктури, яка перебуває у постійному інноваційному русі. Так, всі потоки товарів забезпечуються саме через транспорт, і діяльність підприємств транспорту потребує постійного вдосконалення. Тому постає негайною проблемою та вироблення шляхів її вирішення технологія управління даних підприємств, основним призначенням якої є встановлення раціональних прийомів, реалізації дій, не тільки завдяки з'ясуванню певних методів, а й шляхом визначення доцільності та обґрунтованості застосування їх при виконанні певних операцій діяльності підприємства.

Актуальність дослідження. Ефективна робота сучасного підприємства та вдосконалення процесу управління у період реформування економічної системи держави може бути можливим лише на основі сучасних новітніх технологій. При цьому слід зазначити, що забезпечення високого рівня організації діяльності транспортного підприємства, можливо тільки за умови застосування високих технологій: сучасних засобів зв'язку, комп'ютерної обробки інформації, ефективного управління трудовими ресурсами.

Підприємства мають в умовах пристосування до ринку перебудувати свої системи управління з традиційної ринкової на технологічну орієнтацію, яка буде спрямована на досягнення результату діяльності за мінімізацією витрат шляхом залучення передових технологій управління.

Тому особливої актуальності на сьогодні набуває вивчення передової технології управління підприємством

як ключового елементу досягнення успіху на ринку інфраструктури, що забезпечить споживача транспортними послугами з новими характеристиками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання технологій управління висвітлюються в працях вітчизняних і зарубіжних вчених, у тому числі: Л. Бондарчука [5], В. Верби [6], Н. Гавкалової [7], О. Гуцалюка [8], Г. П'ятницької [12] та інших. Деякими питаннями інформаційного забезпечення на транспорті займалися провідні сучасні фахівці: Абрамов А. П. [1], Галабурда В. Г. [1], Іванова Е. А. [1], Артемчук В. О. [2], Баранов Г. Л. [3], Беляев В. М. [4] Сергеев В. И. [10] та ін. Однак використання провідних сучасних технологій управління не займає провідної ролі в працях з питань управління транспортними підприємствами у нашій країні.

Так, на думку Кальченка А. Г. як зарубіжного спеціаліста, помітною перевагою управління матеріальними та інформаційними ресурсами виступає підвищення рівня транспортного обслуговування, що може бути досягнуто в результаті виконання комплексу функцій, пов'язаних із постачанням, збутом та перевезенням продукції [9, с. 45]. Тому можна зазначити, що саме застосування новітніх сучасних технологій управління дасть змогу підприємствам здійснювати діяльність у сфері транспортного обслуговування на досконало високому рівні.

На відміну від старих методів часткового управління транспортними перевезеннями на підприємствах повинен здійснюватися перехід до об'єднаного чи скоординованого управління вантажопотоками. Необхідність застосування комплексного підходу до їх подальшого розвитку обумовили взаємозв'язок і взаємозалежність усіх логістичних елементів, включно із транспортом [1, с. 242].

Ряд вчених, праці яких присвячено сфері транспортної логістики як сучасної технології транспорту зазначають про неможливість ефективності реалізації функції транспортування без комплексного планування її разом з іншими логістичними функціями: забезпечення технологічної єдності транспортно-складського процесу; спільного планування транспортних процесів на різних видах транспорту у разі змішаних поставок [10, с. 304].

Аналізуючи праці вчених, можна говорити про відсутність єдиного чіткого визначення поняття «технологія управління підприємствами транспорту». Також не досить вивченими залишаються питання прийняття управлінських рішень стосовно сучасних технологій управління. Саме це і обумовило вибір теми дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Тому потрібно на сьогодні обґрунтувати дієві технології управління підприємством, як цілеспрямованої діяльності управлінського апарату в соціально-економічній системі підприємства транспорту, яка пов'язана з виконанням функцій планування, організації, регулювання, координації, мотивації, контролю на основі використання об'єктивних законів та закономірностей транспортної галузі в інтересах постійного підвищення ефективності діяльності підприємства. Серед них доцільно розглянути та виділити сучасні інформаційні технології в логістичному підході до управління матеріальними ресурсами та сучасні системи управління персоналом.

Формулювання цілей статті (мета). Метою дано дослідження є обґрунтування сучасних способів та методів управління підприємством транспорту шляхом дієвих форм логістики, методів раціонального перетворення вихідної інформації в управлінські впливи та застосування компетенції персоналу підприємства.

Виклад основного матеріалу. Управління підприємством транспорту в сучасних умовах господарювання та розвитку інфраструктури послуг можна трактувати як планомірну дію на об'єкт управління (матеріальне виробництво та людські ресурси) з метою зміни його стану або поведінки в зв'язку зі зміною ринкового середовища та виникнення передових технологій у транспортній сфері.

Наголошуючи за умов ринкового господарювання на соціальному управлінні підприємством, слід виділяти дві основні його форми, які зумовлюють вибір технології як сукупності способів та методів, за допомогою яких здійснюється вплив на керовану систему: управління матеріальними ресурсами та управління людськими ресурсами [7, с. 150].

Дані форми управління зорієнтовані на задоволення потреб споживача, отримання соціального та економічного ефекту, а сама діяльність підприємства пов'язана не з контролем, як це передбачалося за планової та традиційної економіки, а з наглядом на основі використання сучасних форм організації праці, договірних та контрактних стосунків, інформаційного забезпечення управлінських потоків.

Тому під сучасною технологією управління підприємством транспорту слід формулювати сукупність формалізованих знань про виконання процесу управління підприємством, яка включає організаційну

складову та людські ресурси та містить вимоги до кваліфікації управлінського персоналу, обґрунтовуючи доцільність застосування методів отримання й перетворення вхідної інформації про стан об'єкта управління та стан зовнішнього середовища транспортування в управлінські впливи для досягнення цілей підприємства. Тобто, це є система правил, методів, процедур, які використовуються в сучасному процесі управління підприємством з врахуванням сфери діяльності.

Метою технології управління виступає раціоналізація управлінського процесу, оптимізація його допомогою винятку таких видів роботи і операцій, які важливі задля досягнення необхідного результату компанії. Слід відзначити, що в умовах інформаційного розвитку технологій для здійснення процесу управління підприємством необхідні певні умови [6]:

- під впливами управляючої системи здатність об'єкта управління переходити в бажаний стан з поточного. Якщо стан об'єкта управління не змінився, то й сама технологія управління втрачає зміст;
- за вимірами характеристик на його виходах можливість визначати стан об'єкта управління;
- факт обґрунтування та визначення цілі застосування технології управління;
- можливість вибору альтернативних технологій управлінських рішень;
- наявність відповідних ресурсів, які забезпечують реалізацію технології управління.

Засадами вибору сучасних технологій управління транспортним підприємством виступає технологічна зрілість. Саме вона виступає мірою готовності підприємства до ефективного управління шляхом запровадження сучасних управлінських технологій. Застосування сучасних інформаційних технологій на транспорті дозволяє підвищити ефективність усього транспортного процесу за рахунок можливості швидкого доступу до інформації про суб'єктів (покупець, перевізник, послуги) та об'єктів доставки (товари, термінали, транспорт) і прийняти найбільш раціональне рішення [8, с. 61].

Серед видів сучасних управлінських технологій транспортним підприємством можемо виділити основні з них: логістичні технології (системи планування маршрутів внутрішньоміської доставки; програмно-апаратні системи gps/gprs-моніторингу стану та місця розташування транспорту; системи оптимізації завантаження кузова; системи аналізу всього транспортного парку та обліку витрат на його експлуатацію; відслідковування та прискорення перевезень), технології управління персоналом (бюджетування, бенчмаркінг, реінжиніринг, аутсорсинг, скринінг, рекрутинг, хедхантинг, управління знаннями, ключові компетенції), технології маркетингу (сегментація споживачів, розробка стратегії ринку, система управління взаємоді-

єю з клієнтами, збалансована система показників) [2, с. 221]. Представимо обґрунтовані докази застосування деяких з цих технологій управління підприємством.

Так, технологія *Gonrand* призначена для збору інформації про наявність вантажів. Інформація фіксується в базі даних, за допомогою програмного забезпечення вантажі групуються за кількістю місць, по відправників, одержувачів. При цьому в результаті на екран виводяться такі відомості, як номер автомобіля доставки, найменування вантажоодержувача, відправлення, код департаменту, сума відправлень і інформація про замовника [13].

Наступною технологією є система *Videotrans*, призначенням якої є інформаційне обслуговування транспортних компаній. В рамках даної технологічної системи здійснюється управління фіксацією інформації про наявні транспортні засоби та їх наявність на даний момент та інформація про доставку товару.

Застосування технологій *BRS* та *CTC* передбачає отримання експедиторами даних про наявність вантажів, типи автомобілів, раціональні маршрути рухів, адреси транспортних фірм, що мають вільний рухомий склад тощо [13].

Технологічна система *GPS* дає можливість визначення графічних координат фактичного місцезнаходження транспортного засобу, будь це судно, літак або автомобіль. Застосовуючи дану технологію, безперервно передається інформація про час і координати свого місця розташування. Для цього на транспортному засобі має знаходитися спеціальний приймальний пристрій – навігатор, який вловлює сигнали одночасно з декількох супутників. Обробляючи цей сигнал, навігатор здійснює процес виведення координат точки розташування на екран [3].

Сьогодні сучасними технологіями управління вітчизняним транспортним підприємством є запровадження у процес транспортування відслідковування та прискорення перевезень з метою контролю за його місцем знаходження в процесі транспортування зазвичай у випадках можливих втрат або запізнення вантажу.

Застосування даних технологій управління транспортним підприємством дозволить підприємствам впливати на:

1. Витрати на експлуатацію власного транспорту (включно з орендою чи лізингом), знижуючи їх.
2. Витрати на оплату послуг найманого транспорту, знижуючи їх.
3. Швидкість здійснення перевезення, прискорюючи його.
4. Надійність і безпеку, максимізувавши їх;
5. Продуктову диференціація, збільшивши її.

Крім технології матеріального управління рівнозначною є і технологія управління персоналом під-

приємства. Керівник кожного підприємства розуміє, що успіх в значній мірі залежить від кваліфікації співробітників. Внутрішнє навчання на підприємстві не завжди дає право розв'язати проблему забезпечення ефективності підприємства, особливо якщо спеціалісти потрібні негайно. Тому з цією метою є використання сучасних технологій підбору персоналу, як скринінг, рекрутинг та хедхантинг [5].

Скринінгом є «поверхневий підбір» персоналу, який здійснюється по формальних ознаках: освіта, вік, рід, досвід роботи. На основі скринінгу закриваються вакансії, які не потребують відповідної кваліфікації та компетентності.

Рекрутингом, як видом сучасної технології управління, є «поглиблений підбір» персоналу, який враховує ділові якості претендента та особистісні характеристики. Дана технологія передбачає залучення рекрутингових агентств для підбору фахівців середньої ланки.

Хедхантингом виступає перспективний спосіб підбору особливо цінних, «штучних» фахівців, сформувався у зв'язку з потребою управлінців в ексклюзивних кандидатах на позиції ключових фахівців. Дана технологія враховує особливості робочого середовища, ділових і особистісних якостей претендента, який є кваліфікованим спеціалістом даної галузі [5].

Так як ми говоримо саме про ефективну діяльність підприємства транспорту, то основними замовниками хедхантингових послуг є підприємства двох типів:

- які переживають стадію стабілізації і вийшли зі стадії бурхливого зростання і розвитку.
- які знаходяться на стадії становлення та інтенсивно розвиваються.

Дана технологія управління із застосуванням хедхантингу має позитивні та негативні моменти, серед яких слід виділити наступні: гарантія високої вірогідності підбору потрібного фахівця підприємству пов'язана з великими фінансовими, часовими і трудовими витратами; інколи переманюють цілі команди, а не одного фахівця, завдаючи значних збитків підприємству-конкуренту.

Враховуючи, що на основі цього методу можна як залучати, так і втратити своїх кваліфікованих працівників, то керівник підприємства серед методів управління персоналом значне місце має відвести функції довгострокової мотивації, що полягає в кар'єрному плануванні, програмах підвищення лояльності, створення високоефективної команди підприємства.

Так, застосовуючи інноваційні технології управління персоналу підприємства керівнику необхідно дотримуватися певних вимог [2, с. 221]:

1. Кожний інноваційний захід слід розглядати в аспекті його відповідності якісному рівню підготовленості людських ресурсів.

2. Інноваційна діяльність і мотивація персоналу, яка має на увазі інтенсивну реалізацію якісно нових підходів до технологій, виробництва, продукції повинна бути приведена у відповідність рівня людських ресурсів до інноваційних процесів організації.

3. Управлінська ланка є одним із джерел нововведень, відносячи управління персоналом до інноваційних процесів підприємства.

4. Для підвищення ефективності інноваційного розвитку системи управління персоналом необхідний постійний аналіз рівня інноваційної активності підприємства і його структурних підрозділів.

В сучасних умовах соціальне управління підприємством не може розглядатися лише з погляду підвищення продуктивності й ефективності. Потрібно враховувати вплив нових технологій управління на клімат усередині підприємства.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розгляду у даному напрямку. Таким чином, застосування сучасних технологій управління є комплексом інноваційних та організаційних технологій, які еволюційно та революційно розвиваються,

в залежності від розвитку суспільства та його світобачення і потреби на даний період часу. Але при цьому керівник має пам'ятати, що рушійною силою підприємства є працівник, який має бути вмотивований до ефективного виконання своїх обов'язків.

Отже, застосування сучасних технологій управління транспортним підприємством буде сприяти його ефективній діяльності, а саме: стабільності функціонування транспортних підприємств на ринку; забезпечення гнучкості у наданні транспортних послуг; підвищення якості надання транспортних послуг (перевезення вантажів, навантажувально-розвантажувальних робіт, підготовки транспортних засобів тощо); підвищення конкурентоспроможності підприємств транспортної галузі.

Перспективами подальших досліджень є дослідження можливості впровадження нових, максимально ефективних технологій управління підприємством шляхом удосконалення транспортного процесу, покращання реалізації функції транспортування, виявлення нових напрямів і підходів до підбору та мотивації персоналу.

Література

1. Абрамов А. П., Галабурда В. Г., Иванова Е. А. Маркетинг на транспорте / Под общей ред. д-ра экон. наук, проф. В. Г. Галабурды: Учебник для вузов. — М.: Желдориздат. 2001. — 329 с.
2. Артемчук В. О. Аналіз ефективності управління транспортним підприємством [Електронний ресурс] / В. О. Артемчук, Т. А. Навроцька // Вісник Національного транспортного університету. — 2012. — № 26(1). — С. 220–224.
3. Баранов Г. Л. Технологія маршрутизації в зоні відповідальності систем навігації і управління рухом високошвидкісних транспортних засобів [Електронний ресурс] / Г. Л. Баранов, В. Л. Міронова, В. І. Тарасюк // Водний транспорт. — 2012. — Вип. 1. — С. 113–121.
4. Беляев В. М. Основы менеджмента на транспорте: учебник для студ. высш. учеб. завед./ В. М. Беляев, Л. Б. Миротин, А. К. Покровский. — М.: Изд. центр «Академия», 2010.
5. Бондарчук Л. В. Сучасні технології управління / Л. В. Бондарчук, А. В. Попеляр. — Режим доступу: <http://intkonf.org/bondarchuk-lv-popelyar-av-suchasni-tehnologiyi-upravlinnya>.
6. Верба В. А. Аналітична оцінка управлінських технологій розвитку українських підприємств / В. А. Верба, О. М. Гребешкова // Актуальні проблеми економіки. — 2010. — № 5. — С. 52–59.
7. Гавкалова Н. Л. Технологии управления как инструмент современного менеджмента/ Н. Л. Гавкалова, В. Г. Соболев // Вестник национального технического университета «ХПИ». Тем. вып. «Технический прогресс и эффективность производства». — Вып. 64. — 2010. — С. 149–153.
8. Гуцалюк О. М. Взаємозв'язок ієрархічної структури технологій управління з рівнями технологічної зрілості підприємства/ О. М. Гуцалюк // Управління розвитком: зб. наук. пр. — 2011. — № 21 (118). — С. 61–63.
9. Кальченко А. Г. Логістика: Навч. посібник. / А. Г. Кальченко. — К.: КНЕУ, 2000. — 148 с.
10. Корпоративная логистика. 300 ответов на вопросы профессионалов / Под общ. и научн. ред. проф. В. И. Сергеева. — М.: ИНФРА-М, 2004. — 976 с.
11. Лесик В. О. Підходи до визначення поняття «технологія управління» [Електронний ресурс] / В. О. Лесик, В. М. Григоренко // Економіка розвитку. — 2013. — № 4. — С. 62–68.
12. П'ятницька Г. Трансфер технологій управління / Г. П'ятницька, В. Найдюк, Н. Ракша // Вісник КНТЕУ. — 2012. — № 5. — С. 27–43.
13. Сучасні інформаційні технології в транспортній логістиці. — Режим доступу: <http://proffuriya.xyz/biznes-kar-era-upravlinnja-finazah/pidpriemnictvo/441-suchasni-informacijni-tehnologii-v-transportnij.html>

Гетьман Лариса Геннадіївна

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту і адміністрування
Харківської державної академії культури
м. Харків*

Гетьман Лариса Геннадьевна

*кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры менеджмента и администрирования
Харьковской государственной академии культуры
г. Харьков*

Getman Larysa Gennadiyivna

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, PhD,
Associate Professor of the Department of Management and Administration
Kharkiv State Academy of Culture,
Kharkiv*

ІНФОРМАЦІЯ ЯК ФАКТОР СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

ИНФОРМАЦИЯ КАК ФАКТОР ОБЩЕСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

INFORMATION AS A FACTOR OF SOCIAL DEVELOPMENT AT THE PRESENT STAGE

Анотація. У статті розглянуто питання стосовно специфічних ознак функціонування інформаційних ресурсів суспільства, розкрито сутність інформаційного ресурсу як фактору виробництва, визначено роль інформатизації в суспільному розвитку.

Ключові слова: інформація, економічний ресурс, інформаційний ресурс, інформатизація, споживання, відчуження, інформаційний продукт.

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы специфических признаков функционирования информационных ресурсов общества, раскрыта сущность информационного ресурса как фактора производства, определена роль информатизации в общественном развитии.

Ключевые слова: информация, экономический ресурс, информационный ресурс, информатизация, потребление, отчуждение, информационный продукт.

Summary. The paper deals with the specific features of the functioning of the information resources of society, reveals the essence of the information resource as a factor of production, defines the role of information in social development.

Key words: information, economic resource, information resource, informatization, consumption, disposal, information product.

I. Постановка проблеми.

На сучасному етапі розвитку суспільства можна відзначити зростання уваги до інформації як економічного, соціального та політичного чинника,

що впливає на динаміку усіх сторін суспільного життя. В умовах, коли інформація перетворюється на важливий економічний ресурс та фактор виробництва, актуальним стає питання про осмислення її ролі

у господарсько-економічних процесах та вдосконалення підходів до її дослідження.

Останні роки характеризуються якісними змінами ролі інформації в соціально-економічному житті суспільства, формуванням в економіці розвинутих країн потужних інформаційних секторів, виділенням інформаційного виробництва в самостійну галузь з широкими засобами її організації та управління. Це дозволяє вченим все частіше говорити про перехід економічних систем на якісно новий рівень розвитку, тобто про виникнення інформаційного суспільства.

II. Аналіз останніх досліджень і публікацій.

При економічному аналізі термін «інформація» використовується в тому ж значенні, що і в його класичних визначеннях в рамках кібернетики, теорії систем, інформатики та інших. Тому існують кардинально різні підходи до її визначення, що представлені в працях зарубіжних (Н. Вінер, Л. Брюллен, К. Шеннон, У. Ешбі, А. Моль та ін.) та вітчизняних (Л. Г. Мельник, Д. С. Безручко) економістів. Помітний вклад в дослідження питання щодо впливу інформації на економіко-суспільний розвиток зробили Г. Беккер, Д. Белла, В. Іноземцев, А. Тофлер, Т. Стюарт, Ф. Уебстер та інші. В сучасному українському науковому товаристві йдуть жваві дискусії, присвячені питанням, пов'язаним з інформатизацією та інформаційним середовищем. Його різні аспекти розглянуті в працях Макаренко Є., Марущука А. І., Семіноженко В., Степанова В. Ю., Портакова С. І. Чухно А. та ін.

III. Формулювання цілей статті.

Незважаючи на усвідомлення актуальності інформації як визначального ресурсу у забезпеченні суспільного розвитку, залишається потреба в систематизації вже існуючих положень та подальшої розробки теоретичних аспектів впливу інформації на розвиток економіки. Метою статті є характеристика сутності та специфічних ознак функціонування інформаційних ресурсів, визначення роль інформатизації в суспільному розвитку.

IV. Виклад основного матеріалу дослідження.

Український дослідник Л. Г. Мельник в праці «Інформаційна економіка» визначає інформацію як реальність, яка несе в собі характерні ознаки предметів та явищ природи, які проявляються у просторі і часі. Простір є форма буття матерії, яка характеризує її протяжність, структурність, співіснування та взаємодію елементів. Час — це форма буття матерії, яка виражає тривалість її існування, послідовність зміни станів в зміні та розвитку всіх матеріальних систем. (3, с. 11)

В великій економічній енциклопедії під редакцією Варламова Т. П. та інших авторів інформація тракту-

ється як роз'яснення, викладення, основне поняття кібернетики; відомості, що підлягають передачі між людьми письмовим, усним, електронним шляхом або іншими засобами з застосуванням технічних засобів та умовних сигналів. В широкому розумінні інформація — обмін відомостями між людьми, людиною та автоматом, автоматом і автоматом, передача ознак від клітини до клітини, від організму до організму, обмін сигналами та жестами в тваринному світі. (1, с. 81)

Визначення інформації як нового чинника виробництва та економічного ресурсу почалося в середині 50-х років, з другої половини 70-х багато вчених заговорили про становлення «інформаційного суспільства». Початок теорії інформаційного суспільства був закладений у працях Ю. Хаяши, Є. Мацуди, Ф. Уебстера ще на початку 60-х років

Інформаційне суспільство — стадія суспільного розвитку, що об'єктивно виникла у ході історичного процесу та характеризується більш високим рівнем розвитку виробничих сил.

Визнання інформації як необхідної умови розвитку суспільства знайшло свій розвиток в тому, що вчені звертаються саме до інформаційних революцій, що ознаменували найбільш переломні етапи історії людства. Так можна виділити чотири етапи.

Перша інформаційна революція пов'язана з виникненням мови, яка дозволила людині формулювати, перетворювати, передавати та накопичувати інформацію, що дало змогу розширити круг завдань, що вирішувало суспільство.

Наступним кроком, який був вирішальним для цивілізації став винахід письма. Це сприяло збереженню та розповсюдженню накопичених знань та досвіду, але їх обсяг був обмежений фізичними можливостями переписників, високою вартістю.

Винахід друкування, яке здешевило книгу, зробив інформацію доступною більш широкому колу. З цим фактом пов'язане Відродження, розвиток мануфактурного виробництва та подальша промислова революція.

Четвертий етап інформаційної революції пов'язаний з створенням сучасних інформаційних технологій, які самі по собі є результатом розвитку наукових знань. На цьому етапі центральною проблемою стає виробництво збереження, обробка та використання інформації.

Суспільства, що виникали після чергової інформаційної революції відрізняються від попередніх завдяки збільшенню обсягів інформації, що використовувалась для прийняття економічних, соціальних та політичних рішень. Можна погодитись з думкою про те, що саме обмеженість інформаційних ресурсів найчастіше встановлює межі цивілізації і в значній мірі опосередковано стимулює її подальший розвиток.

Як засіб виробництва та безпосередня виробнича сила інформація приймає форму інформаційного ресурсу. Перетворення інформації на важливий ресурс отримало назву інформатизації суспільства. Інформатизація — це процес, що забезпечує задоволення соціальних та індивідуальних потреб та інтересів за рахунок виявлення, перетворення та забезпечення доступу до інформаційних ресурсів суспільства за допомогою сучасних інформаційних технологій, розвиненої інформаційної інфраструктури. В цьому сенсі, інформатизація постає як інструмент ефективного використання інформації в різних галузях людської діяльності.

Сьогодні важлива роль інформаційного ресурсу в загальній структурі економічних ресурсів — загальновизнаний факт.

Під економічним ресурсом взагалі розуміють «запас» виробничих сил, який визначає процес виробництва. Залучення ресурсів до економічного обігу (тобто їх засвоєння) перетворює їх на фактори виробництва, на активний, діючий елемент виробничих сил. В результаті його використання створюється продукт, який направляється на виробниче та невиробниче споживання, а також відновлення запасів. Таким чином, ресурси є не тільки передумовою процесу виробництва, але і його результатом. Так, динаміка ресурсів визначає безперервність процесу суспільного виробництва.

Саме економічні ресурси визначають межі екстенсивного відтворення. Їх якість та кількісна обмеженість є необхідною та достатньою умовою для інтенсивного типу економічного зростання.

Особливості інформаційного ресурсу закладені у специфіці інформації. Так, однією з головних рис інформаційного ресурсу є його практична невичерпність. Протягом його використання, споживання, по мірі розвитку суспільства запаси інформаційного ресурсу зростають. При цьому, у кожного окремого користувача в певний час наявність інформації завжди обмежена.

Інформаційний ресурс не зникає в процесі виробничого використання (не втрачає своїх споживчих властивостей), він зберігається в навіть примножується за рахунок певних змін, що відбуваються на основі накопиченого досвіду та місцевих особливостей застосування. Тобто, якщо цінність звичайного продукту визначається його матеріальною сутністю (не від'ємна від нього), і споживання означає зміни в його фізичному існуванні (зниження цінності), то цінність інформації не тільки не зменшується у результаті неодноразового споживання, але часто зростає, в той час як споживча сутність залишається незмінною. Втрата якості інформації пов'язана не стільки з інтенсивністю її використання, скільки з появою нової інформації, яка заперечує або доповнює стару. Старіння інформаційного продукту часто стає причиною витіс-

нення матеріального продукту з ринку засобів виробництва та предметів споживання. Так, інформаційний вплив на річ, що вийшла з моди викликає у оточуючих негативне відношення до власника, хоча матеріальна суть речі ще дозволяє її використовувати за призначенням. Такі приклади свідчать про випереджальні темпи розвитку інформаційного виробництва в порівнянні з матеріальним. Більш яскравим прикладом цього процесу є вимушена зміна морально застарілого обладнання на виробництві.

Але тут важливо доповнити, що у різних споживачів одна і та ж сама інформація може спричинити різні економічні ефекти. Це залежить від сфери прикладання та вміння використання інформаційного продукту, вміння розглянути в ньому потенційні можливості. Тобто, результативність споживання інформаційного ресурсу визначається також власними якостями споживача.

У деяких дослідженнях визначається така якість інформаційного ресурсу як невідтворюваність, тобто даремність повторного винаходу. Однак, в господарча та наукова практика показує, що одні й ті ж самі думки приходять в голову різним людям в різних містах. Ідеї проходять повний цикл розвитку до створення конкретного, часом ідентичного продукту і успішно реалізуються на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Імовірно, питання не стільки у невідтворюваності інформації, скільки в економічній доцільності її відтворення, що пов'язане, наприклад, з легкістю її тиражування. Один і той самий інформаційний ресурс можуть одночасно використовувати декілька робітників в різних місцях, в різних виробничих процесах.

Ще один інтересний аспект обігу інформаційного ресурсу полягає у тому, що при цьому виникає проблема невідчуженості, у звичному сенсі цього слова, тому, що вона не зникає у виробника при обміні або передачі. У результаті відчуження інформація зберігається у виробника, перебуваючи таким чином і в індивідуальному володінні, і у суспільному. Засобом відчуження інформації є право. Тобто, після реалізації інформації виробник зберігає її у своїй пам'яті або у розтиражованому вигляді, але, у випадку повного продажу разом зі всіма правами на використання, не має можливості її повторної реалізації.

Специфіка інформаційного ресурсу проявляється і в його співвідношенні з іншими економічними ресурсами. Сьогодні він не тільки виступає в якості доповнюючого ресурсу по відношенню до традиційних факторів виробництва, але і в значній мірі здатний заміщати їх, суттєво знижуючи не тільки відносні, але і абсолютні потреби в матеріальних ресурсах.

Разом з тим, необхідно відзначити певну несамостійність інформаційного ресурсу, його нездатність повністю замінити матеріальні, енергетичні, трудові

ресурси. Справа в тому, що інформатизація не вичерпується комп'ютеризацією. Вона потребує також удосконалення організації праці, розвитку інфраструктури, підвищення рівня кваліфікації та ін. Інформація сама по собі має лише потенційне значення і здатна проявлятися лише в об'єднанні з іншими ресурсами.

Сьогодні інформаційні технології використовуються практично в усіх сферах людської діяльності. Так, наприклад, ведення сучасного бізнесу неможливе без їх використання в плануванні та прогнозуванні, фінансах, контролі виробництва, в маркетингу, торгівлі, логістиці, комунікаціях та ін. Завдяки інформаційним технологіям складні виробництва стають керованими, розширюється географія виробничого контролю, розробляються усе більш вдосконалені методи прогнозування та прийняття економічних рішень. Безперечним є те, що сучасні ТНК не могли би існувати без революційних перетворень в комунікаціях, тому що напряду залежать від нових засобів обробки та передачі інформації.

Відомо, що бізнес-середовище в ринковій економіці характеризується невизначеністю. В інституціональній економічній теорії вона розглядається як феномен, який пронизує усі сторони життя суб'єкта господарювання. «Ми живемо ... у царстві невизначеності... Це має відношення як до бізнесу, так і до інших видів діяльності. Якщо ми хочемо зрозуміти функціонування економічної системи, ми повинні осмислити сутність та значення фактору невизначеності». (4, с. 195)

Саме інформатизація дозволяє зменшити вплив цього фактору. І в сучасних умовах інформація відіграє ключову роль в прийнятті економічних рішень, які базуються на порівнянні варіантів та вибору з них найкращого з співвідношенням витрат ресурсів та ефекту, що прогнозується. Процес прийняття економічного рішення виглядає у формі отримання та аналізу інформації.

Дійсно, цінність інформації характеризується цінністю самого рішення, визначається результатами його реалізації, а також ступенем впливу інформації на рішення. Також вона залежить від засобу та швид-

кості її передачі, надійності та достовірності. Все це залежить від технічних можливостей джерела, засобів передачі та обробки інформації.

Не менш важливою з точки зору прийняття рішення є неможливість визначення раціональної поведінки суб'єкта виключно з об'єктивної інформації про підприємницьке середовище. Слід також враховувати особливості розумової діяльності індивіда.

V. Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок.

Таким чином, слід зазначити що, в загальній структурі суспільного виробництва інформаційний ресурс відіграє важливу роль. Але він специфічні ознаки, що проявляються в особливостях його виробництва, відтворення та відчуження.

Роль інформації та інформатизації в суспільному розвитку можна відзначити за декількома напрямками. Перш за все, вона допомагає зменшити фактор невизначеності в підприємницькій діяльності.

По-друге, завдяки їй відбувається оптимізація суспільних виробничих структур. Використання інформаційних технологій надає можливість дослідження ринку та підвищення адресності виробництва, що зменшує економічні ризики, знижує витрати суспільної праці, оптимізувати розміри підприємств, мінімізувати їх товарні та страхові запаси.

По-третє, змінюється суспільна праця в сторону підвищення її продуктивності, що формує нові вимоги до кваліфікації та освіти робочої сили, тобто змінює характер праці.

І, нарешті, трансформується характер власних потреб людини. Інформатизація дозволяє, з одного боку, збільшити обсяг вільного часу, а, з іншого, реалізувати (або формувати) вміння вчитися усе життя, тому, що короткостроковий життєвий цикл нових технологій та швидке старіння інформації вимушує людину постійно підвищувати кваліфікацію (або взагалі здобувати нову спеціальність) протягом трудової діяльності.

Література

1. Варламов Т. П. Большая экономическая энциклопедия. / Т. П. Варламов, Н. А. Васильева, Л. М. Неганов. — М.: Эксмо, 2007. — 816 с.
2. Марущак А. І. Інформаційне право: регулювання інформаційної діяльності: Навч. посібн. / А. І. Марущак. — К.: Вид-дім «Скіф»: КНТ, 2008. — 344с.
3. Мельник, Л. Г. Информационная экономика: учеб. пос. / Л. Г. Мельник. — Сумы: Университетская книга, 2003. — 288 с.
4. Найт Ф. Н. Риск, неопределенность и прибыль / Найт Ф. Н. — Пер. с англ. — М.: Дело, 2003. — 360 с.
5. Олексюк О. І. Інформаційна складова результативності управлінських рішень / Формування ринкової економіки. — 2009. — № 21. — С. 91–106.
6. Социально-экономические проблемы информационного общества/ Под ред. д.э.н., проф. Л. Г. Мельника. — Сумы: ИТД «Университетская книга», 2005. — 430 с.
7. Узбестер Ф. Теория информационного общества. — М.: Изд-во «Аспект Пресс», 2004. — 346 с.

Губай Микола

аспірант кафедри банківської справи КНТЕУ

Губай Николай

аспирант кафедры банковского дела КНТЭУ

Hubai Mykola,

doctoral student of Kyiv national University of Trade and Economics

РЕГУЛЮВАННЯ АУТСОРСИНГУ АДМІНІСТРАТИВНИХ ВИТРАТ БАНКІВ В УКРАЇНІ

РЕГУЛИРОВАНИЕ АУТСОРСИНГА АДМИНИСТРАТИВНЫХ РАСХОДОВ БАНКОВ УКРАИНЫ

REGULATION OF OUTSOURCING OF ADMINISTRATIVE COSTS IN UKRAINIAN BANKS

Анотація. У статті систематизовано етапи розвитку аутсорсингу адміністративних витрат банків у світі. Обґрунтовані передумови необхідності впровадження регулювання аутсорсингу адміністративних витрат банків України на сучасному етапі та здійснено розробку структури положення з аутсорсингу. Визначені «стратегічні» та «несуттєві» статті адміністративних витрат банку, що не підлягають передачі у аутсорсинг. Розроблена рекомендаційна форма щоквартальної звітності за показниками адміністративних витрат банків.

Ключові слова: адміністративні витрати, управління адміністративними витратами банків, стратегічні витрати банку, показники адміністративних витрат банку.

Аннотация. В статье систематизированы этапы развития аутсорсинга административных расходов банков в мире. Обосновано предпосылки необходимости внедрения регулирования аутсорсинга административных расходов банков Украины на современном этапе и осуществлена разработка структуры положения по аутсорсингу. Определены «стратегические» и «несущественные» статьи административных расходов банка, не подлежащие передаче в аутсорсинг. Разработана рекомендательная форма ежеквартальной отчетности по показателям административных расходов банков.

Ключевые слова: административные расходы, управление административными расходами банков, стратегические расходы банка, показатели административных расходов банка.

Summary. Stages of outsourcing of world bank's administrative costs were systematized. Preconditions of outsourcing administrative costs regulation implementation in Ukrainian banks was provided. Draft of banking administrative cost's regulation was developed. There were defined not outsourceable «strategic» and «non-material» articles of banks' administrative costs. Quarterly report on banks' administrative costs was developed.

Key words: administrative costs, management of administrative costs of the bank, bank's strategic costs, administrative cost's indicators in banks.

Постановка проблеми. Світова фінансова криза 2009–2012 рр. призвела до перегляду банками світу способів оптимізації їх адміністративних витрат [1]. На перший план вийшли такі способи, як скорочення витрат на персонал та аутсорсинг адміністративних витрат [2]. Останній, паралельно із розвитком регуляторних вимог, з 2000-х років активно застосовується банками ЄС та

США. Для банків України питання передачі адміністративних витрат на аутсорсинг постало одночасно з пошуками підвищення рентабельності їх діяльності у 2012–2016 рр. В той же час, в Україні не розвинене законодавче поле у сфері регулювання аутсорсингу банківських послуг, що може стати дерелом потенційних ризиків для банківської системи у середньостроковій перспективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню аутсорсингу витрат присвячені наукові публікації, авторами яких є зарубіжні вчені С. Баден-Фуллер, Д. Брюс, Л. Вілкокс, С. Вілсон, Д. Браун та інші. Питання аутсорсингу адміністративних витрат банків у наукових працях є малодослідженим, зокрема, до його розробників слід віднести зарубіжних науковців Т. Нікітіну, С. Волченкова. Останні досліджували теоретичні основи, організаційні аспекти та міжнародну практику аутсорсингу банківських витрат. Основний розвиток у регуляторному аспекті в цій сфері привнесено директивами міжнародних агентств з регулювання діяльності банків. До них належать: Базельський комітет з питань банківського нагляду, Комітет з Європейського банківського нагляду, органи регулювання ЄС.

Мета статті полягає у обґрунтуванні необхідності регулювання аутсорсингу адміністративних витрат в банках України на сучасному етапі розвитку банківської системи. Для досягнення цієї мети нами були поставлені такі завдання:

- визначення етапів становлення аутсорсингу в банках;
- визначення сторін процесу аутсорсингу адміністративних витрат та обґрунтування їх функціональних обов'язків;
- визначення передумов розробки та запровадження регулювання аутсорсингу адміністративних витрат в Україні;
- формулювання завдань та напрямів регулювання ризиків аутсорсингу адміністративних витрат в Україні;
- обґрунтування стратегічного характеру статей адміністративних витрат банку при передачі останніх в аутсорсинг;
- розробка структури положення про регулювання адміністративних витрат банків в Україні.

Результати дослідження

Як спосіб ведення бізнесу, аутсорсинг бере витоки в 60-х роках ХХ століття. У цей період на великих підприємствах створювалися відділи, спеціалізація яких була спрямована на електронну обробку документів. Фірми менших масштабів, що не мали такого техніч-

ного оснащення, були змушені звертатися до центрів для обробки власних даних. У середині 70-х років в Німеччині вже існувало близько 400 таких компаній, а їх оборот перевищував мільярд німецьких марок [3].

Доцільність часткової передачі певних напрямків діяльності зовнішнім підприємствам була обумовлена такими факторами:

- висока вартість модернізації власних процесів;
- зростання пропонованих вимог до якісних характеристик продуктів;
- високий ступінь боротьби серед конкурентів на міжнародному ринку;
- процеси глобалізації економічних циклів.

Свій початок розвиток аутсорсингу у банках бере з практики оптимізації витрат на зберігання цінних паперів на початку 70-х років ХХ століття. На цьому етапі відбулося осмислення того, що будь-яка діяльність не може бути повністю самостійною, і назріла потреба власні обов'язки в неповній мірі перекласти на плечі інших організацій, які мають відповідні можливості в плані оснащення і кваліфікації. Більшою мірою це стосується процесів другорядного призначення. З цією метою в банках поступово почали передаватися в аутсорсинг непрофільні функції: охорона, комунальні послуги, послуги з прибирання, канцелярські послуги тощо. Однак, з розвитком інформаційних технологій у 80-х роках ХХ століття банки переходять на аутсорсинг й у сфері інформаційних технологій. Аутсорсинг процесів інформаційного забезпечення широкого розвитку отримав в 80-х роках попереднього століття. Лідером вважається IBM Global Services. У цей період банки теж переходять на аутсорсинг у сфері інформаційних технологій.

З 90-х років ХХ століття банки започаткували передачу у аутсорсинг окремі напівпрофільні напрямки діяльності (наприклад, підбір та управління персоналу, облік банківських операцій). При цьому, компанія-аутсорсер стала повноцінним партнером банку, а відтак, брала на себе частину ризиків, що обумовило необхідність становлення банківського нагляду та регулювання ризиків у сфері аутсорсингу адміністративних витрат банків (рис. 1).

На рубежі 1990–2000-х років у країнах ЄС почали формуватися перші директиви та рекомендації щодо

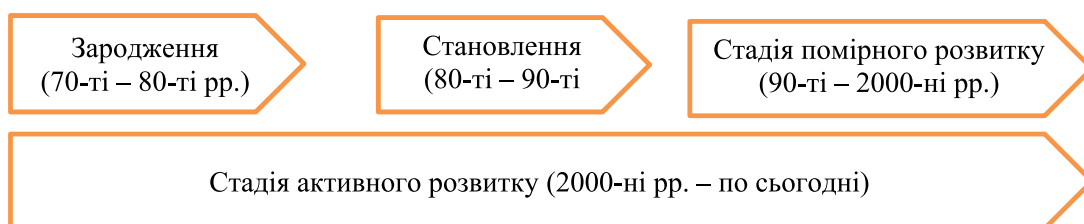

Рис. 1. Етапи становлення аутсорсингу в зарубіжних банках

регулювання ризиків аутсорсингу. На рівні органів державного регулювання банківської діяльності уряди країн зіштовхнулися з проблемою неможливості контролювати діяльність компаній-аутсорсерів, діяльність яких значною мірою впливала на фінансову стабільність як окремих банків, так і банківської системи в цілому. Основними інститутами, що займалися розробкою та впровадженням рекомендацій були: Базельський комітет з питань банківського нагляду, Комітет з Європейського банківського нагляду, Міжнародна комісія з цінних паперів тощо. Цими органами були розроблені наступні регулюючі документи:

- «Аутсорсинг фінансових послуг» – принципи, розроблені Базельським комітетом у 2005 році [4];
- «Рекомендації з аутсорсингу» – розроблені Комітетом з Європейського банківського нагляду у 2006 році [5];
- Директива «MIFID» – розроблена для використання у країнах ЄС, спрямована більшою мірою на діяльність інвестиційних банків у 2007 році [6].

У середині 1990-х рр. XX століття розвиток інтернету та супутникових комунікаційних технологій призвели до виокремлення дистанційного обслуговування клієнтів (так звані колл-центри з прийняття їх дзвінків) і розробки програмного забезпечення з усіх робіт, що віддаються на аутсорсинг. Індустрія колл-центрів надзвичайно чутлива до будь-яких можливостей економії на трудових витратах, тому як тільки стало можливим за допомогою комунікаційних технологій задіяти відносно дешеvu робочу силу в країнах, що розвиваються, забезпечення цих послуг стало швидко переводитися за кордон. Основними труднощами, з якими зіткнулися компанії-замовники, при переведенні колл-центрів – це мовна підготовка фахівців і технічні умови для забезпечення роботи колл-центрів. Мовне питання вирішувалося правильним вибором країни, де необхідна мова є другою офіційною мовою або має сильні позиції. Так, для компаній з США найбільш привабливими завжди були Філіппіни та Індія.

Наприкінці 1990-х – початку 2000-х років у світі активно на рівні центральних банків та/або фінансового регулятора розроблялися положення/інструкції/рекомендації щодо аутсорсингу. Зазвичай, вимоги діяльності висувалися до фінансових, кредитно-інвестиційних та страхових установ. Варто зазначити, що серед перших країн, де було впроваджено регулювання, були такі: США, Англія, Франція, Німеччина. Поступово регулювання розповсюдилося і на країни-постачальники послуг (наприклад, «Guidelines on outsourcing» (у пер. з англ. керівництво з регулювання аутсорсингу), опубліковані у Сингапурі у 2014 році). Тобто, регулювання аутсорсингу адміністративних

витрат історично розвивалося від країн-споживачів до країн-постачальників послуг. Важливого значення набувають принципи з аутсорсингу, розроблені Базельським комітетом.

Одним із важливих пунктів регулювання аутсорсингу адміністративних витрат, на нашу думку, є розуміння відповідальності кожної зі сторін процесу, до яких слід віднести:

- регуляторний орган (НБУ);
- наглядову раду банку;
- топ-менеджмент банку;
- компанію-аутсорсера.

Згідно з «Методичними рекомендаціями щодо організації та функціонування системи ризик-менеджменту в банках», правління банку може делегувати частину своїх функцій та повноважень створеним ним профільним комітетам (наприклад, комітету з управління активами та пасивами, тарифному комітету, кредитному комітету тощо) [7]. Звичайною практикою серед банків, що здійснюють аутсорсинг адміністративних витрат є створення комітету з аутсорсингу. Доцільним, на нашу думку, є також виокремлення внутрішніх учасників процесу аутсорсингу адміністративних витрат. До останніх слід віднести:

- наглядову раду банку;
- топ-менеджмент банку;
- Комітет з аутсорсингу адміністративних витрат;
- відділ контролінгу витрат.

До функцій Комітету з аутсорсингу адміністративних витрат належать:

- розгляд та перевірка якості та рівня виконання вже існуючих договорів з аутсорсингу;
- розгляд та усунення/пом'якшення ризиків / недостатності контролю за ідентифікованими у минулих періодах ризиками;
- рейтингування існуючих договорів аутсорсингу адміністративних витрат;
- перевірка існуючих та нових договорів на відповідність національному законодавству (в т.ч. податковому) тощо.

У різних країнах по-різному виділяють учасників процесу аутсорсингу адміністративних витрат. Так, у Австралії та Пакистані функції наглядової ради та топ-менеджменту банку ототожнюються, в той час, як у таких країнах як Сингапур, Канада, Індія, навпаки, розрізняються [8, 9, 10, 11]. Беручи до уваги той факт, що, зазвичай у менш економічно розвинених країнах світу створюється більшість центрів з надання аутсорсингових послуг (до них належать Філіппіни, Сингапур, Індія, сучасним слід вважати підхід по їх відокремленню. Спробуємо розділити та обґрунтувати функціональні обов'язки кожної зі сторін процесу аутсорсингу адміністративних витрат (рис. 2).

Функціональні обов'язки суб'єктів аутсорсингу адміністративних витрат банку

Регуляторний орган	Наглядова рада
<ul style="list-style-type: none"> - контроль ризиків аутсорсингу в банківській системі країни - контроль за формальним визнанням і дотриманням договорів аутсорсингу банками 	<ul style="list-style-type: none"> - визначення принципів оцінки ризиків аутсорсингу - визначення переліку «матеріальних» статей аутсорсингу - визначення «апетиту» банку до ризику аутсорсингу
Топ-менеджмент	Компанія-аутсорсер
<ul style="list-style-type: none"> - розробка і оновлення політики з аутсорсингу - визначення ризиків та їх впливу стосовно існуючих контрактів - тестування негативних сценаріїв 	<ul style="list-style-type: none"> - виконання домовлених обсягів робіт - забезпечення конфіденційності інформації - надання можливості аудиту діяльності - забезпечення можливості негайного розірвання договору

Рис. 2. Розподіл функціональних обов'язків суб'єктів процесу аутсорсингу адміністративних витрат (розроблено автором на основі політик регуляторних органів іноземних країн)

До основних функцій регулятора банківського ринку (Ради НБУ) згідно Закону України «Про банки та банківську діяльність» належить, зокрема, контроль за ефективністю функціонування системи управління ризиками [7]. Функції наглядової ради та топ-менеджменту відрізняються. Це пов'язано з необхідністю розмежування інтересів щодо встановлення та дотримання принципів та рівня «апетиту» до аутсорсингу адміністративних витрат. На відміну від керівництва банку, основне завдання компанії-аутсорсера – отримання прибутку. Однак, при цьому очікується, що остання забезпечить погоджені рівень та якість наданих послуг. За даних обставин важливою є можливість негайного розірвання договору з боку банку (як механізм захисту від негативного впливу).

Як згадувалося вище, суб'єктом регулювання аутсорсингу адміністративних витрат повинен стати НБУ як регулятор банківської системи України. Пропонуємо функціональні обов'язки департаментів НБУ із основними функціями у сфері регулювання аутсорсингу адміністративних витрат розподіляти у наступний спосіб (табл. 1)

Як видно з табл. 1, основний функціонал повинен бути закріплений за Департаментом з управління ризиками, в той час як перевірка звітності повинна проводитися комплексно департаментами статистики та звітності, банківського нагляду та інспекційних перевірок.

На основі виїзних та безвиїзних перевірок НБУ можуть прийматися такі рішення:

- необхідність удосконалення внутрішнього положення банку з управління ризиками аутсорсингу адміністративних витрат;
- необхідність створення комітету з аутсорсингу у банку (при значних обсягах аутсорсингу);
- письмове попередження про часткову/повну відсутність необхідних механізмів мінімізації ризиків аутсорсингу адміністративних витрат;
- накладання штрафів за порушення існуючого законодавства у сфері аутсорсингу адміністративних витрат тощо.

Наразі в Україні не існує законодавчих актів щодо регулювання аутсорсингової діяльності у сфері послуг. До основних передумов розробки та запровадження регулювання аутсорсингу адміністративних витрат в Україні слід віднести наступні.

Таблиця 1

Основні завдання підрозділів НБУ у сфері регулювання аутсорсингу адміністративних витрат

Назва департаменту в НБУ	Функції з регулювання аутсорсингу
Департамент управління ризиками	– розробка та перегляд положення/ інструкції з регулювання аутсорсингу адміністративних витрат в Україні – розробка та вдосконалення методів регулювання ризиків аутсорсингу
Департамент статистики та звітності	– організація та управління системою показників статистичної звітності з аутсорсингу адміністративних витрат
Департамент банківського нагляду	– аналіз статистичних показників аутсорсингу адміністративних витрат та інформування управління ризиками в разі значних відхилень
Департамент інспекційних перевірок	– перевірка достовірності звітності з аутсорсингу адміністративних витрат під час виїзних перевірок
Департамент внутрішнього аудиту	– перевірка доцільності та якості аутсорсингу власних функцій та напрямів НБУ

Глобалізація процесу аутсорсингу банківських послуг. Глобалізація процесу аутсорсингу разом із зосередженням зусиль на оптимізації адміністративних витрат в останні десятиріччя стали передумовою створення низки вищезгаданих рекомендацій/ положень на державному та міжнародному рівнях. Ці рекомендації/положення повинні бути взяті за основу при формуванні національних положень з регулювання аутсорсингу адміністративних витрат, в тому числі при розробці адекватних систем моніторингу ризиків.

Реформування банківського сектора України (зменшення кількості відділень). Як видно з рис. 3, регіональна мережа банків в Україні за останні 6 років скоротилася на 37% [12].

Водночас, все більше банків декларують у своїх річних звітах закриття/трансформацію існуючих відділень як метод оптимізації адміністративних витрат. Це свідчить про оптимізацію адміністративних витрат та частковий перехід у сферу онлайн-обслуговування як концептуально нову модель розвитку. Слід зауважити, що достатньо актуальним на сьогодні для України є перехід на модель директ-банкінгу.

Прикладами банків без відділень (так званих «direct banks») у світі є «ING Direct» (присутній у таких країнах як Австралія, Австрія, Франція, Німеччина, Італія), «mBank» (належить «Commerzbank», присутній у Польщі, Чехії, Словаччині, третій за величиною за кількістю клієнтів у роздрібному сегменті Польщі), «First Direct» (належить «HSBC bank», присутній у Великобританії). В основному, це дочірні структури великих банків, що працюють у сегменті онлайн та мають змогу підтримувати співвідношення CIR нижче 55%.

Концентрація зусиль банків світу на оптимізації адміністративних витрат в тому числі скорочення багатьох непрофільних функцій, їх передача у аутсорсинг. Одним з основних напрямів оптимізації адміністративних витрат банків є скорочення непрофільних функцій. Останнє є передумовою створення незалежних комерційних організацій – компаній-аутсорсерів. Як свідчать дослідження консалтингових агентств, ріст кількості компаній-аутсорсерів у країнах Азії з початку 2000-х років був у середньому 35% в рік (2009–2015 роки – 25%) [13].

Відсутність систем моніторингу ризиків, пов'язаних з аутсорсингом адміністративних витрат банків.

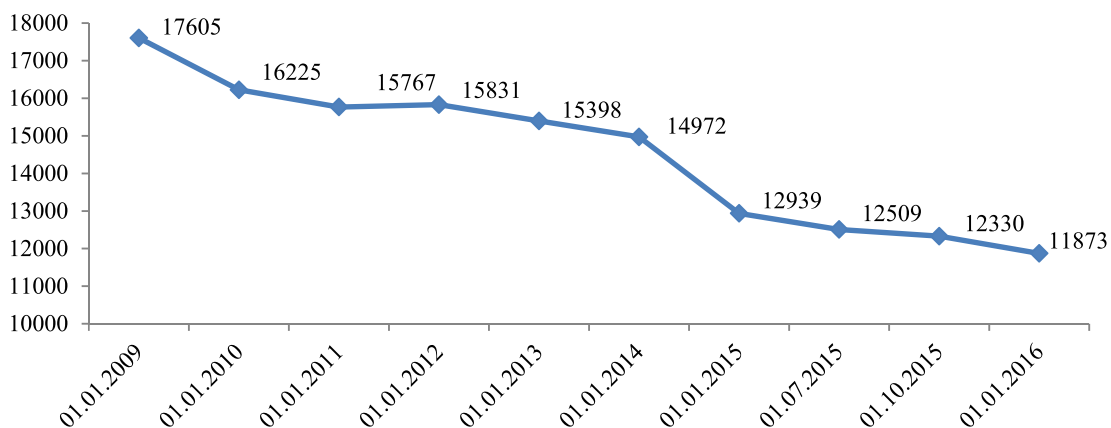

Рис. 3. Динаміка кількості відділень у банках України у 2009–2016 роках

Метою регулювання ризиків аутсорсингу адміністративних витрат є забезпечення стабільності у банківській системі за допомогою контролю ризиків, що виникають на стороні аутсорсингових компаній при передачі суттєвих процесів на аутсорсинг. На сьогодні процес управління ризиками аутсорсингу адміністративних витрат не описаний ні в Методичних рекомендаціях щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках, ні в Методичних рекомендаціях щодо організації корпоративного управління в банках.

Завданнями регулювання ризиків аутсорсингу адміністративних витрат в Україні мають стати:

- ідентифікація та мінімізація ризиків аутсорсингу адміністративних витрат;
- регламентація взаємовідносин банків з компаніями-аутсорсерами;
- лібералізація та розвиток ринку аутсорсингових послуг.

Зокрема, відповідно до положень Базельського комітету з питань банківського нагляду, до основних ризиків аутсорсингу, що потребують регулювання належать [14]:

- стратегічний ризик (відсутність достатнього контролю за операціями, переданими в аутсорсинг);
- репутаційний ризик (методи виконання поставлених завдань йдуть у розрізі із стратегією та метою діяльності банку);
- комплаєнс-ризик (ризик санкцій/штрафів);
- операційний ризик (технологічні помилки);
- ризик стратегії виходу (надмірна залежність банку від компанії-аутсорсера).

До основних ризиків аутсорсингу, що можуть призвести до додаткових адміністративних витрат (штрафи, пені тощо), на нашу думку, належать наступні:

- ризик втрати контролю банком над власними основними операціями;
- ризик розкриття конфіденційної інформації про клієнтів;

– ризик невчасного подання/викривлення фінансової звітності.

Прикладом втрати контролю за основними операціями банку може бути незнання персоналом методики розрахунку нормативів адекватності капіталу, оскільки вони довгий час могли рахуватися компанією-аутсорсером за допомогою власних розрахункових файлів/підходів. За таких обставин відтворення інформації за певний проміжок часу стає економічно недоцільним, або навіть неможливим. Це може стати причиною незадовільних аудиторських висновків у процесі зовнішнього аудиту та штрафів від регулятора за викривлення статистичної/фінансової звітності.

Прикладом настання ризику втрати конфіденційної клієнтської інформації є втрата компанією-аутсорсером внутрішніх даних клієнтів, що використовувалися при побудові кредитного скорингу. Загальнодоступною може стати інформація щодо миттєвої ліквідності клієнтів або інформація про суми на власних рахунках в інших банках. Витік такої інформації може спровокувати паніку серед клієнтів та суттєві проблеми ліквідності у банку.

Наразі законодавством України не заборонена передача на аутсорсинг основних функцій, що визначають банк як юридичний та економічний суб'єкт діяльності (а саме, надання кредитів та залучення депозитів), тобто, немає заборони на аутсорсинг депозитної діяльності та облікової діяльності. При цьому втрата контролю за цими процесами з боку топ-менеджменту може стати передумовою ризику неповернення коштів вкладникам. Ризик розкриття конфіденційної інформації про клієнтів може виникати за умови недотримання компанією-аутсорсером стандартів безпечної обробки та шифрування даних. Витік значної кількості клієнтських даних може спричинити паніку на ринку банківських послуг, та що найбільш важливо, погіршити репутацію інших банків, що працюють за моделлю «direct-banking».

Сильні сторони («S»)	Слабкі сторони («W»)
<ul style="list-style-type: none"> – низький поріг входу на банківський ринок України – низький рівень конкуренції (лише два банки працюють за подібною моделлю) – значна недовіра компаній та населення до існуючих банків на ринку 	<ul style="list-style-type: none"> – високий рівень корумпованості органів державного регулювання – низький рівень доходів населення – законодавча незахищеність іноземних інвесторів, існуючі обмеження на репатріацію прибутків – швидка зміна законодавства
Загрози («O»)	Можливості («T»)
<ul style="list-style-type: none"> – подальша девальвація національної валюти (трансляційні збитки) – незначний ріст ВВП країни у середньостроковій перспективі (до 3%) – політична нестабільність 	<ul style="list-style-type: none"> – трансформаційні процеси у банківському регулюванні – малорозвинений ринок онлайн-банкінгу (наразі лише один конкурент — «Приватбанк») – малорозвинене роздрібне онлайн-кредитування

Рис. 4 SWOT-аналіз передумов впровадження дірект-банкінгу в Україні

Ризик невчасного подання/викривлення фінансової звітності виникає при недостатній кваліфікованості компанії, що надає послуги чи спробі топ-менеджменту перекласти відповідальність за підготовку фінансової та статистичної звітності на третіх сторін (що прямо заборонено базельськими принципами аутсорсингу [14]).

Слід очікувати, що з виходом України з фінансової кризи при одночасному рості доходів населення великі іноземні банки, основувшись на іміджі материнських груп почнуть відкривати установи за типом франшизи у корпоративному та роздрібному сегментах. Для доведення правоти нашої думки проведемо SWOT-аналіз (рис. 4)

Отже, як бачимо з рис. 4, попри існуючі перманентні проблеми економіки в Україні досить перспективною є ніша дірект-банкінгу. За існуючої ситуації грамотне управління ціноутворенням дозволить одразу ж захопити суттєву частку ринку як у корпоративному сегменті, так і у онлайн-мікрокредитуванні. Враховуючи вищесказане, передбачається розвиток ринку аутсорсингу та поступову підготовку до переходу на модель діяльності за типом «direct-banking» (у пер. з англ. «прямий банкінг») у найближчі 5–7 років в Україні. Це також виступає передумовою регулювання ризиків аутсорсингу адміністративних витрат в банках України.

Основними напрямками регулювання ринку аутсорсингу в Україні мають стати:

- формування аналітичної звітності по витратам на аутсорсинг;

- впровадження законодавчого регулювання ринку аутсорсингових послуг в Україні;
- визначення норм та лімітів у сфері витрат на аутсорсинг (департаментом НБУ).

Пропонуємо до статистичної звітності банків, що регулярно подається до НБУ, додати наступну форму, розроблену нами з урахуванням зарубіжного досвіду та діючого законодавства України (табл. 2).

Дану форму пропонуємо скласти з метою контролю аутсорсингу щоквартально, оскільки договірні відносини, як правило, встановлюються у строк 1–2 місяці. Перелік статей адміністративних витрат, що передані в аутсорсинг, дозволить визначити, чи потенційно були встановлені нові договірні відносини, не відображені у пункті 2 табл. 2. Питома вага статей аутсорсингу одночасно є критерієм визначення «матеріальності» аутсорсингу (див. нижче критерії Базельського комітету) та виступає проактивним елементом самоконтролю банку при тестуванні договорів аутсорсингу.

Найбільш дискусійними та неоднозначними у трактуванні є обґрунтування того, чи має функція банку статус стратегічної та які критерії слід використовувати при визначенні матеріальності аутсорсингу адміністративних витрат.

Базельський комітет, усі види діяльності банку поділяє на [14]:

- «стратегічні» або «ключові»;
- «нестратегічні», але «суттєві»;
- «несуттєві».

Таблиця 2

Рекомендаційна форма подання статистичної звітності банками України щодо аутсорсингу адміністративних витрат (щоквартальна)

Перелік питань	I кв	II кв	III кв	IV кв
1. Питома вага витрат на аутсорсинг у адміністративних витратах (постатейно)	A1	...	...	A4
2. Перелік статей адміністративних витрат, що частково чи повністю передані в аутсорсинг	B1	...	...	B4
3. Кількість договорів аутсорсингу у звітному періоді	C1	...	...	C4
4. Кількість договорів, що були передані на субаутсорсинг	D1	...	...	D4
5. Кількість договорів, та перелік статей, де остаточний ризик невиконання переходить на банк	E1	...	...	E4
6. Рівень покриття договорами внутрішньо групових** послуг з аутсорсингу (за наявності)	F1	...	...	F4
7. Наявність «метрик» (критеріїв) якості наданих послуг, що зафіксовані у договорі (так/ні)	G1	...	...	G4
8. Чи засідав комітет по аутсорсингу на засіданні правління у звітному періоді? (так/ні)	H1	...	...	H4

* Примітка: розроблено автором самостійно.

** До внутрішньогрупових послуг відносяться послуги аутсорсингу надані в середині банківської групи безвідносно до географічного розміщення.

Таблиця 3

Перелік та обґрунтування приналежності функцій банку до стратегічних

Функція	Група	Обґрунтування
Ризик-менеджмент	стратегічні	Управління ризиком банку прямим чином впливає на його прибутковість. «Плата» за ризик та прийнятий на себе ризик не є адекватними для аутсорсингової компанії. Це означає, що остання ніколи не буде нести достатньої фінансової відповідальності за прийняті рішення.
Комплаєнс	стратегічні	Належить до внутрішніх функцій, відсутній активний ринок надання даного виду послуг.
Внутрішній аудит	стратегічні	Проведення внутрішнього аудиту вимагає безпосередньої перевірки («на місці») банківських процесів, що суперечить сутності аутсорсингу.
Правління	стратегічні	Одним із основних принципів аутсорсингу є заборона передачі відповідальності за управління банком на аутсорсингову компанію. Такий вид аутсорсингу не має економічного сенсу та повинен бути забороненим на законодавчому рівні.

Безпосередньо у тексті документу, окрім консалтингових послуг у сфері законодавства та оподаткування, відсутній повний перелік «суттєвих» та «стратегічних» статей. Це, перш за все, пов'язано з відсутністю чітких ознак «суттєвості» та «стратегічної складової» операцій. Ознакою «несуттєвості» операцій є непритаманність їм значного ризику та неможливість значною мірою вплинути на ведення бізнесу. Одночасно керівництво банку повинно мати можливість керувати та нести усі ризики за операції, що були передані в аутсорсинг, а регуляторні органи — мати здатність проводити їх аудит. Спробуємо обґрунтува-

ти та віднести статті адміністративних витрат банків України до однієї з трьох категорій (табл. 3).

У табл. 3 наведений список функцій банку, які, на нашу думку, належать до «стратегічних» і не можуть бути передані в аутсорсинг. Даний список був розроблений на основі дискусії щодо Базельської директиви по аутсорсингу та проведеного аналізу [15].

Спробуємо скористатися світовою практикою щодо методики категоризації витрат за матеріальністю. Для цього порівняємо політики центральних банків світу на предмет визначення ознак «матеріальності» (табл. 4).

Таблиця 4

Критерії визначення матеріальності адміністративних витрат окремими центральними банками світу

	Австралія	Канада	Франція	Індія	Японія	Пакистан	Сингапур	Англія	Ранжування
Інформування регулятора про аутсорсинг «матеріальних» статей	x	x	x	x	x	x	x	x	-
– ризик невиконання	x	x		x		x	x		1
– вартість аутсорсингу в загальних адміністративних витратах	x	x		x		x			5
– рівень складності робіт	x	x							8
– вплив аутсорсингу на можливість виконувати вимоги регулятора	x	x		x		x	x		3
– потенційні витрати при невиконанні робіт	x						x		6
– рівень спорідненості компанії-аутсорсера	x								9
– стратегічна важливості процесів, переданих на аутсорсинг				x		x			2
– концентрація наданих послуг з аутсорсингу (на компанію)				x		x			7
– передання на обробку в аутсорсинг інформації про клієнтів							x		4

*Примітка: «x» — присутність критерію

Як видно із табл. 4, у таких країнах, як Франція, Японія та Англія не існує формальних ознак «матеріальності» для статей адміністративних витрат. Попри це регулятор все одно повинен бути поінформований про аутсорсинг таких статей. Це пов'язано з більш ліберальною політикою регулювання у сфері аутсорсингу адміністративних витрат. Для України, як країни з нерозвиненою банківською системою, рекомендуємо до ознак «матеріальності» включати усі вищенаведені ознаки з обов'язковим ранжуванням останніх при поданні звітності. У останньому стовбці наведено авторське ранжування вищеприказаних ознак. На нашу думку, ризик невиконання у поєднанні із стратегічною важливістю – найвпливовіші критерії. Досить важливими є можливість виконання банком вимог регулятора та передання інформації про клієнтів, що несе значні репутаційні ризики.

На нашу думку, в Україні має бути розроблена інструкція щодо регулювання аутсорсингу адміністративних витрат банків України (як передумова створення банків без відділень, і, як наслідок, розвитку ринку аутсорсингових послуг у країні). Інструкція повинна створюватися як окремий документ, оскільки, як видно із практики зарубіжних країн, її принципи є прийнятними й для інших установ ринку фінансових послуг (страхові компанії, трастові фонди тощо). Пропонуємо наступну структуру цього документу.

Проект Положення/інструкції з регулювання аутсорсингу адміністративних витрат в Україні

1. Мета та призначення Положення.
2. Визначення поняття аутсорсингу адміністративних витрат, їх матеріальності та можливості передання на аутсорсинг.
  - 2.1. Критерії віднесення витрат до аутсорсингу.
  - 2.2. Критерії матеріальності адміністративних витрат.
  - 2.3. Перелік витрат/функцій заборонених до передачі на аутсорсинг.
3. Визначення органів зовнішнього регулювання аутсорсингу адміністративних витрат фінансових установ та їх функцій.
  - 3.1. Перелік органів регулювання аутсорсингу адміністративних витрат.
  - 3.2. Функції та повноваження органів регулювання аутсорсингу адміністративних витрат.
4. Форми періодичної звітності та показники контролю аутсорсингу адміністративних витрат.
  - 4.1. Перелік та періодичність подання статистичної звітності з аутсорсингу.
  - 4.2. Штрафи та санкції за порушення строків/формату подання звітності.
5. Система оцінки ризиків аутсорсингу адміністративних витрат.

- 5.1. Внутрішня система оцінки ризиків аутсорсингу адміністративних витрат.
- 5.2. Зовнішня система оцінки ризиків аутсорсингу адміністративних витрат.
6. Система оцінки компаній-аутсорсерів аутсорсингу адміністративних витрат.
7. Аудит договорів аутсорсингу та стратегія виходу з аутсорсингових відносин.
  - 7.1. Критерії аудиту договорів аутсорсингу.
  - 7.2. Періодичність та формат виїзних та безвиїзних перевірок компаній-аутсорсерів.
  - 7.3. Умови та порядок дій при негайному розірванні договорів аутсорсингу.
8. Порядок надання аутсорсингових послуг в межах банківської групи.
  - 8.1. Визначення поняття банківської групи та афілійованих осіб.
  - 8.2. Визначення принципів передачі адміністративних витрат в аутсорсинг банківській групі.
  - 8.3. Порядок передання договорів у офшоринг.
9. Умови конфіденційності при заключенні аутсорсингових договорів.
10. Строки (перехідний період) впровадження даного положення/інструкції з регулювання аутсорсингу адміністративних витрат в Україні.
11. Порядок взаємодії з регуляторами інших країн.

Дане положення розроблене у відповідності до положень CEBS [14]. Однак, під час розробки останніх дискусійним залишався ряд питань, пов'язаних з аутсорсингом адміністративних питань, а саме [15]:

- 1) складність у розрізненні стратегічних та нестратегічних операцій;
- 2) відсутність опису концептуальної різниці між поняттями «аутсорсинг» та звичайним розрахунком за послуги/товари;
- 3) відсутність порівняння понять «аутсорсинг»/внутрішньогруповий аутсорсинг та «офшоринг» з точки зору ризиків;
- 4) нечіткість описання різниці між виконанням процесів та відповідальністю за процеси з точки зору аутсорсингу;
- 5) недостатньо деталізовані положення щодо аудиту компаній-аутсорсерів;
- 6) відсутність опису умов, за яких підрозділ, відповідальний за контроль ризиків аутсорсингу має право «втручатися» у операційні процеси банку;
- 7) необхідність вибудування зв'язків на рівні регуляторів з країнами основних компаній-аутсорсерів;
- 8) питання механізмів моніторингу вже існуючих договорів аутсорсингу;
- 9) порядок компенсації збитків компанією-аутсорсером.

Важливим з точки зору визначення поняття аутсорсингу адміністративних витрат є невіднесення до останнього таких типів витрат, як: витрати на комунальні та інші послуги, що надаються на постійній основі, витрати на товари, оренду приміщень, консалтингові/аудиторські послуги. На основі вищезазначеного до визначення поняття аутсорсингу, наведеного у СЕБС [14], у розробленому нами проекті Положення пропонуємо додати наступне: «... що не є звичайною купівлею звичайних послуг за договором купівлі-продажу/оренди, не є консалтинговими послугами одноразового характеру/ аудиторськими послугами». Таке визначення дозволить усунути неоднозначність тлумачення, згадану у пункті 2.

Окрему увагу слід приділити такому різновиду аутсорсингу, як внутрішньогруповий аутсорсинг (див. вище пункт 8 Положення). При використанні останнього у компанії існують наступні можливості (за ступенем ризику починаючи від найменшого):

- передача операцій у аутсорсинг дочірній компанії за кордоном;
- передача операцій у аутсорсинг афілійованій компанії за кордоном;
- передача операцій у аутсорсинг третій стороні за кордоном.

Вищезазначені варіанти генерують різні ступені ризику, тому все положення повинне містити вимоги і рекомендації окремо для кожного з варіантів. При цьому, чим вищий ризик, тим суттєвіші заходи контролю повинні застосовуватись банками.

До умов, що визначають право банку/регулятора втручатися у діяльність компанії-аутсорсера з метою аудиторської перевірки останньої слід віднести:

- систематичне невиконання суттєвих пунктів договору аутсорсингу;
- зниження рівня якості наданих послуг що призвело до штрафів/порушення вимог регулятора;
- неможливість реконсиляції наданих компанією-аутсорсером даних.

Як зазначалось вище, дискусійним залишалось питання взаємодії з регуляторами інших країн. У пункті 11 розробленого нами проекту Положення пропонуємо покласти на банки (як на споживачів аутсорсингових послуг) відповідальність за розуміння та співставлення законодавства країн-аутсорсерів. При досягненні значного рівня надання аутсорсингових послуг будь-якою із країн вважаємо за необхідне заключення генеральної угоди між національним та зарубіжним регулятором щодо умов та правил надання аутсорсингових послуг.

Висновки. Регулювання аутсорсингу адміністративних витрат пройшло свій шлях від зародження у 1970-х – 1980-х роках ХХ століття до становлення

у 2000-х – 2014 роках. Нині в країнах ЄС регулювання аутсорсингу адміністративних витрат банків здійснюється на основі директив ЄС та принципів Базельського комітету з питань банківського нагляду. Наразі в Україні не існує як вищезгаданих рекомендацій, так і регулюючого органу у сфері аутсорсингу адміністративних витрат. Нами були проаналізовані поточні завдання структурних підрозділів НБУ та на їх основі запропонований відповідний функціонал. Також на основі міжнародної практики нами було запропоновано створення методичних рекомендацій з аутсорсингу адміністративних витрат в Україні. Невідповідність регулювання аутсорсингу адміністративних витрат в банках України обумовлена дією таких чинників: глобалізація процесу аутсорсингу банківських послуг, реформування банківського сектора України (зменшення кількості відділень), концентрація зусиль банків світу на оптимізації адміністративних витрат в тому числі скорочення багатьох непрофільних функцій, їх передача у аутсорсинг, відсутність систем моніторингу ризиків, пов'язаних з аутсорсингом адміністративних витрат банків.

У статті визначено, що окремою віхою регулювання аутсорсингу адміністративних витрат є ідентифікація та мінімізація ризиків аутсорсингу адміністративних витрат. До основних ризиків аутсорсингу, що можуть призвести до додаткових адміністративних витрат (штрафи, пені тощо), на нашу думку, належать наступні: ризик втрати контролю банком над власними основними операціями, ризик розкриття конфіденційної інформації про клієнтів, ризик невчасного подання/викривлення фінансової звітності.

На нашу думку, у найближчі 5–7 років основними напрямками регулювання ринку аутсорсингу в Україні мають стати:

- формування аналітичної та статистичної звітності по витратам на аутсорсинг;
- впровадження законодавчого регулювання ринку аутсорсингових послуг в Україні;
- визначення норм та лімітів у сфері витрат на аутсорсинг.

Пропонуємо впровадження подання банками України квартальної статистичної форми по показникам аутсорсингу адміністративних витрат. До таких показників віднесено, зокрема: питому вагу витрат на аутсорсинг у адміністративних витратах (постатейно), перелік статей адміністративних витрат, що частково чи повністю передані в аутсорсинг, кількість договорів аутсорсингу у звітному періоді, кількість договорів, що були передані на субаутсорсинг, кількість договорів, та перелік статей, де остаточний ризик невиконання лежить на банку, рівень покриття договорами внутрішньогрупових послуг з аутсорсин-

гу (за наявності), наявність «метрик» (критеріїв) якості наданих послуг, що зафіксовані у договорі (так/ні).

Особливу увагу слід приділити поняттям «стратегічності» та «суттєвості» при аутсорсингу адміністративних витрат. До сих пір серед регуляторів світу не існує єдиного підходу до трактування останніх. У дослідженні наведено авторське обґрунтування належності функцій банку до стратегічних та авторське ранжування ознак/критеріїв матеріальності адміні-

стративних витрат банку (на основі існуючих у банках світу критеріїв). До стратегічних функцій нами були віднесені: ризик-менеджмент, комплаєнс, внутрішній аудит, функції правління. До найвпливовіших критеріїв матеріальності були віднесені: частка витрат на аутсорсинг в загальних адміністративних витратах банку, стратегічна важливість процесів, переданих на аутсорсинг, вплив аутсорсингу на можливість виконувати вимоги регулятора.

Література

1. Статистика скорочення банками світу витрат на персонал. Доступне з: <<http://www.vestifinance.ru/articles/65416>>
2. Ризики та перспективи аутсорсингу. Доступне з: <<http://xlcatlin.com/fast-fast-forward/articles/banks-the-benefits-and-risks-of-outsourcing>>
3. Історія розвитку аутсорсинга. UCMS Group. Доступне з: <<http://blog.ucmsgroup.ru/how-did-outsourcing-develop-history-of-the-question/>>
4. Outsourcing in Financial Services. Доступне з <http://elibrary.unecon.ru/st_materials_files/339588278.pdf>
5. Guidelines on outsourcing. Доступне з <https://www.eba.europa.eu/documents/10180/104404/GL02OutsourcingGuidelines.pdf.pdf>
6. Директива MIFID. Доступне з <http://ec.europa.eu/finance/securities/isd/mifid/index_en.htm>
7. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України. Постанова НБУ № 255 від 21.06.2012 зі змінами.
8. Guidelines on outsourcing arrangements. State bank of Pakistan, Banking policy and regulations department, 2007.
9. Guidelines on outsourcing. Monetary Authority of Singapore, Sep 2014
10. Guideline on outsourcing of business activities, functions and processes. Office of superintendent of financial institutions, Canada, 2009.
11. Guidelines on Managing Risks and Code of Conduct in Outsourcing of Financial Services by banks, India, Nov 2006
12. Сайт НБУ. Доступне з <https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=17867471&cat_id=17823459>
13. Звіт консалтингового агентства Deloitte за 2014 рік. Доступне з <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/lu/Documents/financial-services/Banking/lu-outsourcing-today-and-tomorrow-042014.pdf>
14. Guidelines on outsourcing. Committee of European Banking Supervisors, Basel, Dec 2006.
15. Дискусія щодо принципів CEBS. Доступне з <<https://www.eba.europa.eu/documents/10180/37070/>>

Демчук Н. І.

*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансів та банківської справи
Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету*

Демчук Н. И.

*доктор экономических наук, профессор,
профессор кафедры финансов и банковского дела
Днепропетровского государственного аграрно-экономического университета*

Demchuk N. I.

*doctor of economics, professor
Dnepropetrovsk State Agrarian-Economic University*

Маркін В. В.

*студент
Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету*

Маркин В. В.

*студент
Днепропетровского государственного аграрно-экономического университета*

Markin V. V.

*student
Dnepropetrovsk State Agrarian-Economic University*

ФІНАНСИ СІЛЬСЬГОСПОДСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ФИНАНСЫ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ FINANCE AGRICULTURAL ENTERPRISES

Анотація. У статті досліджені теоретичні аспекти фінансів підприємств на прикладі сільськогосподарського підприємства. Визначені основні особливості фінансів даної галузі виробництва.

Ключові слова: фінанси, народне господарство, галузь, фінансові ресурси, сільськогосподарське підприємство, сезонність, оборотні кошти.

Аннотация. В статье исследованы теоретические аспекты финансов предприятий на примере сельскохозяйственного предприятия. Определены основные особенности финансов данной отрасли производства.

Ключевые слова: финансы, народное хозяйство, отрасль, финансовые ресурсы, сельскохозяйственное предприятие, сезонность, оборотные средства.

Abstract. In the article the theoretical aspects of finance companies by the example of the agricultural enterprises. The main features of the finance industry.

Key words: finance, economy, industry, financial resources, agricultural enterprise, seasonality, working capital.

У структурі фінансових взаємозв'язків народного господарства фінанси підприємств (організацій, установ) займають вихідне положення, так як обслуговують основну ланку суспільного виробництва, де створюються матеріальні та нематеріальні блага

і формується переважна маса фінансових ресурсів країни.

Фінанси підприємств — це сукупність економічних відносин, які пов'язані з рухом грошових коштів, а саме їх формуванням, розподілом і вико-

ристанням у процесі господарської діяльності підприємств [1].

Сутність фінансів підприємств проявляється через їх функції:

1. Акумуляуюча функція полягає у мобілізації та накопиченні фінансових ресурсів у процесі виробничо-фінансової діяльності.

2. Розподільча — у розподілі та використанні фінансових ресурсів для забезпечення виробничої, інвестиційної діяльності та соціально-економічного розвитку підприємства.

3. Контрольна функція проявляється у здійсненні постійного моніторингу за формуванням та використанням фінансових ресурсів у процесі відтворення [1].

Фінанси підприємств галузей народного господарства є одним з елементів вихідної основи всієї фінансової системи країни. Тому від стану фінансів даних підприємств залежить можливість задоволення потреб суспільства, поліпшення фінансового становища країни.

Основні принципи організації фінансів підприємств усіх галузей єдині, що обумовлено загальними економічними законами товарного виробництва, сутністю грошей і грошових відносин, єдиною природою основних фінансових категорій. У той же час фінанси підприємств кожної галузі мають свої суттєві особливості, які з техніко-економічних особливостей галузі [1].

Сільське господарство відрізняється яскраво вираженою сезонністю, значним розривом між часом виробництва (весь період від початку сівби до збирання сільськогосподарських культур, від народження тварини до його відгодівлі і продажу державі) і робочим періодом (час, протягом якого виробляються витрати праці на окремі види робіт), великою тривалістю виробничого циклу (те ж, що і час виробництва) [1].

Це викликає уповільнення оборотності коштів, поступове наростання витрат до короткочасного періоду масового виходу продукції, нерівномірність надходження виручки від реалізації продукції, порівняно високі норми сезонних запасів, великий обсяг незавершеного виробництва та інше.

Звідси особливий порядок нормування оборотних коштів, фінансування і кредитування відтворення основних і оборотних фондів. Значна частина продукції в сільському господарстві не приймає товарної форми (корми, насіння, молодняк тварин) і в своєму натуральному вигляді продовжує процес відтворення. Отже, частина виробничих витрат не вимагає авансування нових грошових коштів [1].

Тривалий сезонний розрив між доходами та витратами викликає широке використання короткострокових кредитів банку.

На сільськогосподарське виробництво, що знаходиться в різних природно-кліматичних зонах нашої країни, впливають погодні умови. Для забезпечення стійкої бази виробництва діє система державного страхування та резервування коштів [1].

Оскільки в сільському господарстві виробничий рік не збігається з календарним, обчислення фактичної собівартості продукції і фінансових результатів здійснюється тільки при складанні річного звіту. За підсумками року проводиться розподіл прибутку і утворення фондів економічного стимулювання [1].

На відміну від інших галузей народного господарства сільське господарство пов'язане з використанням «живих» основних виробничих фондів (дорослого робочої худоби). Звідси і особливий вид витрат на формування основного стада продуктивної і робочої худоби. Будучи різновидом капітальних вкладень, ці витрати забезпечують як просте, так і розширене відтворення.

Формування основного стада носить переважно характер внутрішньогосподарського обороту, так як основне стадо продуктивної і робочої худоби створюється головним чином за рахунок власного відтворення тварин. На відміну від капітальних вкладень обсяг витрат на формування основного отари не лімітується зверху, а визначається самими господарствами. Дорослий продуктивна худоба відрізняється від інших основних фондів тим, що на нього не нараховується амортизація.

Специфічним і головним засобом виробництва в сільському господарстві є земля, має якісну оцінку в балах і економічну оцінку виходячи з середньої по країні вартість гектара-бали [1].

Поряд з забезпеченістю основними фондами і трудовими ресурсами економічна оцінка землі — частина виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств, на основі якого визначаються стабільні платежі в бюджет і відрахування на освіту централізованих резервних фондів агропромислових органів.

Як галузь матеріального виробництва сільське господарство має свої технологічні, економічні та організаційні особливості, що впливають на госпрозрахунок і фінанси, утворення та використання фінансово-кредитних ресурсів. Основні з них:

1. Поєднання природного характеру відтворення продукції з промисловим;

2. Необхідність раціонального використання землі на основі інтенсифікації виробництва та розвитку особливих форм і методів технічного прогресу (зокрема, впровадження інтенсивних технологій вирощування різних сільськогосподарських культур шляхом підвищення рівня організації праці, використання оптимального набору сільськогосподарських машин і знарядь);

3. Різноманітність витрат і необхідність диференціації цін на продукцію сільського господарства та сировину по природно-кліматичних зонах;

4. Оптимальне поєднання фінансових, цінових і кредитних методів розподілу і перерозподілу доходів [1].

Сільськогосподарські підприємства, як і підприємства інших галузей народного господарства, беруть участь у формуванні загальнодержавного фонду фінансових ресурсів, відраховуючи до бюджету від прибутку, чистого доходу. Економічний зміст відрахувань від прибутку сільськогосподарських підприємств до бюджету принципово відрізняється від платежів до бюджету підприємств інших галузей народного господарства.

Сільськогосподарські підприємства здійснюють розширене відтворення і ведуть будівництво об'єктів не виробничого призначення, як правило, за рахунок власних коштів і кредитів банку.

Виділення бюджетних асигнувань сільськогосподарським підприємствам виробляється головним чином на витрати з подальшого розвитку матеріально-технічної бази для нарощування виробництва сільськогосподарської продукції та вирішення соціальних проблем.

За рахунок бюджетних асигнувань здійснюється фінансування широкого кола заходів. Більше половини виділених бюджетних коштів припадає на капітальні вкладення. Разом з тим бюджетні асигнування спрямовуються на покриття збитків від експлуатації житлово-комунального господарства, погашення заборгованості по позиках банку, сплату страхових платежів.

Особливе місце в бюджетному фінансуванні сільського господарства займають асигнування на операційні витрати. Це, як правило, витрати, які не обмежуються рамками окремого господарства.

Разом з тим за рахунок бюджетних асигнувань на операційні витрати здійснюються: заходи щодо боротьби з особливо небезпечними шкідниками сільськогосподарських рослин; землевпорядкування сільськогосподарських підприємств; інші заходи [1].

Фінанси характеризуються реальним рухом грошових коштів у процесі розподілу й обміну, зумовлю-

ючи відповідні економічні відносини між державою і суспільством є економічним регулятором усіх сфер економічного життя суспільства. В економічній діяльності суб'єктів ринкової економіки фінансові ресурси стають основними обмежувачами масштабів виробництва і споживання, різні фінансові інститути визначають положення суб'єктів економіки та ринку і напрями господарської діяльності.

Нинішня практика фінансового забезпечення сільськогосподарських товаровиробників України не відзначається комплексністю та системністю, має низку недоліків, що не дають змоги задовольнити фінансові потреби суб'єктів агропромислового виробництва [1].

Фінансове забезпечення діяльності сільськогосподарських підприємств України в нинішніх умовах здійснюється переважно в трьох формах: самофінансування, тобто використання власних ресурсів для розвитку; кредитування на основі мобілізації та перерозподілу тимчасово вільних коштів; бюджетне фінансування державних і регіональних програм і проектів на безповоротній основі за рахунок коштів державного і місцевого бюджетів. Діють кілька програм фінансової підтримки сільськогосподарських підприємств, спрямованих на забезпечення економічного паритету між сільським господарством та іншими галузями економіки, а також стимулювання розвитку перспективних процесів у сфері виробництва. Загалом в Україні хоч рівень відповідної державної фінансової підтримки розвитку сільськогосподарських підприємств зростає, але поки що не відповідає мінімальним їх потребам, що ускладнює забезпечення стабільного розвитку цієї важливої галузі [1].

Отже, фінанси сільськогосподарських підприємств мають такі ж засади, що й інші підприємства, але мають певні особливості, серед яких: залежність від сезону, використанням «живих» основних виробничих фондів, значна тривалість виробничого циклу, значна частина продукції не приймає товарної форми (корми, насіння, молодняк тварин) і в своєму натуральному вигляді продовжує процес відтворення, високі ризики у процесі виробництва (природно-кліматичні умови, що мають вагомий вплив на процес виробництва) та інші.

Література

1. EcoLib [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ecolib.com.ua/> (Дата звернення 06.03.17).

Джулакидзе Емзар Гивиевич
Доктор экономики, профессор
Департамент администрирования бизнеса
Государственного университета Акакия Церетели
Грузия, г. Кутаиси

Julakidze Emzar
Doctor of Economics, Professor
Akaki Tsereteli State University,
Department of Business Administration
Georgia, Kutaisi

ЭФФЕКТИВНАЯ ОПЕРАЦИОННАЯ СТРАТЕГИЯ — НЕОБХОДИМОЕ УСЛОВИЕ УСПЕХА

EFFECTIVE OPERATING STRATEGY — INDISPENSABLE CONDITION FOR SUCCESS

Аннотация. В современной экономической системе потребитель стал особенно требовательным. На повестку дня он ставит не только повышение ценности коммерческого предложения, но и уменьшение расходов на овладение им. Вследствие этого производитель в целях удовлетворения рыночного спроса вынужден разработать такую операционную стратегию, которая, фактически, должна обеспечить победу в конкуренции хотя бы в плане скорости поставок, цены или качества.

Ключевые слова: глобальная конкуренция; целевой рынок; оптимизация трудового процесса; операционная стратегия; рыночная стратегия товара.

Abstract. Consumers has become exceptionally demanding in a system of modern economy. It puts on the agenda not only the growth of the commercial value of the offer, but also the reduction of the cost of acquisition. All of this forces the manufacturers to work out such an operating strategy that actually become the winner in competition at least in delivery speed, price or quality for satisfaction of the market requirements.

Key Words. Global competition; target market; labour process optimization; operating strategy; market strategy.

Вследствие обострения конкуренции и улучшения социального фона общества в целом потребитель стал более требовательным. Соответственно, на повестку дня он ставит не только повышение ценности коммерческого предложения, но и уменьшение расходов на овладение им. Всё это обуславливает то, что менеджеры в целях удовлетворения потребительского спроса вынуждены искать гибкие решения — создавать и с минимальными затратами производить продукцию, с наибольшей точностью отвечающую требованиям рынка. Эти процессы находятся в тесной связи с операционной стратегией как единственной основой развития предприятия. В конечном счёте, процесс должен быть налажен таким образом, чтобы потребитель был доволен. В соответствии с этим можно сфор-

мулировать основную цель операционной стратегии. Она состоит в том, чтобы в условиях эффективного использования ресурсов предложить потребителям такое качество, количество, стоимость и надёжность товара, которые будут соответствовать их требованиям и принесут предприятию желаемый результат.

Следует отметить, что управление операционными процессами — один из важных компонентов диалектической триады производственного менеджмента (маркетинг и логистика, управление производственными процессами или операционный менеджмент, управленческий анализ и управление финансами). В частности, если цель и задачи предприятия — это его конечные пределы, для достижения которых работает весь производственный персонал; целью операционного

менеджмента является разделение цели на задачи, рациональное распределение этих задач на отдельные структуры и регулирование их выполнения. Соответственно, если операционное управление предприятие не имеет чётких, реально достигаемых целей, оно не сможет оправдать ожидания. Нередко менеджеры, концентрируясь на требованиях потребителей, стараются удовлетворить существующий рыночный спрос. Однако на пути к достижению цели вне поля их зрения остаётся роль операционной стратегии, столь важной в конкурентной борьбе за победу. На самом деле, без эффективной и рационально организованной операционной стратегии ни одно предприятие не в силах достичь солидных позиций на рынке; наоборот, наиболее вероятно, что оно потерпит поражение с точки зрения скорости поставок, стоимости или качества товара.

Естественно, невозможна изолированная разработка и реализация операционной стратегии; она всегда связана с потребителями. Как правило, её формирование всегда начинается с выбора целевого рынка, то есть исходный импульс успешной операционной стратегии всегда является результатом правильного маркетинга. А для её обеспечения необходимо также сплочение экономического потенциала предприятия — технологий, производственного капитала, человеческих ресурсов и других возможностей.

Факт, что в условиях современной глобальной конкуренции продукция, производимая в Грузии, испытывает затруднения, причиной которых, безусловно, является то, что у нас производственные технологии развиты не на таком уровне, чтобы продукция, производимая с их использованием, по качественным или стоимостным показателям превзошла аналоги, например, европейского производства. В связи с этим хочу отметить, что наряду с многочисленными объективными факторами в нашей стране есть также один значительный субъективный фактор — неэффективный операционный менеджмент, конкретнее же — низкая компетенция менеджеров в вопросах управления операционными процессами. Соответственно, именно успешное формирование операционной стратегии представляется современным направлением совершенствования национального менеджмента и одной из актуальных задач, направленных на выход нашей продукции на европейский рынок. Первый шаг, который необходимо осуществить в этом направлении, — это детальный анализ имеющейся ситуации и аудит всего операционного менеджмента. В частности, самыми распространёнными проблемами, имеющими место в процессе управления операциями, являются:

- **избыточное производство.** Избыточное всегда является лишним, в том числе, конечно, избыточное производство. Избыточное производство всегда связано с лишними затратами. Соответственно, ме-

неджер должен контролировать масштабы производства и в том случае, если производство каких-либо деталей, узлов или готовой продукции превышает спрос, должен обязательно уменьшать его;

- **избыточные запасы.** Менеджер должен контролировать весь производственный процесс для того, чтобы как на складах, так и на этапах межоперационной передачи не оказалось избыточных запасов (избыточного производства). В таком случае, безусловно, дело имеем с остановившимися (замороженными) денежными ресурсами, которые можно было использовать в других, более выгодных целях [1];
- **неэффективное перемещение материалов.** Данная проблема также является одним из существенных проявлений неэффективного операционного менеджмента, которое в то же время менее очевидно для непрофессиональных менеджеров. Перемещение потока деталей и узлов в рамках предприятия из одной структурной единицы к другой в то время, когда это представляет собой производственную необходимость, намного эффективнее по сравнению с их перемещением из одной позиции к другой, не имея представления о том, готова ли потребительская структура к приёму данной позиции. Если изделия перемещаются в тот момент, когда это необходимо, то это называется «уравновешенной системой» движения потока материалов. Японцы называют такую систему «канбан», что буквально обозначает «учётную карточку» [2, стр. 114]. Фактически, учётная карточка — это разрешение на поставляемую партию;
- **частые производственные перерывы.** Паузы в процессе производства — это тоже одна из наиболее распространённых проблем грузинского бизнеса. Между отдельными этапами производства материалы (незаконченная продукция) не должна задерживаться. Успешный производственный процесс подобен реке, движущейся безостановочно и последовательно, без влияния препятствующих факторов. То есть производственный процесс должен быть налажен таким образом, чтобы поставлялось ровно столько, сколько нужно, и именно в то время, когда это необходимо.

Итак, цель производства и стратегия её осуществления заставляет нас искать максимум всех возможностей и атаковать рынок с использованием строго определённой операционной стратегии. Однако при формировании операционной стратегии задачей первоочередной важности является определение того, на основании чего нам удастся добиться конкурентного преимущества. Установлено, что умный менеджер не будет добиваться конкурентного преимущества по всем направлениям: это не только практически невозможно, но даже теоретически исключено. С позиции менеджера оправданным является фокусирование деятельности

на одном конкретном направлении. В производственном менеджменте известно три метода достижения конкурентного преимущества: концепция минимальных затрат, концепция дифференциации и концепция быстрого реагирования на рынок [5, стр. 131].

К **концепции минимальных затрат** преимущественно прибегают на рынке стандартных товаров широкого потребления, в условиях стоимостной конкуренции. На основе данной стратегии предприятие может за счёт понижения цен увеличить объём продаж и в результате этого добиться роста доходов. Однако при уменьшении производственных затрат и понижения цен недопустимо ухудшение качества продукции и её надёжности.

Концепция дифференциации продукции — это дифференцированный подход к использованию таких преимуществ, как: разнообразие продукции, качество, обслуживание, технологические преимущества и др. То есть это такой метод достижения конкурентного преимущества, когда сильные стороны производства применяются большей степенью в направлении дифференциации продукции и за счёт этого достигается оздоровление экономики. Данная концепция позволяет менеджерам предприятий ненамного повысить цены и, вместе с этим, добиться верности покупателей.

Концепция быстрого реагирования может быть определена следующим образом: это максимально быстрая оценка потребностей покупателей и их гибкое удовлетворение [3]. То есть, данная концепция интенсивно применяет принцип взаимосвязи, обеспечивающий быструю адаптацию к потребительскому рынку. Следует отметить, что для такой маленькой страны, как Грузия, из названных стратегий наиболее приемлемым является именно быстрое реагирование.

В процессе достижения желаемой цели предприятия всегда выявляются такие приоритеты, учёт которых жизненно необходим при формировании операционной стратегии. На наш взгляд, среди таких приоритетов современной операционной стратегии особенно важными являются: правильное формирование рыночной стратегии товара, минимальные затраты на его проектирование и быстрота поставки на целевой рынок.

Рыночная стратегия товара — это обеспечение его конкурентоспособности на рынке, которая достигается

с помощью правильного её определения (выбора) и хорошего дизайна. В данном случае под дизайном подразумевается как экономическая, так и качественная надёжность. Как известно, жизненный цикл выпускаемой продукции с каждым днём становится всё более кратковременным. Соответственно, всегда побеждает тот, кому удаётся быстрее разработать новый товар, что является важным конкурентным преимуществом. Это требует возможности быстрого преобразования существующих операционных процессов, что должно находить соответствующее отражение в операционной стратегии.

В целях обеспечения **минимальных затрат на проектирование товара** на западе часто применяют функционально-стоимостный анализ. Цель подобного анализа — упрощение технологических процессов таким образом, чтобы не произошло сокращения характерных для продукции функций. Для обеспечения вышесказанного современный менеджмент советует, чтобы конструктивно-технологическая подготовка нового товара осуществлялась не только с участием конструкторов и технологов, но с подключением на этапе разработки нового изделия маркетологов, экономистов, финансистов, специалистов контроля над качеством, дизайнеров, представителей потребителей и др. Такой групповой подход к проектированию товара является гарантией успеха. Как показывает опыт, эффективное осуществление функционально-стоимостного анализа обеспечивает уменьшение затрат на производство изделия в рамках 15–30% [4, стр. 173].

Быстрота поставки на целевой рынок. Нередко условием достижения конкурентного преимущества является быстрая поставка товара на целевой рынок и вообще, наименьшие сроки выполнения заказа. В таком случае в операционной стратегии основное внимание уделяется именно скорости выполнения заказа. Она особенно характерна для предприятий с ритмичным операционным процессом или использующих систему «точно в срок» [4, стр. 158]. Естественно, для внедрения системы «точно в срок» необходимо, чтобы менеджеры строго контролировали действующие в предприятии внутренние и внешние факторы и уменьшали влияние тех факторов, которые препятствуют организации данной системы.

Литература

1. Кенчадзе Д. Ошибки, допущенные в операционном менеджменте (на грузинском языке) www.davidkenchadze.wordpress.com.
2. Орагвелидзе Дж., Лордкипанидзе Н., Лалашвили Д. Производственный и операционный менеджмент. — Тбилиси, ГТУ, 2008 г. — 224 стр. (на грузинском языке).
3. Рамишвили Б. Операционный менеджмент. — ТГУ, 2013 г. (на грузинском языке) www.old.press.tsu.ge.
4. Джулакидзе Э. Производственный и операционный менеджмент. — Кутаиси, ГУАЦ, 2015 г. — 232 стр. (на грузинском языке).
5. Джулакидзе Э. Стратегический менеджмент. — Кутаиси, ГУАЦ, 2016 г. — 260 стр. (на грузинском языке).

Кінах Неля Володимирівна

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри педагогіки і психології
Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти*

Кинах Неля Владимировна

*кандидат экономических наук,
доцент кафедры педагогики и психологии
Волынского института последипломного педагогического образования*

Kinach N. V.

*Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor in the Department of Pedagogy and Psychology
Volyn Institute of Postgraduate pedagogical education*

**ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ
УКРАЇНО-ПОЛЬСЬКОГО ТРАНСКОРДОННОГО РЕГІОНУ**

**ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СЕЛЬСЬКИХ ТЕРРИТОРИЙ
УКРАИНО-ПОЛЬСКОГО ТРАНСГРАНИЧНОГО РЕГИОНА**

**THE PECULIARITIES OF THE FUNCTIONING OF RURAL AREAS
OF UKRAINIAN-POLISH CROSS-BORDER REGION**

Анотація. В статті зазначено особливості функціонування сільських територій україно-польського транскордонного регіону в контексті європейської інтеграції, визначено основні позитивні та негативні сторони, запропоновано стратегічні напрями розвитку.

Ключові слова: сільські території, транскордонний регіон, транскордонне співробітництво, розвиток, інформаційно-комунікаційна інфраструктура.

Аннотация. В статье обозначены особенности функционирования сельских территорий украинно-польского трансграничного региона в условиях европейской интеграции, выделены основные положительные и отрицательные стороны, предложено стратегические направления развития.

Ключевые слова: сельские территории, трансграничный регион, трансграничное сотрудничество, развитие, информационно-коммуникационная инфраструктура.

Summary. This article deals with the peculiarities of rural areas of Ukrainian-Polish cross-border region in the context of European integration. The main positive and negative aspects are determined. The strategic directions of development are suggested.

Key words: rural areas, cross-border region, cross-border cooperation, development, information and communication infrastructure.

Актуальність проблеми. Розвиток прикордонних сільських територій України в умовах активізації євроінтеграційних процесів значною мірою залежить від характеру транскордонного співробітництва із сусідніми країнами—членами ЄС. Українсько-польське транскордонне співробітництво щодо спільного ви-

рішення актуальних соціально-економічних проблем розвитку транскордонного регіону має велике значення не лише як інструмент активізації господарської діяльності та підвищення рівня життя населення прикордонних територій наших країн, але й відіграє важливу роль у реалізації євроінтеграційних прагнень України [3].

Враховуючи якість та динаміку транскордонної співпраці, а також спеціалізацію в міжнародному поділі праці, для прикордонних територій нашої держави особливої вагомості набуває співпраця, орієнтована на розвиток сільської економіки, в межах українсько-польського транскордонного регіону.

Аналіз досліджень та публікацій. Наукові дослідження цих проблем здійснюють багато вітчизняних науковців: О. Амоша, П. Беленький, З. Бройде, В. Будкін, Б. Буркінський, О. Вишняков, С. Гакман, М. Долішній, В. Євдокименко, В. Євтух, Є. Кіш, М. Козоріз, О. Куценко, М. Лендбел, Н. Луцишин, П. Луцишин, В. Ляшенко, Ю. Макогон, М. Мальський, А. Мельник, В. Мікловда, Н. Мікула, І. Михасюк, А. Мокій, В. Пила, С. Писаренко, І. Прибиткова, І. Студенников, О. Шаблій та вчені інших країн: П. Еберхардт, Р. Федан, Т. Коморніцкі, З. Курч, Т. Лієвські, З. Макела, М. Ростішевські, А. Стасяк, З. Зьоло (Польща), Б. Борисов, М. Ілієва (Болгарія), П. Кузьмичин, Ю. Тей (Словаччина), Д. Віллерс (Німеччина), Р. Ратті, Г.-М. Чуді (Швейцарія) та інші.

Метою статті є дослідження особливостей функціонування сільських територій україно-польського транскордонного регіону в контексті європейської інтеграції, визначивши основні напрями, проблеми та перспективи.

Виклад основного матеріалу. Прикордонні території українсько-польського транскордонного регіону, до якого з польського боку входять Люблінське та Підкарпатське воєводства, а з українського — Волинська, Львівська та Закарпатська області, належать до економічно слабше розвинених регіонів своїх країн. Свідченням цього є відносно менші з огляду на площі територій та кількості їхніх мешканців частки цих регіонів у зайнятості, вартості основних засобів та обсягах продукції України і Польщі. Особливістю українсько-польського транскордонного регіону є те, що в сільській місцевості проживає понад 50% населення цієї території, і частка сільського господарства у структурі зайнятості населення є досить значною. Зокрема на польській частині польсько-українського транскордонного регіону цей показник перевищує 50%, а в українській — коливається в межах 26–29% [1]. Тому сільське господарство є одним із найважливіших секторів економіки в українсько-польському транскордонному регіоні.

Сучасний стан співробітництва України та Польщі можна охарактеризувати як позитивний так і проблемний. Можна виділити багато позитивних сторін такої співпраці:

– введення нових технологій, що сприяє підвищенню інвестиційної привабливості території як для внутрішніх, так і для зовнішніх інвесторів;

- покращення й максимальне використання туристичного потенціалу регіону;
- підвищення якості та доступності соціально-економічної інфраструктури, зокрема, в сфері транспорту, енергетики, логістичних систем, безпеки транспорту та водопостачання;
- захист і покращення захисту навколишнього середовища;
- підвищення ефективності функціонування прикордонної інфраструктури та процедур, а також покращення безпеки на кордонах;
- соціальна, наукова, освітня та культурна інтеграція території прикордоння.

Транскордонна співпраця є одним із найперспективніших напрямків співробітництва, оскільки дозволяє на локальному рівні розвивати добрі взаємини між сусідніми державами, спільно вирішувати поставлені проблеми. Проте поряд з численними позитивними сторонами співпраці двох держав, існує і чимало проблем і труднощів, які виникають в процесі співпраці. Як зазначив В. В. Засадко, до них можна віднести:

- розбіжність мети співробітництва обох держав, оскільки для України першочерговою метою є розвиток добросусідських взаємин, а для Польщі — пошук нових ринків збуту;
- неузгодженість нормативно-правової бази та розходження між адміністративними системами держав, оскільки Польща пройшла процес децентралізації, а Україна залишається централізованою країною;
- високі митні тарифи, які перешкоджають двостороннім відносинам;
- запровадження візового режиму для громадян України;
- слабкий розвиток виробничої кооперації між підприємствами сусідніх країн, відсутність конкуренції, існування тіньової економіки [2, с. 166].

Ключовою ланкою, яка визначає рівень однорідності економіки по різні боки кордону, перетворюючи транскордонний регіон в єдиний економічний простір, є інфраструктура. Стан її основних ланок, а саме транскордонної інформаційно-комунікаційної мережі, транспортного господарства, включаючи якість доріг і роботу логістичних центрів, наявність достатньої кількості прикордонних переходів тощо, відображає спроможність господарюючих суб'єктів по різні боки кордону досягати приблизно однакового рівня свого розвитку. Найбільш виразно якість інфраструктурного забезпечення впливає на економіку сільських територій. Адже, будучи за своєю природою менш інвестиційно-привабливими ніж міські агломерації, сільські території потребують додаткових важелів впливу на потенційних інвесторів, серед яких розвиток та модернізація інфраструктури виходить на одне із перших

місце. Прикладом може слугувати ситуація в українсько-польському транскордонному регіоні. Так, прикордонні області Західної України та сусідні із ними воєводства Східної Польщі, володіючи приблизно однаковим агровиробничим потенціалом, кардинально відрізняються між собою рівнем розвитку інфраструктури аграрного ринку. Якщо польські села пов'язані між собою та з іншими регіонами держави сучасною мережею автомобільних доріг і залізничних колій, не маючи при цьому суттєвих проблем із доступом до інформаційних ресурсів, то їх українські відповідники користуються дорогами здебільшого незадовільної якості, а їх доступ до Інтернету, мобільного зв'язку чи інформаційних сервісів перебуває на вкрай низькому рівні.

На жаль, сучасний стан співробітництва між сільськими територіями в українсько-польському транскордонному регіоні обумовлений низкою об'єктивних чинників та перешкод, які негативно впливають на інституційну інфраструктуру, ускладнюючи тим самим використання кордону як стимулюючого, а не гальмуючого чинника транскордонної співпраці. Так, сьогодні в українсько-польському транскордонному регіоні заблокованою виявляється ціла низка ринкових інститутів, пов'язаних з інтенсифікацією обміну інформацією та інноваційним розвитком в системі комунікацій між виробниками, посередниками, споживачами та іншими суб'єктами аграрного ринку. На відміну від Польщі, у прикордонних сільських територіях України не набули достатнього поширення такі суб'єкти інформаційно-комунікаційної інфраструктури, як агроконсалтингові фірми, центри ринкової інформації, інформаційно-дорадчі служби тощо. І хоча на тлі інших регіонів нашої держави у прикордонних областях Західної України ситуація виглядає відносно кращою, діяльність більшості складових інформаційно-комунікаційної інфраструктури аграрного ринку тут не відзначаються достатньою активністю, а сфера компетенції переважної їх частини, не відповідає тим стандартам, якими керуються аналогічні інституції в У Польщі та інших країнах-членах ЄС. На думку польських дослідників, вирішенню цієї проблеми може посприяти запровадження стратегічного планування розвитку сільських територій, яка повинна враховувати інтереси як українських так і польських учасників транскордонного співробітництва, одночасно опираючись на підтримку ЄС.

Така стратегія має передбачати:

- зближення структури економік сільських територій прикордонних регіонів України та Польщі, у якій, крім аграрного сектору, доцільно розвивати диверсифікацію виробництва і послугову діяльність;

- поглиблення транскордонної співпраці між чисельними, часом досить міцними академічними та науковими осередками з обох боків кордону;
- узгодження та проведення спільних безпекових і природно-захисних дій, які одночасно дають можливість підвищити ефективність використання фізично-географічних ресурсів прикордонних сільських територій, розташованих по обидва боки кордону, з метою розвитку туристично-рекреаційної сфери;
- формування спільної транспортно-логістичної інфраструктури в межах усього транскордонного простору між Україною та Польщею, орієнтованої на обслуговування не лише спільних інвестиційних проектів, але і на виконання загальноєвропейських трансконтинентальних завдань;
- активізація участі інвесторів з ЄС у реалізації інноваційних проектів у межах сільських територій українсько-польського транскордонного регіону.

Висновки. Отже, ефективний розвиток сільських територій україно-польського транскордонного регіону в сучасних умовах одночасно виступає, як катализатором, так і індикатором успішного розвитку європейської інтеграції України. У першому разі, вона стимулює транскордонну співпрацю шляхом активізації транскордонного товарообміну сільськогосподарськими товарами на основі вирівнювання якості життя та стандартів ведення бізнесу по обидва боки кордону. У другому випадку – відображає зближення прикордонних сільських територій України та Польщі за низкою важливих параметрів, які виявляються у зростанні доходу на душу населення, прибутковості сільського господарства та якості людського капіталу прикордонних сільських територій.

З огляду на окреслені проблеми в українсько-польському транскордонному регіоні та визначені пріоритетні напрями двосторонньої співпраці наших держав щодо розвитку сільських територій можна запропонувати такі форми українсько-польського транскордонного співробітництва у цій сфері: 1) продовження співпраці у форматі «уряд– уряд», а також на рівні місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування щодо адаптації українського сільськогосподарського виробництва та харчової промисловості до стандартів ЄС; 2) активізація співпраці на рівні органів державної влади щодо реформування (зміни обсягів та структури заходів) системи державної підтримки розвитку сільського господарства з метою її адаптації до вимог СОТ та стандартів Спільної аграрної політики ЄС.

Література

1. Волинська область у контексті польського прикордоння у 2014–2016 роках / Головне управління статистики у Волинській області. — Луцьк, 2016.
2. Засадко В. Розвиток транскордонного співробітництва України в контексті європейської політики сусідства / В. В. Засадко // Стратегічні пріоритети: науково-аналітичний щоквартальний збірник / Нац. ін-т стратег. дослідж. — К., 2010. — № 2. — С. 163–168
3. Мікула Н. А. Транскордонне співробітництво: [посібник] / Н. А. Мікула, В. В. Толкованов — К.: Крамар, 2011. — 259 с.
4. Могильний О. М. Конкурентні переваги аграрних секторів України та Польщі / О. М. Могильний, Н. А. Герасименко // Економіка і прогнозування. — 2007. — № 4. — С. 55–74.

Клювак Оксана Володимирівна

*кандидат економічних наук,
викладач кафедри економіки підприємств та інформаційних технологій,
Львівський університет бізнесу та права*

Клювак Оксана Владимировна

*кандидат экономических наук,
преподаватель кафедры экономики предприятий и информационных технологий,
Львовский университет бизнеса и права*

Klyuvak Oksana V.

*PhD (Economics), Lecturer,
Lviv University of Business and Law*

ДІАГНОСТИКА ТЕНДЕРНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ У СИСТЕМІ ЕЛЕКТРОННИХ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

ДИАГНОСТИКА ТЕНДЕРНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ В СИСТЕМЕ ЭЛЕКТРОННЫХ ПУБЛИЧНЫХ ЗАКУПОК

DIAGNOSTICS OF BID SECURITY OF ENTERPRISES IN PUBLIC E-PROCUREMENT SYSTEM

Анотація. У статті досліджено особливості тендерного забезпечення, як фактору підвищення рівня ефективності функціонування системи електронних публічних закупівель, на основі суб'єктного та системного підходів. Запропоновано розгляд тендерного забезпечення зі сторони державного замовника на користь постачальника і, у цьому контексті, розкрито сутність банківської гарантії платежів у системі електронних публічних закупівель.

Розроблено підхід до визначення прогностичних значень рівня ефективності участі підприємства в електронних закупівлях та діяльності, яка пов'язана із виконанням договору закупівлі, з урахуванням наявності забезпечення тендерної пропозиції та виконання договору на закупівлю. Також, даний підхід запропоновано використовувати для визначення рівня ефективності участі підприємства в електронних публічних закупівлях після підписання договору закупівлі, його виконання та закінчення терміну дії банківської гарантії.

Ключові слова: діагностика, підприємство, система публічних електронних закупівель, тендерне забезпечення, банківська гарантія, ефективність.

Аннотация. В статье исследованы особенности тендерного обеспечения, как фактора повышения уровня эффективности функционирования системы электронных публичных закупок, на основе субъектного и системного подходов. Предложено рассмотрение тендерного обеспечения со стороны государственного заказчика в пользу поставщика и, в этом контексте, раскрыта сущность банковской гарантии платежей в системе электронных публичных закупок.

Разработан подход к определению прогностических значений уровня эффективности участия предприятия в электронных закупках и деятельности, связанной с выполнением договора закупки, с учетом наличия обеспечения тендерного предложения и выполнения договора закупки. Также, данный подход предложено использовать для определения уровня эффективности участия предприятия в электронных публичных закупках после подписания договора закупки, его исполнения и окончания срока действия банковской гарантии.

Ключевые слова: диагностика, предприятие, система публичных электронных закупок, тендерное обеспечение, банковская гарантия, эффективность.

Annotation. The peculiarities of bid security as a factor of the effectiveness increasing of public e-procurement system functioning are researched. These peculiarities are researched according to subjective and systemic approaches. It is proposed

to consider a bid security from the side of state customer for the benefit of the supplier and in this aspect the essence of a bank guarantee of payment in the system of public e-procurement is disclosed.

The approach to the estimation of forecasting value of effectiveness level of the enterprise participation in public procurement and activity connected with procurement agreement execution is developed. This approach takes into account the security of tender proposition and procurement agreement execution. Also this approach can be used to estimation of the effectiveness level of the enterprise participation in public procurement after agreement signing, its execution and expiration of the bank guarantee.

Key words: *diagnostics, enterprise, public e-procurement system, bid security, bank guarantee, effectiveness.*

Постановка проблеми. Тендерне забезпечення у системі електронних публічних закупівель є одним із аспектів у попередженні та подоланні наслідків виникнення ризиків, пов'язаних із зниженням рівня ефективності діяльності державних замовників внаслідок невиконання або виконання не в повному обсязі постачальниками своїх зобов'язань.

На сьогоднішній час найпоширенішим підходом до аналізу тендерного забезпечення є підхід зі сторони державного замовника. Повнота аналізу тендерного забезпечення є можливою при розгляді його з позиції постачальника (суб'єкта підприємницької діяльності), а саме щодо гарантування виконання договору закупівлі, зокрема у частині своєчасності і в повному обсязі проведення оплати за тендерні товари, надані послуги, виконані роботи, зі сторони державного замовника.

Актуальність цього питання для сучасного соціально-економічного розвитку країни та її регіонів й обумовило вибір теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток теоретичних та прикладних засад функціонування системи електронних публічних закупівель та використання тендерного забезпечення у цій системі, зокрема банківської гарантії, зробили такі науковці і практики, як Є. В. Крикавський [1], В. В. Смиринський [1], В. М. Юзевич [2], Р. М. Скриньковський [2], Л. В. Катроша [3], С. М. Науменко [4], Ф. В. Узонов [5], С. М. Фролов [6] та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, враховуючи різноманітні аспекти з теорії та практики щодо діагностики функціонування системи електронних публічних закупівель на макро- та макрорівнях [1–14], не до кінця вивченими залишаються питання визначення рівня ефективності участі підприємства в електронних публічних закупівлях та від укладання договору електронної закупівлі з державним замовником із урахування використання тендерного забезпечення.

Тому метою статті є формування та розвиток теоретичних засад використання тендерного забезпечення у системі електронних публічних закупівель та розробка підходу до визначення рівня ефективності участі підприємства в державних тендерних проце-

дурах і його діяльності, пов'язаною із виконання договору закупівлі, в аспекті застосування тендерного забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Державні замовники (орган державної влади, державні підприємства та установи), оголошуючи тендер, повинні бути упевнені у своєчасності та у повному обсязі виконанні зобов'язань постачальниками (суб'єктами підприємницької діяльності різної форми власності та різного розміру), а також не зацікавлені у продовженні тендерної процедури або перенесенні закупівель на інший термін. Постачальник товарів, робіт та послуг в Україні з метою гарантування виконання своїх зобов'язань може використовувати банківську гарантію, страхову гарантію або гарантію небанківських фінансових установ.

Таким чином, підприємство-учасник надає гарантійне забезпечення тендерної пропозиції з метою захисту державного замовника (потенційного державного партнера) від ризику, який пов'язаний із можливою невідповідною поведінкою учасника протягом усієї електронної тендерної процедури (на етапах до тендерної, тендерної та після тендерної процедури). Іншими словами, економічний зміст тендерного забезпечення полягає у тому, що учасник електронних тендерної процедури надає підтвердження того, що він не відмовиться від виконання умов тендерної пропозиції або виконання договору закупівлі у випадку перемоги та проінформований про наслідки невиконання вище зазначеного (рис. 1) [1–6].

Поряд з тим варто зазначити, що вартість забезпечення тендерної пропозиції не повертається учаснику у таких випадках:

При відкликанні заявки на участь у конкурсі після завершення терміну її подачі та до завершення терміну, протягом якого електронна тендерна пропозиція має силу. Відкликання заявки без фінансових втрат можливе у період уточнень.

Відмова учасником-переможцем електронного тендеру підписувати договір із державним замовником.

Відсутність необхідних документів, зазначених у ст. 17 Закону України «Про публічні закупівлі».

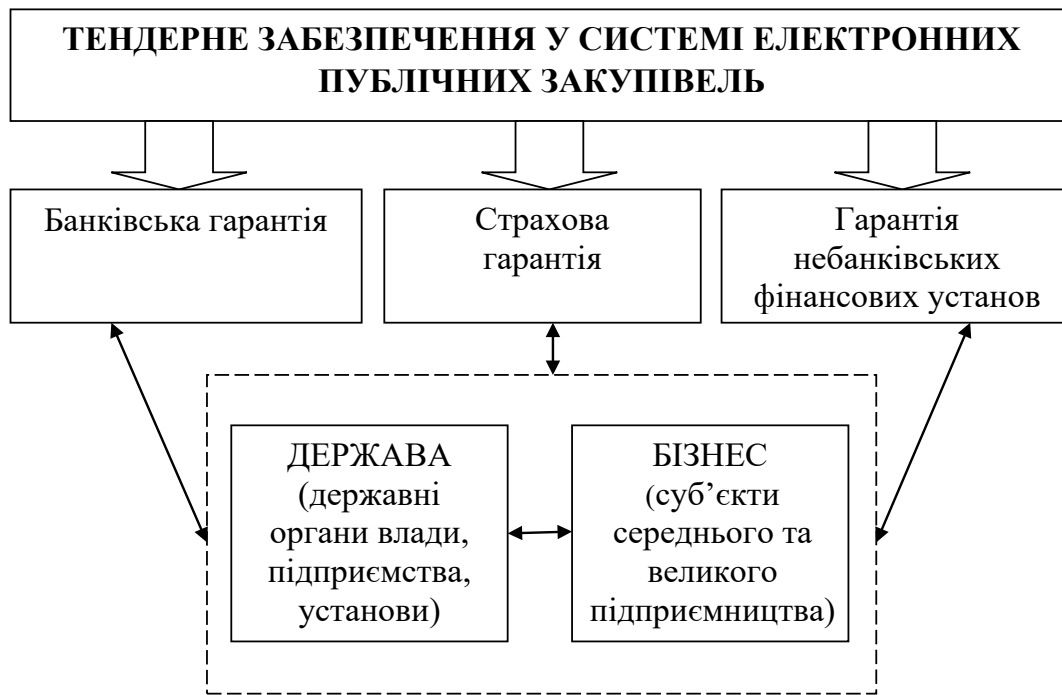

Рис. 1. Тендерне забезпечення електронних публічних закупівель: системний підхід
 Розроблено на основі [7–8]

Приймаючи участь в електронних публічних закупівлях підприємство повинно бути впевненим у своїй компетенції та відповідати кваліфікаційним вимогам. В якості самодіагностики підприємство може визначити рівень своєї готовності до участі та виконання своїх зобов'язань перед замовником, наприклад, на основі логістичного управління інформаційними, інформаційно-фінансовими, фінансовими потоками, покотами документів, товарів, робіт, послуг, людським потенціалом тощо [9].

Урахування вищеописаних випадків під час процедури електронних публічних закупівлях, а саме — фінансових втрат внаслідок неповернення тендерного забезпечення, є важливим аспектом при розробленні стратегії попередження та подолання наслідків виникнення бізнес-ризиків (рис. 2) [2; 9].

Як видно з рис. 1 та рис. 2 до найбільш поширених форм тендерного забезпечення як в Україні, так і у країнах Європейського Союзу відносять: банківську гарантію, зокрема електронну, страхову гарантію, гарантію небанківських фінансових установ. Основними параметрами тендерного забезпечення є його форма, термін дії та розмір (табл. 1) [9–15].

Беручи до уваги зазначене, можна зробити висновок, що як в Україні, так і у країнах ЄС переважає банківська гарантія як форма тендерного забезпечення. Крім того, у країнах ЄС використовується декларація тендерного забезпечення, що має як переваги, так недоліки у порівнянні із іншими формами тендерного

забезпечення. Так, традиційні форми тендерного забезпечення передбачають прямі грошові витрати або втрати на початковому етапі тендерної процедури. Декларація тендерного забезпечення дозволяє постачальниками брати участь у тендері без додаткових витрат.

Проте, якщо закупівля є вище порогових значень, то учасникам із декларацією може бути відмовлено. Іншим недоліком декларації для постачальників є те, що наслідком невиконання зобов'язань у повному обсязі у поточному тендерному процесі перед замовником є автоматична дискваліфікація учасника у майбутніх державних електронних закупівлях.

Крім того, доцільним є розгляд питання забезпечення виконання договору та своєчасного проведення платежу за постачання товарів, надання послуг, виконання робіт зі сторони державних замовників. Так, наприклад, форс-мажорні обставини, шахрайські дії та інші чинники можуть призвести до невиконання своїх зобов'язань замовниками перед постачальниками. У випадках закупівель вище порогових значень повинне бути передбачене гарантії Національного банку України. У інших випадках за згодою сторін може бути використання гарантія банків та небанківських фінансових установ, які занесені у спеціальний реєстр установ-гарантів виконання договорів закупівлі [16–18].

Звідси випливає, що банківська гарантія платежів у системі електронних публічних закупівель — це

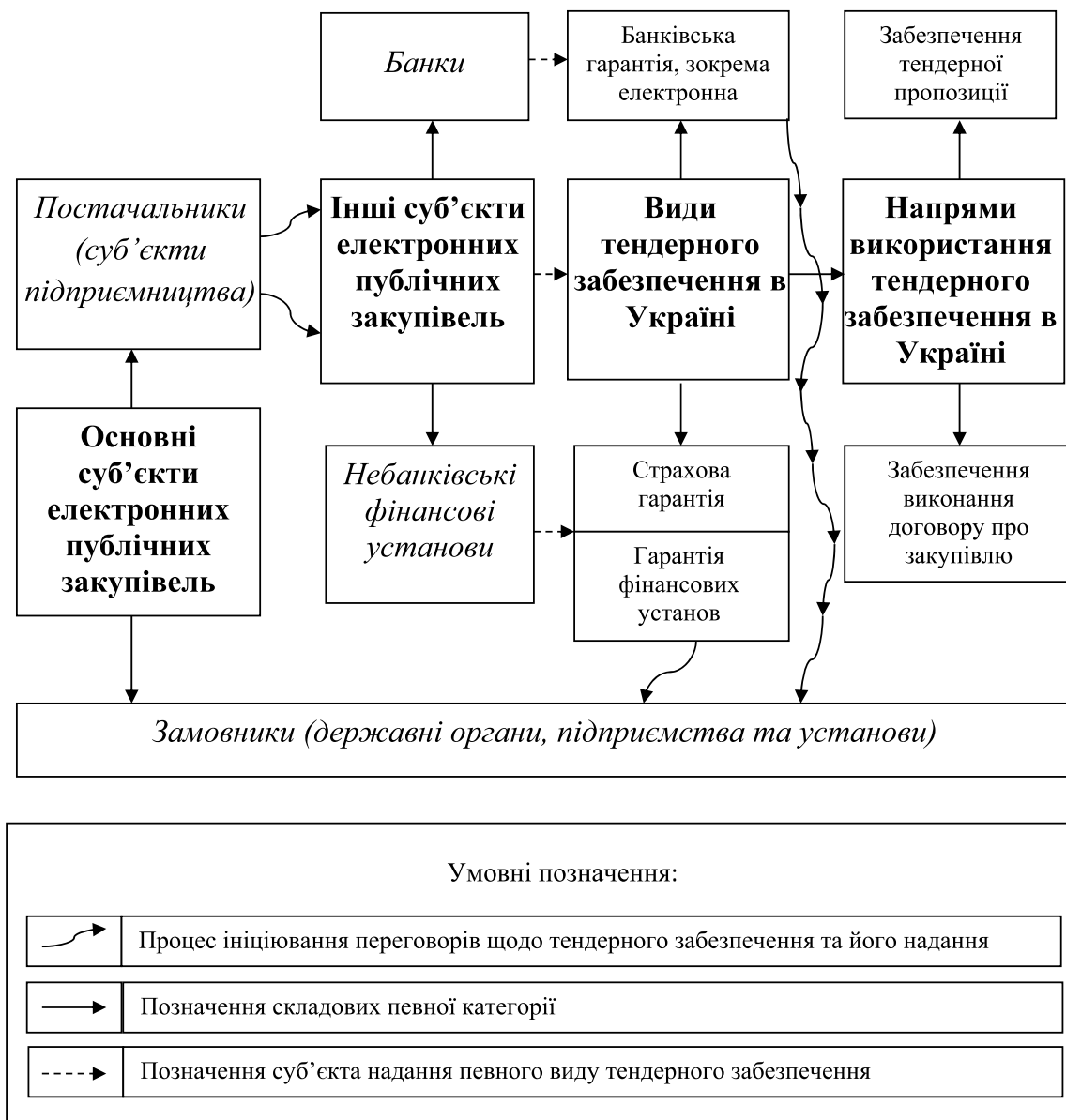

Рис. 2. Тендерне забезпечення у системі електронних публічних закупівель: суб'єктний підхід
Розробка автора

безвідкличне зобов'язання банку забезпечити платіжні вимоги постачальника (переможця електронного тендеру) по відношенню до державного замовника (державних органів влади, установ та підприємств), якщо постачальником поставлено товар, надано послуги або виконано роботи своєчасно та в повному обсязі відповідно до договору закупівлі, але не отримано оплату або отримано не у повному обсязі або отримано несвоечасно і не у повному обсязі у зв'язку із форс-мажорними обставинами, шахрайськими діями третіх осіб та іншими обставинами.

Ефективність від укладання договору електронної закупівлі з державним замовником для суб'єкта підприємницької діяльності (E_{ep}) можна визначити із урахуванням таких показників: вартість електронної

закупівлі (C_{tp}), вартість участі у тендері на електронному майданчику (C_{pa}), вартість банківської гарантії ($\sum(G_1, G_2, G_3, G_4, \dots, G_n)$), собівартість одиниці тендерних товарів, послуг, робіт (C_{prime}), обсяг тендерного замовлення (Q_{psw}), додаткові витрати, пов'язаних із навчанням персоналу, інвестуванням у інформаційні технології тощо (C_{add}), грошові втрати внаслідок негативних ефектів від банківської гарантії (наприклад, необхідність застави або «замороження» банківських рахунків) (C_{loss}).

$$E_{ep} = \frac{C_{pa} + \sum(G_1, G_2, G_3, G_4, \dots, G_n) + (C_{prime} \times Q_{psw}) + C_{add} + C_{loss}}{C_{tp}} \times 100\%, \quad (1)$$

де G_1 – вартість електронної тендерної гарантії для участі у тендерній процедурі системи «Прозоро» для учасника торгів;

Таблиця 1

Особливості тендерного забезпечення в Україні та у країнах Європейського Союзу

Країни застосування видів тендерного забезпечення	Види тендерного забезпечення	Сутність видів тендерного забезпечення	Розмір тендерного забезпечення
Україна	<ul style="list-style-type: none"> – банківська гарантія, зокрема електронна; – страхова гарантія; – гарантія небанківських фінансових установ 	<p>1. Електронна банківська гарантія — це зобов'язання банку перед державним замовником (організатором тендера) виплатити на його користь зазначенні суми коштів у випадку, якщо постачальник (учасник тендера) не виконує зобов'язань перед замовником.</p> <p>1.1. Електронна тендерна гарантія — підвид банківської гарантії, яка видається в електронній формі для участі у тендерній процедурі системи «Прозоро» (G_1).</p> <p>1.2. Банківська гарантія тендерної пропозиції — це тендерна або конкурсна гарантія, яка використовується у випадку, коли учасник не виконує умови замовника у процесі проведення торгів (зміна ціни пропозиції, відмова від укладання договору тощо) (G_2).</p> <p>1.3. Банківська гарантія виконання договору — гарантія на постачання товарів, надання послуг та виконання робіт (G_3).</p> <p>1.4. Банківська гарантія повернення авансового платежу є гарантією його виплати у випадку несвоечасності постачання товарів, надання послуг або виконання робіт, які були оплачені (G_4).</p> <p>1.5. Банківська гарантія платежу є гарантією своєчасного проведення платежу за товари, надання послуг, виконання робіт (G_5).</p>	<ul style="list-style-type: none"> – у випадку закупівлі товарів та послуг із забезпеченням тендерної пропозиції — $\leq 3\%$ від вартості закупівлі; – у випадку закупівлі робіт із забезпеченням тендерної пропозиції $\leq 0,5\%$ від вартості закупівлі; – у випадку забезпечення виконання договору про закупівлю $\leq 5\%$ від вартості закупівлі.
Країни ЄС	<ul style="list-style-type: none"> – безумовна банківська гарантія; – декларація тендерного забезпечення; – облігація («bid bond»); – гарантія авансовим платежем; – безвідкличний акредитив; – засвідчений чек. 	<p>1. Тендерне забезпечення — це певна сума коштів, що є встановленою відсотковою часткою від суми тендерного замовлення. Тендерне забезпечення призначене для того, щоб застрахувати замовників від різних випадків, пов'язаних із невиконанням або недодержанням своїх зобов'язань на усіх етапах електронної процедури закупівель, у тому числі на після закупівельному етапі, тобто безпосереднє постачання товарів, надання послуг та виконання робіт.</p> <p>2. Декларація є не грошовою формою тендерного забезпечення та є нотаріально завіреною заявою від претендента на постачання товарів, надання послуг та виконання робіт на замовлення державних органів, установ та підприємств щодо підписання договору у випадку перемоги у тендері. У декларації учасник погоджується бути автоматично дискваліфікованим учасником у будь-яких майбутніх державних процедурах закупівлі, якщо у поточній процедурі закупівлі учасник достроково відкликав свою тендерну пропозицію або не підписав договору у випадку перемоги.</p> <p>2. «Bid bond» або тендерна облігація випускається банком або третьою особою з метою виплати заставної суми замовнику, якщо переможець тендеру відмовиться підписувати договір.</p> <p>3. Гарантія авансовим платежем полягає у тому, що постачальник у разі відмови від своїх зобов'язань перед замовником втрачає певну суму коштів наперед обумовлену, та є підвидом банківської гарантії.</p>	2–5% від вартості закупівлі

Розроблено на основі [9–15]

G_2 – вартість тендерної або конкурсної гарантії, яка може бути використана у випадку, коли учасник не виконує умови замовника у процесі проведення торгів;

G_3 – вартість банківської гарантії виконання договору (на постачання товарів, надання послуг і/або виконання робіт);

G_4 – вартість банківської гарантії на повернення авансового платежу;

G_n – вартість інших видів гарантії.

Ураховуючи ст. 24 у частині розміру забезпечення тендерної пропозиції у грошовому виразі та ст. 26 у частині розміру забезпечення виконання договору про закупівлю Закону України «Про публічні закупівлі» ефективність участі підприємства в електронних закупівлях та діяльності, яка пов'язана із виконанням договору, можна представити наступним чином:

1. У випадку закупівлі товарів та послуг із забезпеченням тендерної пропозиції:

$$E_{ep} = \frac{0,03 \times C_{pa} + (C_{prime} \times Q_{psw}) + C_{add} + C_{loss}}{C_{tp}} \times 100\%. \quad (2)$$

2. У випадку закупівлі робіт із забезпеченням тендерної пропозиції:

$$E_{ep} = \frac{0,005 \times C_{tp} + C_{pa} + (C_{prime} \times Q_{psw}) + C_{add} + C_{loss}}{C_{tp}} \times 100\%. \quad (3)$$

3. У випадку забезпечення виконання договору про закупівлю:

$$E_{ep} = \frac{0,05 \times C_{tp} + C_{pa} + (C_{prime} \times Q_{psw}) + C_{add} + C_{loss}}{C_{tp}} \times 100\%. \quad (4)$$

Формули (1)–(4) можуть служити для прогнозування ефективності від укладання договору електронної закупівлі з державним замовником для суб'єкта підприємницької діяльності, оскільки показники, пов'язані із вартістю тендерного забезпечення після виконання договору або зобов'язань підлягають поверненню. Після підписання постачальником-переможцем договору закупівлі або його виконання, закінчення терміну дії гарантії та інших умов повернення суми забезпечення відповідно до чинного законодавства формули (1)–(4) рекомендується використати для оцінювання ефективності участі у електронних публічних закупівлях, не застосовуючи наступних елементів: $\Sigma(G_1, G_2, G_3, G_4, G_n); 0,03 \times C_p; 0,005 \times C_p; 0,05 \times C_p$.

Виходячи із результатів вивчення літературних джерел [1–18] та аналізу практичного досвіду підпри-

ємств, можна зробити такі висновки та запропонувати науково-практичні рекомендації в цьому напрямі, які полягають у такому:

1. На основі аналізу тендерного забезпечення у системі електронних публічних закупівель встановлено, що як в Україні, так і у країнах ЄС, найпоширенішою формою забезпечення є банківська гарантія, а також на практиці та у законодавстві не передбачено розмір тендерного забезпечення на випадок форс-мажорних обставин, шахрайських дій та виникнення інших обставин, які можуть призвести до невиконання державними замовниками своїх зобов'язань перед постачальниками. У зв'язку з цим, запропоновано використовувати гарантії Національного банку України щодо випадків закупівель вище порогових значень. У закупівлях нижче порогових значень за домовленості сторін може бути використано гарантії банків та небанківських фінансових установ, які занесені у спеціальний електронний реєстр установ-гарантів виконання договорів закупівлі. Також, доцільним є розроблення електронної системи гарантій, пов'язаної із інформаційними системами комерційних банків, фінансових установ та системою електронних публічних закупівель, електронного реєстру надійних установ-гарантів тендерної пропозиції та виконання договорів закупівлі. Запропонована електронна система гарантій може включати опції «self-деклараций» постачальників, санкцій та штрафів за порушення законодавства та правил використання системи закупівель учасників електронної тендерної процедури.

2. Розроблено підхід до визначення прогнозних значень рівня ефективності участі підприємства в електронних закупівлях та діяльності, яка пов'язана із виконанням договору закупівлі, із урахуванням наявності забезпечення тендерної пропозиції та виконання договору на закупівлю товарів, надання послуг, виконання робіт за державні кошти. Також, поданий підхід можна використати для визначення рівня ефективності участі підприємства в електронних публічних закупівлях після підписання договору закупівлі, його виконання та закінчення терміну дії банківської гарантії.

3. Перспективою подальших досліджень у даному напрямі є дослідження тендерного забезпечення в Україні небанківських фінансових установ у системі публічних електронних закупівель.

Список використаних джерел

1. Крикавський Є. В. Методологічні основи реалізації логістичного підходу в системі державних закупівель України [Електронний ресурс] / Є. В. Крикавський, В. В. Смиринський — Режим доступу: <http://library.tneu.edu.ua/index.php/uk/nmkd/63-resursy-biblioteku/pratsi-vykladachiv-tneu/s/430-2011-11-21-07-42-53>.
2. Юзевич В. М. Діагностика системи взаємодії держави та бізнесу в аспекті електронних публічних закупівель / В. М. Юзевич, О. В. Ключак, Р. М. Скриньковський // Науковий журнал Економічний часопис-XXI (Economic Annals-XXI). — 2016. — № 7–8. — С. 39–44.
3. Катроша Л. Система державних закупівель в Україні: теоретичні аспекти / Л. Катроша // Соціально-економічні проблеми і держава. — 2012. — Вип. 2 (7). — С. 98–107 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2012/12klvuta.pdf>.
4. Науменко С. М. Система тендерних закупівель: теоретико-методологічні підходи до дефініції і класифікації / С. М. Науменко // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. — 2014. — Вип. 1 (10), Т. 2. — С. 242–247.
5. Узунов Ф. В. Удосконалення інструментарію реалізації державно-приватного партнерства в Україні: автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.02 / Ф. В. Узунов; Класич. приват. ун-т. — Запоріжжя, 2015. — 36 с.
6. Фролов С. М. Фінансові аспекти публічно-приватного партнерства / С. М. Фролов, Р. А. Єремейчук // Економіка розвитку. — 2013. — № 4 (68) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ed.ksue.edu.ua/ER/knt/ee134_68/e134flo.pdf.
7. ProZorro — електронна система публічних закупівель: офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://prozorro.gov.ua/>.
8. Модуль аналітики ProZorro: офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://bi.prozorro.org/>.
9. Смиринський В. В. Логістична концепція управління державними закупівлями / В. В. Смиринський, В. С. Здренник // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. — 2012. — Вип. 1(19). — С. 339–345.
10. Тендерное обеспечение в тон костях [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://nashtender.com/tendernoe-obespechenie-v-tonkostyax/>.
11. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 р. № 922. Редакція від 10.12.2016 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/922-19>.
12. Про затвердження форм документів у сфері публічних закупівель: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 22.03.2016 р. № 490 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0449-16>.
13. Про електронну комерцію: Закон України від 03.09.2015 р. № 675-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/675-19>.
14. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 р. № 851-IV. Редакція від 30.09.2015 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/851-15>.
15. Lynch J. The Bid Security and Its Purpose / Jorge Lynch [Electronic resource]. — Mode of access: <http://procurementclassroom.com/the-bid-security-and-its-purpose/>.
16. Strengthening Country Procurement Systems: Results and Opportunities (2011) [Electronic resource]. — Mode of access: http://siteresources.worldbank.org/INTALBANIA/Resources/Strengthening_Procurement_Systems.pdf.
17. Міняйло О. І. Сучасний стан та перспективи розвитку електронних державних закупівель в Україні [Електронний ресурс] / О. І. Міняйло, А. М. Костенко // Економічний вісник університету. — Вип. № 29/1. — С. 135–144.
18. Урджумелашвили Т. Концепция развития и внедрения электронной системы государственных закупок в Украине 2014–2015 гг. / Тато Урджумелашвили, Давид Маргания. — 2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.cci.neosm.com/concept.pdf>.

Мельник Альона Олексіївна

*доктор економічних наук, доцент,
завідувач кафедри бізнес-економіки
Київський національний університет технологій та дизайну*

Мельник Алёна Алексеевна

*доктор экономических наук, доцент,
заведующий кафедры бизнес-экономики
Киевский национальный университет технологий и дизайна*

Melnik A.

*doctor of economics, docent
Kyiv National University of Technologies and Design*

Власюк Назар Володимирович

*студент
Київський національний університет технологій та дизайну*

Власюк Назар Владимирович

*студент
Киевский национальный университет технологий и дизайна*

Vlasiuk N.

*Student
Kyiv National University of Technologies and Design*

БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩЕ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

БИЗНЕС-СРЕДА МЕЖДУНАРОДНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

BUSINESS ENVIRONMENT INTERNATIONAL ECONOMIC ACTIVITY AT THE PRESENT STAGE

Анотація. У статті розглянуті основні складові бізнес-середовища, в якому сьогодні реалізуються міжнародні торговельно-економічні відносини. Відображено взаємозв'язок між тенденціями змін у маркетинговому середовищі та плануванням експортної стратегії країни.

Ключові слова: ризик, психологія, підприємницька діяльність.

Аннотация. Исследованы теоретические вопросы психологии риска в предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: международные экономические отношения, международная торгово-экономическая деятельность, интеллектуальная собственность, экспортная стратегия, мировой рынок, бизнес-среда.

Summary. In the articles considered basic component business-environments, in which today international trade and economic relations will be realized that. It is represent connection between the tendencies of changes in a marketing environment and planning of export strategy of country.

Key words: international economic relations, international trade and economic activities, intellectual property, export strategy, global market, business environment.

Актуальність. За останній період реформування національної економіки України поки що не вдалося суттєво змінити свою роль в системі міжнародного розділення праці. Це може залишити нашу країну на периферії процесів глобалізації світового ринку. В умовах впливу на національну економіку інтеграційних процесів виникає потреба в розробці ефективних форм міжнародного торговельно-економічного співробітництва, а також добре продуманої експортної стратегії. Це дозволить отримати стабільне надходження валюти, забезпечити економіці країни укріплення позицій в загальній структурі світового ринку, зведе до мінімуму ризику від подальшої інтеграції. Здійснити вибір напрямків розвитку міжнародної торговельної діяльності допоможе аналіз маркетингового середовища зовнішньоекономічної діяльності. В цих умовах актуальним постає питання визначення особливостей бізнес-середовища, в якому сьогодні реалізуються міжнародні економічні відносини.

Мета. Метою статті аналіз маркетингового середовища сучасної зовнішньоекономічної діяльності та виявлення напрямків експортної стратегії України.

Постановка проблеми. Ризик — це одна із ключових ознак, яка визначає сутність підприємництва. Ризик як наукова інтерпретація підприємництва і діяльності підприємця зафіксована ще на початку XVIII століття, коли англійський економіст Р. Кантільйон визначив підприємця як людину, яка діє в умовах ризику.

Будучи економістом, Дж. М. Кейнс, відомий своїми розробками в області теорії ймовірності, пов'язував ризиковане рішення з психологічними характеристиками економічного агента і включив аналіз ризику в якості одного з основних визначників діяльності підприємця. Але психологи практично не звернули на це уваги.

Але якщо будь-яка дія це ризик, то де ж власне ризик? В пошуках відповіді на це запитання уважно розглянемо феномен ризику в бізнесі. Тут він найбільш рельєфний, хоч його і важче зафіксувати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Характеризуючи ситуацію ризику в підприємстві, С. Бергстром відмічає, що він знаходиться в самій серцевині бізнесмена.

У книзі А. П. Альгіна міститься більш наближене до економічної практики визначення: «Ризик — діяльність суб'єктів господарського життя, пов'язана з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, в процесі якої є можливість оцінити ймовірність досягнення бажаного результату, невдачі та відхилення від цілі, що містяться в альтернативах вибору» [2]. Найбільший успіх при цьому випадає на долю «ризик-тейкерів» — людей, які думають та діють непересічно, які творчо вирішують економічні проблеми, прийма-

ють зухвалі рішення, ламають стереотипи та долають психологічні бар'єри. Ризик-тейкери, або ризиковані люди, в повній мірі виявляють свій великий потенціал в умовах, коли запобігання ризику не заохочується, а можливість поразки не виводить людину з гри.

В. Роллер вказує на значимість регуляції ризику в умовах стабільної економіки. Тут «цивілізований ризик» виводиться із чинника взаємного розуміння та взаємного визнання («джентльменської угоди»), що сприяє створенню ефективних «портфелів ризику», тобто набору рішень, які взаємно підстраховують. Психологічно вони виступають гарантом безболісного виходу з кризових та конфліктних ситуацій, рішення гострих соціальних проблем. В. Роллер, як і А. Дюкло, підкреслює також морально-психологічну готовність іти на ризик, яка насаджується в суспільній свідомості, через механізми «раннього оповіщення» про можливий неприємний результат, що підвищує рівень пошукової активності, мобілізує потенціал довіри до прийнятих рішень. Ризик — мотор творчого рішення, підкреслює автор, але і можлива небезпека невиправданого ейфорії в соціумі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міжнародні торговельно-економічні відносини є динамічним явищем і тому еволюціонують разом із суспільством. Аналіз цього процесу дозволяє виділити низку ознак, що відрізняють сучасний період розвитку. Процеси міжнародної інтеграції суб'єктів господарювання перетворюються на могутній фактор їх функціонування.

Перш за все, суттєвим елементом сучасної глобалізації є участь національних підприємств у глобальних виробничих мережах, які розділяють послідовний процес виробництва, раніше зосередженого в одній країні, на окремі сегменти, що розташовані на межах національного кордону.

У XXI столітті приблизно третя частина світової торгівлі припадає на глобальні виробничі мережі. Однак, в різних країнах цей процес відбувається з різною інтенсивністю. Це пов'язано з різними умовами функціонування національних економік, а саме з різними ступенями лібералізації міжнародної торгівлі.

Посилення включення підприємств національної економіки в глобальну виробничу мережу можливе лише за наявності сприятливих умов, які проявляться за трьома основними напрямками: проведення передбачуваної, стабільної політики в області зовнішньої торгівлі та інвестицій; відміна (або суттєве зниження) митних платежів на комплектуючі та напівфабрикати; удосконалення внутрішніх та міжнародних транспортних систем.

Але для повноцінного входу національних підприємств української економіки до глобальних виробничих мереж, необхідно діяти відповідно до передбаче-

них міжнародними торговельними умовами правил. Особливо це стосується як податкових заходів, так і існуючих механізмів дотримання правил економічної поведінки.

Другою ознакою сучасного етапу розвитку міжнародних торгово-економічних відносин є збільшення долі послуг у загальному обміні. Це обумовлено змінами в технології, структурі попиту та економіки.

Україна, як країна з ринковою економікою може отримати значну вигоду від лібералізації торгівлі послугами, що особливо стосується галузей з великою місткістю праці. Також це буде сприяти збільшенню конкурентоспроможності інших галузей, де послуги використовуються в якості факторів виробництва. Так, наприклад, переробна промисловість потребує надійної та дешевої досяжності до глобальних телекомунікаційних та транспортних систем для підтримки високого рівня експортного виробництва. В умовах існуючої тенденції до швидкого старіння продукції, іноземні покупці повинні бути впевненими, що постачальник привезе необхідні товари своєчасно. А, малоефективні транспортні системи можуть заважати вітчизняному виробнику якісно виконувати свої економічні зобов'язання при реалізації міжнародних економічних відносин.

У сучасному світі торгівля по усім секторам послуг відбувається за правилами, прийнятими міжнародною угодою про скорочення числа бар'єрів в торгівлі послугами (ГАТТ). Вона містить норми щодо сприятливого режиму та заборони на певні обмеження для постачальників. Також визначені наступні види поставки послуг:

- через кордон, коли немає потреби фізичного переміщення виробника до споживача;
- переміщення виробника до споживача;
- переміщення виробника на постійній основі (створення філіалів);
- тимчасове переміщення людей.

Сучасний розвиток міжнародної торгівлі тісно пов'язаний з міжнародним трансфертом прав інтелектуальної власності, яка є інтелектуальним капіталом компаній, визначаючи їх конкурентоздатність на світових ринках. В економічній літературі інтелектуальний капітал визначається як нематеріальні активи, які поділяються на ринкові активи (марочні назви товарів і послуг, групи споживачів, повторюваність угод, портфель замовлень, канали розподілення, різноманітність контрактів та угод тощо), людські активи (сукупність колективних знань співробітників, їхні творчі і ділові здібності, якості, навички), інфраструктурні активи (технології, методи та процеси, включаючи корпоративну культуру, методи оцінки ризику, методи управління персоналом, фінансова структура,

бази даних, методи комунікацій тощо), а також такий актив, як інтелектуальна власність (ноу-хау, торговельні секрети, патенти, авторські права, торговельні марки товарів і послуг тощо) [2, с. 30–36].

Багато компаній вважають, що інтелектуальний капітал відіграє важливу роль в ієрархії ресурсів. Фактично, це є навички і надбання організації, яка капіталізує ідеї (технологічні, організаційні, продуктивні та ін.) з метою збільшення вартості організації в цілому.

Протягом тривалого часу питання прав інтелектуальної власності і можливостей її застосування в глобальному економічному просторі контролювались всесвітньою організацією інтелектуальної власності, яка діяла в межах системи міжнародних договорів. Сьогодні ці процеси посилюються міжнародною Угодою по торговим аспектам прав інтелектуальної власності (ТРИПС). В ній узгоджено підвищення рівня матеріально-правового захисту в усіх традиційних сферах інтелектуальної власності, а саме: авторське право та відносні до нього суміжні права, товарні знаки, географічні вказівки, промислові зразки, патенти на винаходи, компонування (топології) інтегральних мікросхем, нерозголошувана інформація (ділові секрети, комерційні і кон'юнктурні відомості та дані випробувань).

В останні десятиріччя, коли відбувся великий прорив у науково-технічних галузях (наприклад, в інформаційних технологіях, галузях зв'язку та ін.) підтвердився тезис про те, що національні стандарти захисту прав інтелектуальної власності суттєво впливають на розвиток торговельно-економічних відносин між країнами. Угода по ТРИПС фактично вводить кодекс процедур відносно національного застосування права інтелектуальної власності, який не тільки встановлює стандарти дії правових процедур та наявності засобів судового захисту власників, але і визначає мінімальні критерії їх ефективності.

Для характеристики умов здійснення сьогодні зовнішньоекономічної діяльності необхідно враховувати і особливості науково-технічного середовища.

Будь-яка країна, яка працює на зовнішніх товарних ринках має певний рівень науково-технічного розвитку.

Відомо, що з середини 50-х років ХХ століття відбувся перехід з еволюційної до революційної форми науково-технічного прогресу. Основні напрямки змін, що несе НТР, полягають у наступному:

- наука та інформація набули головної ролі в розвитку як матеріального виробництва, так і усіх сфер суспільного життя, тобто вони набули властивості безпосередньої виробничої сили;
- відбулося різке зростання інтелектуалізації праці;
- високо розвинута виробнича інфраструктура (транспорт, зв'язок, інформатика, електроенергети-

ка, комунікації та ін.) є основою всієї економічної системи;

- людина витісняється технікою з матеріальної сфери.

Передумови цієї НТР були створені фундаментальними науковими відкриттями першої половини ХХ ст. в галузях мікробіології, ядерної фізики і квантової механіки, кібернетики, хімії. Вона набула всеохоплюючого, глобального характеру, надаючи постійно зростаючий вплив на господарство, політику, побут, культуру та, навіть, психологію.

Важливою складовою науково-технічного середовища є якість робочої сили. Цей показник має інтегральний характер і складається з характеристик по наступним позиціям (розроблено швейцарським інститутом «Веґі»):

- оцінка набору факторів і їх співвідношення між собою. А, саме, якість трудового законодавства та тарифної сітки; співвідношення між рівнями заробітної плати та виробництва праці; трудова дисципліна та відношення до праці; рівень кваліфікації робітників.
- експертна оцінка в балах від 1 до 100 стану кожного фактору в країні, що досліджується.
- виведення показнику якості робочої сили, що є середньозваженою.

В сучасних умовах низька якість робочої сили та незначний розмір заробітної плати не тільки не стимулює розвиток цього фактору виробництва, але і стримує притік інвестицій в економіку.

Безумовно, основні напрямки НТР виступають сьогодні як прогресивні тенденції, але постіндустріальне суспільство далеко не безконфліктне.

По-перше, багато рис індустріального суспільства ще залишаються в постіндустріальному. Деякі з них слабшають, а деякі навіть посилюються. Наприклад, прагнення до прискорення темпів зростання виробництва можуть сприяти загостренню світової екологічної кризи, поглибленню відмінності в якості життя населення різних регіонів та країн, що посилює протиріччя між ними. Відома думка, що сьогодні людство знаходиться в усе більш поляризованому світі, де 20% населення живе в умовах визрівання постіндустріальної цивілізації, а інші знаходяться «по той край барикад». Все це призводить до того, що явної конкурентної переваги західних країн, причому незалежно від міста знаходження самих активів.

По-друге, інтернаціоналізація економіки, зростаючий динамізм технологій, професій, продукції, організаційних прийомів мають наслідком посилення рухливості виробничих та фінансових пропорцій, що призвело до невизначеності та нестабільності економічної системи.

Для характеристики сучасних умов здійснення зовнішньоекономічної діяльності необхідно розглянути існуюче політико-правове середовище.

Звісно, в кожній країні існують власні правові положення, що регулюють внутрішню та зовнішню торгівлю. Світова система має комплекс правил, відомий як Генеральна угода про тарифи і торгівлю (ГАТТ). Це багатостороння міжурядова угода яка сформувалася на основі міжнародних перемовин, названих раундами. Всього відбулося вісім раундів, перший відбувся в Женеві в 1947 році, останній – Уругвайський – наприкінці 1993 року. Результатом останнього Уругвайського раунду став договір про створення Всесвітньої торгової організації (ВТО), в рамках якої система міжнародного торговельного режиму містить три рівні:

1. Основні принципи міжнародного права (зафіксовані в Статуті ООН і мають характер обов'язків вищого порядку).
2. Спеціальні принципи міжнародного економічного права.
3. Універсальні конвенційні норми.

Враховуючи сучасну оцінку науково-технічних можливостей країн, існуючі механізми реалізації правових норм, а також існуючий світовий досвід можна виділити певні типи стратегій економічного розвитку та інтегрування в світову економіку.

Стратегія «лідера», яку використовують розвинені країни (США, Великобританія, розвинені країни Європи, останні 25 років Японія), полягає у тому, що спираючись на досягнення науково-технічного прогресу, створюються нові продукти, формується попит на них, охоплюються нові ринки.

Сутністю стратегії «переслідування» (Китай, Південна Корея, інші країни Південно-Східної Азії) є те, що промисловість, використовуючи дешеву робочу силу, освоює виробництво конкурентної продукції, яка раніше вироблялась в розвинутих країнах і заповнює цими виробами ринки. Основна ідея це виробництво вже існуючих зразків за більш дешевою ціною. В такому випадку споживачу не пропонується новий продукт. Але після того як країна з подібною стратегією закріплюється на ринку, можливий перехід до виробництва більш якісного та оригінального продукту.

І стратегія «природних ресурсів». Її дотримуються країни, що багаті запасами нафти, газу або інших ресурсів (країни Перської затоки, Венесуела). Мова йде про експорт природних ресурсів. Однак, тут важливі напрямки використання отриманих коштів. Найбільш ефективним є долучення отриманих доходів до підвищення добробуту населення і розвитку галузей, орієнтованих на внутрішній ринок. Ця стратегія реалізується в країнах невеликого розміру, спроможних жити за рахунок ресурсів довгостроково.

Сьогодні Україна гостро потребує продуманої експортної стратегії.

За матеріалами Державної служби статистики найбільша питома вага в загальній структурі нашого експорту займає експорт чорних металів (23%). При тому, доля виробів з них усього 2,6%. Також ілюстративним є співвідношення долі експорту сировини рослинного походження (18%) та продукції машинобудівництва (9,9% + 1,5% — транспортні засоби). Все це, з одного боку, виступає об'єктивним відображенням певних конкурентних переваг окремих галузей економіки на світових ринках, а, з іншої, — говорить про те, що нарощування експортного потенціалу, що базується переважно на сировині, привносить елементи нестабільності і в цілому сприяє формуванню в Україні сировинної (тобто залежної) економіки.

Негативна динаміка експорту товарів машинобудування та перероблюючих галузей обумовлено існуванням не тільки загальної тенденції втрати традиційних ринків збуту, але і тяжким становищем галузей, що виробляють товари високого ступеня обробки. Погіршення фінансово-економічного положення вітчизняного виробника має наслідком скорочення виробництва капіталомісткої, енергомісткої та матеріаломісткої продукції.

Для забезпечення зростання експорту продукції з високою долею доданої вартості необхідні консолідовані зусилля держави та бізнесу у сфері економічної та зовнішньоторговельної політики.

Що до пріоритетів нашого експорту, то тут можна виділити наступні напрямки:

- розширене відтворення в експортно-орієнтованому секторі повинно базуватися на оцінці конкурентних переваг галузей національної економіки, пов'язаних з існуючими технологічними та інтелектуальними можливостями, а також відносною дешевизною робочої сили;
- сприяти розвитку підприємств хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості, а також промисловості будівельних матеріалів;

- розширення існуючих можливостей експорту різноманітних послуг (навчання іноземних громадян, здійснення транзитних перевезень, розвиток міжнародного туризму);
- допомога держави в укріпленні на зовнішньому ринку української ІТ-галузі;
- формування клімату для розвитку різних форм міжнародного співробітництва (долучення інвестицій, кредитні угоди, міжнародний лізинг, інжиніринг та ін.);
- сприяння подальшому розвитку аграрного сектора.

Реалізація продуманої експортної стратегії посилить позиції України в структурі глобального економічного простору і, тим самим забезпечить їй економічну безпеку.

Висновки. Інтегрування України в світове господарство та нагромадження її експортного потенціалу робить необхідним постійний моніторинг розвитку інтеграційних процесів, що обумовлює динаміку зовнішнього та внутрішнього маркетингового середовища.

Сучасні процеси глобалізації є змістовно та структурно складними і по-різному впливають на економіку, посилюючи конкуренцію між суб'єктами господарювання, формуючи нове середовище як для національного розвитку в цілому, так і для функціонування світового ринку.

Розробка та реалізація з урахуванням усіх аспектів сучасного маркетингового середовища основних напрямів торгово-економічної політики не тільки дозволить і надалі будувати ринкову економіку, але й сприятиме отриманню максимального ефекту від участі в міжнародному розподілі праці. Сьогодні ми можемо визначити три напрямки: 1) стимулювання експорту та сприяння виходу на зовнішній ринок продукції з високою долею доданої вартості; 2) формування ефективного механізму захисту вітчизняного виробника; 3) забезпечення доступності міжнародних ресурсів для національних суб'єктів господарювання.

Література

1. Бочан І. О. Глобальна економіка / І. О. Бочан, І. Р. Михасюк. — К.: Знання, 2007. — 403 с.
2. Э. Брукинг. Интеллектуальный капитал / Э. Брукинг. — Сп Б.: Питер, 2001. — 288 с.
3. Гражевська Н. І. Економічні системи епохи глобальних змін: [монографія] / Н. І. Гражевська. — К.: Знання, 2008. — 431 с.
4. Єременко А. В. Глобальна торгова система: розвиток інститутів, правил, інструментів ВТО: Монографія / А. В. Єременко / Ред. Т. М. Циганкова — К.: КНЕУ, 2003.
5. Кизим М. О. Можливості і загрози від членства України в СОТ у зовнішній торгівлі продукцією високотехнологічних галузей в умовах співпраці з країнами ЄС і Митного союзу ЄврАзЄс / М. О. Кизим, І. Ю. Матюшенко, В. Є. Хаустова, О. В. Козирева, Д. М. Костенко, Ю. М. Моїсеєнко, І. Ю. Бунтов // Проблеми економіки — 2014 — № 1. — С. 6–25.
6. Світова економіка: підручник / А. С. Філіпенко, О. І. Рогащ, О. І. Шнирков [ті ін.] — К.: Либідь, 2000. — 582 с.
7. Чухно А. А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / А. А. Чухно. — К.: Логос, 2003. — 631 с.

Невесенко Анна Володимирівна
*аспірант, Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»,
м. Київ*

Невесенко Анна Владимировна
*аспирант, Национальный научный центр
«Институт аграрной экономики»,
г. Киев*

Nevesenko Anna
*graduate student, National Research Center
«Institute of agrarian economy»,
Kyiv*

ФУНКЦІОНУВАННЯ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ У КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ БЮДЖЕТНОЇ ПІДТРИМКИ: ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ В КОНТЕКСТЕ ТРАНСФОРМАЦИИ БЮДЖЕТНОЙ ПОДДЕРЖКИ: ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ

THE FUNCTIONING OF RURAL AREAS IN THE CONTEXT OF TRANSFORMATION OF BUDGET SUPPORT: ENVIRONMENTAL ISSUES

Анотація. У статті виокремлено проблемні питання ефективного функціонування сільських територій в умовах трансформації бюджетної підтримки та в контексті Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом. Обґрунтовано прикладні проблеми і досліджено питання створення мережі лабораторій для аналітичного контролю якості сільсько-господарської продукції. Маючи таку інформацію, можна буде швидше орієнтувати підприємства, об'єднання, фермерів на досягнення світових стандартів. Запропоновано з метою трансформації заходів наповнення бюджету сільської території, створити екологічний банк.

Ключові слова: аграрний сектор, сільська територія, сталий розвиток, бюджет, якість продукції, ринок.

Аннотация. В статье выделены проблемные вопросы эффективного функционирования сельских территорий в условиях трансформации бюджетной поддержки и в контексте Соглашения об ассоциации Украины с ЕС. Обоснованы проблемы и исследованы вопросы создания сети лабораторий для аналитического контроля качества сельскохозяйственной продукции. Имея такую информацию, можно будет быстрее ориентировать предприятия, фермеров на достижение мировых стандартов. Предложено с целью трансформации мер наполнения бюджета сельской территории, создать экологический банк.

Ключевые слова: аграрный сектор, сельская территория, устойчивое развитие, бюджет, качество рынок.

Abstract. The article highlights issues of effective functioning of rural areas in terms of transformation and budgetary support in the context of Ukraine Association Agreement with the EU. Grounded applied problems and explored the creation of a network of laboratories for analytical quality control of agricultural products. With this information, you can quickly target enterprises, associations, farmers to achieve international standards. Proposed measures to transform budget revenues rural areas, create an ecological bank.

Key words: agricultural sector, rural development, sustainable development, budget, product quality, market.

На даний час значний відсоток земель є розораними і знаходяться в постійній експлуатації. Все це відображається і на загальному стані сільського господарства. Вивчення вітчизняної і зарубіжної літератури дає нам всі підстави стверджувати, що на площах сільськогосподарських угідь, де застосовуються пестициди, існує ряд важливих і актуальних проблем, пов'язаних з охороною навколишнього середовища, здоров'ям населення, виробництвом і реалізацією сільськогосподарської продукції гарантованої якості, яка надходить на ринок. Як показують дослідження, нині значна кількість порушень фіксується при застосуванні пестицидів дрібними фермерськими господарствами, приватними особами, котрі, не маючи достатніх агрономічних знань та матеріального оснащення, безконтрольно використовували пестициди й агрохімікати. Крім того, аналіз основних сфер господарювання агропідприємств, наприклад, по всіх господарствах Черкаської області, свідчить, що під урожай 2016 року внесено 1,53 тис. тонн засобів захисту рослин, якими було оброблено 2184 тис. га посівів, на 1 га орних земель внесено 1,2 кг пестицидів. Неконтрольоване внесення добрив призвело до зменшення вмісту елементів живлення в ґрунтах. Таким чином, застосування засобів захисту рослин наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Застосування засобів захисту рослин

Показник	2000	2005	2007	2010	2016
Витрати засобів захисту рослин, тис. т	0,58	0,97	1,43	1,68	1,53
Площа, на якій застосовувалися засоби захисту рослин, тис. га	545,9	1005,2	1742,0	2079,8	2184
Кількість внесених пестицидів на 1 га, кг	0,5	0,8	1,2	1,3	1,2

Водночас проблема забезпечення належної ефективності практичних природоохоронних дій в Черкаській області не втрачала своєї гостроти і в 2017 році. Комплексний характер екологічних проблем зумовлює необхідність відповідного підходу до їх розв'язання. Відтак і охорона навколишнього природного середовища не одноосібний вид діяльності, вона має здійснюватись у контексті впровадження інтегрованої екологічної політики, що безпосередньо торкалася б усіх сфер життєдіяльності суспільства. Впровадження такої політики є беззастережним пріоритетом діяльності. Екологічні проблеми пов'язані з життєвими інтересами громадян. Їх розв'язання неможливе без участі неурядових організацій та тісної співпраці Держуправління охорони навколишнього природного середовища із громадськістю. За даними Головного управління статистики у Черкаській

області в 2016 році викиди забруднюючих речовин в атмосферу від стаціонарних джерел здійснювали 479 підприємств області, які взяті на державний облік в галузі охорони атмосферного повітря. За звітний період ними викинуто 56,1 тис. т, що на 12,9 тис. т більше ніж у 2010 р. Зростання викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря відбулось за рахунок використання вугілля низької якості із значним вмістом сірки та введенням в дію нових об'єктів ЗАТ «Миронівська птахофабрика». В області у 2016 р. щільність викидів від стаціонарних джерел викидів на 1 км² складала 2684 кг (в 2010 р. — 2065 кг), а обсяги викидів забруднюючих речовин у розрахунку на душу населення — 43 кг (в 2010 р. — 33 кг). Від загального викиду по області 57% або 31,7 тис. т забруднюючих речовин викинуто в повітряний басейн міста Черкаси (на 12,2 тис. т більше ніж в 2010 р.), що пов'язано із збільшенням використання вугілля чим газу. Значний вклад (65%) в забруднення атмосферного повітря області вносить автотранспорт. У 2016 р. викиди забруднюючих речовин в повітря від пересувних джерел були 77,8 тис. т, що на 3 тис. т менше ніж у 2010 р. Скорочення викидів відбулося за рахунок зменшення кількості індивідуального автотранспорту. Протягом 2016 року радіаційний стан на території Черкаської області залишався стабільним. За даними 8 пунктів спостережень метеостанцій (далі — МС) області середні за місяць значення потужності експозиційної дози (ПЕД) гамма-випромінювання змінювались в межах 11–14 мкР/год (мікро Рентген за годину), тобто не перевищували рівнів природного фону і знаходились на рівні 2008 року. Для вирішення проблем охорони атмосферного повітря в області потрібне оздоровлення економіки в цілому по Україні, впровадження сучасних технологій, газоочисного устаткування, фінансування природоохоронних заходів. Для зниження викидів забруднюючих речовин від автотранспорту необхідно припинити використання етилованого бензину, ввезення і експлуатацію автотранспорту, викиди забруднюючих речовин від якого не відповідають встановленим нормам, покращення якості шляхового покриття. На території Черкаської області частково формується стік басейну Дніпра та Південного Бугу. Тому особливо гострою є проблема припинення викиду неочищених та недостатньо очищених стічних вод. Існує проблема контролю та обліку тари з-під пестицидів та агрохімікатів, яка після використання стає відходом. Формування екологічної мережі передбачає зміни в структурі земельного фонду Черкаської області шляхом віднесення частини земель господарського використання до категорій, що підлягають особливій охороні з відтворенням притаманного їм різноманіття ландшафтів. При формуванні екологічної

мережі збільшення її площі може бути здійснено за рахунок заходів: а) створення об'єктів природно-заповідного фонду високих категорій, як основних ядер елементів екомережі (природних заповідників, національних природних парків, регіональних ландшафтних парків); б) збереження природних ландшафтів на ділянках, що мають історико-культурну цінність; в) запровадження особливого режиму використання водоохоронних та прибережних захисних смуг; г) створення захисних насаджень та полезахисних лісових смуг, залуження земель; д) збереження природних ландшафтів на землях промисловості, транспорту, зв'язку, оборони; е) екологічно доцільне збільшення площі лісів [1, С. 122–132; 2, С. 99–102; 2, С. 162–167]. Реальне збереження та відновлення ключових екосистем та середовищ існування видів рослин і тварин забезпечується лише у тому випадку, коли вони потрапляють у систему заповідних об'єктів. Площі земельних угідь — складових національної екомережі за роками в табл. 2.

Із загальної площі Черкаської області (2091,6 тис. га) сільськогосподарські землі складають 1487,5 тис. га, в тому числі сільськогосподарські угіддя 1451,3 тис. га, з них: рілля — 1271,6 тис. га, перелogi — 8,8 тис. га, багаторічні насадження — 27,1 тис. га, сіножаті — 65,3 тис. га, пасовища — 78,5 тис. га, інші сільськогосподарські землі — 36,2 тис. га (площа сільськогосподарських угідь області, у порівнянні з минулим роком, зменшилась на 0,1 тис. га.). В Черкаській області нараховується 361,8 тис. га деградованих та 108,8 тис. га малопродуктивних земель. В 2016 році проведено консервацію на площі 3,7 тис. га, потребують консервації 139,5 тис. га. Припинення фінансування на обстеження ґрунтів з 1983 року не дає змоги на сьогодні реально оцінити якісний стан земель, зокрема динаміку ерозійних процесів водної і вітрової ерозії, засолення, осолонцювання, осолодіння, закислення, підтоплення ґрунтів та інших ознак, що впливають на їх родючість.

Для достовірної характеристики якісного стану земель області періодичність таких обстежень по кожній місцевій раді становить 10–15 років. На даний момент обстеження ґрунтів необхідно провести на площі 1289,7 тис. га або 84% від загальної площі спостережень (1534,5 тис. га). Таким чином, сучасний стан використання земельних ресурсів області не відповідає вимогам раціонального природокористування. Діючі екологічні нормативи землекористування стосуються тільки деяких навантажень переважно хімічної природи, державних будівельних норм та деяких гірничотехнічних нормативів і розпорошені серед багатьох документів, більшість з яких виконує рекомендаційні функції не підкріплені та нормативно-правовими актами. Основна частина таких документів розроблялася на базі досягнень науки ХХ століття без урахування міжнародних стандартів серії ISO — 114000. Нові нормативи повинні бути гармонізовані зі стандартом Міжнародної організації із стандартизації (ISO) серії 14000, який охоплює сферу управління навколишнім природним середовищем і може використовуватися в організаціях всіх типів і масштабів діяльності з урахуванням їх відмінностей [4; 5; 1, с. 122–132; 7, С. 20–26; 8]. Необхідно впроваджувати економічні механізми управління землекористуванням, перш за все: пільгове оподаткування тих землевласників, які вкладають кошти в заходи по охороні ґрунтів, екологічнобезпечні технології, будівництво охоронних споруд; звільнення від податків тієї частини прибутків аграрних, товаровиробників, яку вони спрямовують на проведення заходів з охорони земель; ввести екологічний податок на прибуток тих аграрних товаровиробників, які застосовують небезпечні технології, засоби і системи землеробства, що погіршують екологічний стан або виснажують ґрунти; розробити програму кредитування селян, якою передбачити часткове відшкодування урядом ставок кредитів комерційних банків, а також пріоритетність довгострокового кредитування захо-

Таблиця 2

Площі земельних угідь — складових національної екомережі, тис.га

Категорії землекористування	2000	2005	2007	2010	2016
Землі природного призначення	39,67	39,33	39,81	44,33	53,77
Сіножаті та пасовища	143,6	145,3	143,9	143,5	143,8
Землі водного господарства (рибницькі ставки)	107,5	13,0	12,9	12,9	12,9
Землі водного фонду	164,7	164,8	166,5	166,5	166,3
Землі оздоровчого призначення	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Землі рекреаційного призначення	0,1	0,1	0,1	1,4	1,4
Землі історико-культурного призначення	0,4	0,6	0,6	0,6	0,6
Ліси	340,4	337,6	338,2	338,4	338,5

дів щодо раціонального землекористування; впровадити в практику страхування земель від зниження їх якісного стану за форс-мажорних обставин (стихійні природні явища прогнозування яких неможливе); передбачити санкції за неефективне сільськогосподарське землекористування; ввести оподаткування перерозподілу землі пов'язаної з її купівлею-продажем. Ставка податку має бути розрахована з урахуванням того, чи збережено цільове використання земельних ділянок. Найвищою вона має бути тоді, коли землі сільськогосподарського призначення змінюють своє цільове використання. Для ділянки, яка передається у власність або надається у користування для сільськогосподарського використання, на нашу думку, необхідно визначати умови екологічно безпечного землекористування, зокрема, оптимальний рівень розораності, місце та способи розміщення ерозійно-небезпечних культур обмеження в заходах хімізації та обробітку з фіксацією їх у спеціальних додатках де державних актів або договорів оренди земель. Також слід створити мережу обслуговуючих село сервісних організацій, фірм, кооперативів, які робили б послуги практично в усіх сферах сільськогосподарського виробництва, включаючи і екологію. Ці служби вирішать проблему збереження біосфери. Варто врахувати і недостатній рівень знань фермерів із екології. Також доцільно створити мережу лабораторій для аналітичного контролю якості сільськогосподарської продукції, визначення залишкових кількостей пестицидів у сільськогосподарській продукції та природного середовища. Такі лабораторії, оснащені сучасними засобами контролю можуть працювати на комерційних умовах і стати кроком в одержанні сільськогосподарської продукції, сертифікованої за європейськими стандартами. Формувати відкриті, загальнодоступні банки інформації науково-технічних розробок з еко-

логії, а також банки даних стану оточуючого середовища. Це відкриє можливість підприємствам отримувати дані і скоріше застосувати у практичній діяльності. Маючи таку інформацію, можна буде швидше орієнтувати підприємства, фермерів на досягнення світових стандартів. Прикладом служить кооперативна система «Екстеншен» у США, що представляє загальнонаціональну систему утворення і передачі наукових знань [6, с. 21–30; 7, С. 20–26; 8].

Отже, на наш погляд, з метою трансформації заходів наповнення бюджету сільської території, необхідно створити екологічний банк. Завданням його мають бути: а) акумулювання вільних фінансових ресурсів населення, підприємств і суспільства на охорону природи і найбільш ефективно їх використовувати. Концентруючи фінансові ресурси міністерств, відомств, підприємств, зацікавлених іноземних фірм, можна було б здійснювати кредитування національних і міжнародних екологічних програм; запровадження страхування екологічних ризиків, що дозволить одержати додаткове джерело фінансових засобів та забезпечити відшкодування збитку природі в аварійних випадках; надання допомоги виробникам з впровадження природоохоронних заходів; г) акумулювання фінансових ресурсів, отриманих за порушення природоохоронного законодавства, і використовувати їх за призначенням з відшкодування шкоди заподіяної довкіллю виробниками; організація фондових бірж із продажу цінних паперів, вкладених у природоохоронну діяльність. У свою чергу, біржі впливатимуть на курс акцій, при екобанках ще більше підсилять потік фінансових ресурсів і автоматично створять умови для трансформації заходів наповнення бюджету сільських територій в контексті світових стандартів екологічної безпеки та згідно положень Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом.

Література

1. Нестерчук Ю. О. Сучасні парадигми розвитку конкурентоспроможного агропромислового виробництва: Монографія. — Умань: Візаві, 2013. — 364 с.
2. Вдовенко Н. М. Обліково-аналітичні засади купівлі-продажу земель сільськогосподарського призначення з урахуванням зарубіжного досвіду / Н. М. Вдовенко // Міжнародний науковий журнал. — 2016. — № 8. — С. 99–102.
3. Вдовенко Н. М. Зміни у глобальних тенденціях формування біологічних активів та сільськогосподарської продукції / Н. М. Вдовенко, Л. В. Богач / Науковий вісник Полісся // Чернігів: ЧНТУ, 2016. — № 4 (8). — С. 162–167.
4. Андришин М. В. Эффективность организации использования земельных ресурсов / Андришин М. В., Магазинщиков Т. П. — Львів: Вища школа. — 1981. — 172 с.
5. ДСТУ ISO 14001–97, ДСТУ ISO 14004–97. Системи управління навколишнім природний середовищем. — К.: Держстандарт України, 1998. — 150 с.
6. Вдовенко Н. М. Методологізація галузевого державного управління на шляху адаптації економіки до умов та вимог Європейського Союзу / Н. М. Вдовенко // ScienceRise. — 2015. — № 5/3 (10). — С. 39–45.
7. Вдовенко Н. М. Сучасна парадигма регулювання розвитку галузей аграрного сектору в умовах глобального дефіциту продовольства / Н. М. Вдовенко, Ю. А. Хижняк // Science Rise. — 2015. — № 2/3 (7). — С. 20–26.
8. Агробізнес: проблеми, сучасний стан та перспективи розвитку: Кол. монографія. — Одеса: Лерадрук, 2013. — 577 с.

Павловські Гжегож

*аспірант кафедри економіки підприємств та інформаційних технологій,
Львівський університет бізнесу та права (Україна);
власник компанії «Zakład Handlowo-Uslugowy ВНР» (Польща)*

Павловски Гжегож

*аспирант кафедры экономики предприятий и информационных технологий,
Львовский университет бизнеса и права (Украина);
владелец компании «Zakład Handlowo-Uslugowy ВНР» (Польша)*

Pawłowski Grzegorz

*Postgraduate Student of the Department of Business Economy and Information Technology,
Lviv University of Business and Law (Ukraine);
Owner of the Company «Zakład Handlowo-Uslugowy ВНР» (Poland)*

**ЩОДО ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ
БУДІВЕЛЬНОЇ СФЕРИ В УКРАЇНІ**

**ПО ПРОБЛЕМАМ РАЗВИТИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ
СТРОИТЕЛЬНОЙ СФЕРЫ В УКРАИНЕ**

**AS FOR THE DEVELOPMENT PROBLEMS OF OPERATION ENTERPRISES
OF THE CONSTRUCTION INDUSTRY IN UKRAINE**

Анотація. Метою статті є проведення аналізу діяльності та визначення проблем розвитку підприємств будівельної сфери в Україні з огляду на забезпечення відповідності системи управління цілям та завданням. Проаналізовано фінансовий стан, результати виробничої, інноваційної та інвестиційної діяльності та стан кадрового потенціалу підприємств будівельної сфери в Україні за 2010–2015 роки. Представлено основні проблеми, що перешкоджають розвитку підприємств будівельної сфери в Україні.

Ключові слова: підприємства будівельної сфери, будівництво, аналіз діяльності, проблеми розвитку.

Аннотация. Целью статьи является проведение анализа деятельности и определение проблем развития предприятий строительной сферы в Украине с точки зрения обеспечения соответствия системы управления целям и задачам. Проанализировано финансовое состояние, результаты производственной, инновационной и инвестиционной деятельности и состояние кадрового потенциала предприятий строительной сферы в Украине за 2010–2015 годов. Представлены основные проблемы, препятствующие развитию предприятий строительной сферы в Украине.

Ключевые слова: предприятия строительной сферы, строительство, анализ деятельности, проблемы развития.

Abstract. The article is an analysis of operation and determine development problems of enterprises of the construction industry in Ukraine with a view to ensuring compliance management purposes and objectives. Analyzed the financial condition, results of production, innovation and investment operation and condition enterprises human resource of the construction industry in Ukraine for 2010–2015. The basic problems that hinder the development of enterprises of the construction industry in Ukraine.

Key words: construction industry enterprises, construction, operation analysis, development problems.

Постановка проблеми. У ринкових умовах розвитку національної економіки сфера будівництва є однією із провідних та найважливіших із видів економічної діяльності в Україні. Це пов'язано з тим,

що будівельна галузь в Україні створює велику кількість робочих місць і використовує продукцію всіх галузей (ланок) народного господарства. Тут варто також зазначити, що на рівень розвитку підприємств

будівельної сфери в Україні також впливають процеси фінансування виробничої бази будівництва, рівень якості кадрового потенціалу, рівень поставок будівельної техніки, матеріалів та конструкцій [1, с. 86]. Усе це обумовило вибір теми статті, розкриває її актуальність та визначає загальну мету наукової роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що вагомий науково-практичний внесок у вирішення окремих проблемних питань (аспектів) діяльності та розвитку підприємств будівельної сфери зробили такі науковці (економісти), як Л. О. Богінська, В. Ю. Божанова, С. В. Глухова, І. В. Гужавіна, М. М. Климчук, Л. Г. Ліпич, К. А. Мамонов, С. Є. Масюк, Т. П. Норкіна, Ю. В. Пинда, Б. Г. Сенів, З. О. Скарбун, Г. Л. Ступнікер, М. С. Татар, І. О. Цимбалюк, М. В. Чорна, І. В. Чорнуха, О. В. Якименко, Л. А. Янковська, В. В. Юрчишин та ін. [1–16].

Так, К. А. Мамонов [2] дотримується точки зору, що потенціал розвитку підприємств будівельної сфери: 1) являє собою сукупність таких видів потенціалів, як економічний, інвестиційний та інноваційний; 2) характеризується системністю, комплексністю, стратегічною орієнтацією, інтегральністю та залежністю від чинників (факторів) внутрішнього і зовнішнього середовища [2, с. 313].

Поряд з тим, науковець [2] стверджує, що планування потенціалу розвитку підприємств будівельної сфери повинно бути комплексним та охоплювати такі дії, як: 1) визначення будівельної продукції, яка користується значним попитом; 2) застосування у процесі виробництва будівельної продукції різноманітних новітніх технологій, матеріалів, конструкцій; 3) оптимізація організаційної структури управління з урахуванням інформаційних потоків; 4) підвищення рівня професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників (управлінського персоналу; робітників основного та допоміжного виробничого процесу) відповідно до потреб (особливостей) виробництва будівельної продукції; 5) пристосування (адаптація) діяльності до умов середовища функціонування; 6) формування декількох варіантів стратегій розвитку підприємств будівельної сфери; 7) коригування наявного стану розвитку відповідно до змін зовнішнього і внутрішнього середовища тощо [2, с. 313] (К. А. Мамонов).

В контексті цього, М. С. Татар [3] зазначає, що ресурсний потенціал підприємств будівельної сфери враховує такі компоненти, як виробничі, фінансові, інвестиційні та трудові ресурси [3, с. 83]. Тут також заслуговує на увагу думка науковця [3] про те, що факторами впливу на ресурсний потенціал підприємств будівельної сфери є:

1) фактори зовнішнього середовища, які складаються з факторів непрямой дії (політико-правові,

макроекономічні, інноваційні, соціально-економічні, демографічні, екологічні, психологічні та культурологічні) та факторів прямої дії (ринково-галузеві, соціологічні, психологічні і культурологічні);

2) фактори внутрішнього середовища (структурно-організаційні, ресурсні, техніко-технологічні, управлінські, фінансово-економічні, соціологічні, психологічні і культурологічні фактори впливу) [3, с. 84].

Поряд з тим, як свідчить аналіз літературного джерела [4], аналіз ресурсного потенціалу підприємства будівельної сфери передбачає аналіз таких структурних складових, як майнового, фінансового, трудового та організаційного потенціалів. Цей аналіз проводять на основі збору фінансово-економічної інформації про стан підприємств будівельної сфери [4, с. 317] (Л. О. Богінська).

З огляду на це результати досліджень праці [5] (Б. Г. Сенів) дають можливість стверджувати, що для ефективної реалізації стратегічних пріоритетних напрямів розвитку підприємств будівельної сфери в Україні потрібно зосередити увагу на: 1) стандартизації та нормуванні у будівництві; 2) підготовці наукових кадрів вищої кваліфікації у сферах будівництва та архітектури з метою підвищення рівня виконання (вирішення) науково-технічних завдань і технологічних проблем у будівельній сфері; 3) розробці нових проектів у сферах будівництва та архітектури тощо [5, с. 23–24].

На основі теорії та практики ведення бізнесу з'ясовано, що розвиток системи управління підприємствами будівельної сфери (з огляду на забезпечення її відповідності цілям та завданням) в кризових умовах залежить від антикризової стратегії розвитку.

Тут заслуговує на увагу наукова стаття [6], у якій представлено методичні підходи і практичні рекомендації щодо формування і використання антикризової стратегії розвитку підприємств будівельної сфери в сучасних умовах.

Так, В. Ю. Божанова, Г. Л. Ступнікер та С. Є. Масюк [6] вважають, що ключовими завданнями формування антикризової стратегії економічного розвитку підприємств будівельної сфери є: 1) визначення пріоритетних напрямів виробничо-господарської діяльності, які необхідно розвивати; 2) встановлення обсягу капітальних вкладень та інших ресурсів для реалізації напрямів, визначених у п. 1); 3) комплексна оцінка результатів віддачі [6, с. 217].

Водночас, із наведеної інформації у науковій праці [6] з'ясовано, що одним із пріоритетних способів організації бізнесу підприємствами сфери будівництва в Україні є спільне підприємництво на основі об'єднання зусиль з закордонними (при можливості) і місцевими інвесторами з метою створення спільного комерційного підприємства [6, с. 221–222].

Поряд з тим, у науковій праці [7] представлено ітераційно-інституційну модель забезпечення розвитку підприємств будівельної сфери в Україні. Подана модель охоплює три рівні. Перший рівень ітерації — це державний рівень, тобто рівень макросередовища. Тут основними завданнями, які потрібно досягти суб'єктами цього рівня є: 1) уніфікація норм чинного українського законодавства до європейських; 2) залучення іноземних інвестицій для реалізації проектів у сфері будівництва; 3) сприяння впровадженню новітніх технологій у будівельну сферу; 4) надання пільгового кредитування у сфері будівництва. Другим рівнем ітерації є регіональний рівень (рівень мезосередовища), згідно якого передбачено досягнення таких ключових цілей, як: 1) надання фінансової, консалтингової допомоги (ефективної, результативної) підприємствам; 2) сприяння створенню (формуванню) регіональних інтеграційних об'єднань (кластерів, альянсів); 3) реалізація проектів у сфері будівництва. Водночас, третім рівнем ітерації є рівень підприємств будівельної сфери [7, с. 69] (М. М. Климчук).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, як свідчить аналіз літературних джерел [1–23] та діюча практика ведення бізнесу в Україні, недостатньо уваги приділено проблемам розвитку діяльності підприємств будівельної сфери в Україні.

Метою статті є проведення аналізу діяльності та визначення проблем розвитку підприємств будівельної сфери в Україні з огляду на забезпечення відповідності системи управління цілям та завданням.

Виклад основного матеріалу дослідження. На основі результатів аналізу наукових праць [1–16] встановлено, що сфера будівництва в ринкових умовах розвитку національної економіки є однією із провідних та найважливіших із видів економічної діяльності в Україні.

Для довідки: на сьогодні в економічно розвинутих країнах, зокрема у США, Німеччині та інших, будівель-

на сфера у структурі економіки займає досить значне місце. Так, у 2015 р. вартість проведених будівельних робіт у США за даними «Census Bureau» становила більше 1 трлн дол. США [17]. В Німеччині спостерігалась аналогічна ситуація. У літературному джерелі [18] зазначено, що майже 10% річного ВВП Німеччини складає будівельна сфера, а у 2015 р. в цю сферу було спрямовано 298 млрд євро. Окрім того, сфера будівництва в економіку Німеччини здійснює великий вклад, зокрема створює вартість та робочі місця [18].

Що стосується України, то Ю. В. Пинда [8] стверджує, що будівельний сектор національного господарства здійснює значний вплив на економічну безпеку держави та, водночас, стає вагомим (суттєвим) джерелом небезпеки і суспільної загрози [8, с. 232]. Питома вага будівельної галузі України у загальноекономічних показниках за 2010–2015 рр. наведена у табл. 1.

Встановлено, що найбільш вагомими компонентами (структурними блоками), за якими можна зробити висновки щодо діяльності підприємств сфери будівництва в Україні з огляду на забезпечення відповідності системи управління цілям та завданням, є:

- фінансовий стан;
- результати виробничої діяльності;
- результати інноваційної діяльності;
- результати інвестиційної діяльності;
- кадрові аспекти.

1. Фінансовий стан. Рівень розвитку та формування перспективи підприємств будівельної сфери, у першу чергу, характеризуються (визначаються) їхнім фінансовим станом. В свою чергу, аналіз фінансового стану дає можливість виявити потенційні можливості та загрози, що виникають на шляху розвитку будівельних підприємств.

Так, у 2010 р. підприємства будівельної сфери в Україні працювали збитково (значення чистого прибутку становило –5095,7 млн грн.). В період 2010–2012 рр. у сфері будівництва спостерігалось зниження обсягів збитків (у 2012 р. — –1012,7 млн грн.), а у 2013

Таблиця 1

Питома вага (частка) підприємств будівельної сфери в Україні у загальноекономічних показниках за 2010–2015 рр., %

Показники	Роки					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
1. Обсяг реалізованої будівельної продукції у загальному обсязі реалізованої продукції	2,8	2,9	3,5	3,3	3,4	2,6
2. Середньорічна кількість штатних (найманих) працівників	5,3	4,9	4,7	4,4	3,9	3,8
3. Капітальні інвестиції	17,3	13,4	15,3	17,3	16,4	15,9
4. Прямі іноземні інвестиції (на кін. року)	5,2	6,1	1,8	2,8	2,8	2,7

Джерело: сформовано автором на основі [19, с. 30, 33; 20, с. 15, 37; 21, с. 22–23; 22, с. 23–24; 23, с. 23–24; 24, с. 19–20; 25, с. 18–19; 26, с. 27–28]

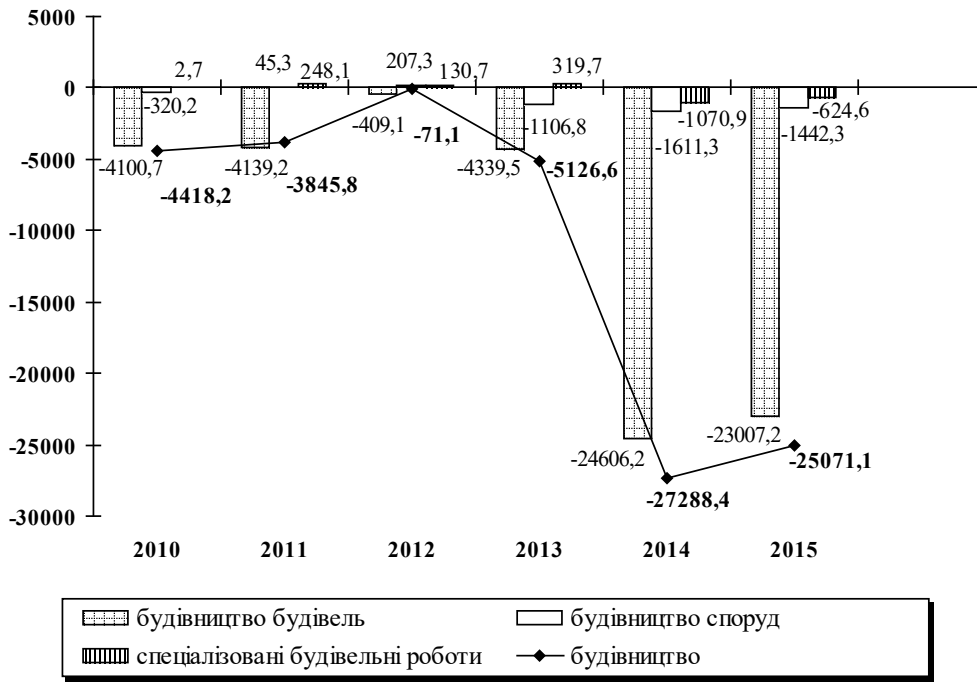

Рис. 1. Динаміка фінансового результату (сальдо) підприємств будівельної сфери в Україні за основними видами діяльності за 2010–2015 рр., млн грн.

Джерело: сформовано автором на основі [19, с. 278]

і у 2014 рр. — відбулось зростання обсягів збитків [19, с. 279]. Що стосується 2015 р., то підприємства будівельної сфери в Україні також працювали збитково. Так, фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування становив –25074,1 млн грн. збитку у 2015 р. (у 5,7 рази більше, ніж у 2010 р. — –4418,2 млн грн. збитку). Позитивне фінансове сальдо протягом 2011–2012 рр. забезпечили підприємства з будівництва споруд, а протягом 2010–2013 рр. — підприємства з спеціалізованих будівельних робіт. За 2010–2015 рр. фінансовий підсумок підприємств з будівництва будівель був збитковим (рис. 1) [19, с. 278].

1) з будівництва споруд — ТОВ «Гідроінжиніринг» (Київ), ТОВ «БУДІВНИЦТВО ІНЖЕНЕРНИХ СПОРУД» (Київ), ТОВ «АртБудСервіс» (Київ), ЗАТ «ТРАНСМОСТ» (Чернівці), ТОВ «Фаворитбуд

Компані» (Полтава), ТОВ «Каскадбуд» (Львів), ТОВ «Гідростоп-Буд» (Львів), ПАТ «Луцьксантехмонтаж № 536» (Луцьк) та ін.;

2) з спеціалізованих будівельних робіт — ТзОВ «Компанія Спецпроектбуд» (Львів), ПП «ГалТеплоСервіс» (Львів), ПП «АМК» (Львів), ТОВ «Криворізька будівельна компанія» (Кривий Ріг), ТОВ «ЛАГРАН ПЛЮС» (Львів), ТОВ «ММ-Буд Проект» (Київ), «Технобуд» (Івано-Франківськ) та ін.

Крім цього, варто відмітити, що протягом 2010–2015 рр. в середньому 39,1% підприємств сфери будівництва в Україні працювали збитково та отримали 30739,3 млн грн. збитку у 2015 р., 33642,5 млн грн. у 2014 р., 11210,3 млн грн. у 2013 р., 9379,7 млн грн. у 2012 р., 9305,0 млн грн. у 2011 р. та 9454,0 млн грн. у 2010 р. Однак, частка підприємств сфери

Таблиця 2

Показники фінансово-господарської діяльності підприємств будівельної сфери в Україні за 2010–2015 рр.

Показники	Роки					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
1. Обсяг реалізованої будівельної продукції, млн грн.	101991,1	124813,4	159430,4	144765,8	154619,0	150540,5
2. Чистий прибуток (збиток), млн грн.	-5095,7	-4580,1	-1012,7	-5893,2	-27948,8	-25861,9
3. Рентабельність операційної діяльності,%	-1,5	0,2	-0,1	0,0	5,8	-7,6

Джерело: сформовано автором на основі [19, с. 33, 279, 280]

будівництва в Україні, які одержали збиток у 2015 р., порівняно з 2010 р., знизилась на 16,9%, але сума збитків зросла у 3,25 разів [19, с. 279].

В період 2014–2015 рр. відбулось різке зниження рентабельності операційної діяльності підприємств будівельної сфери з 5,8% (2014 р.) до -7,6% (2015 р.) [19, с. 280] (табл. 2).

Встановлено, що формування фінансового стану підприємства у значній мірі базується на засадах комерційного розрахунку, що передбачає співставлення результатів і витрат підприємства в системі «максимальні прибутки – мінімальні витрати». Враховуючи зазначене, фінансовий стан, з однієї сторони, є результатом усіх форм його діяльності підприємства як суб'єкта господарювання, а з іншої – формує його «подальший поточний стан» [9, с. 110].

Поряд з тим, на основі результатів досліджень праці Л. А. Янковської [10] з'ясовано, що результативність діяльності та можливості підприємств залежать також від освітньо-фахового потенціалу персоналу.

2. Результати виробничої діяльності. Обсяг реалізованої продукції підприємствами будівельної сфери в Україні у 2015 р. займав 2,6% у загальнодержавному обсязі реалізованої продукції (Для довідки: обсяг реалізованої продукції в Україні – 5716431,0 млн грн. [19, с. 33]).

У 2015 р. підприємства будівельної сфери реалізували продукції на 150540,5 млн грн. У структурі будівництва в Україні за обсягами реалізації найбільша частка належить підприємствам з будівництва будівель (59,6%). Така тенденція спостерігалась в період 2010–2015 рр. [19, с. 275].

Крім цього, у 2015 р. значну питому вагу займають підприємства з будівництва споруд – 25,2% [19, с. 275] (табл. 3).

Значний та водночас найбільший вплив у 2015 р. на результати діяльності підприємств сфери будівництва мали такі підприємства: ПАТ «ХК «Київміськбуд» (Київ), ДПАТ «Будівельна компанія «Укрбуд» (Київ), ТОВ «БК «Інтергал-Буд» (Київ), ТОВ «ПРО-ГРЕСТЕХБУД» (Львів), ПАТ «Галбуд» (Львів).

Протягом 2011–2014 рр. у сфері будівництва в Україні відбулось значне прискорення темпів па-

діння виробництва будівельної продукції до 79,6% – найнижчий темп приросту у 2014 р. [27] (рис. 2). Така динаміка виникла внаслідок дії кризових явищ, які спостерігаються останніми роками в Україні [11].

Рис. 2. Індекси будівельної продукції в Україні за 2010–2015 рр. (до попереднього року), %

Джерело: сформовано автором на основі [27]

У 2015 р. обсяг виробленої продукції підприємствами будівельної сфери (156885,1 млн грн.) відносно 2012 р. (132009,5 млн грн.) збільшився у 1,2 рази, а відносно 2014 р. (171454,7 млн грн.) – зменшився у 0,9 рази [19, с. 276].

Суттєвий приріст обсягів виробленої продукції підприємствами будівельної сфери у 2015 р. спостерігався на підприємствах з будівництва споруд – 15,4% (після падіння у 2014 р. на 7,7%). Незначне зростання обсягів виробництва продукції відбулось також на підприємствах з спеціалізованих будівельних робіт – 3,5% (після падіння на 9,6% у 2014 р.). Поряд з тим, у 2015 р. відносно 2014 р. на 17,0% скоротилось виробництво на підприємствах з будівництва будівель [19, с. 276].

Так, протягом 2010–2012 рр. частка обсягу реалізованої продукції підприємствами будівельної сфери у загальному обсязі реалізованої продукції в Україні збільшувалась і у 2012 р. склала 3,5% [19, с. 33]. Це є негативним, але допустимим моментом (аспектом) на думку фахівців за проблемою.

Опираючись на зазначене, слід також відмітити, що сфера будівництва у розвинутих країнах займає значну частку у структурі економіки [17; 18]. Що стосується України, то тут також проводиться достатній

Таблиця 3

Структура обсягу реалізованої продукції підприємств будівельної сфери в Україні за основними видами діяльності, у % до підсумку (за інституціональним підходом)

Види діяльності	Роки					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
1. Будівництво будівель	65,4	64,2	68,4	65,5	72,0	59,6
2. Будівництво споруд	17,9	19,7	16,2	18,3	15,0	25,2
3. Спеціалізовані будівельні роботи	16,7	16,1	15,4	16,2	13,0	15,2

Джерело: сформовано автором на основі [19, с. 275]

рівень виробництва будівельної продукції. Зазначене дає можливість стверджувати, що на стан таких тенденцій впливає рівень якості освітньо-фахового потенціалу підприємств будівельної сфери. За інформацією [10], такий рівень формується у системі «освітньо-фаховий потенціал – виробничий потенціал».

3. Результати інноваційної діяльності. Однією із ключових передумов успішного функціонування підприємств будівельної сфери в Україні є здійснення ними інноваційної діяльності.

З огляду на те з'ясовано, що інноваційна діяльність будівельних підприємств має такі особливості [12, с. 214] (М. В. Чорна, С. В. Глухова):

- 1) значна тривалість операційного циклу (високий рівень ризикованості інновацій, довготривалий життєвий цикл інновацій та тривале отримання ефекту від впровадження інновацій);
- 2) висока капіталомісткість (фінансування процесу впровадження інновацій із зовнішніх джерел);
- 3) складність процесу впровадження інновацій;
- 4) структура операційного циклу.

Інноваційний розвиток будівельних підприємств передбачає [13]:

- 1) організацію ефективних та результативних форм взаємодії бізнесу, держави і науки;
- 2) формування, використання і розвиток системи заходів, які збільшують різноманітність в інноваційній політиці;
- 3) створення відповідних комунікаційних зв'язків, які виступають суб'єктами процесу розвитку [13, с. 60].

В свою чергу встановлено, що інноваційний розвиток будівельних підприємств виступає умовою формування інноваційної політики, яка базується на таких аспектах [13]:

- 1) підвищення рівня ефективності процесу прийняття управлінських рішень;
- 2) покращення процесу управління документообігом і діловодством;
- 3) підвищення рівня підготовки до виробничого процесу [13, с. 60].

Ключовими напрямками інноваційної політики підприємств будівельної сфери в Україні є [14]:

1) формування та ефективного впровадження заходів щодо активізації вищих навчальних закладів (ВНЗ), що спеціалізуються на розробленні інноваційної продукції будівельної сфери;

2) дослідження основних засад діяльності та проблем інноваційного розвитку підприємств будівельної сфери;

3) мотивування і стимулювання працівників до процесу формування та реалізації інноваційних програм та проектів;

4) наближення принципів інноваційного розвитку вітчизняних підприємств будівельної сфери до європейських та міжнародних принципів інноваційного розвитку;

5) формування та підтримка функціонування бази даних щодо науково-дослідних розробок тощо [14, с. 84–85].

Високий рівень забезпеченості будівельного підприємства власними економічними ресурсами дає усі підстави для реалізації інноваційної стратегії, при цьому не залучаючи кошти із зовнішніх джерел [15, с. 319].

Основними проблемами, які гальмують інноваційну активність будівельних підприємств, є [15]:

- 1) брак власних ресурсів;
- 2) низький рівень державної підтримки інноваційних процесів;
- 3) недосконале нормативно-правове забезпечення інноваційних процесів;
- 4) значний період окупності інновацій;
- 5) високий рівень ризикованості впровадження інновацій [15, с. 319].

Стосовно практичного досвіду підприємств будівельної сфери в Україні щодо впровадження (використання) інновацій у виробничому процесі, то слід зазначити наступне.

Так, протягом 2011–2012 рр. спостерігалось поступове зростання частки заявок на винаходи у сфері будівництва до 0,43% – у 2012 р. Однак, у 2013 р. частка заявок на винаходи різко скоротилась до 0,06%, а вже у 2014 р. відбулось незначне її покращення. Проте, у 2015 р. підприємствами будівельної сфери не подано жодної заявки на винаходи [28, с. 260; 29, с. 287; 30, с. 232] (табл. 4).

Таблиця 4

Частка заявок і патентів на винаходи підприємств будівельної сфери у загальній кількості заявок (національні заявники-юридичні особи) за 2010–2015 рр., %

Показники	Роки					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
1. Заявки на винаходи	0,07	0,28	0,43	0,06	0,07	-
2. Патенти на винаходи	0,75	0,08	0,20	0,26	0,09	-

Джерело: сформовано автором на основі [28, с. 260, 264; 29, с. 287, 291; 30, с. 232, 236]

Таблиця 5

Частка заявок і патентів на винаходи (згідно технічного напрямку) підприємств будівельної сфери у загальній кількості заявок (національні заявники-юридичні особи) за 2010–2015 рр., %

Показники	Роки					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
1. Заявки на винаходи	6,19	6,33	6,84	5,04	5,01	4,97
2. Патенти на винаходи	5,31	5,42	7,45	6,14	5,35	5,21

Джерело: сформовано автором на основі [28, с. 261, 265; 29, с. 288, 292; 30, с. 233, 237]

У 2010 р. підприємствами будівельної сфери подано найбільшу кількість патентів на винаходи – 0,75% від загальної кількості патентів. Проте у 2011 р. ця частка патентів на винаходи скоротилась до 0,08%. У 2012–2013 рр. відбулося поступове зростання кількості патентів, частка яких за цей період зросла до 0,20% і 0,26%. Однак, у 2014 р. цей рівень знизився до 0,09%, а у 2015 р. підприємствами будівельної сфери не подавались взагалі патенти на винаходи [28, с. 264; 29, с. 291; 30, с. 236] (табл. 4).

Стосовно технічного напрямку, то протягом 2010–2012 рр. спостерігалось зростання часток заявок на винаходи до 6,84% – у 2012 р. Однак, із 2013 р. питома вага заявок на винаходи поступово зменшувалась і у 2015 р. становила лише 4,97% [28, с. 261; 29, с. 288; 30, с. 233] (табл. 5).

Аналогічна ситуація відбулась із частками патентів на винаходи (згідно технічного напрямку). Так, у 2012 р. питома вага патентів на винаходи досягла свого максимального значення – 7,45%. Однак, протягом 2013–2015 тенденційно скорочувалась у середньому щорічно на 0,75% [28, с. 265; 29, с. 292; 30, с. 237] (табл. 5).

У 2011 р. питома вага заявок на корисні моделі зросла до 0,12% (найвищий показник протягом аналізованого періоду). У 2012 р. підприємствами будівельної сфери не подано заявок на корисні моделі. Проте, уже у 2013 р. частка заявок на корисні моделі становила 0,02%, а у 2014 р. зросла до 0,07, однак у 2015 р. знову знизилась (0,02%) [28, с. 269; 29, с. 296; 30, с. 241] (табл. 6).

Щодо патентів на корисні моделі, то 2011–2013 рр. відбулося тенденційне зниження часток до 0,03%. У 2014 р. питома вага патентів на корисні моделі перебувала також на рівні попереднього року (0,03%), однак у 2015 р. зросла у двічі (0,06%) [28, с. 272; 29, с. 299; 30, с. 244] (табл. 6).

Протягом 2010–2012 рр. спостерігалось тенденційне зростання часток заявок на корисні моделі (згідно технічного напрямку) до 5,41% – у 2012 р. Однак, у 2013–2015 рр. питома вага часток зазнала тенденційного скорочення. Так, у 2015 р. частка заявок на корисні моделі скоротилась на 0,55%, у порівнянні із 2013 р. [28, с. 270; 29, с. 297; 30, с. 242] (табл. 7).

На протигагу заявкам на корисні моделі, питома вага патентів на корисні моделі (згідно технічного напрямку) коливалась у межах від 5,63% у 2010 р. до 4,79% – у 2015 р. Тенденційне скорочення частки патентів на корисні моделі спостерігалось протягом 2013–2015 рр. Так, у середньому за цей період питома вага патентів на корисні моделі знижувалась на 0,36% щорічно [28, с. 273; 29, с. 300; 30, с. 245] (табл. 7).

4. Результати інвестиційної діяльності. Не менш важливого значення у процесі аналізу та визначення проблем розвитку підприємств будівельної сфери в Україні слід приділити особливостям здійснення інвестиційної діяльності.

Так, у монографії «Формування стратегії розвитку будівельного підприємства в умовах інвестиційної конкуренції» [16] (Л. Г. Ліпич, І. В. Чорнуха, І. О. Цимбалюк) представлено методику вибору стратегії розвитку будівельного підприємства в умовах інвес-

Таблиця 6

Частка заявок і патентів на корисні моделі підприємств будівельної сфери у загальній кількості заявок (національні заявники-юридичні особи) за 2010–2015 рр., %

Показники	Роки					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
1. Заявки на корисні моделі	0,06	0,12	-	0,02	0,07	0,02
2. Патенти на корисні моделі	0,13	0,07	0,05	0,03	0,03	0,06

Джерело: сформовано автором на основі [28, с. 269, 272; 29, с. 296, 299; 30, с. 241, 244]

Таблиця 7

Частка заявок і патентів на корисні моделі (згідно технічного напрямку) підприємств будівельної сфери у загальній кількості заявок (національні заявники-юридичні особи) за 2010–2015 рр., %

Показники	Роки					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
1. Заявки на корисні моделі	5,06	5,38	5,41	5,37	4,77	4,82
2. Патенти на корисні моделі	5,63	5,21	5,86	5,54	5,52	4,79

Джерело: сформовано автором на основі [28, с. 270, 273; 29, с. 297, 300; 30, с. 242, 245]

тиційної конкуренції, згідно якої (тобто методики) аналіз інвестиційного конкурентного середовища, в якому функціонує та провадить діяльність будівельне підприємство, передбачає аналіз інвестиційної конкуренції зовнішнього середовища (тобто макрота мезосередовища), а також вивчення стану конкурентного потенціалу підприємства. За таких обставин проводиться якісна та кількісна оцінка факторів, які діють у середовищі та показників, за якими можна визначити стан конкурентного середовища [16, с. 88].

Основними факторами макросередовища (відображає інвестиційний клімат у державі), у зазначеній вище методиці, є: 1) рівень розвитку продуктивних сил і стан ринку будівельної продукції; 2) рівень нормативно-правового забезпечення процесу ведення будівництва; 3) рівень розвитку фінансово-кредитної системи; 4) рівень інвестиційної активності іноземних та вітчизняних інвесторів. В свою чергу, факторами мезосередовища (характеризує стан середовища діяльності сфери будівництва), є: 1) рівень інвестиційної конкуренції між існуючими на ринку підприємствами будівельної сфери; 2) рівень наявності інших підприємств, які становлять загрозу перепливу капіталу; 3) кількість замовників будівельної продукції та кількість інвесторів; 4) кількість підприємств будівельної сфери; 5) ступінь появи нових підприємств будівельної сфери на ринку; 6) процеси державного регулювання конкурентних відносин (за методикою М. Портера). Поряд з тим, конкурентоспроможність будівельного підприємства визначають ресурси, частка збутового ринку, рівень власного капіталу, рівень інноваційності, розвиток персоналу [16, с. 88].

Стосовно кількісної оцінки, то визначальними показниками макросередовища є коефіцієнти міжгалузевої концентрації інвестицій, мезосередовища – коефіцієнти концентрації інвестицій у будівельну сферу за регіонами, а конкурентного потенціалу – показники інвестиційної привабливості. Поряд з тим, зазначені показники передбачають визначення інтегральних коефіцієнтів методики, а саме інтегрального коефіцієнта інвестиційної конкуренції у макросередовищі, інтегрального коефіцієнта інвестиційної привабливості

мезосередовища та інтегрального коефіцієнта привабливості самого підприємства. Результати, які отримані за допомогою поданого аналізу впливають на вибір стратегії розвитку будівельного підприємства за умов інвестиційної конкуренції [16, с. 88].

Доцільно зауважити, що підприємства будівельної сфери в Україні займають значну частку і за обсягом капітальних інвестицій. Так, у 2015 р. для розвитку підприємств будівельної сфери було скеровано 43464,0 млн грн. капітальних інвестицій (у 2014 р. – 36057,0 млн грн., у 2013 р. – 46318 млн грн.) [20, с. 15, 37].

Протягом 2011–2012 і 2014–2015 рр. спостерігалось скорочення обсягу капітальних інвестицій за видами активів, що належать до сфери будівництва. Так, у 2015 р. частка капітальних інвестицій у активи сфери будівництва знизилась на 6,1%, порівняно із початком аналізованого періоду, коли вона була найвищою (57,3%). У розрізі видів активів, то найбільшу частку протягом 2010–2015 рр. займають капітальні інвестиції у інженерні споруди. У 2011 р. питома вага капітальних інвестицій у інженерні споруди становила 26,0% і, починаючи з наступного року, почала у середньому скорочуватись на 1,8% щорічно. Дещо менші капіталовкладення були здійснені у нежитлові будівлі. У 2010 р. частка капітальних інвестицій у нежитлові будівлі була найвищою та становила 20,6%. Протягом 2011–2013 рр. спостерігалось скорочення частки до рівня 17,9% у 2013 р. У 2014 р. становище капіталовкладень у цей вид активів дещо покращився (відбулося зростання частки на 0,7%, однак, у 2015 р. відбулося чергове зниження до рівня 15,9%). Водночас найменшу, але теж значну (вагому) частку капіталовкладень було спрямовано у житлові будівлі. На противагу двом іншим видам активів сфери будівництва, у 2015 р. відбулось зростання питомої ваги капітальних інвестицій у житлове будівництво до 16,7%, яка тенденційно почала збільшуватись із 2013 р. [20, с. 12, 34] (табл. 8).

Щодо іноземного інвестування сфери будівництва, то доцільно зауважити наступне. Так, у 2015 р. у будівельну сферу залучено 1158,3 млн дол. США іноземних інвестицій (для порівняння відносно періоду

Таблиця 8

Частка капітальних інвестицій за видами активів, що належать до сфери будівництва у загальному обсязі капітальних інвестицій за 2010–2015 рр., %

Показники	Роки					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Усього	57,3	57,2	54,6	55,4	55,0	51,2
з них:						
1. Житлові будівлі	15,2	11,4	13,1	15,5	15,1	16,7
2. Нежитлові будівлі	20,6	19,7	19,3	17,9	18,6	15,9
3. Інженерні споруди	21,6	26,0	22,1	22,0	21,2	18,7

Джерело: сформовано автором на основі [20, с. 12, 34]

2013–2014 рр. (період кризових процесів [11]): в 0,9 раз менше ніж у 2014 р. та відповідно в 0,7 раз у 2013 р.), що склало 2,7% від загального обсягу надходження прямих іноземних інвестицій в Україну [21, с. 22–23; 22, с. 23–24; 23, с. 23–24; 24, с. 19–20; 25, с. 18–19; 26, с. 27–28] (табл. 9).

5. Кадрові аспекти. Як засвідчує практика діяльності підприємств будівельної сфери в Україні, одним із визначальних факторів виробництва (рушійною силою) є його працівники, які забезпечують досягнення його цілей і завдань.

Так, протягом 2010–2015 рр. відбулась чітка тенденція до скорочення кількості зайнятих працівників на підприємствах будівельної сфери в Україні. Так, у 2015 р., порівняно із 2010 р., питома вага зайнятих

працівників у сфері будівництва у загальній кількості зайнятих працівників знизилась на 1,37%. Спостерігалось також скорочення кількості найманих працівників у сфері будівництва. У 2015 р. частка найманих працівників сфери будівництва становила лише 3,76%, а у порівнянні із 2010 р. скоротилась на 1,51%. При чому, темп зниження кількості зайнятих працівників (0,11%) відбувався повільніше, ніж темп зниження кількості найманих працівників (0,12%) [19, с. 29–30] (табл. 10).

Щодо витрат, які понесені на персонал підприємствами будівельної сфери, то найвищими вони були у 2014 р. (15433,3 млн грн.). У 2011–2012 рр. спостерігалось зростання витрат на персонал, проте у 2013 р. відбулось їх скорочення на 1258,5 млн грн., порів-

Таблиця 9

Динаміка надходження прямих іноземних інвестицій у будівництво в Україні за 2010–2015 рр.

Показники	Роки					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
1. Надходження прямих іноземних інвестицій у будівництво, млн дол. США	2339,2	2992,7	974,1	1649,6	1289,9	1158,3
2. Питома вага прямих іноземних інвестицій, залучених у будівництво, у загальноекономічному обсязі, %	5,2	6,1	1,8	2,8	2,8	2,7

Джерело: сформовано автором на основі [21, с. 22–23; 22, с. 23–24; 23, с. 23–24; 24, с. 19–20; 25, с. 18–19; 26, с. 27–28]

Таблиця 10

Питома вага працівників, задіяних у сфері будівництва у загальній кількості працівників в Україні за 2010–2015 рр., %

Показники	Роки					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
1. Зайняті працівники	4,79	4,50	4,31	4,01	3,54	3,39
2. Наймані працівники	5,26	4,86	4,65	4,38	3,94	3,76

Джерело: сформовано автором на основі [19, с. 29–30]

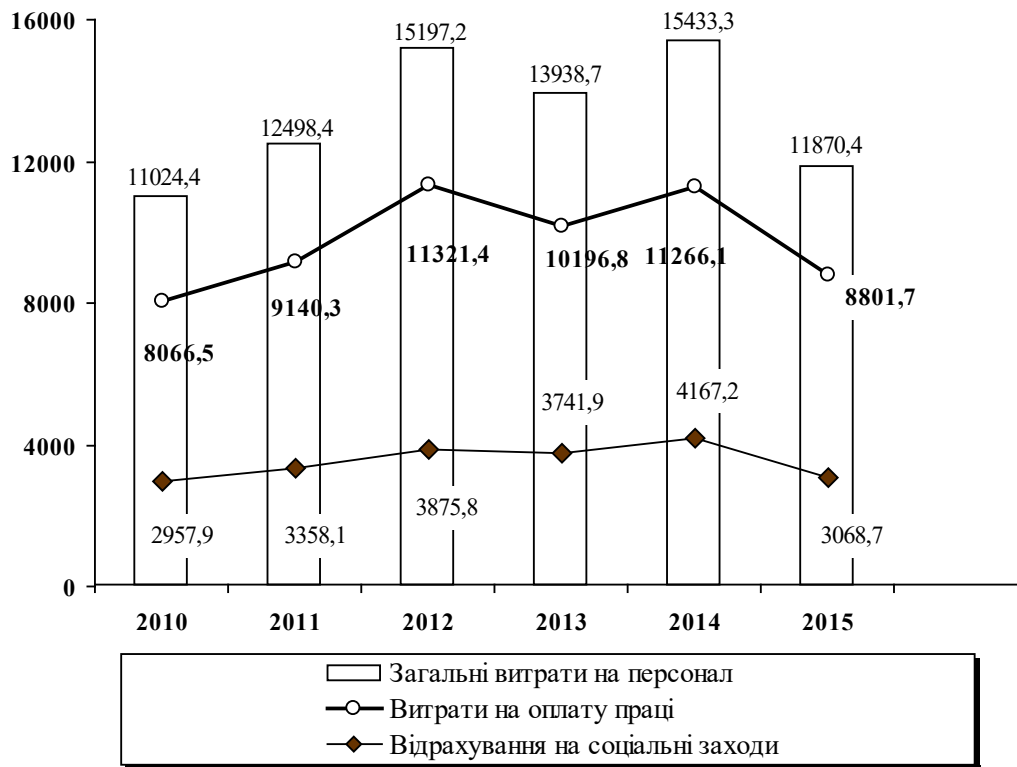

Рис. 3. Динаміка витрат на персонал підприємствами будівельної сфери в Україні за 2010–2015 рр., млн грн.

Джерело: сформовано автором на основі [19, с. 31; 31, с. 45]

няно із попереднім роком. Досить суттєво знизилася витрати і у 2015 р. до рівня 11870,4 млн грн. проти 15433,3 млн грн. у 2014 р. Незважаючи на найвищий рівень понесених витрат на персонал у 2014 р., витрати на оплату праці за цей період не були найвищими. У 2015 р. значення витрат на оплату праці досить суттєво скоротилось до 8801,7 млн грн. та було найнижчим за винятком 2010 р. (8066,5 млн грн.). Стосовно відрахувань на соціальні заходи, то як засвідчують дані рис. 3, найвищими вони були у 2014 р., а найнижчими – у 2010 р. Протягом 2011–2012 рр. та у 2014 р. відрахування на соціальні заходи зростали, проте у 2013 та 2015 рр. вони скоротились на 3,5% і 26,4% відповідно [19, с. 31; 31, с. 45] (рис. 3).

Висновки. Результати проведеного аналізу діяльності підприємств будівельної сфери в Україні за 2010–2015 рр. (з огляду на забезпечення відповідності системи управління цілям та завданням) засвідчують про те, що сьогодні виникає цілий ряд проблем, які стають перешкодою розвитку діяльності окреслених вище підприємств, зокрема:

- отримання чистого збитку від здійснення діяльності підприємствами протягом 2010–2015 рр., що свідчить про неефективне функціонування цих підприємств на ринку;
- суттєво великі обсяги збитків діяльності у 2014–2015 рр.;

- отримання від’ємного фінансового результату від звичайної діяльності до оподаткування підприємствами, зокрема тими, що займаються будівництвом будівель протягом аналізованого періоду;
- різке зниження рентабельності операційної діяльності підприємств протягом 2014–2015 рр.;
- отримання збитковості операційної діяльності підприємствами у 2010, 2012 і 2015 рр.;
- суттєво значне зростання рівня збитковості у 2015 р.;
- незначна частка обсягу реалізованої будівельної продукції у загальному обсязі реалізованої продукції;
- скорочення обсягів реалізованої будівельної продукції у 2013 і 2015 рр.;
- низький рівень спеціалізації підприємств у сферах будівництва споруд та спеціалізованих будівельних робіт, на що вказують малі частки у структурі обсягу реалізованої продукції;
- тенденційне скорочення індексів будівельної продукції протягом 2012–2014 рр.;
- значне зниження загального обсягу виробленої будівельної продукції у 2015 р., зокрема у сфері будівництва будівель;
- відсутність заявок і патентів на винаходи у 2015 р., що засвідчує про зниження рівня інноваційної активності підприємств;
- тенденційне скорочення патентів на корисні моделі протягом 2013–2015 рр.;

- скорочення обсягу капітальних інвестицій за видами активів протягом 2011–2012 і 2014–2015 рр.;
  - зниження обсягів надходження прямих іноземних інвестицій у будівництво протягом 2014–2015 рр.;
  - незначна частка прямих іноземних інвестицій, залучених у будівництво, у загальноекономічному обсязі;
  - зменшення кількості зайнятих працівників сфери будівництва протягом аналізованого періоду;
  - скорочення рівня найманих працівників сфери будівництва в період 2010–2015 рр.;
  - зниження витрат на персонал у 2013 і у 2015 рр.
- Перспективою подальших досліджень у цьому науковому напрямі є розроблення рекомендацій з формування, використання та розвитку системи управлінської діагностики підприємства.*

Література

1. Ступнікер Г.Л. Щодо перспектив розвитку діяльності будівельних підприємств України / Г.Л. Ступнікер // Східна Європа: економіка, бізнес та управління. — 2016. — Вип. 1 (01). — С. 86–90.
2. Мамонов К.А. Планування потенціалу розвитку будівельного підприємства / К.А. Мамонов, О.І. Угоднікова // Економічний аналіз: збірник наукових праць. — 2013. — Т. 13. — С. 311–316.
3. Татар М.С. Дослідження проблем розвитку ресурсного потенціалу будівельних підприємств України в умовах активізації факторів зовнішнього середовища / М.С. Татар // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. — 2016. — Вип. 6, Ч. 3. — С. 81–86.
4. Богінська Л.О. Економічні засади формування та використання ресурсного потенціалу будівельного підприємства / Л.О. Богінська // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка. — 2016. — Вип. 1 (47), Т. 2. — С. 316–320.
5. Сенів Б.Г. Сучасний стан та перспективи розвитку будівельної галузі України / Б.Г. Сенів // Інноваційна економіка. — 2011. — № 7. — С. 19–24.
6. Божанова В.Ю. Методичні підходи до формування антикризової стратегії розвитку будівельних підприємств в сучасних умовах / В.Ю. Божанова, Г.Л. Ступнікер, С.Є. Масюк // Економічний простір. — 2013. — № 78. — С. 214–223.
7. Климчук М.М. Ітераційно-інституційна модель забезпечення розвитку підприємств будівельної галузі / М.М. Климчук // Будівельне виробництво. — 2014. — № 57. — С. 67–70.
8. Пинда Ю.В. Роль будівельного сектору в економічній системі держави / Ю.В. Пинда // Молодий вчений. — 2015. — № 2 (17). — С. 230–233.
9. Гужавіна І.В. Вдосконалення методики аналізу та визначення фінансового стану підприємства / І.В. Гужавіна // Наукові записки. [Національного університету «Острозька академія»]. Серія «Економіка». — 2012. — Вип. 20. — С. 110–114.
10. Янковська Л.А. Формування освітньо-фахового потенціалу в системі соціально-економічного розвитку регіону: автореф. дис... д-ра. екон. наук: 08.00.07 — демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика / Л.А. Янковська; НАН України. Інститут регіональних досліджень. — Львів, 2008. — 40 с.
11. Юрчишин В. Україна — від кризи до кризи / В. Юрчишин // Україна-2014: соціально-економічна криза та пошук шляхів реформування. — Київ, 2014. — С. 21–45.
12. Чорна М.В. Стратегічні напрями інноваційної діяльності підприємств будівельної галузі / М.В. Чорна, С.В. Глухова // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. — 2012. — Вип. 1 (1). — С. 210–216.
13. Норкіна Т.П. Удосконалення управління інноваційним розвитком підприємств будівельної галузі / Т.П. Норкіна, З.О. Скарбун // Економіка будівництва і міського господарства. — 2013. — Т. 9, № 1. — С. 55–62.
14. Якименко О.В. Напрями інноваційної політики розвитку підприємств будівельного комплексу України / О.В. Якименко // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. — № 5 (29). — С. 77–87.
15. Якименко О.В. Вплив інноваційного потенціалу на розвиток будівельних підприємств / О.В. Якименко // Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки. — 2013. — № 4 (81). — С. 316–325.
16. Ліпич Л.Г. Формування стратегії розвитку будівельного підприємства в умовах інвестиційної конкуренції: [монографія] / Л.Г. Ліпич, І.В. Чорнуха, І.О. Цимбалюк. — Луцьк: Вежа-Друк, 2015. — 212 с.
17. State of the Construction Industry 2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.lowesforpros.com/articles/state-of-the-construction-industry-2015_a2341.html.
18. Building and construction — Make it in Germany [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.make-it-in-germany.com/en/for-qualified-professionals/working/industry-profiles/building-and-construction>.

19. Статистичний збірник «Діяльність суб'єктів господарювання за 2015 рік» / ред. М. С. Кузнецової. — Київ: Державна служба статистики України, 2016. — 484 с.
20. Статистичний збірник «Капітальні інвестиції в Україні у 2010–2015 роках» / ред. І. С. Петренко. — Київ: Державна служба статистики України, 2016. — 115 с.
21. Статистичний збірник «Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України» / ред. Л. М. Овденко. — Київ: Державний комітет статистики України, 2011. — 67 с.
22. Статистичний збірник «Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України» / ред. Л. М. Овденко. — Київ: Державна служба статистики України, 2012. — 68 с.
23. Статистичний збірник «Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України» / ред. Л. М. Овденко. — Київ: Державна служба статистики України, 2013. — 70 с.
24. Статистичний збірник «Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України» / ред. Л. М. Овденко. — Київ: Державна служба статистики України, 2014. — 47 с.
25. Статистичний збірник «Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України» / відп. за вип. І. С. Петренко. — Київ: Державна служба статистики України, 2015. — 46 с.
26. Статистичний збірник «Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України» / відп. за вип. І. С. Петренко. — Київ: Державна служба статистики України, 2016. — 44 с.
27. Індекси будівельної продукції / Будівництво // Офіційний сайт Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
28. Статистичний збірник «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» / відп. за вип. І. В. Калачова. — Київ: Державна служба статистики України, 2013. — 287 с.
29. Статистичний збірник «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» / відп. за вип. О. О. Кармазіна. — Київ: Державна служба статистики України, 2014. — 314 с.
30. Статистичний збірник «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» / ред. О. О. Кармазіна. — Київ: Державна служба статистики України, 2016. — 257 с.
31. Статистичний збірник «Діяльність суб'єктів господарювання за 2014 рік» / ред. М. С. Кузнецової. — Київ: Державна служба статистики України, 2015. — 465 с.

Плахтій Т. Ф.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку та оподаткування в галузях економіки
Вінницький національний аграрний університет*

АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО УДОСКОНАЛЕННЯ ЯКІСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ОБЛІКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

АНАЛИЗ ПОДХОДОВ К СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ КАЧЕСТВЕННЫХ ХАРАКТЕРИСТИК УЧЕТНОЙ ИНФОРМАЦИИ

ANALYSIS APPROACHES TO IMPROVING QUALITY PERFORMANCE ACCOUNTING INFORMATION

Анотація. Проведено аналіз підходів щодо удосконалення якісних характеристик облікової інформації. Обґрунтовано неможливість використання прозорості, як якісної характеристики облікової інформації в контексті позиції розробників конвергованої концептуальної основи. Виділено і обґрунтовано три основні групи пропозицій щодо подальшого розвитку системи якісних характеристик облікової інформації.

Ключові слова: концептуальна основа, якісний підхід в бухгалтерському обліку, якість облікової інформації, якісні характеристики облікової інформації.

Аннотация. Проведен анализ подходов по совершенствованию качественных характеристик учетной информации. Обосновано невозможность использования прозрачности, как качественной характеристики учетной информации в контексте позиции разработчиков конвергированной концептуальной основы. Выделены и обоснованы три основные группы предложений по дальнейшему развитию системы качественных характеристик учетной информации.

Ключевые слова: концептуальная основа, качественный подход в бухгалтерском учете, качество учетной информации, качественные характеристики учетной информации.

Summary. The analysis of approaches to improving quality characteristics of accounting information. Grounded inability to use transparency as qualitative characteristics of accounting information in the context of the development of convergent positions conceptual framework. Identified and substantiated three main proposals for the further development of the qualitative characteristics of accounting information.

Key words: conceptual framework, qualitative approach to accounting, accounting information quality, qualitative characteristics of accounting information.

Постановка проблеми. Оскільки набір якісних характеристик фінансової інформації, що наведено в конвергованій концептуальній основі, є результатом компромісу між представниками FASB та IASB, то існує значна кількість вчених, які не поділяють подібної думки, пропонуючи нову або доповнюючи і удосконалюючи існуючу ієрархію якісних характеристик фінансової (облікової) інформації, що наведена в конвергованій концептуальній основі або її попередніх версіях, які випускались FASB та IASB.

На сьогодні існує значна кількість подібних альтернативних підходів, які відрізняються між собою як

за ґрунтовністю пропозицій, так і за глибиною ієрархії якісних характеристик, яку передбачається удосконалити. З метою формування загального бачення щодо альтернативних підходів до побудови системи якісних характеристик облікової інформації та формулювання адекватних пропозицій з удосконалення національної системи бухгалтерського обліку, слід здійснити їх систематизацію шляхом розробки їх класифікації та обґрунтувати їх змістовне наповнення в контексті концептуальних основ, щодо яких наводяться такі пропозиції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми аналізу використання якісних характеристик фі-

нансової (облікової) інформації досліджували Д. Александер, Дж. Бенстон, С. Ф. Голов, Р. Гор, Р. Джедік, Н. Допуч, С. Зефф, Ю. Ідзірі, Д. Кірк, В. В. Ковальов, М. В. Корягін, С. Ф. Легенчук, К. Ноубс, Б. Пайк, Б. Разерфорд, Я. В. Соколов, Є. С. Соколова, Д. Соломонс, Р. Стерлінг, К. Стедлер та інші.

Формулювання цілей статті. Основною метою статті є аналіз і класифікація існуючих підходів до удосконалення якісних характеристик облікової інформації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведений аналіз історичного розвитку концепції «якісні характеристики облікової інформації» [2, с. 60–68] дозволив встановити, що на процес формування класифікації підходів до удосконалення структури якісних характеристик облікової інформації впливають наступні фактори:

- виникнення концептуальних основ фінансової звітності як окремого інструменту регулювання облікової системи;
- розробка конвергованої концептуальної основи FASB/IASB.

Врахування цих факторів дозволяє визначити як хронологічні рамки подібних пропозицій, так і згрупувати існуючі альтернативні підходи за змістовним наповненням (відповідність або невідповідність концептуальній основі).

Загальна класифікація альтернативних варіантів побудови системи якісних характеристик облікової інформації, яка може використовуватись для аналізу можливості системи якісних характеристик в Україні, наведена на рис. 1.

Виходячи із запропонованої класифікації (рис. 1) всі існуючі підходи до удосконалення структури якісних характеристик облікової інформації можна проаналізувати в контексті їх співвідношення із концептуальними основами, що розроблялись FASB та IASB або щодо конвергованої концептуальної основи. Ті альтернативні підходи, які враховують існуючі роз-

робки в сфері концептуальних основ, є більш формалізованими, оскільки одразу можна визначити їх змістовне наповнення в контексті традиційної структури або ієрархії якісних характеристики, що реалізовані в концептуальній основі. Місце інших пропозицій дослідників, що не пов'язані із ієрархією якісних характеристик облікової інформації із концептуальних основ, визначити досить складно, що перешкоджає їх використанню для удосконалення якісного рівня національної облікової системи.

В цілому, всіх вчених, які пропонують удосконалити наведений в концептуальних основах FASB та IASB набір якісних характеристик, можна поділити на три основні групи:

- 1) які досліджували лише одну якісну характеристику облікової інформації (релевантність, своєчасність, надійність та ін.);
- 2) які досліджували дві фундаментальні якісні характеристики облікової інформації (релевантність та надійність);
- 3) які досліджували одночасно всі якісні характеристики облікової інформації.

Найбільш значиму роль в процесі розвитку системи якісних характеристик здійснили представники третьої групи, які розглядали не лише змістовне наповнення окремої або декількох характеристик, а досліджували всю систему якісних характеристик, ієрархію та взаємозв'язки між ними та аналізували їх загальний вплив на процес формування якості облікової інформації.

Перші критичні заяви щодо запропонованої ієрархії якісних характеристик облікової інформації, як і альтернативи щодо її подальшого розвитку, з'явилися після першої публікації концептуальної основи FASB. Так, у 1980 р. Н. Допуч та Ш. Сундер, аналізуючи вихід проекту Концептуальної основи в США (SFAC No. 1), відмічали, що запропоновані в даному проекті бажані якісні характеристики є загальновідомими, однак, буде досить важко досягти взаємоузгодження між

Рис. 1. Класифікація альтернативних варіантів побудови системи якісних характеристик облікової інформації

ними на практиці [10, с. 5]. Відповідно, навіть до офіційного оприлюднення SFAC No. 2 у вчених вже виникали сумніви щодо можливості об'єднання різних якісних характеристик облікової інформації в єдину систему, де був би встановлений ієрархічний взаємозв'язок та підпорядкованість між якісними характеристиками.

Вже у 2000 році американські дослідники Г. Джонас та Дж. Бланшетт провели аналіз концептуальної основи FASB та встановили, що вона не є досконалою та потребує подальшого розвитку із урахуванням інших підходів до оцінки якості облікової інформації, що представлені в науковій літературі та пропонуються в інших нормативних актах з регулювання бухгалтерського обліку і аудиту. До складу концептуальної основи FASB автори [12, с. 359] запропонували ввести додаткову фундаментальну характеристику — ясність, що стосується процесу розкриття облікової інформації, якісну характеристику «повнота», що є складовою репрезентаційної достовірності, та дві пояснюючі характеристики до складу прогнозної здатності — стійкість доходів (відображає потенціал підприємства генерувати доходи) та дезагрегованість інформації (відображає те, як сегментація інформації про діяльність підприємства дозволяє інвесторам розуміти його перспективи). Наведені пропозиції по удосконаленню системи якісних характеристик дозволять, на думку авторів, сформулювати концептуальну основу, що зможе одночасно використовуватись аудитором, аудиторськими комітетами та радами з розробки облікових стандартів.

У 2001 р. проф. Д. Александером та проф. К. Ноубсом, в результаті аналізу існуючих підходів, реалізованих в концептуальних основах FASB та IASB, була запропонована власна структура якісних характеристик, яка на думку авторів повинна бути покладена в основу розробки нової концептуальної основи (рис. 2).

За підходом авторів (рис. 2) слід виділити дві фундаментальні якісні характеристики (релевантність та

надійність), до складу яких включаються другорядні характеристики. Основною відмінністю підходу авторів від моделі IASB є перегруповання всіх існуючих якісних характеристик в два основні блоки, завдяки виділенню двох видів фундаментальних якісних характеристик. В основу формування такого підходу покладена гіпотеза про те, що важливо, щоб вся облікова інформація була релевантною та надійною, а всі інші її якісні характеристики можуть бути виведені із двох вищенаведених.

У 2005 році під егідою IASB розпочалась розробка «Дискусійного документу: управлінський коментар» [9], основною метою якого було допомогти інвесторам зрозуміти фінансову звітність. В даному документі, на відміну від концептуальної основи МСФЗ, де було визначено чотири основні якісні характеристики, з метою задоволення інформаційних потреб інвесторів було виділено п'ять якісних характеристик: зрозумілість; релевантність; підтримка; баланс; порівнянність.

Відповідно, замість якісної характеристики «надійність», розробники управлінського коментаря запроваджують дві нові характеристики — підтримка (правдиве представлення інформації про стратегії, плани та ризики підприємства) та баланс (необхідність відображення в фінансовій звітності не лише «гарних», а й «поганих» новин, що впливають на загальний фінансовий стан та результати діяльності підприємства).

Окрім цього, в дещо видозміненому і звуженому вигляді розглядається якісна характеристика «порівнянність», яка називається «порівнянність з плином часу» і передбачає, що можна забезпечити порівняння діяльності підприємства за певні роки (показники динаміки), а не порівнювати показники різних підприємств між собою. Тобто, зі складу поняття порівнянності виключається поняття порівнянності між підприємствами, оскільки управлінський коментар також поширюється на процес формування нефінан-

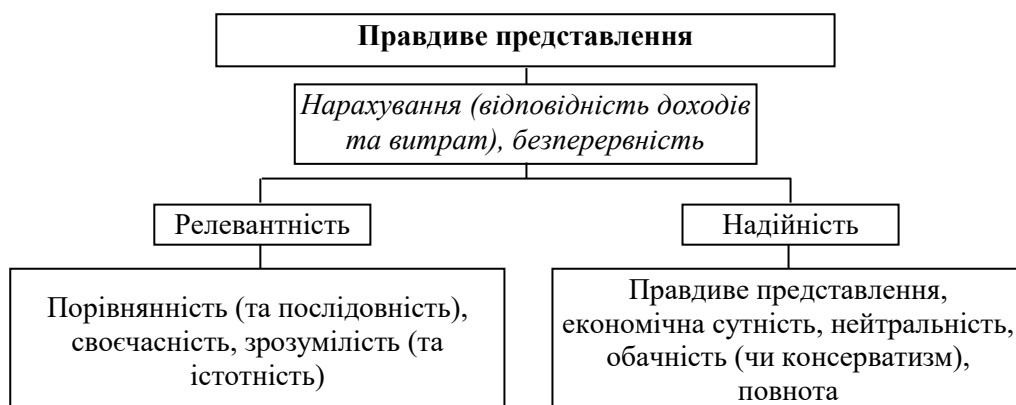

Рис. 2. Класифікація якісних характеристик облікової інформації за Д. Александером та К. Ноубсом [3, с. 38]

сової звітності, яка складається добровільно, а набір її показників для різних підприємств досить складно порівняти між собою.

Австралійські дослідники Б. Чаттерджі, С. Тулі, В. Фатцеас та Е. Браун [5, с. 54], використовуючи набір якісних характеристик облікової інформації, що були визначені в «Дискусійному документі: управлінський коментар», проаналізували рівень їх відповідності річним звітам 50 провідних новозеландських компаній за період 2002–2006 рр. В результаті, було встановлено, що вимоги щодо відповідності даним якісним характеристикам були задоволені частково, зокрема, характеристики «релевантність» та «підтримка» були задоволені в більшій кількості річних звітів в порівнянні з «балансом» та «порівнянністю».

Вищенаведене свідчить, що запровадження нековенційних якісних характеристик облікової інформації (з позиції міжнародних концептуальних основ), стосовно яких у суб'єктів формування фінансової звітності відсутнє достатнє розуміння і досвід використання, призводить до того, що одержана облікова інформація не задовольняє повною мірою їх вимогам. В той же час, одержані дослідниками результати дозволяють встановити, що незважаючи на невідповідність чинної звітності даним характеристикам, з метою покращання загального рівня якості фінансової звітності на підприємствах більша увага має приділятися таким якісним характеристикам як «баланс» та «порівнянність».

Ще одним напрямом критики системи якісних характеристик були зміни в світовій економічній системі, що характеризувались переходом до нової – інформаційної, постіндустріальної фази розвитку суспільства. В умовах таких змін, які призводять до трансформації підходів управління підприємствами, появи нових управлінських моделей і концепцій, має адекватно трансформуватись і система бухгалтер-

ського обліку, як основний засіб надання інформації для прийняття управлінських рішень.

Як відмічає проф. С.Ф. Легенчук, значна кількість дослідників (Р.К. Елліот, Б. Лев, Н.М. Малога, Л.М. Пилипенко, М.С. Пушкар, М.В. Павлюковець, І.Й. Яремко та ін.) даний процес трансформації облікової системи підприємств визначили як перехід до нової бухгалтерської парадигми, що відповідатиме вимогам постіндустріального, інформаційного суспільства [1, с. 180].

Виділення в контексті даних перетворень нової парадигми обліку є свідченням їх вагомої ролі в подальшого розвитку облікової системи підприємства. В цілому існування подібних досліджень обґрунтовується тим, що бухгалтерський облік є соціальною наукою, а тому основною рушійною силою його подальшого розвитку є зміни, що відбуваються в економічному середовищі, де він функціонує. Забезпечення відповідності та швидкого реагування облікової системи на такі зміни свідчить про рівень її адекватності зростаючим потребам користувачів облікової інформації.

На думку Р.Т. Шортрідж та П.А. Сміт, наведена в SFAC No. 2 ієрархія якісних характеристик відповідає вимогам індустріальної епохи, і не може ефективно застосовуватись на сучасних підприємствах, діяльність яких базується на застосуванні інтелектуального капіталу та використанні сучасних інформаційно-комп'ютерних технологій. З метою вирішення даної проблеми Р.Т. Шортрідж та П.А. Сміт запропонували нову систему якісних характеристик облікової інформації (рис. 3).

Основною відмінністю запропонованої Р.Т. Шортрідж та П.А. Сміт ієрархії якісних характеристик є виділення ними чотирьох фундаментальних характеристик (релевантність, правдиве представлення, порівнянність, зрозумілість).

Виходячи із такого підходу, корисною з позиції прийняття рішень є релевантна, правдиво подана,

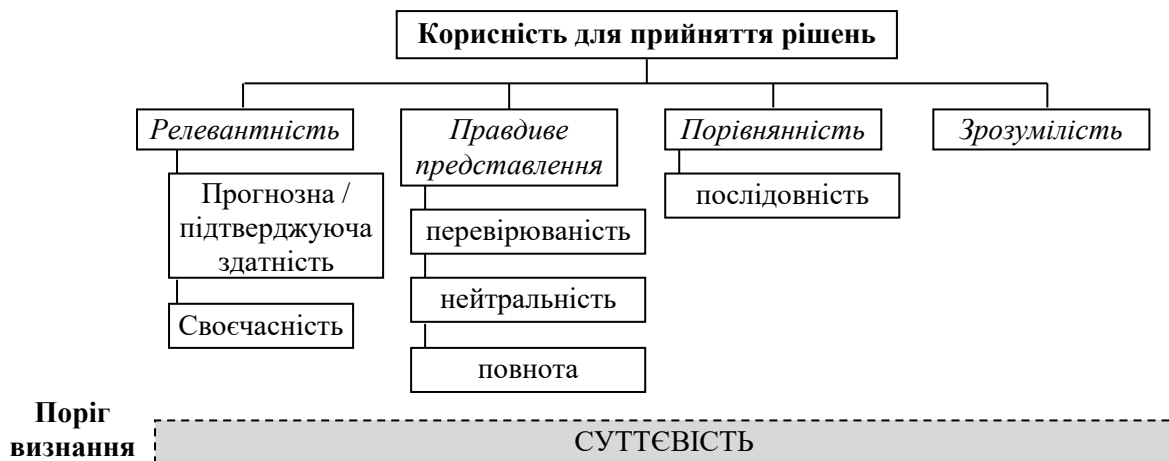

Рис. 3. Інформаційна парадигма запропонованої концептуальної основи [17, с. 14]

порівняна та зрозуміла для користувачів облікова інформація. Використовуючи пропозиції з проекту нової концептуальної основи FASB2006 р., автори запропонували замінити якісну характеристику «надійність» на характеристику «правдиве подання», що обґрунтовується важливістю її запровадження в умовах становлення інформаційного суспільства.

Здійснення таких змін було спрямоване на зміну акцентів побудови фінансової звітності з формування інформації про господарські операції, що може бути перевірена, на фінансову звітність, яка забезпечуватиме правдиво представлену інформацію, яка відображає змістовні особливості відображуваних операцій, а не їх формальні ознаки. Це може бути обґрунтовано зростанням ролі нематеріальних активів в процесі формування вартості компаній постіндустріальної епохи, значна частина яких досить важко піддається ідентифікації, достовірній оцінці та не завжди відображається в обліковій системі як активи. Запропоновані зміни значно посилюють роль професійного судження в процесі формування облікової інформації на підприємстві, внаслідок чого для формування правдиво поданої облікової інформації суб'єкти ведення бухгалтерського обліку повинні володіти набагато глибшими професійними компетенціями, особливо, в частині процедури оцінювання господарських операцій та подій.

Провівши аналіз існуючих підходів до розвитку системи якісних характеристик облікової інформації, які були наведені в концептуальній основі МСФЗ 1989 р., слід враховувати, що частина критики структури якісних характеристик, що на сьогодні зазнала змін, втратила свою актуальність, а ті пропозиції по її удосконаленню, що стосуються елементів, які досі використовуються в конвергованій концептуальній основі, можуть використовуватись для побудови комплексної системи якісних характеристик облікової інформації в Україні.

Перші результати аналізу структури якісних характеристик конвергованої концептуальної основи з'явилися ще на стадії її формування. Так, у липні 2006 р. FASB випустила проект концептуальної основи для фінансової звітності, який був детально проаналізований колективом дослідників, що були членами Комітету з розробки стандартів фінансового обліку Американської бухгалтерської асоціації, на чолі з проф. Дж. Бенстоном [4, с. 234–235].

Позиція представників даного комітету не була досить однозначною. З одного боку, дослідники наголосили на показовості і важливості розгляду проблеми взаємодії таких якісних характеристик як «правдивість подання» та «релевантність», а з іншого боку, вони визначили, що досить складно обґрунтувати саме поняття «якісна характеристика», оскільки не можна розглядати проблему вибору інформації за допомогою таких широких термінів, як це було здійснено в конвергованій концептуальній основі.

На думку представників IASB, випуск окремих елементів конвергованої концептуальної основи не є завершенням процесу розробки системи якісних характеристик облікової інформації. Зокрема, в травні 2016 р. IASB було опубліковано документ, де були оприлюднені результати аналізу 233 коментарів та 80-ти виїзних зустрічей щодо конвергованої концептуальної основи.

Узагальнюючи погляди коментаторів щодо якісних характеристик корисної фінансової інформації, наведених в концептуальній основі, одержано наступні рекомендації щодо їх удосконалення (табл. 1).

Розглянувши пропозиції коментаторів конвергованої концептуальної основи (табл. 1), можна констатувати, що:

- не всі дослідники та користувачі фінансової звітності погоджуються із повним виключенням обачності зі складу якісних характеристик облікової

Таблиця 1

Пропозиції коментаторів щодо удосконалення системи якісних характеристик із конвергованої концептуальної основи

Якісна характеристика, стосовно якої виникали коментарі	Зміст коментаря (пропозиції)
Обачність	Визнати в основному тексті можливість вибору асиметричної облікової політики, якщо це впливає на релевантність інформації
	Ввести асиметричну обачність, а не обережну обачність
	Уникати реінтродукції обачності в будь-якій формі
Правдивого представлення, релевантність, надійність	Пояснює невизначеність вимірювання як аспект: – правдивого представлення; – релевантності і правдивого представлення; – надійність.
Надійність	Знову ввести надійність як якісну характеристику

Джерело: узагальнено на основі [6]

інформації, наголошуючи про значимість даного інструменту в окремих випадках забезпечення формування якісної облікової інформації;

- залишається до кінця невирішеним, в контексті якої якісної характеристики слід розглядати таку властивість як «невизначеність вимірювання» в бухгалтерському обліку, яка на сьогодні відіграє важливе значення в умовах розвитку систем стратегічного управління підприємствами;
- заміна якісної характеристики «надійність» на характеристику «правдиве представлення» не вважається окремими дослідниками та користувачами фінансової звітності досить переконливим кроком в подальшому розвитку концептуальної основи, внаслідок чого пропонується її повернення до складу останньої. При цьому, безпосередньо не зазначається механізм відміни її реінтродукції, чи повинна вона замінити характеристику «правдиве представлення», чи доповнити існуючий набір характеристик.

Одержані емпіричні результати засвідчують той факт, що для користувачів фінансової звітності важливу роль в процесі інтерпретації облікової інформації відіграють наявні звички, історичні традиції та досвід використання різноманітних облікових інструментів. Внаслідок цього, однією із причин критики конвергованої концептуальної основи з їх боку є відсутність у складі якісних характеристик фінансової інформації таких складових як обачність та надійність, на використання яких користувачі фінансової звітності мають навички адекватно реагувати в процесі прийняття інвестиційних та позикових рішень. А поява нових інструментів облікових інструментів, наприклад, концепції правдивого представлення, зумовлює необхідність тривалої адаптації до їх застосування із урахуванням особливостей їх змістовного наповнення та ролі в забезпеченні якості облікової інформації.

Щодо необхідності перегляду ролі надійності як характеристики, що забезпечує формування якісної облікової інформації, наголошують також інші дослідники в сфері обліку. На думку І. С. Сачер та А. Олуїч відповідно до ієрархії облікових якостей облікова інформаційна система повинна генерувати надійну та релевантну інформацію. На сьогодні, облікова система, яка підтримується інформаційними технологіями, здатна забезпечувати генерування широкого спектру інформації за короткий період. Проте, надійність інформації дуже часто упускається, незважаючи на той факт, що інформація зберігає конфіденційність в інформаційній системі, вже не говорячи про те, наскільки надійна інформація є важливою для управління підприємством та прийняття рішень [16, с. 120].

Подібних поглядів також дотримуються Р. Гор та Д. Циммерманн [11, с. 34], на думку яких слід збе-

регти консервативне упередження як одну із якісних характеристик облікової інформації. Основним аргументом чого є те, що незважаючи на його протиріччя із нейтральністю, принцип обачності реалізований в значній кількості облікових стандартів США (забезпечення, умовні зобов'язання тощо).

На думку румунських дослідників М. Ман та Л. Градау наведена в конвергованій концептуальній основі ієрархія основних характеристик не є виправданою, зокрема, порівнянність і зрозумілість не слід розглядати як вторинні якісні характеристики [13, с. 28]. Автори обґрунтовують свою позицію тим, що весь процес конвергенції між системами облікових стандартів GAAP US та IAS/IFRS спрямований на підвищення рівня порівнянності облікової інформації, яка також має бути однаково зрозумілою для різних груп її користувачів. Тому необхідно провести їх реструктуризацію із урахуванням пріоритетності запитів користувачів облікової інформації.

Проф. К. Ноубс та К. Стедлер [14], дослідивши порядок використання якісних характеристик при внесенні змін до облікової політики 434 підприємств 10 країн із 2006 по 2011 рік, встановили, що якісні характеристики для таких обґрунтувань використовувались у 129 випадках. Одним із результатів проведених досліджень авторів було те, що при обґрунтуванні змін, які вносились до облікової політики, на підприємствах крім якісних характеристик облікової інформації, наведених в конвергованій концептуальній основі (порівнянність, релевантність, правдиве представлення, зрозумілість), також використовувалась така якісна характеристика, як «прозорість».

Вищенаведене може розглядатись в якості підстави для можливості включення прозорості до складу ієрархічної структури якісних характеристик фінансової інформації. Доцільність такої позиції також підтверджують дослідження І. Д. Дічева та ін. [8, с. 12], які встановили, що на рівень якості оприлюдненого прибутку впливає рівень прозорості/ясності даного показника.

Одним із основних факторів, що вплинули на значне поширення поняття «прозорість» в обліковій літературі була необхідність пошуку інструментів для усунення наслідків корпоративних скандалів початку XXI-го століття в США, які значно підірвали довіру до бухгалтерського обліку як соціально-економічного інституту, що відіграє і на сьогодні ключову роль на ринках капіталу, та в цілому довіру до професій бухгалтера та аудитора. В той же час,

Хоча подібна пропозиція щодо розгляду прозорості як якісної характеристики також наводиться і розглядається в працях інших дослідників (М. Барт, Р. Ліббі, Г. Лепадату, Ч. Мацца, М. Пірнау, Дж. Хантон,

К Шіппер та ін.), вона зовсім не узгоджується з позицією розробників конвергованої концептуальної основи. Так, в одному із робочих документів IASB (2005 р.), які оприлюднювались і обговорювались в процесі формування конвергованої концептуальної основи («IASB Agenda Paper 6»), було піднято питання щодо можливості розгляду прозорості як однієї із якісних характеристик та щодо розуміння його сутності. Однак, в даному документі було встановлено, що виходячи із змістовного наповнення даного поняття в сфері бухгалтерського обліку, прозорість не є окремою якісною характеристикою (п. 41), а включає декілька якісних характеристик, що виділяються в концептуальних основах (релевантність, правдиве представлення, повнота, стислість) [7, с. 11–15]. Окрім цього, подібна якісна характеристика на момент її розгляду не виділялась і не роз'яснювалась в жодній концептуальній основі країн світу, що є лідерами в сфері формування системи облікового регулювання (США, Канада, Великобританія, Японія, Австралія, Нова Зеландія). Таким чином, прозорість є певною синтетичною обліковою категорією, яка об'єднує і включає в себе навіть не декілька вищенаведених якісних характеристик, а окремі їх складові, що відповідають змістовному наповненню такої категорії – здатності користувачу оцінювати та інтерпретувати фінансовий стан і результати діяльності підприємства.

В контексті розгляду поняття «прозорості» представники IASB рекомендували включити до складу якісних характеристик поняття стислості, як субпідрядну характеристику до якісної характеристики «зрозумілість». Стислість означає те, що фінансова інформація розкривається ефективно та ефектно, балануючи стислість із достатністю таким чином, що забезпечує її значимість (п. 43) [7, с. 15]. Проте, на думку представників IASB основним недоліком запровадження даної якісної характеристики є необхідність введення до складу концептуальної основи і обґрунтування ряду нових понять (ефективність, ефектність, достатність, значимість), стосовно трактування яких також може виникнути безліч непорозумінь.

Проаналізувавши концептуальну основу FASB з позиції користувачів облікової інформації, американські дослідники Б. Пайк та Л. Чуї встановили, що конвергована концептуальна основа не забезпечує адекватного узгодження цілей фінансової звітності з користувачами фінансової звітності [15, с. 89]. На думку авторів, основною причиною цього є відхід від використання якісної характеристики «надійність» в сторону правдивого представлення через широке використання в системі облікових стандартів концепції справедливої вартості, виходячи із розуміння сутності якої користувачам надається більш релевантна, аніж надійна інформація.

Враховуючи важливу роль якісної характеристики «надійність» при використанні користувачами фінансової звітності в процесі прийняття рішень, Б. Пайк та Л. Чуї обґрунтовують необхідність повернення до використання даної характеристики у складі концептуальної основи FASB. Актуальність такої пропозиції автори емпірично обґрунтували на основі дослідження 245 респондентів, що є користувачами фінансової звітності. В результаті обробки результатів опитувань було встановлено, що існує позитивний зв'язок між наміром використовувати фінансову звітність для прийняття рішень та якісною характеристикою «надійність».

Проведений аналіз підходів дослідників до удосконалення системи якісних характеристик облікової інформації, що виникли після оприлюднення конвергованої концептуальної основи, дозволив встановити, що частина з них обґрунтовує доцільність використання окремих елементів зі старих версій концептуальної основи, зокрема, якісної характеристики «надійність», а інша група дослідників пропонує розширити існуючі рамки конвергованої концептуальної основи, додавши до її складу нові елементи («прозорість», «стислість»).

Окрім теоретичних підходів до побудови методики оцінки якості фінансової звітності існують розробки, які базуються і на емпіричних дослідженнях. В переважній більшості випадків вони сформовані на основі використання загальної теорії якості процесів та систем, теорії інформації та передбачають екстраполяцію існуючих в технічних науках підходів до удосконалення функціонування облікової системи в частині підвищення якості облікової інформації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз існуючих підходів до удосконалення системи якісних характеристик облікової інформації дозволив встановити, що на сьогодні серед зарубіжних вчених відсутня єдність щодо її подальшого розвитку. Окремі вчені, дослідницькі групи та професійні організації пропонують збільшити перелік існуючих характеристик, розширити або звужити поширення окремих з них, ліквідувати окремі характеристики або здійснити реструктуризацію наявної в концептуальних основах системи якісних характеристик

Наявні пропозиції вчених можна об'єднати в три основні групи. Представники першої групи наголошують на необхідності повернення до системи якісних характеристик, яка існувала в концептуальних моделях FASB або IASB до виникнення конвергованої концептуальної основи. Представники другої групи намагаються доповнити існуючий в концептуальній основі набір якісних характеристик новими, більш деталізованими характеристиками, або розширити /

звучити розуміння сутності окремих з них. Представники третьої групи виділяють нові якісні характеристики облікової інформації, не враховуючи існуючу їх класифікацію в конвергованій концептуальній основі, використовуючи при цьому власні класифікаційні ознаки та підходи до розуміння сутності поняття «якість фінансової звітності». Існування таких неузгоджених підходів серед представників наукової спільноти може призвести в подальшому до необхідності уточнення набору якісних характеристик корисної фінансової (облікової) інформації, що наведені в конвергованій концептуальній основі.

Оскільки всі існуючі пропозиції з удосконалення системи якісних характеристик облікової інформації спрямовані на задоволення потреб певної групи користувачів та досягнення певних цілей, при удосконаленні системи якісних характеристик, що на сьогодні використовується в національній системі бухгалтерського обліку, слід використовувати такі пропозиції шляхом порівняння із наявними у вітчизняних користувачів цілями та потребами, для задоволення яких вони були запропоновані.

Література

1. Легенчук С. Ф. Бухгалтерське теоретичне знання: від теорії до метатеорії: [монографія] / С. Ф. Легенчук. — Житомир: ЖДТУ, 2012. — 336 с.
2. Плахтій Т. Ф. Історичний аналіз розвитку концепції «якісні характеристики облікової інформації» / Т. Ф. Плахтій // Облік і фінанси. — 2016. — № 4 (74). — С. 60–68.
3. Alexander D. Financial accounting: an international introduction. 4-th edition / David Alexander, Christopher Nobes. — Harlow: Pearson Education Limited, 2010. — 477 p.
4. Benston G.J. The FASB's Conceptual Framework for Financial Reporting: A Critical Analysis American Accounting Association's Financial Accounting Standards Committee / George J. Benston, Douglas R. Carmichael, Joel S. Demski, Bala G. Dharan, Karim Jamal, Robert Laux, Shiva Rajgopal, George Vrana // Accounting Horizons. — 2007. — Vol. 21, No. 2. — P. 229–238.
5. Chatterjee B. An Analysis of the Qualitative Characteristics of Management Commentary Reporting by New Zealand Companies / Bikram Chatterjee, Stuart Tooley, Vic Fatseas, Alistair Brown // Australasian Accounting, Business and Finance Journal. — 2011. — Volume 5, No. 4. — P. 43–63.
6. Conceptual Framework for Financial Reporting AP100 — Summary of key messages // Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://www.ifrs.org/Meetings/MeetingDocs/IASB/2016/March/AP100-Conceptual-Framework.pdf>
7. Conceptual Framework. Qualitative Characteristics 2: Qualitative Characteristics other than Relevance and Reliability (Faithful Representation) // IASB Agenda Paper 6. — 2005. — 36 p.
8. Dichev I. D. Earnings quality: Evidence from the field / Ilia D. Dichev, John R. Graham, Campbell R. Harvey, Shiva Rajgopal // Journal of Accounting and Economics. — 2013. — Vol. 56. — P. 1–33.
9. Discussion Paper: Management commentary. — London: International Accounting Standards Board, 2006. — 96 p.
10. Dopuch N. FASB's Statements on Objectives and Elements of Financial Accounting: A Review / Nicholas Dopuch and Shyam Sunder // The Accounting Review. — 1980. — Vol. LV, No. I. — P. 1–21.
11. Gore R. Building the Foundations of Financial Reporting: The Conceptual Framework / Richard Gore, Dyan Zimmerman // The CPA Journal. — 2007. — Vol. 77, No. 8. — P. 30–34.
12. Jonas G. Assessing quality of financial reporting / Gregory Jonas, Jeannot Blanchet // Accounting Horizons. — 2000. — Vol. 14, No. 3. — P. 353–363.
13. Man M. The Quality Increasing of Information in the Financial Statements. A Rearrangement of the Qualitative Characteristics / Mariana Man, Liana Gădău // Valahian Journal of Economic Studies. — 2012. — Volume 3 (17), Issue 2. — P. 21–28.
14. Nobes C. W. The qualitative characteristics of financial information, and managers' accounting decisions: evidence from IFRS policy changes / Christopher W. Nobes, Christian Stadler // Accounting and Business Research. — 2015. — Volume 45. — P. 572–601.
15. Pike B. An evaluation of the FASB's conceptual framework from a user's perspective / Byron Pike, Lawrence Chui // Academy of Accounting and Financial Studies Journal. — 2012. — Volume 16, Number 1. — P. 77–94.
16. Sačer I. M. Information Technology and Accounting Information Systems' Quality in Croatian Middle and Large Companies / Ivana Mamić Sačer, Ana Oluić // Journal of information and organizational sciences. — 2013. — Vol 37, No 2. — P. 117–126.
17. Shortridge R. T. Understanding the changes in accounting thought / Rebecca Toppe Shortridge, Pamela A. Smith // Research in accounting regulation. — 2009. — Vol. 21. — P. 11–18.

Степанов Д. С.

*аспірант кафедри маркетингу
Міжнародний університет бізнесу і права*

Степанов Д. С.

*аспірант кафедри маркетингу
Международный университет бизнеса и права*

Stepanov D. S.

*graduate student of marketing
International University of Business and Law*

ФОРМУВАННЯ ТА ДІАГНОСТИКА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

ФОРМИРОВАНИЕ И ДИАГНОСТИКА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

FORMATION OF ECONOMIC SECURITY AND DIAGNOSIS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Анотація. Стаття присвячена дослідженню теоретичних аспектів формування та діагностики економічної безпеки сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: економічна безпека, діагностика, виробництво, управлінські рішення, ризики, земельні ресурси.

Аннотация. Статья посвящена исследованию теоретических аспектов формирования и диагностики экономической безопасности сельскохозяйственных предприятий.

Ключевые слова: экономическая безопасность, диагностика, производство, управленческие решения, риски, земельные ресурсы.

Abstract. The article investigates theoretical aspects of forming and diagnostics of economic security of farms.

Key words: economic security, diagnostics, production, management decisions, risks, land resources.

Ризиковий характер підприємницької діяльності та підвищення рівня конкурентної боротьби визначають необхідність формування економічної безпеки суб'єктів господарювання. Зазначена проблема є особливо актуальною для сільськогосподарських підприємств, з огляду на підвищену ризикованість їх діяльності, що пов'язано із природно-кліматичним фактором та використанням землі як основного засобу виробництва [1].

Наявність ряду невирішених проблем, зокрема нестача власних коштів для забезпечення розширеного відтворення виробництва, неефективне використання ресурсного потенціалу, низький рівень кваліфікації управлінського персоналу, не дозволяють більшості сільськогосподарським підприємствам підтримувати високий рівень економічної безпеки.

Водночас, підприємство функціонує як відкрита система у зовнішньому середовищі, що характеризується нестабільністю та складною динамікою його чинників. Вищезазначене викликає необхідність формування економічної безпеки сільськогосподарських підприємств, що підвищує їх спроможність ефективно нейтралізувати або попереджувати виникнення різного роду загроз стійкості підприємств до впливу негативних чинників зовнішнього та внутрішнього середовища [1].

Дотримання економічної безпеки забезпечує захист інтересів сільськогосподарських підприємств від дії негативних факторів, створює сприятливі умови для їх ефективного функціонування та розвитку.

У вітчизняній науковій літературі питанням економічної безпеки приділяється недостатньо уваги,

чим і пояснюється незначна кількість наукових праць. Серед останніх досліджень варто відзначити роботи таких дослідників: Л. Абалкін, О. Ареф'єва, Т. Васильців, О. Грунін, Л. Донець, М. Єрмошенко, Т. Іванюта, С. Льяшенко, О. Кириченко, Д. Ковальов, Г. Козаченко, Т. Кузенко, Н. Лоханова, О. Ляшенко, Є. Олейникова, 44 І. Плетнікова, Н. Подлужна, В. Пономарьов, В. Сенчагова, Т. Сухорукова, В. Тамбовцев, А. Турило, В. Шликов, В. Ярочкін та ін. Проте проблеми формування та зміцнення економічної безпеки потребують більш детального дослідження у теоретичному та прикладних аспектах [1].

Сільськогосподарські підприємства змушені функціонувати в умовах непередбачуваності та невизначеності. Насамперед, це зумовлено нестабільністю інфраструктури аграрних ринків, диспаритетом цін, залежністю виробництва від природних умов, що робить його ризиковим. Також істотними характеристиками діяльності виробників продукції є обмеженість землі як основного фактора виробництва, сезонний характер виробництва. Все це обумовлює необхідність формування економічної безпеки сільськогосподарських підприємств.

Враховуючи вищезазначене, поняття «економічна безпека сільськогосподарського підприємства» пропонується розглядати як такий стан підприємства, що характеризується стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, їх здатністю забезпечувати реалізацію власних економічних інтересів, ефективно функціонувати та розвиватися в умовах невизначеності та господарських ризиків[1].

Основною метою формування та діагностики економічної безпеки сільськогосподарських підприємств є реалізація їх інтересів, забезпечення ефективного функціонування та високого потенціалу на перспективу.

Суб'єктами економічної безпеки підприємств є ті особи, підрозділи, що займаються забезпеченням її належного рівня.

Об'єктами економічної безпеки сільськогосподарських підприємств є види діяльності підприємства (виробнича, збутова) та його ресурси (фінансові, кадрові, земельні, матеріально-технічні).

Необхідність зміцнення рівня безпеки сільськогосподарських підприємств обумовлюється такими основними завданнями: ідентифікація загроз безпеці; усунення загроз, яким підприємство не може протистояти; проектування можливих загроз та заходів щодо їх запобігання; адекватне та вчасне реагування на зміни зовнішнього та внутрішнього середовища[1].

Функціональні складові економічної безпеки на різних рівнях економіки є різними. Зокрема, на державному рівні виділяють силову (спроможність диктувати умови на міжнародному рівні), екологічну

(пріоритетність концепції сталого розвитку), науково-технологічну (сировинний придаток країни), політико-правова (формування правових механізмів). Основними складовими на регіональному рівні є соціальна, науково-технологічна, екологічна, фінансова, правова [1].

Найважливішим компонентом економічної безпеки підприємств є фінансова складова, яку слід розглядати як матеріальну основу всіх інших складових. Фінансові результати та фінансовий стан сільськогосподарського підприємства характеризують його спроможність пристосуватися до змін зовнішнього середовища та адаптуватись до існуючого ринкового механізму. Поточний рівень забезпечення економічної безпеки за фінансовою складовою оцінюється на підставі аналізу і оцінювання результатів здійснення фінансово-господарської діяльності підприємства та відображає забезпеченість підприємства власними фінансовими ресурсами[1].

Для забезпечення належного рівня економічної безпеки сільськогосподарських підприємств рекомендується використовувати такі засоби[1]:

1. Фінансові (без яких неможливе формування економічної безпеки, функціонування та розвиток підприємства);

2. Кадрові (персонал, що займається питаннями економічної безпеки, його досвід та професійність; залучення висококваліфікованих працівників);

3. Правові (розробка правових актів з питань створення, функціонування підприємства та підтримки його економічної безпеки);

4. Інформаційні (комп'ютери, інформаційна продукція, захисні мережі);

5. Організаційні (створення спеціалізованих підрозділів, організацій, що допомагають забезпечувати економічну безпеку, надавати відповідні консультації).

Чинники, що формують рівень економічної безпеки підприємства, різноманітні і у кожній галузі виробництва мають свою специфіку. Розглядаючи сільськогосподарське підприємство як самостійний господарюючий суб'єкт, насамперед, слід відзначити, що його діяльність носить ризиковий характер. Управлінські рішення з питань забезпечення та постійного підвищення результативності їх функціонування, що приймаються керівниками підприємств, завжди пов'язані з ризиком їх невиконання (або недовиконання).

У сільськогосподарських підприємствах ризик виникає на всіх стадіях господарського процесу: посів та догляд за культурами, збирання врожаю, транспортування, робота технічних засобів, залучення інвестицій, інфраструктура ринку, найм сезонних працівників та у багатьох інших випадках. Крім того, сільське

Таблиця 1

Система показників для діагностики економічної безпеки сільськогосподарських підприємств

Складова	Показник
Фінансова	Надлишок чи нестача власних оборотних коштів, необхідних для формування запасів та витрат, пов'язаних з господарською діяльністю; Надлишок чи нестача власних оборотних коштів та довгострокових кредитів; Надлишок чи нестача загальної величини оборотних коштів.
Ресурсно-технічна	Коефіцієнт придатності основних засобів; Фондовіддача; Матеріаловіддача
Кадрова	Коефіцієнт плинності кадрів; Продуктивність праці; Працевіддача
Екологічна	Продуктивність землі; Землевіддача.
Виробнича	Коефіцієнт інноваційного зростання; Рівень рентабельності виробництва
Збутова	Рівень рентабельності продажу; Темп зростання обсягів реалізації.

господарство, на відміну від інших галузей національного господарства, має специфічну причину появи невизначеності – природні чинники, від яких залежать кінцеві результати господарювання[1].

Тому для досягнення належного рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання необхідно врахувати весь спектр факторів, від яких залежить ефективність функціонування підприємства в умовах жорсткої конкуренції.

Нині основними загрозами економічній безпеці підприємств вважаються внутрішні чинники, до них належать [1]:

1. Обсяг фінансових ресурсів;
2. Наявність кваліфікованого персоналу;
3. Матеріально-технічне забезпечення, налагодження технологічного процесу;
4. Якість та структура природних ресурсів;
5. Інформаційно-аналітичне забезпечення;
6. Робота з винахідництва та раціоналізаторства;
7. Організація системи управління та контролю;
8. Соціальний захист працівників;
9. Інвестиційний клімат на підприємстві;
10. Рівень екологізації сільськогосподарського виробництва інтегрованість підприємства у виробничі та ринкові відносини.

Фактори економічної безпеки можуть мати як негативний, так і позитивний вплив на діяльність підприємства. Чинники негативної дії є джерелом загроз, під якими розуміють сукупність умов і факторів, а також збіг обставин, що значно збільшують ризики життєдіяльності суб'єкта.

Загрози обмежують або унеможливають реалізацію економічних інтересів, перешкоджають досягненню цілей підприємства, порушують його стійкий розвиток, призводять до припинення господарської діяльності. Оцінка економічної безпеки є передумовою формування стратегічних та тактичних планів підприємства.

Система показників для діагностики економічної безпеки сільськогосподарських підприємств наведена у таблиці 1.

Отже, передумовою стійкого розвитку сільськогосподарського підприємства є формування ним власної системи економічної безпеки та її діагностика. Під економічною безпекою сільськогосподарських підприємств розуміється такий стан підприємств, який характеризується стійкістю до внутрішніх та зовнішніх загроз, здатністю забезпечити реалізацію власних економічних інтересів, ефективно функціонувати та розвиватися в умовах конкуренції та господарського ризику.

Використані джерела

1. Електронний архів ЖНАЕУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/2261/1/Dysertacija_2012_198.pdf (дата звернення 18.03.17).

Тимчишин-Чемерис Юлія Василівна

*кандидат економічних наук,
в.о. доцента кафедри обліку і фінансів
Львівський інститут економіки і туризму*

Тымчышын-Чемерыс Юлия Васильевна

*кандидат экономических наук,
и.о. доцента кафедры учета и финансов
Львовский институт экономики и туризма*

Tymchyshyn-Chemerys J.

*Doctor of economics (PhD), associate professor
Lviv Institute of economics and tourism*

Солдат Ольга Андріївна

*студентка 5 курсу
Львівський інститут економіки і туризму*

Солдат Ольга Андреевна

*студентка 5 курса
Львовский институт экономики и туризма*

Soldat O.

*5-year student
Lviv Institute of economics and tourism*

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ТА ФАКТОРИ ПРИБУТКУ ГОТЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА

ОСНОВНЫЕ ПОНЯТИЯ И ФАКТОРЫ ПРИБЫЛИ ГОСТИНИЧНОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

BASIC CONCEPTS AND FACTORS OF HOTEL'S ENTERPRISES INCOME

Анотація. У статті висвітлено основні поняття та характеристики прибутку. Проаналізовано фактори впливу на доходи в готельних підприємствах та існуючі типи орієнтації на прибуток. Вказано заходи для поліпшення господарсько-фінансових показників діяльності готельного підприємства. Розглянуто способи збільшення прибутку.

Ключові слова: прибуток, дохід, готельне підприємство, рентабельність, готельні послуги.

Аннотация. В статье отражены основные понятия и характеристики прибыли. Проанализированы факторы влияния на доходы в гостиничных предприятиях и существующие типы ориентации на прибыль. Указаны меры по улучшению хозяйственно-финансовых показателей деятельности гостиничного предприятия. Рассмотрены способы увеличения прибыли.

Ключевые слова: прибыль, доход, гостиничное предприятие, рентабельность, гостиничные услуги.

Annotation. The article presents basic concepts and characteristics of profit. In it were analyzed factors of influence on the hotel business income and existing orientation types on profits. It also includes measures for improvement of the hotel business' managing financial performance indicators. The article presents methods for profits increasing.

Key words: profit, revenue, hotel business, profitability, hotel services.

Постановка проблеми. Прибуток готельного підприємства відіграє одну із провідних ролей в мікроекономічній ланці фінансової системи держави, а саме у фінансах підприємств.

Прискорені темпи розвитку галузі готельного господарства сприяють появі на ринку різноманітних готельних послуг, які, у свою чергу, є основним джерелом прибутку для власників готельних підприємств. Тому формуючи ту чи іншу послугу, потрібно чітко визначити чи зможе вона не тільки покрити витрати, але і принести прибуток. Зростання прибутку є дуже вагомим фактором подальшого розвитку підприємства.

Крім того, прибуток окремого готельного підприємства формує дохідну частину всієї готельної галузі країни, а отже, дохідну частину загального бюджету країни. Тому, на сьогоднішній день надзвичайно важливим є планове вивчення та аналіз економічної ефективності діяльності готелів країни, а також їх економічної та соціальної програми розвитку. Дуже вагомим аспектом у цьому є вивчення саме такої економічної категорії як прибуток. Тож спробуємо визначити сутність, основні характеристики прибутку та можливі шляхи його збільшення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цій проблематиці приділяли і приділяють у своїх наукових працях такі провідні вітчизняні і зарубіжні економісти: І. Амбросій, І. Алексєєв, І. Бочан, Т. Бень, І. Бланк, І. Вуйцик, В. Гриньова, В. Гринчуцький, С. Довбня, Г. Крамаренко, С. Корягіна, В. Карамзін, Л. Лігоненко, А. Мазаракі, Л. Мельник, Л. Нечаюк, О. Поддєрьогін, Л. Павлова, Н. Ушакова, Н. Чумаченко, А. Шеремет, Н. Шморгун, Н. Ярошевич та інші.

Мета статті — висвітлити основні поняття, фактори прибутку готельного підприємства та встановити можливі шляхи його збільшення.

Виклад основного матеріалу. Прибуток — один з основних економічних показників, що відображає ефективність підприємства, його фінансовий стан, успіхи та можливості у виконанні розробленої програми економічного та соціального розвитку.

Аналізуючи сутність прибутку, слід насамперед відзначити його основні характеристики:

- прибуток, який є формою винагороди підприємця, що вклав свій капітал у певний вид діяльності з метою досягнення певного комерційного успіху;
- прибуток, який не є гарантованою винагородою підприємця на вкладений капітал у той чи інший бізнес, а є наслідком умілого й успішного провадження цього бізнесу. Тому можна говорити, що прибуток — це певною мірою, плата за ризик підприємницької діяльності;
- прибуток характеризує лише ту частину доходу, яка «очищена» від витрат на провадження цієї ді-

яльності, а не весь дохід, одержаний у процесі підприємницької діяльності;

- прибуток — це вартісний показник, який виражений у грошовій формі;
- прибуток слугує вимірником ефективності використання усіх видів ресурсів;
- прибуток слугує внутрішнім джерелом інвестування розвитку діяльності підприємств;
- прибуток створює привабливість і надійність для внутрішніх і зовнішніх інвесторів (кредиторів) [5].

Одночасно, прибуток — це показник, який формується на мікрорівні, він відображає результати фінансово-господарської діяльності підприємств, як суб'єктів господарювання і зазнає впливу багатьох чинників. У формуванні прибутку підприємств є особливості залежно від сфери їх діяльності, галузі господарства, форми власності, розвитку ринкових відносин тощо.

Прибуток являє собою загальну економічну категорію розвинутого товарного виробництва. Він є частиною вартості товару, яка відображається у вигляді надлишку над витратами його виробництва.

Прибуток, як економічна категорія, має своє якісне і кількісне визначення, тобто має речовий зміст та суспільну форму. Саме в їх діалектичній єдності розкривається сутність прибутку, його економічний зміст.

Прибуток — система економічних відносин між підприємцями (роботодавцями — власниками засобів виробництва) і найманими працівниками щодо виробництва, розподілу та привласнення створеної додаткової вартості, яка відособлюється у вигляді надлишку над витратами вкладеного капіталу.

Отже, об'єктивна матеріальна основа існування прибутку пов'язана з необхідністю первинного розподілу вартості додаткового продукту. Прибуток — це суспільна форма прояву додаткової вартості.

Водночас прибуток — це результат господарської діяльності окремого підприємства або галузі економіки і визначається як грошове вираження різниці між витратами, отриманим від продажу продукції (послуг) і сумою витрат на її виробництво. Це кількісне визначення прибутку.

Слід зазначити, що в економічній літературі існують різні концепції прибутку, немає єдиної думки щодо його джерела. Вітчизняні вчені розглядають прибуток, як перетворену форму додаткової вартості, як неоплачену працю найманих працівників сфери матеріального виробництва. Перетворена форма тому, що прибуток приховує справжнє джерело свого виникнення, і виникає враження, що він породжується не лише працею найманих робітників, а й усіма засобами виробництва.

Прибуток — один з основних фінансових показників плану й оцінки господарської діяльності організа-

цій. За рахунок прибутку здійснюється фінансування заходів щодо їх науково-технічного і соціально-економічного розвитку, збільшення фонду оплати праці їхніх працівників. Прибуток є не тільки джерелом забезпечення внутрішньогосподарських потреб організацій, але і здобуває усе більше значення у формуванні бюджетних ресурсів, позабюджетних і благодійних фондів [10].

Багатоаспектне значення прибутку підсилюється з переходом економіки держави на основи ринкового господарства. Справа в тому, що організація акціонерної, орендної, приватної чи іншої форми підприємництва, одержавши фінансову самостійність і незалежність, має право вирішувати, на які цілі й у яких розмірах направляти прибуток, що залишився після сплати податків у бюджет і інших обов'язкових платежів і відрахувань [9].

Прибуток є основним фінансовим джерелом розвитку підприємства, науково-технічного удосконалення його матеріальної бази і продукції, усіх форм інвестування. Ураховуючи значення прибутку, вся діяльність підприємства спрямована на те, щоб забезпечити зростання його величини або стабілізувати її на певному рівні.

В умовах ринкової економіки, з переходом готелів на самофінансування, основною умовою існування готельних підприємств є їх прибуткова діяльність.

Готельне підприємство своїми фінансовими ресурсами має забезпечити всю свою експлуатаційну діяльність, розвиток і технічні вдосконалення матеріально-технічної бази, соціальне та матеріальне заохочення працівників підприємства, підвищення якості послуг [3].

Зростання прибутку та рентабельність має велике значення не тільки для подальшого розвитку підприємства, галузі, але й усього господарства України тому, що являє собою джерело коштів для формування дохідної частини державного (місцевого) бюджету.

Показники прибутку та рентабельності тісно пов'язані з іншими економічними показниками. Наприклад, на їх основі можна розраховувати ефективність використання основних фондів, ефективність праці, потенційну дохідність підприємства та ін.

Багатогранна діяльність готельних підприємств обумовлює створення та використання у планово-аналітичній роботі різні значення прибутку: прибуток (збиток) від реалізації послуг; прибуток від реалізації основних фондів та іншого майна; прибуток від іншої діяльності; балансовий (валовий) прибуток; оподаткований прибуток, чистий прибуток (прибуток, що залишається у розпорядженні підприємства), розподільний прибуток. Відмінність цих понять визначається їх економічним змістом, з одного боку, та поло-

женнями законодавства про оподаткування прибутку підприємства, з другого боку.

Прибуток (збиток) від реалізації послуг визначається як різниця між доходами від реалізації послуг (без урахування ПДВ) і торговельно-експлуатаційними витратами.

Прибуток від реалізації основних фондів — це різниця між продажною ціною (без ПДВ) та залишковою вартістю цих фондів, збільшеною на індекс інфляції, що визначається у порядку, встановленому урядом України.

Прибуток від іншої діяльності — це різниця між доходами та витратами від позареалізаційних операцій. До складу доходів від позареалізаційної діяльності включаються: доходи, отримані від пайової участі в діяльності інших підприємств, від надання приміщень і майна в оренду, дивіденди за акціями, облігаціями та іншими цінними паперами, що належать підприємству, а також інші доходи від операцій, не пов'язаних з реалізацією готельних послуг (санкції за порушення господарських договорів). У складі позареалізаційних витрат враховуються податкові платежі, що відносяться на фінансові результати діяльності підприємства, різні штрафи, пені.

Валовий (балансовий) прибуток характеризує кінцевий фінансовий результат господарської діяльності підприємства та являє собою суму прибутку від реалізації послуг, основних фондів і позареалізаційних операцій.

Оподаткований прибуток — це сума частини валового (балансового) прибутку, що підлягає оподаткуванню. Для визначення оподаткованого прибутку з валового прибутку підприємства готельного господарства вилучаються деякі види доходів відповідно до положень чинного законодавства про оподаткування (доходи від пайової участі в діяльності інших підприємств; дивіденди за акціями та іншими цінними паперами).

Чистий прибуток — це та частина валового (балансового) прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства після сплати до бюджету податку на прибуток [3].

Абсолютна сума прибутку не має можливості повною мірою охарактеризувати ефективність роботи підприємства, тому її доповнюють показником рентабельності. Це відносний показник, що відображає рівень ефективності використання матеріальних, трудових і грошових ресурсів. Для повноти аналізу застосовують кілька видів показників рентабельності.

Рівень загальної рентабельності, що відображає (у відсотках) відношення балансового прибутку до суми середньорічної вартості основних фондів і нормованих обігових коштів. Цей показник є найбільш

важливим з точки зору визначення економічної ефективності підприємства. У ньому знаходить своє відображення специфіка готельних послуг і можливість отримання прибутку, що прямопропорційно залежить від обсягу та стану основних фондів.

Рівень рентабельності до загального обсягу реалізованих послуг, що визначається як відношення (виражене у відсотках) балансового прибутку до суми реалізованих послуг.

Рівень рентабельності до поточних витрат, що визначається як відношення (виражене у відсотках) балансового прибутку до повної собівартості послуг.

Рівень рентабельності власних і позичених коштів — це виражене у відсотках відношення балансового прибутку до суми власних і позичених коштів. Визначення рентабельності позичених коштів дозволяє дійти висновку про ефективність їх використання та доцільності залучення в подальшому нових кредитів [3].

Підприємство готельного господарства, що спеціалізується на обслуговуванні туристів, являє собою готельний комплекс, що включає готель, ресторан та інші підрозділи. Всі ці підрозділи надають туристам комплекс основних і додаткових послуг. Відокремлений розгляд господарської діяльності готелів і ресторанів, навіть зважаючи на відмінності, досить умовний.

Ці показники є найважливішими в діяльності готельних підприємств, адже вони надають якісну характеристику ефективності роботи як окремих підрозділів, так і всього готелю в цілому.

Крім того, характеризуючи прибуток готелю, важливо взяти до уваги не тільки його сутність, а й умови, в яких він формується. Адже для отримання найбільшого прибутку підприємства, потрібно мати певну правову та юридично закріплену базу, яка б сприяла ефективній роботі готельного підприємства.

На сьогоднішній день в Україні вже існує позитивна тенденція, спрямована на стимулювання та розвиток готельної індустрії [2, 4]:

1) прибуток готелів звільнено від оподаткування, але лише при умові, що готелі насправді займаються наданням послуг з розміщення, що складає хоча б 50% сукупного доходу [8];

2) пільга надається лише у відношенні до прибутку, отриманого суб'єктом господарювання від надання готельних послуг;

3) вивільнені від оподаткування кошти готельєри використовують на власний розсуд, але в рамках 3-річного строку і в межах цільового призначення, визначеного законом, спрямованого на розвиток готельної індустрії.

Звичайно, ці заходи значно сприяють збільшенню прибутковості готельних підприємств, але, все ж таки,

доцільно не зупинятися на цьому, потрібно ще працювати над удосконаленням юридичної сторони функціонування готелів та звернути увагу на використання вивільнених від оподаткування коштів саме за цільовим призначенням [4].

До того ж, крім правової бази на формування прибутку підприємства впливає безпосередньо і форма власності, і розмір підприємства, і тип засобу розміщення [1]. Так, для великих готелів характерним є отримання більш значного прибутку, але це є можливим тільки завдяки раціональному розподілу ресурсів підприємства та дотриманню відповідних стандартів роботи залежно від специфіки діяльності засобу розміщення.

В умовах досить нестабільного економіко-правового середовища повинні бути впроваджені відповідні заходи для поліпшення господарсько-фінансових показників діяльності. Серед цих заходів можна виділити такі [7]:

- збільшення обсягу реалізації готельних послуг за рахунок підвищення комфортності номерів, обладнання їх більш сучасною побутовою технікою тощо;
- зниження собівартості всіх видів готельних послуг при збереженні їх високої якості за рахунок підвищення ефективності використання всіх видів ресурсів і технічного вдосконалення всієї експлуатаційної діяльності;
- збільшення доходів від позареалізаційних операцій за рахунок вкладень вільних коштів у цінні папери, продажу цих цінних паперів на кредитних ринках, придбання депозитних сертифікатів банків чи відкриття в них депозитних рахунків;
- проведення активної маркетингової політики, зокрема рекламної компанії послуг як у межах власної країни, так і за кордоном, з метою підвищення попиту на готельні послуги, що пропонуються, у тому числі з використанням інноваційних технологій;
- посилення роботи по укладенню довгострокових угод з фірмами й організаціями з метою залучення споживачів пропонованої продукції й готельних послуг.

З огляду на стан матеріально-технічної бази готелів та запити споживачів готельних послуг особливо актуальним, на нашу думку, є:

- проведення сертифікації підприємств готельного господарства на категорію;
- систематичне проведення сертифікації системи управління якістю готельних послуг.

Такі заходи дозволять створити основу для нормальної роботи підприємств готельного господарства і значно сприяють збільшенню прибутку підприємств.

Постійні зміни на ринку готельних послуг сприяють більш якісному висвітленню питання отримання

прибутку засобами розміщення. Адже, прибуток є, по-перше, одним з найвагоміших показників роботи підприємства, а, по-друге, є головною метою створення та функціонування підприємств готельного господарства в цілому. Тому, на сьогоднішній день дослідження щодо специфіки отримання прибутку та шляхів його збільшення стають надзвичайно актуальними.

Перспективними такі дослідження стають ще й тому, що в умовах постійно зростаючої конкуренції готельному підприємству потрібно скорегувати свою роботу таким чином, щоб з кожним наступним звітним періодом отримувати більший прибуток порівняно з аналогічним попереднім періодом. Отже, безперервний пошук нових шляхів та резервів підвищення прибутку є основною умовою здійснення підприємницької діяльності в період ринкової економіки [4].

Існують фактори, які чітко впливають на формування доходу, а отже і прибутку. Серед таких можна визначити зовнішні фактори та внутрішні. [1]

До зовнішніх факторів можна віднести:

- державну цінову політику;
- участь держави у формуванні і розподілі доходів населення;
- платоспроможний попит населення;
- культуру та національні особливості споживання послуг;
- державну податкову політику;
- рівень конкуренції на споживчому ринку;
- політичну ситуацію в країні і в світі;
- рівень розвитку фінансового ринку;
- сезонність попиту на готельні послуги;
- сезонність попиту на ресторанну продукцію та послуги.

Отже, можна зробити висновок, що основним фактором впливу є держава, яка регулює діяльність підприємств даної галузі і сповільнює тим самим процес реорганізації та оновлення застарілої бази на нову, досконалішу і рентабельнішу.

Також існує низка внутрішніх факторів, які вагомо впливають на рівень доходів кожного окремого готельного підприємства:

- обсяг реалізованої продукції та послуг (у натуральному вираженні);
- ціни на продукцію та послуги;
- місцезнаходження підприємства;
- забезпеченість людськими ресурсами (за загальним обсягом та кваліфікованим складом);
- ефективність використання матеріально-технічної бази;
- асортимент додаткових послуг;
- маркетингова діяльність підприємства;
- кількість місць.

Вивчаючи зарубіжний досвід відомих підприємств готельної індустрії та враховуючи перелічені фактори впливу на прибуток можна виділити три основних типи орієнтації на прибуток: максималізація прибутку, орієнтація на стабільний прибуток, та мінімаксималізація прибутку [3, 6].

Сенс максималізації прибутку полягає в отриманні максимально високого прибутку як за рахунок внутрішніх резервів, так і за рахунок споживачів послуг. За такого підходу підприємство підвищує ціни на основні та додаткові послуги, переводить деякі безплатні послуги до категорії платних, спрощує сервіс. Недолік цієї концепції в тому, що вона може реалізуватися лише тимчасово в умовах значного переважання попиту над пропозицією. Тому, в подальшому, з розширенням мережі готелів, орієнтація на максималізацію прибутку, як довгострокова стратегія підприємства, не раціональна.

З розвитком ринкових відносин підприємства прагнуть до стабілізації свого фінансового становища. Тому, для підприємства більш привабливою є довгострокова діяльність, ніж одноразовий, нехай і досить високий дохід. Така орієнтація економічної діяльності підприємства ставить за мету отримання стабільного «задовільного» прибутку.

«Мінімаксималізація» прибутку характеризується, з одного боку, максималізацією мінімуму очікуваних доходів, а з другого боку, мінімізацією максимуму очікуваних витрат. Як правило, в таких випадках скорочують обсяг менш прибуткових послуг, а ресурси, що звільняються направляють на виробництво та реалізацію більш прибуткових. Однак, такі підприємства, значною мірою ризикують втратити стабільний контингент туристів, які надають перевагу комплексу різноманітних послуг.

Висновки. Отже, аналізуючи фактори впливу на доходи в готельних підприємствах, та існуючі типи орієнтації на прибуток можна виокремити наступні способи збільшення прибутку:

- збільшення обсягу реалізації готельних послуг за рахунок підвищення комфортності номерів, обладнання їх більш сучасною побутовою технікою тощо;
- зниження собівартості всіх видів готельних послуг при збереженні їх високої якості за рахунок підвищення ефективності використання всіх видів ресурсів і технічного вдосконалення всієї експлуатаційної діяльності;
- збільшення доходів від позареалізаційних операцій за рахунок вкладень вільних коштів у цінні папери,
- проведення активної маркетингової політики, зокрема рекламної компанії послуг як у межах власної країни, так і за кордоном;
- посилення роботи по укладенню довгострокових угод з фірмами й організаціями з метою залучення

споживачів пропонованої продукції й готельних послуг [7].

Таким чином, існують різні підходи до визначення основних понять та факторів прибутку. На нашу дум-

ку, прибуток — це кінцева грошова оцінка діяльності підприємства, тобто, сума перевищення доходів від його діяльності над сумою видатків, одна з форм його власних нагромаджень.

Література

1. Амбросій О. І. Класифікація доходів готельного господарства та фактори, що впливають на їх розмір / Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. — 2010. — Випуск 1. — с. 195–199.
2. Вуйцик О. І. Оподаткування прибутку готельного бізнесу як засіб державного регулювання інвестиційної діяльності / Економіка. Управління. Інновації. — 2012. — № 2 (8).
3. Кузнєцова Н. Н. Основи економіки готельного та ресторанного господарства: Навч. посібник. — 2-е вид., Київ, 2005. — 250 с.
4. Кухаренко Ю. І. Прибуток підприємств готельного господарства: сутність та шляхи збільшення [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://sophus.at.ua/publ/2013_05_30_31_kampodilsk/ekonomichnij_blok_doslidzhen/pributok_pidpriemstv_gotel'nogo_gospodarstva_sutnist_ta_shljakhi_zbilshennja/31-1-0-656
5. Мальська М. П. Економіка туризму: теорія та практика [текст]: підручник. / М. П. Мальська, М. Й. Рутинський, С. В. Білоус, Н. Л. Мандюк. — К: «Центр учбової літератури», 2014. — 544с.
6. Мехеда Н., Сафонов В. Шляхи збільшення прибутку в підприємствах готельного господарства [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=73598>
7. Нечаюк Л. І., Телеш Н. О. Готельно-ресторанний бізнес: менеджмент: Навч. посібник. — К: Центр навчальної літератури, 2003. — 348 с.
8. Про внесення змін у Розділ XX «Перехідні положення» Податкового Кодексу України відносно особливостей стягнення податку на прибуток підприємств, отриманого від надання готельних послуг: Закон України від 15.08.2012 р.
9. Федоренко В. Г. Страховий та інвестиційний менеджмент / [Електронний ресурс] — режим доступу: <http://fingal.com.ua/content/view/1178/87/1/2/>
10. Фінансова аналітика / [Електронний ресурс] — режим доступу: <http://www.finalearn.com/lifers-495-1.html>.

Торба А. В.

аспірант

Університет державної фіскальної служби України,

Торба А. В.

аспірант

Университет государственной налоговой службы Украины

Torba A. V.

Graduate student

University of the State Fiscal Service of Ukraine

Науковий керівник:

Осмятченко В. О.

д.е.н., професор

ІННОВАЦІЇ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

ИННОВАЦИИ КАК НЕОТЪЕМЛЕМАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ИНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПИТАЛА

INNOVATIONS AS AN INALIENABLE COMPONENT OF INTELLECTUAL CAPITAL

*«Что мы сделали для поощрения инновации,
так это сделали ее регулярной».*

К. Винемт, Procter&Gamble

Анотація. Стаття присвячена дослідженню інновацій як складової інтелектуального капіталу та висвітленню сучасного стану інноваційної діяльності в Україні, впровадженню інновацій в сферу енергозбереження.

У статті розглянуто різні підходи до тлумачення сутності інновацій. В ній визначено, що переважна частина науковців трактують поняття «інновації» як нові продукти, бізнес-процеси чи організаційні зміни, що створюють багатство або соціальний добробут.

Таку змістову інтерпретацію «інновацій» подано і в ЗУ «Про інноваційну діяльність». Але, інновацію слід розглядати не обов'язково як винахід, вона може бути лише частиною всього інноваційного процесу, але не його суттю.

За результатами аналізу сучасного стану інноваційної діяльності в Україні було встановлено, що Національна інноваційна система виявилася неспроможною стимулювати інноваційні процеси, а промисловість демонструє переважно екстенсивний тип розвитку без змін у базових технологіях. Головним джерелом фінансування промислових підприємств залишаються їх власні кошти, обсяги яких також постійно зменшуються.

При розгляді стану інноваційної діяльності щодо впровадження нанотехнологій в галузі енергетики встановлено, що Україна сьогодні входить до вищої ліги світової науки в сфері інновацій, зокрема щодо запровадження енергозберігаючих технологій, але поряд з цим, незважаючи на наявність досить потужного наукового потенціалу та багаторічний досвід створення технологічно складної продукції, країна поступово втрачає свої позиції на ринках високотехнологічних товарів і послуг.

В статті наголошено, що Україні слід використовувати досвід світових лідерів у сфері інновацій і високих технологій таких як Швеція, Швейцарія, Великобританія, США, Нідерланди, які упродовж останніх десятиліть активно збільшують витрати на науку, інновації, високі технології, розвиток яких не призупиняється навіть у період фінансово-економічних криз. Необхідною передумовою для цього є розроблення відповідної державної стратегії, яку підтримають усі зацікавлені сторони в суспільстві.

Ключові слова: інновації, інноваційна діяльність, інтелектуальний капітал, нанотехнології, інформаційно-інтелектуальні ресурси, енергозбереження.

Анотація. Стаття посвячена дослідженню інновацій як складової інтелектуального капіталу і освещенню сучасного стану інноваційної діяльності в Україні, впровадженню інновацій в сферу енергозбереження.

В статті розглянуто різні підходи до трактування поняття «інновацій». В ній визначено, що більшість учених трактує термін «інновації» як нові продукти, бізнес-процеси або організаційні зміни, які формують багатство або соціальне благополуччя. Таку семантичну інтерпретацію «інновацій» подано в ЗУ «Об інноваційній діяльності».

Але інновації слід розглядати не обов'язково як відкриття, бо вони можуть бути лише частиною всього інноваційного процесу, а не тільки його сутністю.

По результатам аналізу сучасного стану інноваційної діяльності в Україні, було встановлено, що Національна інноваційна система виявилася не в стані стимулювати інвестиційні процеси, а промисловість демонструє екстенсивний шлях розвитку без змін в базових технологіях. Головним джерелом фінансування промислових підприємств залишаються власні ресурси, причому їх об'єми постійно зменшуються.

При розгляді стану інноваційної діяльності по впровадженню нанотехнологій в енергетику було встановлено, що Україна сьогодні належить до вищої ліги світової науки в сфері інновацій, в частині, що стосується впровадження енергозберігаючих технологій, але незважаючи на наявність високого наукового потенціалу і багаторічний досвід створення технологічно складної продукції, країна поступово втрачає свої позиції на ринках високотехнологічних товарів і послуг.

В статті акцентовано, що в Україні слід використовувати досвід світових лідерів в сфері інновацій і високих технологій, таких як Швеція, Швейцарія, США, Великобританія, Нідерланди, які протягом останніх десятиліть активно збільшують витрати на науку, інновації, високі технології, розвиток яких навіть не зупиняється в період фінансово-економічних кризисів. Необхідною передумовою для цього буде розробка державної стратегії, яку підтримають всі зацікавлені сторони суспільства.

Ключевые слова: інновації, інноваційна діяльність, інтелектуальний капітал, нанотехнології, інформаційно-інтелектуальні ресурси, енергозбереження.

Annotation. The article is devoted to research of innovations as a component of intellectual capital and coverage of the current state of innovation activity in Ukraine, introduction of innovations into the sphere of energy saving.

The article considers different approaches to the interpretation of the concept of «innovations». It defines that most scientists treat the term «innovations» as new products, business processes or organizational changes that form wealth or social well-being. Such a semantic interpretation of «innovations» was also submitted to the Law on Innovative Activity.

But innovation should not be considered as an opening, because they can be only part of the entire innovation process, and not just its essence.

Based on the analysis of the current state of innovation in Ukraine, it was found that the National Innovation System was unable to stimulate investment processes, and industry demonstrates an extensive development path without changes in basic technologies. The main source of financing for industrial enterprises is their own resources, and their volumes are constantly decreasing.

When considering the state of innovation in the introduction of nanotechnology in the energy sector, it was found that Ukraine today belongs to the highest league of world science in the field of innovation, in particular, with regard to the introduction of energy saving technologies, but despite the high scientific potential and many years of experience in creating technologically complex products, The country is gradually losing its position in the markets of high-tech goods and services.

The article emphasizes that the experience of world leaders in innovation and high technologies such as Sweden, Switzerland, the United States, the United Kingdom and the Netherlands should be used in Ukraine, which over recent decades has been actively increasing the costs of science, innovation, high technologies, the development of even Does not stop in the period of financial and economic crises. A prerequisite for this is the development of a state strategy that all interested parties of the society will support.

Key words: innovations, innovative activity, intellectual capital, nanotechnologies, information and intellectual resources, energy saving.

Постановка проблеми. Інтелектуальний капітал у сучасних економічних умовах є одним із найважливіших ресурсів підприємства. Він складається з трьох основних елементів: людського, споживчого та організаційного капіталів. Відсутність на українських підприємствах всебічної повноцінної інформації про його стан не дозволяє визначити пріоритетні напрями його використання й розвитку. Найважливішими чинниками, які впливають на інтелектуальний капітал підприємства в період сьогодення є робоча сила, нематеріальні активи, високі технології, наявність сучасної ринкової інфраструктури, розвиток інформаційного середовища, а головне рівень розвитку інноваційної діяльності.

Таким чином, в основу інтелектуального капіталу входять інновації — як результат інтелектуальної творчої діяльності, результат власного творчого пошуку, який має бути певним чином об'єктивований, втілений у певну об'єктивну форму та має бути здатним до відтворення.

Без цієї складової на сучасному етапі економічного та технічного розвитку суспільства неможлива жодна діяльність суб'єктів господарювання. Саме це робить дане дослідження актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічні аспекти здійснення інноваційної діяльності як складової інтелектуального капіталу досліджено в роботах Л. М. Братчук, Є. В. Бобкова, Р. Бруханського, Ф. Ф. Бутинця, С. М. Войта, Т. В. Давидюк, В. М. Диби, Г. Г. Кірейцева, С. Ф. Легенчука, Л. В. Нападовської, Л. Никифоровій, О. О. Осадчої, А. С. Фролова, С. Б. Холода, Ю. С. Цал–Цалко та інших науковців України. Але, незважаючи на вагомий внесок вищезазначених науковців у розкритті аспектів, здійснення інноваційної діяльності в сучасних економічних умовах України потребує більш глибоких досліджень як на загальнодержавному рівні, так і з позиції суб'єктів господарювання. Це обумовило мету статті — дослідження ролі інновацій як складової інтелектуального капіталу в економічних умовах сьогодення на прикладі галузі енергетики.

Виклад основного матеріалу. Згідно ЗУ «Про інноваційну діяльність» інновації — введені в обіг новостворені і вдосконалені інноваційні продукти, інноваційна продукція, технології, продукція або послуги, результати наукових досліджень і розробок, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного, маркетингового або іншого характеру, що поліпшують структуру та якість виробництва і соціальної сфери та сприяють просуванню технологій, продукції та послуг на ринок [1].

Інновації — предмет широкого обговорення і науковцями, але оскільки поняття є багатозначним, то єдиного чіткого визначення немає. **Здебільшого, інновації асоціюють із новими технологіями, проте нерідко вони можуть навіть не включати в себе такі технології.** Для прикладу, свого часу концепція самообслуговування «McDonalds» була інноваційною, але не містила в собі новітніх розробок. Тому інновація — це не обов'язково винахід, вона може бути лише частиною всього процесу, але не його суттю.

Переважна частина науковців визначає інновації як нові продукти, бізнес-процеси чи організаційні зміни, що створюють багатство або соціальний добробут. Р. Лайонс, менеджер інвестиційного банку GoldmanSachs, дає спрощене визначення: «Інновація — це свіже мислення, яке створює додану вартість» [2].

Й. Шумпетер, який ввів поняття «економічна інновація», використовував також термін «здійснення нових комбінацій». Він писав, що «форма і зміст розвитку в нашому розумінні в такому випадку задаються поняттям «здійснення нових комбінацій» [9].

На думку В. М. Гейця, інновації суттєвим чином пов'язані з циклічним розвитком економіки, бо вони започатковують нові технологічні уклади. Тому, в інноваційній економіці держава відіграє важливу роль у здійсненні антициклічного регулювання економіки, згладжуванні циклічних коливань і пом'якшенні їх наслідків. Завершення нинішнього, п'ятого великого циклу економічної кон'юнктури та початок шостого циклу, за різними оцінками, можливе не раніше початку 2020-х р. Шостий технологічний уклад базується на розвитку генної та біоінженерії, нанотехнологій, енергозберігаючих інноваційних технологій [8].

Досліджуючи інновації, варто проаналізувати сучасний стан та розвиток інноваційної діяльності в Україні за останні роки. Сьогодні промисловість України перебуває у глибокій системній кризі. Падіння промислового виробництва у 2015 р. становило 13%, що відносно й так невисокого його рівня у попередні роки, понад 90% промислової продукції, що виробляється в Україні, — низьких технологічних укладів.

Ці показники в 5–7 разів нижчі, ніж в економічно розвинених країнах. Національна інноваційна система виявилася неспроможною стимулювати інноваційні процеси в промисловості та суттєво впливати на її конкурентоспроможність. Через стагнацію інвестиційних процесів відновлення виробництва не супроводжується якісними змінами. Промисловість демонструє переважно екстенсивний тип розвитку без змін у базових технологіях. Для виходу на новий рівень потрібні значні інвестиції, але інвестиції в основний капітал скорочуються. Головним джерелом

фінансування промислових підприємств залишаються їх власні кошти, обсяги яких також постійно зменшуються. Частка кредитних ресурсів для інвестицій не перевищує 15%.

У 2015р. інноваційною діяльністю в промисловості займалися 824 підприємства, або 17,3% промислових підприємств України. Серед регіонів вищою за середню в Україні частка інноваційно-активних підприємств була в Миколаївській, Харківській, Кіровоградській, Івано-Франківській, Запорізькій, Херсонській, Сумській, Одеській, Львівській і Тернопільській областях. Обсяг витрат за напрямками інноваційної діяльності в 2015 р. наведено на рис. 1.

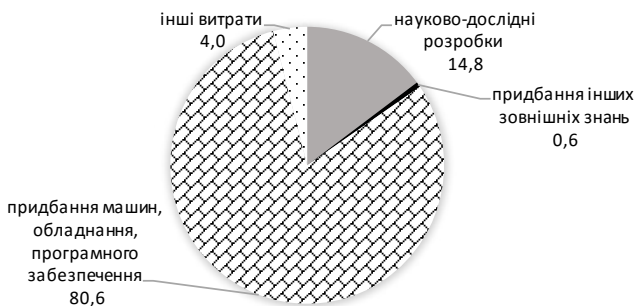

Рис. 1. Розподіл обсягу витрат за напрямками інноваційної діяльності, % в 2015 р.*

*складено автором за даними www.ukrstat.gov.ua/

Як зазначалось, основним джерелом фінансування інноваційних витрат залишаються власні кошти підприємств – 13427,0 млн.грн. (або 97,2% загального обсягу витрат на інновації). Кошти державного бюджету отримало 11 підприємств, місцевих бюджетів – 15, загальний обсяг яких становив 589,8 млн.грн. (0,7%); кошти вітчизняних інвесторів отримали 9 підприємств, іноземних – 6, загалом їхній обсяг становив 132,9 млн. грн (1,9%); кредитами скористалося 11 підприємств, обсяг яких становив 113,7 млн.грн. (0,8%) (табл. 1).

Таблиця 1

Кількість підприємств, що займались інноваційною діяльністю в 2015 р. *

Показники	Кількість підприємств
Усього, з них	824
мали витрати на інноваційну діяльність	635
упроваджували інновації з них	723
упроваджували інноваційні види продукції	414
упроваджували нові процеси	400
реалізовували інноваційну продукцію, що заново впроваджена або зазнала суттєвих технологічних змін протягом останніх трьох років	570

*складено автором за даними www.ukrstat.gov.ua

У 2015р. 87,7% інноваційно-активних промислових підприємств упроваджували інновації (або 15,2% промислових).

З метою здійснення нововведень 181 підприємство придбало 1131 нову технологію, з яких 66 – за межами України. Із загальної кількості технологій 439 придбано з устаткуванням, з яких 43 – за межами України; 393 – як результат досліджень і розробок; 120 – за договорами на придбання прав на патенти, ліцензіями на використання винаходів, промислових зразків, комерційних моделей; 37 – за угодами на придбання технологій та ноу-хау; 129 – разом з цілеспрямованим прийомом на роботу кваліфікованих фахівців.

У результаті інноваційної діяльності 9 підприємств створили нові технології, з яких 98 було передано іншим підприємствам, зокрема 20 – за межі України.

Щодо інноваційної діяльності в галузі енергетики, то завдяки технологіям, розробленим фахівцями НАНУ, термін експлуатації чотирьох із 15-ти діючих енергоблоків АЕС продовжено на 10–20 років. Оскільки, вартість робіт в Україні з подовження ресурсу типового блоку потужністю 1000 МВт становить близько 350–400 млн.дол. США, а вартість будівництва нового блоку оцінюється у 4–7 млрд.дол. США, економічний ефект від подовження терміну експлуатації одного енергоблоку, за оцінками ДП «НАЕК «Енергоатом», становить близько 1,5 млрд доларів США на рік.

За інформацією Міністерства енергетики та вугільної промисловості України, у 2016 р. з 13 поставок ядерного палива в нашу країну 5 припадає на американські збірки Westinghouse, що дозволить упродовж року зекономити 1,3 млрд грн. [4].

Фахівці Національного наукового центру «Харківський фізико-технічний інститут» проводять контрольні операції з перевірки тепловидільних збірок виробництва фірми Westinghouse.

Фахівцями НАН України розроблено технологічні регламенти для забезпечення ефективного та безпечного спалювання вугілля, імпортованого з Південно-Африканської Республіки, яке за своїми характеристиками істотно відрізняється від проектного для місцевих котлів. Це дало змогу повністю використати закуплене паливо й успішно провести опалювальний сезон 2015–2016 рр. Економічний ефект від проведеної вченими НАН України роботи перевищив 4 млн.дол. США.

Розроблено технології та обладнання для моніторингу роботи енергосистем, що забезпечують стабільність функціонування Об'єднаної енергетичної системи (ОЕС) України. На сьогодні моніторингом із застосуванням апаратно-програмних комплексів «Регіна» охоплено практично всі атомні, теплові та гідравлічні станції України і частково – інших країн, усі

потужні й відповідальні підстанції напругою від 110 до 750 кВ, електрифікований залізничний транспорт та інші електроенергетичні об'єкти. Крім того, впродовж 2015 р. проведено дослідження з метою забезпечення стійкості в плані напруги найбільш напружених перетинів ОЕС України — як при ізольованій роботі, так і в режимі паралельної роботи з Єдиною енергетичною системою, що дозволило виявити зони з низьким рівнем надійності електропостачання та запропонувати заходи для вирішення цієї проблеми.

Складовою структури інтелектуальних аспектів суспільства є інформаційно-інтелектуальні ресурси й інформаційно-інтелектуальні продукти, до яких і належать нанотехнології та нанопродукти. Протягом 1975–2015 рр. у світі зареєстровано понад 100 тисяч патентів із використання нанотехнологій. Слід зазначити, що в Україні є всі передумови для участі у світовому інноваційному процесі в області нанодосліджень і нанотехнологій: інтелектуальний і науковий потенціали, потужна ресурсна база, попит на світовому ринку нанотехнологій [5].

Китай має намір підтримувати і розвивати в Україні проекти впровадження нанотехнологій, зокрема щодо сонячних електростанцій, які належать китайській державній корпорації CNBM.

Згідно з повідомленням [6], сонячна станція в с. Старокозачому, яка побудована і введена в експлуатацію в 2012 році, займає площу 80 га і оснащена 183 964 сонячними модулями. У повідомленні наголошується, що потужність вироблення електроенергії цією станцією становить 42,95 МВт, що не тільки задовольняє побутові потреби в електроенергії населення багатьох навколишніх селищ, а й щорічно не допускає викиду понад 44 тис. тонн двоокису вуглецю в атмосферу.

Слід зазначити, що в кінці 2015 р. Антимонопольний комітет України схвалив покупку китайською держкомпанією CNBM International компаній, які володіють сонячними електростанціями в Україні. Мова йде про компанії «ВосходСолар», «Нептун Солар» (обидві — Миколаївська обл.), «Дунайська СЕС-1», «Дунайська СЕС-2», «Франко Солар», «Франко Піві», «Приозерна-1», «Приозерна-2», «Лиманська Енержі 1», «Лиманська Енержі 2» (Одеська обл.).

CNBM International входить в Китайську національну групу корпорацій будівельних матеріалів (CNBM), однієї з найбільших у Китаї. Група входить в список топ-500 компаній Fortune. CNBM International активно розвиває проекти в сфері відновлюваної енергетики, займає перше місце в Азії, і третє — в світі з виробництва вітряних лопатей, виготовляє полі — і монокристалічні кремнієві, а також тонкоплівкові сонячні батареї загальною потужністю понад 1000 МВт на рік [6].

Таким чином, за багатьма науковими напрямками Україна сьогодні справді входить до вищої ліги світової науки в сфері інновацій. Тим більш парадоксально, що поряд з цим, вона залишилася єдиною країною, яка протягом багатьох років не мала стратегічно вваженої державної науково-технічної політики, в якій досі не сформовано цілісної інноваційної системи, де наука практично не задіяна в забезпеченні економічного зростання. Українська держава хронічно відстає від розвинених країн.

Більше того, останніми роками це відставання значно поглибилось: в 2016–2017 рр. в рейтингу глобальної конкурентоспроможності ВЕФ Україна займає 85 місце зі 138 [7].

У багатьох державах світу активно працюють венчурні та посівні фонди, які беруть на себе високі ризики зі створення нових інноваційних та наукоємних проектів. Але прибутки від реалізації однієї успішної технології або розробки значно перевищують сукупний розмір усіх невдалих інвестицій. І це не враховуючи економічного ефекту від впровадження інновацій, який дає реальне зростання ВВП на якісно новій структурній основі [7].

В Україні може бути застосований досвід таких держав, як Фінляндія, Великобританія, Франція, Ізраїль (табл. 2).

Отже, інтенсивність перебігу глобалізаційних процесів у світовій економіці вимагає від України реакції на важливі економічні виклики. Важливо, розвинути здатність своєчасно й ефективно опанувати передові досягнення в галузях науки, техніки і новітніх технологій, оскільки вплив науково-технічної та інноваційної сфер сприяє швидкому економічному зростанню держави. Нехтування проблемами організації та стимулювання розвитку інноваційного складника економіки з боку держави може призвести до втрати Україною можливості брати активну участь у формуванні основних тенденцій відтворення глобальних ринків науково-технічних інновацій та нових технологій.

Досвід світових лідерів у сфері інновацій і високих технологій доводить необхідність державного управління та контролю над цими процесами. Упродовж останніх десятиліть уряди країн і керівництва корпорацій активно збільшують витрати на науку, інновації, високі технології, розвиток яких не призупиняється навіть у період фінансово-економічних криз.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, варто погодитись з думками академіка НАНУ Геєця В. М., який в своїй доповіді «Інноваційна Україна-2020» [8], зазначав, що стан інноваційної діяльності в Україні важко вважати задовільним. Незважаючи на наявність досить потужного наукового потенціалу та багаторічний досвід створення технологічно складної

Таблиця 2

Особливості інноваційної діяльності в зарубіжних країнах*

Країна	Особливості інноваційного розвитку
Швейцарія	<ul style="list-style-type: none"> – мережі компетенції у складі університетів прикладних наук, підвищення цінності знань, заохочення діалогу між наукою й суспільством підкреслені як пріоритетні напрями розвитку науки й економіки; – прямі державні інвестиції не підлягають комерціалізації інноваційних розробок; – інструменти інноваційної політики орієнтовані на прикладні наукові дослідження; – інноваційні технології впроваджуються у промисловість шляхом чинних форм підтримки підприємств.
Великобританія	<ul style="list-style-type: none"> – існування великої кількості інноваційних центрів; – пропаганда регіонального розвитку інвестиційних процесів. – орієнтація на приватну ініціативу.
Швеція	<ul style="list-style-type: none"> – стабільна політична система, що сприяє становленню інноваційної системи; – добре організована та ефективна робота державних інститутів при впровадженні інноваційних процесів; – високий рівень кваліфікованості та постійне оновлення персоналу у сфері інноваційних технологій та процесів; – велика кількість університетів та студентів, що пропонують та впроваджують інновації, при цьому, інноваційна ідея, відповідно до законодавства, належить дослідникові; – університети орієнтовані на впровадження досліджень та реалізації їхніх продуктів на ринок, тобто мають підприємницький характер. – тривалі масштабні вкладення в розвиток науки.
Нідерланди	<ul style="list-style-type: none"> – переважне місце у розвитку інноваційних процесів займає регіональний рівень; – активна участь у міжнародних програмах з інноваційного співробітництва, що координується міністерствами й агентствами; – залучення підприємств малого та середнього бізнесу до участі в міжнародних інноваційних проєктах.
США	<ul style="list-style-type: none"> – тісна взаємодія держави й приватного бізнесу; – з кінця 80-х і початку 90-х років особлива увага приділяється передачі федеральних технологій; – за допомогою великомасштабних цільових проєктів здійснюється державне регулювання інноваційних процесів у напрямі стимулювання створення венчурних фірм і дослідних центрів дрібних і середніх інноваційних підприємств. – послідовне створення умов і цілеспрямовані заходи щодо підтримки підприємництва.

* складено автором за даними [2].

продукції, країна поступово втрачає свої позиції на ринках високотехнологічних товарів і послуг.

Ідею економіки, заснованої на знаннях, рушійною силою якої є інновації, значною мірою було дискредитовано в українському суспільстві через неефективні й непослідовні дії та анонсування заходів, які так і не було втілено в життя. Сучасні тенденції в інноваційній сфері не дають підстав для оптимізму, а подолання всіх накопичених проблем можливе лише за умови формування стратегії інноваційного розвитку, що передбачає радикальні зрушення, передусім у моделі економічного розвитку України. Необхідною передумовою для цього є розроблення відповідної державної стратегії, яку підтримають усі зацікавлені сторони в суспільстві. Така стратегія, в разі її схвалення Вер-

ховною Радою, дасть змогу створити децентралізовані структури прийняття рішень, які працюватимуть на досягнення спільної мети.

Є також нагальна потреба в тому, щоб переорієнтувати пріоритети політики від визначення вузькоспеціалізованих програм до формування гнучкої і динамічної стратегії з набагато ширшими завданнями. Слід упорядкувати систему органів, що регулюють державні цільові науково-технологічні та інноваційні програми, диференціювати їх стратегічні, тактичні та оперативні функції, а також функції науково-методичного забезпечення розроблення і реалізації програм. Лише в такому разі ми маємо шанс уникнути технологічної залежності країни та ефективно підтримувати сприятливе макроекономічне середовище.

Література

1. Про інноваційну діяльність: закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV (редакція 05.12.2012 р.) / База даних «Законодавство України» // НБУ. — URL: www.rada.gov.ua.
2. Семеген І., FreeVoice ІАС. Світові лідери в сфері інновацій. — URL: <http://iac.org.ua/svitovi-lideri-u-sferi-innovatsiy/>.
3. Наука, технології, інновації. — URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publnauka_u.htm.
4. Нова політика енергетичної незалежності. — URL: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/officialcategory?cat_id=35087.
5. Таланчук П. Становлення й розвиток нанотехнологій у світі і в Україні: використання інтелектуального капіталу, тенденції розвитку / «Університет «Україна», 2011. — № 10–11.
6. В. Новицький. Технологічні новації, що змінюють Україну / «Дзеркало тижня. Україна», 2015. — № 49. — URL: <http://gazeta.dt.ua/technologies/innovaciyi-scho-zminuyut-ukrayinu-.html>.
7. Україна в рейтингу глобальної конкурентоспроможності 2016. — URL: <http://konkurent.in.ua/news/ukrayina/11238/ukrayina-opustilasya-v-rejtingu-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-.html>.
8. Геєць В. М. Інноваційна Україна — 2020. Основні положення національної доповіді / Вісник НАН України, 2015. — № 7. — С. 14–22.
9. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку. — Москва: Прогрес, 1982. — С. 159.

Феєр Анастасія Євгенівна,
студентка Національного авіаційного університету

Феєр Анастасія Євгенівна,
студентка Национального авиационного университета

Feyer Anastasiya,
student of National Aviation University

Гоблик Володимир Васильович,
*д.е.н, доцент, професор кафедри
менеджменту та управління економічними процесами*

Мукачівського державного університету

Hoblyk Volodymyr,
*PhD, Associate Professor of the Department
of management and economic management
Mukachevo State University*

Гоблик Владимир Васильевич,
*д.э.н., доцент, профессор кафедры
менеджмента и управления экономическими процессами
Мукачевского государственного университета*

ЕКОНОМІКО-ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ МІНЕРАЛЬНИХ ВОД ЗАКАРПАТТЯ

ECONOMIC AND ECOLOGICAL ASPECTS OF EFFICIENT USE OF MINERAL WATERS OF TRANSCARPATIA

ЭКОНОМИКО-ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МИНЕРАЛЬНЫХ ВОД ЗАКАРПАТЯ

Анотація. У публікації проведено аналіз джерел мінеральних вод Закарпатської області як основного природно-ресурсного та туристично-курортного потенціалу. Надано пропозиції щодо подальшого розвитку рекреаційної галузі, створення кластеру, формування мережі SPA-курортів. Окреслено проблеми і перспективи раціонального використання мінеральних вод, проведення природоохоронних заходів.

Ключові слова: джерела мінеральних вод, рекреація, рекреаційно-туристична діяльність, кластер.

Abstract. The publication analyzed the mineral springs Transcarpathian region as a major natural resource and tourist resort potential. The proposals for the further development of recreational industry clusters, forming a network of SPA-resorts. Problems and prospects of rational use of mineral water, environmental protection.

Key words: mineral water, recreation, recreational and tourist activities cluster.

Аннотация. В публикации был проведен анализ источников минеральных вод Закарпатской области как основного природно-ресурсного и туристическо-курортного потенциала. Даны предложения по дальнейшему развитию рекреационной отрасли, создание кластера, формирование сети SPA-курортов. Обозначены проблемы и перспективы рационального использования минеральных вод, проведения природоохранных мероприятий.

Ключевые слова: источники минеральных вод, рекреация, рекреационно-туристическая деятельность, кластер.

У Закарпатській області наявна широка палітра рекреаційних ресурсів: лісові, ландшафтні, гідрологічні, об'єкти природно-заповідного фонду Карпат та можливості їх використання. Найбільша частка серед компонентів рекреаційного потенціалу Закарпаття — 39% припадає на водні ресурси. Але особливу цінність представляють унікальні джерела мінеральних вод, які могли б стати при кращій та узгодженій організації курортної справи, джерелом збагачення краю та оздоровлення населення. Мінеральна і термальна вода є основним природньо-рекреаційним і курортним потенціалом. На території Закарпаття налічується 33 родовища мінеральних вод, з яких розробляється 24 родовища, що становить 8,2% від загальної кількості родовищ мінеральної води по Україні. На сьогодні розвідано 360 джерел мінеральних вод та 30 типів різних за хімічним складом та лікувальними властивостями. Основним бальнеологічним ресурсом є майже всі найвідоміші мінеральні води, такі як: гідрокарбонатно-натрієві, хлоридно-гідрокарбонатні, гідрокарбонатно-сульфатні.

У Закарпатті зосереджені води багатьох відомих типів, окремі з яких рідкісні й унікальні за властивостями дії на організм людини. Це води без специфічних компонентів, вуглекислі, сульфідні, крем'янисті термальні, йодобромні, залізисті та миш'яковисті. Закарпаття є курортним регіоном. За висновками фахівців, мінеральні та термальні води краю за своїм хімічним складом і лікувальними властивостями не поступаються відомим водам Кавказу, Чехії, Франції. В області вивчено понад 700 водопроїв у складі 67 основних родовищ мінеральних вод. Із 36 типів мінеральних вод країни 32 знаходяться в Закарпатті. Закарпаття має сприятливі умови і потенціал для подальшого розвитку туризму і рекреації європейського рівня.

Щорічний видобуток мінеральних вод становить 150,7 тис.м³, з яких 50% використовують для виготовлення напоїв і промислового розливу без обробки, 25% — для комплексного використання, 18% — для зовнішнього лікувального.

Найбільш багаті на мінеральні води гірські райони області: Свалявський, Рахівський, Хустський, Тячівський. Слід зазначити стихійну появу останнім часом великої кількості підприємств готельного господарства, які виникли поблизу джерел мінеральних вод. Їхнє будівництво зумовлено не стільки потужним зростанням відпочиваючих і потребою у закладах розміщення, а скільки погіршенням роботи курортів, баз відпочинку, які мають застарілу матеріальну базу і не спроможні задовольнити відповідний сервіс для відпочиваючих і туристів. Отже, необхідно приймати комплексну програму залучення інвестицій в курортно-санаторну сферу й розбудову відповідної інфраструктури.

Однак певні неточності статистичного обліку не дають змогу аналізувати в повному обсязі існуючий приватний сектор рекреаційно-курортного господарства. Негативним є неузгоджений, стихійний план забудови, відсутність необхідних, недотримання норм при будівництві, що може в майбутньому призвести до підвищеного антропогенного навантаження на довкілля. Крім того, вкрай незадовільним залишається низьке використання мінеральних лікувальних вод, що за оцінками експертів, знаходиться на рівні 6% від затверджених експлуатаційних запасів родовищ, що є нижчим від середнього показника по Україні (7–8%).

Маючи такі багаті бальнеологічні ресурси, Закарпаття могло б стати Меккою SPA-курортів, таких як Баден-Баден, Карлові Вари тощо. Популярні нині послуги SPA (*SPA* — «*Sanus per Aquam*» — в перекладі з лат. означає «здоров'я через воду») пропонують оздоровчий комплекс процедур з використанням мінеральної, термічної, прісної вод, солей, грязей та лікувальних рослин, з метою лікування, оздоровлення та організації дозвілля як для пацієнтів, так і для місцевих жителів даної території.

З метою покращання ситуації, яка склалася у санітарно-курортному господарстві регіону, активізації туризму слід об'єднати зусилля у формі туристично-рекреаційного кластера, який би охоплював території Українських Карпат [2–4]. Тріада науки-влади-бізнесу сприяла б узгодженій стратегії розвитку туризму та рекреації у краї, збільшила б кількість робочих місць та налагодила б співпрацю із зацікавленими споживачами туристичного та рекреаційного продукту. Новим перспективним напрямом, який успішно може розвиватися не тільки у Закарпатській області а й в сусідніх, є організація SPA-курортів із широким комплексом та відповідним сервісом послуг європейського рівня. Крім того, ще одним успішним напрямом може стати розлив найбільш кондиційних гірських нарзанів родовищ Білинського, Тарасівського, залізистих — Квасівського.

Подальший розвиток та усунення негативних проявів господарювання у рекреаційно-туристичній сфері можливі за умов залучення капіталу у розбудову курортно-санаторного господарства, відповідної інфраструктури, створення рекреаційно-туристичного кластера з формуванням мережі SPA-курортів на фоні активізації владних ініціатив щодо сприяння розвитку пріоритетного напрямку економічного зростання регіону та формування культури здорового способу життя [1, 126–127].

Створення природоохоронних територій сприятиме зменшенню антропогенного навантаження на природні біоценози, а також призведе до подальшого розвитку національної екомережі, що позитивно

відобразиться не тільки на економічній складовій краю, а і на екологічних його аспектах, та забезпечить розвиток туристично-рекреаційного сегменту[5].

За підрахунками вчених затверджені запаси мінеральних вод Закарпаття дають можливість додатково створити на їх території санаторно-курортних закладів до 25 тисяч місць. Розширення бальнеологічного використання мінеральних вод дасть додатково ще 25–30 тисяч місць в санаторно-курортних закладах. Ще більш перспективним видається використання родовищ мінеральних вод в яких використовується незначний дебіт води або до родовищ, де не затвердженні запаси води, такі де вода зовсім не використовується.

Область може одночасно в перспективі приймати на оздоровлення та лікування 50–55 тисяч тих хто потребує лікування органів травлення, серцево-судинної, нервової і ендокринної системи та рухомого апарату з врахуванням їх розширення чи будівництва нових об'єктів.

З метою раціонального використання мінеральних вод, на нашу думку, необхідно провести ряд заходів:

- у промисловому використанні (розливу) мінеральних вод пріоритет надавати задоволенню потреб санаторно-курортним закладам на найближчі 20–25 років;
- залучення до розливу природно-столових та слабо мінералізованих лікувально-столових вод які не використовуються;

- провести чітке розмежування розливу мінеральних вод на лікувальні і столові (малої мінералізації та джерельних) за лікувальними показниками;
- забезпечити безумовне виконання санітарно-протиепідеміологічних заходів в межах округів санітарної охорони;
- заборонити вирубку лісу в зоні формування водних ресурсів родовищ мін вод та гірських схилів під сільськогосподарські угіддя;
- вирішити на сучасному рівні проблему утилізації побутових та виробничої відходів на території області;
- створити на територіях існуючих рекреаційних зон природні заказники (з метою більш раціонального використання територій та охорони навколишнього середовища).

Таким чином, ефективне використання мінеральних вод в значній мірі залежить від посилення природоохоронної діяльності на рекреаційних територіях, розробка і затвердження зон санітарної охорони підприємствами, що експлуатують лікувальні ресурси, унеможливить забруднення земельних ресурсів в місцях розташування родовищ мінеральних вод, сприятиме їх збереженню та раціональному використанню.

Література

1. Щеглюк С.Д. Перспективи розвитку SPA-курортів гірських територій (на прикладі Закарпатської області) / Щеглюк С.Д. // Сталій розвиток Карпат: сучасний стан та стратегія дій. (Тези доповідей міжнар. наук.-практ. конф.) / редкол.: відп. ред. В.С. Кравців. — Ін-т регіональних досліджень НАН України. — Львів, 2006. — С. 123–127.
2. Гоблик В.В. Кластерні ініціативи регіонів в умовах інтеграційних процесів України / В.В. Гоблик, Я.Ю. Дем'ян, Вл.В. Гоблик // Глобальні та національні проблеми економіки. — Миколаїв, 2015. — Випуск 5. — С. 678–683.
3. Гоблик В.В. Перспективи розвитку транскордонних кластерів на кордоні України з Європейським Союзом / В.В. Гоблик [Електронний ресурс] / Ефективна економіка, 2013. — № 3. — Режим доступу до журналу: <http://www.ekonomy.nauka.com.ua>.
4. Гоблик В.В. Карпатський регіон: актуальні проблеми та перспективи розвитку: колективна монографія / Н.А. Мікула, Є.Е. Матвеев, В.В. Гоблик, І.Р. Тимечко та ін.; відп. ред. Н.А. Мікула — Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»: у 8 томах, т. 8), 2013. — 372 с.
5. Закон України «Про природо-заповідний фонд України» № 2456-ХІІ від 16.06.1992 (ред. від 04.08.2016).

Філон Михайло Михайлович

*кандидат економічних наук,
викладач кафедри політичних наук і права
ПНПУ ім. К.Д. Ушинського*

Филон Михаил Михайлович

*кандидат экономических наук,
преподаватель кафедры политических наук и права
ЮНПУ им. К.Д. Ушинского*

Filon M.

*Candidate of Economic Sciences,
Lecturer of the Department of Political Science and Law
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky*

Іванчо Єлена Антонівна

*студентка кафедри педагогічних технологій початкової освіти
ПНПУ ім. К.Д. Ушинського*

Иванчо Елена Антоновна

*студентка кафедры педагогических технологий начального образования
ЮНПУ им. К.Д. Ушинского*

Ivancho E.

*Student of the department of educational technology primary education
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky*

ЕМІГРАЦІЯ В УКРАЇНІ, ПРОБЛЕМИ І ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

ЭМИГРАЦИЯ В УКРАИНЕ, ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ПРЕОДОЛЕНИЯ

EMIGRATION IN UKRAINE, PROBLEMS AND WAYS OF OVERCOMING

Анотація. Стаття присвячена дослідженню процесу еміграції. Розкрито суть понять міграція, еміграція, трудова еміграція, депортація, дисидент, рееміграція, діти «заробітчани». У роботі звертається увага на ключові питання: поняття міграції, причини та наслідки еміграції, вплив на національну та світову економіку. На основі деяких статистичних даних запропоновані певні заходи щодо зменшення рівня еміграції в Україні.

Ключові слова: міграція, зовнішня і внутрішня міграція, еміграція, емігрант, трудова еміграція, діти «заробітчани».

Аннотация. Статья посвящается изучению процесса эмиграции. Раскрывается суть понятий миграция, эмиграция, трудовая эмиграция, депортация, диссидент, реэмиграция, дети «заробитчан». В работе уделяется внимание ключевым вопросам: понятию миграции, причины и последствия эмиграции, влияние на национальную и мировую экономику. На основе некоторых статистических данных предложены определенные меры, направленные на снижение уровня эмиграции в Украине.

Ключевые слова: миграция, внешняя и внутренняя миграция, эмиграция, эмигрант, трудовая эмиграция, дети «заробитчан».

Summary. The article is devoted to the study of the process of emigration. The essence of the concepts of migration, emigration, labor emigration, deportation, dissident, re-emigration, children «zarobitchchan» is revealed. The work focuses on key issues: the concept of migration, the causes and consequences of emigration, the impact on the national and world economy. On the basis of some statistical data, certain measures are proposed to reduce the level of emigration in Ukraine.

Key words: migration, external and internal migration, emigration, emigrant, labor emigration, children «zarobitchchan».

Постановка проблеми. Еміграція являє собою широкомасштабну проблему, яка впливає як на національну, так і на світову економіку. В переважній більшості випадків з України емігрує працездатне населення через низький рівень оплати праці або неможливість працевлаштування взагалі. Люди шукають кращого життя на чужині, тому що у нашій країні вони не здатні гідно заробити на потреби своєї родини. За кордоном вони шукають більш оплачувану роботу, намагаються знайти кращі кар'єрні перспективи, а вже згодом, по можливості, перевезти за собою своїх близьких.

Тепер же, в останні роки проблема набула ще ширшого характеру за рахунок того, що багато молодих людей, які є майбутнім нашої держави, виїжджають за кордон на навчання, і відповідно, уже не бажають повертатися назад. Кращі умови України емігрують, адже за кордоном їх цінують більше, ніж на Батьківщині. Якщо так буде продовжуватися і далі, то хто ж залишиться на Україні?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення міграційних процесів в Україні та світі присвятили свої роботи такі вчені як О. В. Позняк, Е. М. Лібанова, С. В. Полякова, А. В. Солоп, А. М. Палій, Т. А. Погода, О. В. Лиса, І. П. Майданік, В. Г. Саріогло, Л. Г. Ткаченко, П. Г. Шушпанов, Л. С. Лісогор та інші науковці.

Постановка завдання. Тлумачення термінів міграція, внутрішня і зовнішня міграція, еміграція та імміграція, рееміграція і депортація, з'ясування сутності цих понять — ось деякі завдання даної роботи. Метою роботи ставиться проаналізувати причини еміграції, з'ясувати її вплив на національну та світову економіку, виявити позитивні та негативні наслідки, а також знаходження найоптимальніших шляхів вирішення проблеми еміграції українців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Безперечно кожен із нас стикався з таким процесом як міграція. Міграція — це зміна місця проживання людини. Осіб, які здійснюють міграцію називають мігрантами. Міграції бувають зовнішні, внутрішні, м'ягнікові і сезонні. До зовнішніх належить переміщення між державами або континентами, до внутрішніх — між містами, регіонами, населеними пунктами, тобто всередині країни. Тих, хто переселився за межі своєї країни називають емігрантами, а тих, які переселились у країну — іммігрантами. Сьогодні в Україні переважає еміграція.

Еміграція — це добровільна або вимушена зміна місця проживання людей, виїзд за межі своєї країни та переселення їх за кордон. Це соціальний феномен, властивий суспільству, що має свої причини і наслідки, і безперечно впливає на життя народів та усього людства. Еміграція може бути тимчасовою, коли емі-

гранти через деякий час повертаються назад, довготривалою (постійною) і сезонною, у певні пори року для сезонних робіт. У той же час вона не завжди пов'язана зі зміною громадянства. Хоча еміграція може бути як добровільною, так і вимушеною, але здійснення процедур для виїзду за кордон обов'язково відбувається за власним бажанням, тобто добровільно. Примусове, а нерідко насильницьке переселення осіб, що здійснюється органами державної влади називають депортацією. Зворотна ж еміграція, повернення у країну початкового місця проживання — це рееміграція.

Залежно від причин еміграція буває політична та економічна. Дисиденти, тобто особи, політичні погляди яких не співпадають з пануючими у країні, у разі еміграції іменуються політичними емігрантами. Соціально-економічними причинами еміграції можуть виступати безробіття, бідність, екологічні катастрофи, природні лиха, сімейні обставини, тощо.

Трудова еміграція викликана цілим рядом внутрішніх і зовнішніх економічних причин. Серед зовнішніх високий рівень оплати праці, привабливі умови для іноземців, розвинений ринок праці. До внутрішніх належать економічна криза, нестабільність у державі, безробіття, недостатня оплата праці, корупція, занепад виробничої сфери, відсутність кар'єрних перспектив. Найпоширенішими мотивами трудової еміграції є бажання покращити умови свого проживання, заробіток для стартового капіталу заради власної справи, накопичення коштів для забезпечення життя та здобуття освіти своїх дітей.

Україна — одна з найбільших держав-донорів робочої сили в Європу. Вона перетворилася на постачальника за кордон висококваліфікованої, інтелектуально розвиненої дешевої робочої сили. Можна сказати, що втрачаючи фахівців, ми втрачаємо інтелектуально-духовний потенціал, людей, у руках яких майбутнє. По суті, Україна інвестує свій безцінний живий капітал в економіку усіх розвинених держав світу, а отже, цим самим ми наносимо шкоду самі собі — гальмуємо власну економіку. Хоча, позитивним наслідком являється додаткове спрямування у казну фінансових потоків.

Процес «відтоку мізків» за кордон це проблема світового масштабу. Але цим уже нікого не здивуєш. Багато країн значно спростили свої візові вимоги для іноземних абітурієнтів, а деякі з них навіть звільняють від плати за навчання. Особливо підтримують іноземних студентів, які вивчають технічні дисципліни. Хороші, вигідні умови змушують людей думати про виїзд за кордон. Деякі сім'ї ще з дитинства готують своїх дітей до такої перспективи.

В останні роки значно збільшився відсоток людей, бажаючих емігрувати з України. Перша хвиля еміграції розпочалася в останній чверті XIX ст., і тривала до

Першої світової війни. Друга хвиля тривала між Першою і Другою світовими війнами. Третя розпочалася наприкінці Другої світової, Четверта — у 1990-х роках. У всіх них схожі політично-економічні причини — загострення ситуації у країні, економічна скрута та політична нестабільність. Четверта хвиля досягла своєї вершини в 2002 році. Протягом наступних десяти років іммігрантів в Україні було більше, ніж емігрантів. Стрімке підвищення кількості емігрантів почалося в 2013 році і триває й до сьогодні. До того ж цей процес загострюється через економічну кризу та ситуацію на сході України. Почалася так звана п'ята хвиля еміграції в історії України. Тепер уже українці віддають перевагу європейським державам, а не Росії. Серед країн Євросоюзу найбільше українських емігрантів у Німеччині, Польщі, Італії, Чехії. Згідно даних за 2014 рік, у Європу виїхало вдвічі більше (303 тис.) українців, ніж у Росію (115 тис.) [1].

Ситуація на сході України породила небачену кількість воєнних біженців. Згідно з даними Комітету статистики Євросоюзу у 2013 році у країнах ЄС просили притулку 1055 українців, а у 2014–14050. Тепер Україна займає 13-те місце у рейтингу країн, із яких у ЄС потрапляють біженці. Раніше ж, наша держава посідала 47-му позицію [1].

До цих пір, працевлаштування залишається головною метою виїзду за кордон. По даним Євростату, у 2014 році 206 тис. українців емігрували в ЄС працювати, 22 тис. — навчатися, 21 тис. — по сімейним обставинам, а 53 тис. вказали інші причини переїзду [1].

Населення уже не плекає надії на покращення економічного становища нашої держави. Незважаючи на свої бажання, лише невелика частина людей здатна втілити свої плани у життя.

Агентство GFK Ukraine, на замовлення українського представництва Міжнародної організації з питань міграції, у 2015 році провело дослідження і виявило, що 41% трудових мігрантів (281 тис.) з України працюють за кордоном нелегально [1]. Міграційні потоки стрімко активізувались, кількість емігрантів усе збільшується, але об'єм грошових переказів поступово знижується.

Міграційні процеси здійснюють вплив на економіку усіх країн-учасників міграції. До плюсів для держав-імпортерів трудових ресурсів слід віднести значну економію коштів на навчання і підготовку кваліфікованих спеціалістів; підвищення рівня еластичності на внутрішньому ринку праці за рахунок посилення конкуренції у сфері пропозиції робочої сили; підвищення конкурентоспроможності національного виробника за рахунок зменшення витрат на робочу силу; зростання внутрішнього попиту на товари і послуги за рахунок мігрантів; робітники-емігранти сприяють омолоджен-

ню трудових ресурсів у країні імміграції; іноземні робітники не враховуються при створенні соціальних програм. До мінусів належать вплив валютних ресурсів за кордон, посилення конкуренції за робочі місця, зростання безробіття, загострення конфліктів на національній, расовій, релігійних основах [2]. Але більшість держав-імпортерів робочої сили мають на цей рахунок свою політику, що покликана захищати власну країну і своїх громадян з метою мінімізації негативних впливів зовнішньої міграції.

Для країни-експортера трудових ресурсів теж є дві сторони медалі. Насамперед, емігранти забезпечують державу додатковими валютними ресурсами, так чи інакше вкладаючи їх у економіку. До того ж, у країні скорочується загальний рівень безробіття, підвищується життєвий рівень емігрантів та їх родин. І не варто забувати, що дешевше дозволити людям отримати освіту за кордоном, ніж самим витратити гроші на їх навчання. Але незважаючи на регулятивні заходи для контролю за процесом міграції, негативні наслідки еміграції залишаються вагомими. Згідно з оцінками експертів, втрати країн-експортерів трудових ресурсів сягають 10% національного доходу [3]. Особливо серйозну загрозу створює «вплив мізків». Вітчизняний ринок трудових ресурсів втрачає найбільш конкурентоспроможну та мобільну частину трудового потенціалу країни. На сьогоднішній день, міграційна політика України недостатньо організована, що має негативний вплив на економічний розвиток країни.

Варто пам'ятати і про нелегальну еміграцію. Вона спричиняє соціальну незахищеність, такі громадяни зазнають утисків, дискримінації у питаннях умов та охорони праці, її оплати, страхування. Нелегальний статус робітників за кордоном знижує ціну їх праці, наптовхує на зловживання, а також не приносить доходу державі-донору.

Ще одним негативним наслідком трудової міграції для нашої держави є виникнення покоління «дітей заробітчан». Переважна більшість осіб, які емігрують мають дітей. Складається ситуація, що полягає у великій кількості дітей, які фактично не отримують належної опіки та виховання, тобто стають сиротами при живих батьках. Їх називають соціальними сиротами. У намаганнях заробити більше грошей, ніж на батьківщині заробітчани забувають, що дітям потрібна присутність батьків. Бездоглядні діти втрачають родинний зв'язок з членами сім'ї. Це тягне за собою цілу низку наслідків. Такі діти не мають перед собою правильної моделі сім'ї, а це збільшує імовірність того, що у майбутньому вони не зможуть побудувати міцну родину. Багато таких дітей, позбавлених батьківського контролю, розпещених заробленими грошима зовсім недоцільно їх використовують — алкоголь, наркотики,

вулиця, злочини. Це як бомба уповільненої дії — чим довше без нагляду, тим важчі наслідки. Поки батьки працюють за кордоном не розгинаючи спини їх дітки дорослішають, частина з них стає на слизьку доріжку, інша ж — сама збирається виїхати за кордон. Еміграція процвітає. Можна сказати, що створюється явище «спадкової еміграції».

Як би там не було, еміграція має свої плюси і мінуси. Вона допомагає емігрантам та їх родинам вижити у складні часи, розширює для людей горизонти, дає можливість змінити своє життя. Значна частина людей вирішує залишити ці зміни постійними, тобто залишитися за кордоном, інша ж — рада повернутися назад, додому. І яким би не був цей вибір, він важливий, тому що усі ми являємося творцями державної та світової економіки. Лише від нас залежатиме майбутнє нашої держави, а країна має піклуватися про своїх громадян, створити належні умови, щоб будь-який наш вибір був насамперед безпечним.

Висновки з проведеного дослідження. Подолати еміграцію неможливо, але знизити її все ж можна. Для цього потрібно здійснити певні заходи, які б вплинули на рівень еміграції. Насамперед гідну оплату праці. Усі професії можуть бути корисними і перспективними, тож рівень оплати має бути відповідний. Чим меншою стане різниця українських і зарубіжних заробітних плат, тим менша буде кількість трудових емігрантів. Освіта в Україні є на високому рівні, але не варто на цьому зупинятися, бо немає межі досконалості. До того ж, добре було б гарантувати молодим спеціалістам зайнятість після завершення навчання. Зараз складно знайти роботу без досвіду. Загальний рівень життя українців треба підвищувати. Наша країна знаходиться в центрі Європи, але поки що люди

не відчувають цього. Політика України має бути спрямована на вдосконалення усіх сфер діяльності, за рахунок цього стане більше перспектив, жити тут стане значно приємніше, адже кожна людина зможе реалізувати себе.

Розвиваючи наукову сферу, ми даємо простір для нових звершень. Можна спрямувати фінансові потоки на нові винаходи, які б стали конкурентоспроможними на ринку. Або запропонувати гранти, щоб підвищити ефективність наукових досліджень. В Україні так багато розумних учених, у яких, безперечно, повно ідей. Їм лише потрібен поштовх, невелика допомога. А без неї зовсім не дивно, що науковці виїжджають. За кордоном цінують українських учених, чому ж тоді у нас це не так? Хто ж з них не хотів би проводити свої розробки в оснащених лабораторіях, великих корпораціях? Україна може все це дати, не одразу, поступово, але цей крок зупинить багатьох, дасть можливість передумати емігрувати. З часом, наша батьківщина тільки виграє від таких заходів, це стане прибутковим, робота буде престижною, можливо навіть у світовому масштабі.

Проблема еміграції виникла давно і поки що її ніхто не подолав. Вирішити її повністю ніколи не вдасться, але ми можемо зменшити наслідки цього явища. Завдяки статистиці можна порівняти дані за попередні періоди, а також зробити прогнози на майбутнє. Попереджений — значить озброєний. Знаючи імовірність майбутніх подій можна вжити всіх необхідних заходів аби цього не допустити. Усі ми є регуляторами даного процесу, своїм прикладом ми можемо змінити думку оточуючих людей, від нас залежить як кількість емігрантів, так і майбутнє нашої держави. Тож вирішувати проблему еміграції потрібно вже сьогодні, поки не стало занадто пізно.

Література

1. 8 шокирующих фактов об эмиграции из Украины [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://businessviews.com.ua/ru/studies/id/8-faktov-pro-emigrantov-kak-namek-na-buduschju-nehvatku-kadrov-918/>
2. Політика країн-імпортерів трудових ресурсів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://pidruchniki.com/1924070139252/ekonomika/politika_krayin-importeriv_trudovih_resursiv
3. Вплив міграційних процесів на соціально-економічний розвиток країн-експортерів трудових ресурсів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://pidruchniki.com/1924070139252/ekonomika/politika_krayin-importeriv_trudovih_resursiv

Шавшин Олександр Сергійович

приватний підприємець

Росія, м. Кримськ

Шавшин Александр Сергеевич

Частный предприниматель

Россия, г. Крымск

Shavshin Alexandr Sergeevich

private entrepreneur

Russia, Krymsk

СТРАТЕГІЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

СТРАТЕГИЯ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

STRATEGY OF COMPANY INNOVATIVE DEVELOPMENT

Анотація. В статті вирішено важливе науково-практичне завдання, присвячене удосконаленню методичного підходу до формування та реалізації стратегії інноваційного розвитку підприємства в сучасних умовах господарювання.

Визначено сутність та зміст стратегії інноваційного розвитку підприємства. Встановлено етапи формування та реалізації стратегії інноваційного розвитку підприємства. З'ясовано зв'язок між стратегією інноваційного розвитку та стадією життєвого циклу підприємства. Розроблено заходи до забезпечення інноваційного розвитку підприємства.

Ключові слова: підприємство, інноваційний розвиток, стратегія, життєвий цикл, етапи, забезпечення.

Аннотация. В статье решено важное научно-практическое задание, посвященное совершенствованию методического подхода к формированию и реализации стратегии инновационного развития предприятия в современных условиях хозяйствования.

Определено сущность и содержание стратегии инновационного развития предприятия. Установлены этапы формирования и реализации стратегии инновационного развития предприятия. Выяснено связь между стратегией инновационного развития и стадией жизненного цикла предприятия. Разработаны мероприятия по обеспечению инновационного развития предприятия.

Ключевые слова: предприятие, инновационное развитие, стратегия, жизненный цикл, этапы, обеспечение.

Annotation. The article is resolved important scientific and practical task by improving the methodological approach formulation and implementation of company innovative development strategy in modern economy.

There was identified essence and content company innovative development strategy. There was defined stages of formulation and implementation company innovative development strategy. There was found a link between innovative development strategy and life cycle of the company. There was elaborated measures for supporting company innovative development.

Key words: enterprise, innovative development, strategy, life cycle stages providing.

Постановка проблеми. Одним із перспективних шляхів економічного зростання підприємств є їх інноваційний розвиток. Практика господарювання свідчить, що інноваційні перебудови на сучасному етапі розвитку сучасних підприємств можуть не лише забезпечити високі показники економічного розвитку, але й підвищити конкурентоспроможність, їх експортний потенціал, а також допоможуть вирі-

шити економічні, екологічні, соціальні проблеми. Інноваційна діяльність є однією з основних складових процесу забезпечення успішного функціонування підприємств. Тому сучасні економічні умови вимагають інтенсивної інноваційної діяльності, ефективної організації досліджень та розробок, нововведень, зниження інноваційних ризиків, стратегічного управління в інноваційній діяльності кожного підприємства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретико-методологічні та методичні засади управління інноваційним розвитком підприємства знайшли відображення в роботах таких науковців: Волощук Л. О. [1], Дідченко О. І. [2], Капранова Л. Г. [3], Командровська В. Є. [4], Левицький В. В. [5], Микитюк П. Д. [6], Орехова К. В. [7], Пожуєва Т. О. [9], Полінкевич О. М. [10], Філіппова С. В. [12], Чухраєва Н. М. [13].

Аналіз наукових досліджень цих авторів виявив, що існуючі підходи до управління інноваційним розвитком підприємства орієнтовані на стабільні економічні умови господарювання. Хоча, як відомо, на сьогодні процеси розвитку вітчизняних підприємств характеризуються несталістю, стагнацією. Окрім того, на сьогодні в фінансово-економічній літературі не розкритим залишилося питання до формування та реалізації стратегії інноваційного розвитку підприємства. Це значно ускладнює процес прийняття обґрунтованих управлінських рішень до підвищення ефективності фінансово-господарської

діяльності та забезпечення інноваційного розвитку підприємства.

Метою статті є розробка методичного підходу до формування та реалізації стратегії інноваційного розвитку підприємства в сучасних умовах господарювання.

Для досягнення мети в роботі поставлені та вирішені такі завдання:

- визначити сутність та зміст стратегії інноваційного розвитку підприємства;
- встановити етапи формування та реалізації стратегії інноваційного розвитку підприємства;
- з'ясувати зв'язок між стратегією інноваційного розвитку та стадією життєвого циклу підприємства;
- розробити заходи до забезпечення інноваційного розвитку підприємства.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах господарювання інноваційний розвиток підприємства представляє собою процес спрямованої закономірної зміни стану підприємства, що залежить від інноваційного потенціалу цього підприємства та джерелом

Таблиця 1

Систематизація підходів до формування та реалізації стратегії інноваційного розвитку підприємства

Автор	Характеристика підходу до формування та реалізації стратегії інноваційного розвитку підприємства
Дідченко О. І. [2]	Виділяє вісім етапів стратегії інноваційного розвитку: – визначення загального періоду формування стратегії інноваційного розвитку; – дослідження факторів середовища; – оцінка сильних і слабких сторін інноваційної діяльності підприємства; – комплексна оцінка стратегічної позиції підприємства; – формування стратегічних цілей інноваційної діяльності; – розроблення цільових стратегічних нормативів інноваційної діяльності; – прийняття основних стратегічних інноваційних рішень; – оцінка розробленої стратегії інноваційного розвитку, а також два етапи реалізації стратегії: забезпечення реалізації стратегії і організація контролю за її реалізацією.
Командровська В. Є. [4]	Передбачає оцінку рівня мобілізації можливостей, що реалізується за таким порядком: аналіз окремих факторів, які організують поточний потенціал; визначення потенціалу, необхідного для реалізації «оптимальної» стратегії; розрахунок співвідношення бальних оцінок, які характеризують відповідність наявних можливостей оптимальним.
Полінкевич О. [10]	Виділяє комплексну оцінку ефективності стратегії, що складається з оцінки конкурентоспроможності підприємства та оцінки ефективності стратегії інноваційного розвитку.
Філіппова С. В. [12]	Вважає, що етапами формування та реалізації стратегії інноваційного розвитку підприємства є: – визначення головної цілі/місії фінансової стратегії підприємства; – аналіз внутрішнього та зовнішнього фінансового середовища; – оцінка конкурентоспроможності підприємства чи продукції; – розробка варіантів фінансової стратегії; – оцінка та вибір оптимального варіанта фінансової стратегії; – оформлення та затвердження фін. стратегії як документа; – реалізація розробленої стратегії; – оцінка виконання стратегії/місії.
Чухраєва Н. М. [13]	Підкреслює, що етапами формування та реалізації стратегії інноваційного розвитку підприємства є: – визначення періоду реалізації стратегії; – визначення стратегічних цілей інноваційної діяльності; – розробка інноваційної політики; – уточнення цілей стратегії; – оцінка розробленої стратегії та її виконання.

якого є інновації, що створюють якісно нові можливості для подальшої діяльності підприємства на ринку шляхом реалізації уміння знаходити нові рішення, ідеї та у результаті винаходів [16].

Аналіз фінансово-економічної літератури [1; 2; 3; 8; 14; 15; 16] дозволив встановити, що на сьогодні єдиного підходу щодо формування стратегії інноваційного розвитку підприємства не існує.

В табл. 1 представлено систематизацію підходів до формування та реалізації стратегії інноваційного розвитку підприємства.

В якості критерію вибору стратегії інноваційного розвитку підприємства слід використати стадії його життєвого циклу. Достатньо очевидно, що згідно теорії «довгих циклів» Кондратьєва М. та теорії життєвого циклу [8] інноваційна діяльність підприємства змінюється в часі хвилеподібно.

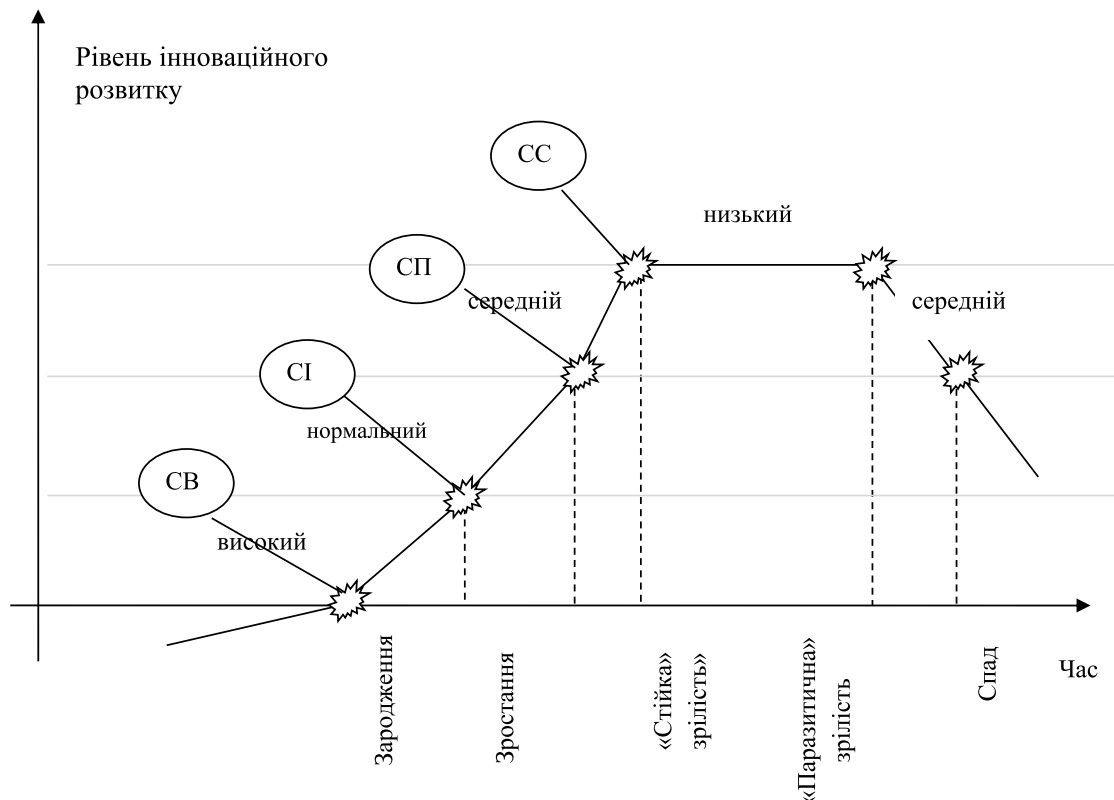
У зв'язку з цим, на рис. 1 представлено зв'язок між стратегією інноваційного розвитку та стадією життєвого циклу підприємства.

Так, стратегія виживання та оновлення застосовується на стадії депресії (зародження) життєвого циклу підприємства, якому відповідає високий рівень інноваційного розвитку. Стратегія виживання та онов-

лення повинна передбачати пошук шляхів подолання небезпек для функціонування підприємства, які включатимуть радикальну його структурну перебудову, що в цілому сприятиме протидії та уповільненню розвитку деструктивних процесів і дозволить забезпечити виживання підприємства.

Характерною особливістю стратегії інтенсифікації зусиль є те, що вона використовується як на стадії зростання, так і на стадії спаду його життєвого циклу, а тому повинна передбачати заходи як на підтримання позитивних зростаючих позицій, так і на недопущення переходу підприємства до стану небезпеки, де дія негативних факторів впливу є максимально деструктивною. Стратегія інтенсифікації зусиль полягає у створенні передумов для виходу з кризи та подолання наслідків загрозливих факторів впливу на основі покращення рівня існуючих позицій функціонування підприємства. Стратегія має на меті розробку на всіх рівнях управління підприємством системи заходів, спрямованих на активізацію інтенсивності використання усіх видів ресурсів праці, енергії, сировини і матеріалів, обладнання, ліквідацію непродуктивних витрат.

Стратегія запобігання дії негативних факторів впливу націлена на вихід із стану ризику підприємства.

де * — Точка прийняття рішень щодо стратегії інноваційного розвитку підприємства; СВ — стратегія виживання та оновлення; СІ — стратегія інтенсифікації зусиль; СП — стратегія попередження дії негативних факторів впливу; СС — стратегія стабілізації та зміцнення досягнутих позицій.

Рис. 1. Зв'язок між стратегією інноваційного розвитку та стадією життєвого циклу підприємства

Характерною особливістю стратегії є те, що вона використовується як на стадії зростання, так і на стадії спаду розвитку, а тому повинна передбачати заходи як для підтримання позитивних зростаючих позицій, так і для недопущення переходу до стану загрози та дії деструктивних факторів впливу. Стратегія запобігання діям негативних факторів впливу повинна забезпечувати перехід до зростання підприємства, тим самим створюватимуться передумови для забезпечення її безпеки.

Стратегія стабілізації та зміцнення досягнутих позицій використовується для підтримання стану безпеки підприємства та створення нових передумов його зміцнення. Стратегія стабілізації та зміцнення досягнутих позицій передбачає спрямування зусиль на підтримку збалансованого, диверсифікованого (вертикального, горизонтального та діагонального) розвитку підприємства, підвищення ролі фінансових механізмів, розширення відтворювальних процесів.

Застосування стратегії стабілізації та зміцнення досягнутих позицій сприятиме досягненню нового етапу стабілізації підприємства, який за своєю суттю є початковою стадією життєвого циклу підприємства для наступного зростання. Тому стратегія стабілізації та зміцнення досягнутих позицій повинна мати необхідну основу для стійкого росту ефективності суспільного виробництва та створення умов для збереження та нарощення позитивних тенденцій зростання підприємства.

В табл. 2 представлено заходи до забезпечення інноваційного розвитку підприємства з урахуванням етапів його життєвого циклу.

Висновки. В роботі вирішено важливе науково-практичне завдання, висвячене розробленню методичного підходу до формування та реалізації стратегії інноваційного розвитку підприємства в сучасних умо-

вах господарювання. Основні висновки та рекомендації полягають у такому:

Обґрунтовано, що інноваційний розвиток підприємства представляє собою процес спрямованої закономірної зміни стану підприємства, що залежить від інноваційного потенціалу цього підприємства та джерелом якого є інновації, що створюють якісно нові можливості для подальшої діяльності підприємства на ринку шляхом реалізації уміння знаходити нові рішення, ідеї та у результаті винаходів.

Доведено, що основними етапами формування стратегії інноваційного розвитку підприємства є: визначення загального періоду формування стратегії інноваційного розвитку підприємства; діагностика інноваційної діяльності підприємства; оцінка сильних і слабких сторін інноваційної діяльності підприємства; формування стратегічних цілей інноваційного розвитку підприємства; визначення перспектив реалізації розробленої стратегії інноваційного розвитку підприємства; організація реалізації стратегії інноваційного розвитку підприємства; контроль за реалізацією стратегії інноваційного розвитку підприємства.

З'ясовано зв'язок між стратегією інноваційного розвитку підприємства та етапом його життєвого циклу. Доведено, що кожна стадія життєвого циклу відповідає певному рівню інноваційного розвитку підприємства. Так, етапу зародження відповідає високий рівень інноваційного розвитку (стратегія вживання та оновлення); етапу зростання — нормальний рівень інноваційного розвитку (стратегія інтенсифікації зусиль, стратегія попередження дії негативних факторів впливу); етапу зрілості — середній рівень інноваційного розвитку; етапу стабілізації — низький рівень інноваційного розвитку.

Таблиця 2

Заходи до забезпечення інноваційного розвитку підприємства

Етап життєвого циклу	Рівень інноваційного розвитку	Основна стратегічна ціль інноваційного розвитку	Тип інноваційної перебудов	За місцем підприємства в конкурентній боротьбі	Переважаючий характер заходів	Переважаючий тип управлінського впливу
Депресія, криза, зародження	Високий	Вихід із кризи	Радикальне перетворення	Новачок	Ліквідаційний	Жорстке регулювання
Спад	Нормальний	Локалізація загроз, відновлення порушеної рівноваги	Помірне перетворення	Послідовник	Ліквідаційно-превентивний	Поєднання жорсткого та м'якого регулювання
Зростання, становлення	Середній	Зниження ризикованості, розсіювання потенційних деструктивних чинників	Звичайні зміни	Претендент на лідерство	Превентивно-ліквідаційний	Поєднання м'якого та жорсткого регулювання
Стабілізація	Низький	Підтримка та зміцнення досягнутих позицій безпеки	Незмінне функціонування	Лідер	Превентивний	М'яке регулювання

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Сучасні умови господарювання характеризуються негативним впливом кризових явищ, дефіцитом власних інвестиційних ресурсів, високим рівнем інфляції, фінансового ризику, високими відсотковими ставками за банківськими кредитами, низьким рівнем ліквідності, платоспроможності. Тому для того, щоб забезпечити інноваційний розвиток в сучасних умовах господарювання, які характеризуються мін-

ливістю та невизначеністю, підприємства повинні постійно моніторити інноваційну діяльність, визначати її сильні та слабкі сторони; виявляти можливості та загрози; розробляти заходи щодо підвищення інноваційного потенціалу як в статистиці, так і динаміці. Впровадження контролінгу в управління інноваційною діяльністю підприємства дозволяє вирішити всі завдання, які поставлені перед ним.

Література

1. Волощук Л. О. Інноваційний розвиток промислового підприємства: сутність та проблеми аналітичного забезпечення в умовах індикативного управління / Л. О. Волощук // *Бізнес Інформ*. — 2014. — № 11. — С. 75–79. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2014_11_14.
2. Дідченко О. І. Сутність поняття «інноваційний розвиток» підприємства / О. І. Дідченко, А. В. Ткачук // *Економічний вісник ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет»*. — 2015. — № 2. — С. 36–41. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evdvnz_2015_2_9.
3. Капранова Л. Г. Вплив інтелектуальної власності на інноваційний розвиток промислового підприємства / Л. Г. Капранова // *Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Економічні науки*. — 2015. — Вип. 29. — С. 367–376. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VPDTU_ek_2015_29_53.
4. Командровська В. Є. Інноваційний потенціал підприємства та розвиток його складових у посткризовий період / В. Є. Командровська, Н. Ю. Кривицька, К. І. Домашевська // *Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка*. — 2014. — Т. 19, Вип. 2(3). — С. 148–152. — Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonuc_econ_2014_19_2\(3\)_36](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonuc_econ_2014_19_2(3)_36).
5. Левицький В. В. Інноваційний розвиток як елемент стратегічного забезпечення системи управління фінансово-економічною безпекою підприємства / В. В. Левицький, І. Ю. Суханова // *Науковий вісник [Буковинського державного фінансово-економічного університету]. Економічні науки*. — 2014. — Вип. 26. — С. 89–94. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvbdfa_2014_26_12.
6. Микитюк П. Інноваційний розвиток промислового підприємства / П. Микитюк // *Економічний аналіз*. — 2013. — Т. 12(3). — С. 339–343. — Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2013_12\(3\)_74](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2013_12(3)_74).
7. Орехова К. В. Дослідження економічної сутності та змісту поняття «інновація» / К. В. Орехова, Л. М. Ріпка // *Науковий журнал «Культура народів Причорномор'я»; Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского*. — 2013. — № 256. — С. 81–85.
8. Орехова К. В. Формування інвестиційної стратегії підприємства / К. В. Орехова // *Інвестиції: практика та досвід: науково-практичний журна.* — 2014. — № 21 (листопад). — С. 14–17. — Режим доступу: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=4026&i=2>.
9. Пожуєва Т. О. Інноваційний розвиток підприємства в конкурентному середовищі / Т. О. Пожуєва // *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. — 2013. — Вип. 1(2). — С. 103–106. — Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Traeiv_2013_1\(2\)_22](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Traeiv_2013_1(2)_22).
10. Полінкевич О. Критерії розмежування понять «інновація», «інноваційний процес» та «інноваційний розвиток підприємства» в новій економіці / О. Полінкевич // *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. — 2015. — № 4. — С. 31–36. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/echcenu_2015_4_7.
11. Турило А. М. Суспільний інноваційний розвиток і теоретико-методологічні підходи до визначення науково-практичної категорії «економічний менеджмент підприємства» / А. М. Турило, О. А. Зінченко, А. А. Турило // *Актуальні проблеми економіки*. — 2014. — № 9. — С. 60–64. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2014_9_8.
12. Філіппова С. В. Інноваційний розвиток промислового підприємства як об'єкт стратегічного управління / С. В. Філіппова, П. В. Воронжак // *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. — 2014. — № 3. — С. 124–129. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/escmebi_2014_3_19.
13. Чухраєва Н. М. Інноваційний розвиток підприємства та забезпечення його ефективності та стійкості / Н. М. Чухраєва // *Бізнес Інформ*. — 2014. — № 6. — С. 92–97. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2014_6_17.
14. Melnyk A. G. Foresight Model of Innovation and Technological Development in Economic Systems / A. G. Melnyk // *Бізнес Інформ*. — 2014. — № 8. — С. 88–94. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2014_8_16.
15. Vereshchagina A. V. Improvement of theoretical approaches To development and implementation in innovation process / A. V. Vereshchagina, E. A. Kuznetsov // *Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва. Серія: Економічні науки*. — 2013. — № 8. — С. 3–9. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhnau_ekon_2013_8_3.
16. Zakharkin O. Enterprise's innovation development strategy substantiation and its aims / O. Zakharkin, L. Zakharkina // *Економічний часопис-XXI*. — 2014. — № 7–8(1). — С. 76–79. — Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecchado_2014_7-8\(1\)_20](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecchado_2014_7-8(1)_20).

Штундер Ірина Олександрівна

*кандидат економічних наук, доцент;
доцент кафедри маркетингу та поведінкової економіки
Київський університет економіки та права КРОК*

Штундер Ірина Александровна

*кандидат экономических наук, доцент;
доцент кафедры маркетинга и поведенческой экономики
Киевский университет экономики и права КРОК*

Shtunder Irina Aleksandrovna

*candidate economic sciences, docent;
associate professor of marketing and behavioral economics
Kyivsky university of the economy and rights KROK*

Назаренко Вікторія Михайлівна

*студентка
Київський університет економіки та права КРОК*

Назаренко Виктория Михайловна

*студентка
Киевский университет экономики и права КРОК*

Nazarenko Victoria Michaylovna

*femal student
Kyivsky university of the economy and rights KROK*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЛОЯЛЬНОСТІ НА РИНКУ ГРОМАДСЬКОГО ХАРЧУВАННЯ В УКРАЇНІ

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЛОЯЛЬНОСТИ НА РЫНКЕ ОБЩЕСТВЕННОГО ПИТАНИЯ В УКРАИНЕ

FEATURES OF FORMATION OF LOYALTY ON THE MARKET OF CATERING IN UKRAINE

Анотація. Визначено місце маркетингу лояльності в концепції маркетингу відносин. Обґрунтовано роль лояльності споживачів у забезпеченні конкурентоспроможності підприємства. Визначено основні напрями формування лояльності. Запропоновано та описано складові процесу формування та підтримання лояльності споживачів.

Ключові слова: концепція маркетингу відносин, лояльність, лояльний споживач, процес формування лояльності.

Аннотация. Определено место маркетинга лояльности в концепции маркетинга отношений. Обоснована роль лояльности потребителей в обеспечении конкурентоспособности предприятия. Определены основные направления формирования лояльности. Предложены и описаны составляющие процесса формирования и поддержания лояльности потребителей.

Ключевые слова: концепция маркетинга отношений, лояльность, лояльный потребитель, процесс формирования лояльности.

Summary. In this article the place loyalty marketing concepts in relationship marketing. The role of customer loyalty in ensuring the competitiveness of enterprises. The main trends of the formation of loyalty. Proposed and described components of the process of forming and maintaining customer loyalty.

Key words: concept of relationship marketing, loyalty, loyal customer, the formation of loyalty.

Вступ. Зміна технологій переробки продуктів харчування, засобів доставки продукції та сировини, інтенсифікація багатьох виробничих процесів призвела до різкого збільшення кількості підприємств громадського харчування.

В той же час, глобалізація ринку та розвиток сучасних інформаційних комунікацій призвели до збільшення компаній, зацікавлених у формуванні власного позитивного іміджу. Створений імідж є реальним управлінським ресурсом, що істотною мірою зумовлює успішність економічних і соціальних позицій для підприємств. В умовах потужної конкуренції, імідж підприємства громадського харчування стає ключовим джерелом відмінностей, яким керується споживач при здійсненні купівлі. Це спосіб представлення організації, її цінностей та зобов'язань перед споживачем.

Підприємства, які надають перевагу взаємовідносинам, а не торговим операціям, та усвідомлюють, що споживачі прагнуть до довготривалої співпраці з підприємством та торговою маркою, забезпечують внутрішню підтримку ідеї створення довготривалих інтегрованих груп зі споживачами та бізнес-суб'єктами ринку для взаємовигідної співпраці та створення ланцюга цінностей.

Крім того, галузь громадського харчування є досить особливою соціальною сферою, головна мета якої орієнтація на потреби клієнта. Визнання цільової аудиторії як необхідної ринкової категорії для формування іміджу підприємства допоможе виходу з кризової ситуації, адже сучасна політична та економічна ситуація в Україні ставить перед компаніями питання виживання, контролю над розширенням і збереженням ринкової частки.

Виклад основного матеріалу. Усе зростаючий ритм сучасного життя змушує населення, окрім іншого, «економити» час на харчування, а глобалізація — обумовлює появу нових видів закладів харчування (у т.ч. тих, які представляють кухню інших країн світу). Проте якщо в умовах економічного розвитку найбільш затребуваними були кафе та ресторани, то з настанням економічної кризи — заклади швидкого харчування, де можна порівняно дешево (хоча й без користі для власного здоров'я) втамувати голод. Більше того, зниження їхніх реальних доходів змушує населення більш ощадливо витратити гроші, а відтак, відповідно, скорочувати витрати, пов'язані не лише зі споживанням страв як форми проведення дозвілля, а й взагалі — на харчування. Більшість науковців досліджують різні аспекти лояльності суб'єктів господарювання до споживачів своєї продукції. Водночас, малодослідженими залишаються питання зворотної лояльності клієнтів до закладів харчування, що й обумовлює актуальність даного дослідження.

Основна роль маркетингу в процесі створення вартості підприємства та забезпеченні його конкурентоспроможності полягає у залученні та втриманні споживачів фірми, які забезпечують їй динамічний розвиток і процвітання. Збільшуючи кількість лояльних споживачів, підприємство отримує можливість зміцнити свої ринкові позиції, підтримувати рівень оптимальних цін та стійкі потоки грошових коштів, що, своєю чергою, підвищує ціну його акцій та забезпечує базу для його подальшого розвитку.

Маркетинг лояльності підвищує значущість особи, особистих контактів у системі ефективних комунікацій. І навіть більше, він розподіляє відповідальність за ухвалення рішень з області маркетингу на весь персонал фірми, оскільки передбачає участь у маркетинговій діяльності не тільки фахівців служби маркетингу, але і працівників інших служб фірми, і навіть менеджерів верхньої ланки. Саме апарат управління фірмою відповідатиме за формування і розвиток довготривалих взаємовигідних відносин у процесі роботи фірми з клієнтами і покупцями.

Нажаль, сьогодні більшість вітчизняних підприємств використовують лише програми лояльності для формування лояльних споживачів, що є помилковим. Процес формування лояльності є досить складним, довготривалим і потребує значної кількості інструментів. Аналіз наукової літератури дав змогу визначити та структурувати складові процесу формування та підтримання лояльності споживачів:

- визначення та формування підприємством сегмента ключових споживачів;
- управління асортиментом;
- формування обізнаності споживачів;
- посилення лояльності винагородженням постійних клієнтів;
- розроблення механізму реагування на скарги та претензії споживачів;
- виконання гарантій підприємства;
- постійна співпраця зі споживачами.

Запорукою підвищення лояльності споживача є не лише дієва програма лояльності, а і зручність розташування, прийнятність цін, якості товарів або послуг, широта їх асортименту, наявність зручного паркування, режим роботи з раннього ранку до пізнього вечора, швидке обслуговування, зовнішній вигляд персоналу, можливість отримати професійні консультації тощо.

Створення програм лояльності в рамках загальної комунікаційної програми підприємства й обраної стратегії розвитку маркетингу дасть змогу утримати постійних і залучити потенційних споживачів, стану стабілізуючим чинником впливу на прибуток підприємства. Емоційна лояльність, на відміну від раціональної, розвивається на основі накопиченого досвіду

взаємовідносин з постійними покупцями в результаті оцінювання практично невлених факторів, які викликають почуття задоволеності. Проте через відсутність емоційної прихильності споживачів до підприємства існує ризик їх переключення на товари або послуги конкурента при першій нагоді.

Реакція підприємства на скарги споживачів призводить до різних наслідків. Менеджери повинні знати, що вплив невдач може вийти в майбутньому далеко за межі втрати доходу від співпраці з одним споживачем. Роздратовані клієнти часто розповідають іншим людям про свої проблеми в певному закладі харчування. Інтернет ускладнив життя компаніям, які пропонують неякісні товари або послуги: адже розчаровані споживачі можуть тепер розповісти про свої проблеми тисячам людей, надсилаючи скарги на дошку оголошень чи створюючи сайти для повідомлень про свій невдалий досвід щодо конкретних компаній.

Основними правилами ефективного вирішення проблеми є: діяти швидко; визнавати помилки, але не виправдовуватися; показати, що підприємство зрозуміло проблему з позиції покупця; не сперечатися з покупцями; визнавати справедливості претензій покупця мовчки чи вголос; виправдовувати покупця, коли доказів недостатньо; пояснити усі кроки, необхідні для вирішення проблеми; інформувати споживачів про прогрес; не забувати про компенсацію; намагатися всіма силами відновити гарне враження покупця про підприємство.

Виявилось, що там, де існують ризики, але відносно мало відчутна різниця між позиціями послуг конкурентів, перша компанія, що введе гарантію, може одержати першочергову перевагу і створити цінну відмінність для своїх послуг.

Причини ефективності гарантій полягають у наступному:

- гарантії спонукають компанію сфокусуватися на тому, що її клієнти очікують і хочуть отримати обслуговування від кожного товару або елемента;
- гарантії встановлюють чіткі стандарти, які чітко вказують і продавцям, і покупцям, що саме пропонує компанія. Виплати у формі компенсації за неякісні товари чи послуги змушують менеджерів ставитися до гарантій більш серйозно, оскільки витрати на виправлення недоліків якості послуги можуть відчутно зростати;
- гарантії вимагають розвитку системи для формування тісного зворотного зв'язку з покупцем та розвитку цієї системи;
- гарантії спонукають компанії з'ясувати, у чому саме були допущені помилки, намагатися передбачити вірогідні невдачі та намагатися їх уникати;
- гарантії будують так звані «м'язи маркетингу» тим, що знижують для споживача ризик купівлі неякіс-

ного товару чи послуги та завойовують його довіру на тривалий час.

Саме тому слід акцентувати увагу на формуванні прихильності (лояльності) власних клієнтів: ресторатори мають зосередитись на персоніфікованому ставленні до кожного клієнта (підтверджуючи його індивідуальність та цінність), збереженні якості блюд та обслуговування за помірні ціни (в умовах кризи головним завданням є не отримання надприбутків, а збереження клієнтури); представники середніх і нижчих за рівнем цін закладів харчування мусять зосередитись на можливості швидко надати клієнту порівняно дешеві та ситні харчі (позитивний економічний ефект досягається за рахунок не стільки націнки, скільки завдяки зростанню кількості продаж).

Водночас, більшість клієнтів є «заручниками» власних звичок і традицій:

- мінімізують витрати часу та коштів на буденне харчування;
- не бажають ризикувати невизначеністю якості страв;
- добре знають «коронні» блюда закладу;
- цінують, що персонал ресторанів ураховує особисті звички та забаганки постійних клієнтів;
- підсвідомо очікують додаткових преференцій тощо.

Будь-який бізнес, який працює на усталеному ринку, рано чи пізно приходиться до того, що показник «ціна-якість» перестає відрізнятися від показників конкурентів, і продавці товарів і постачальники послуг починають вишукувати можливості підвищення своєї конкурентоспроможності. Знайти нових, але що найважливіше, утримати наявних клієнтів — основна мета маркетингу у взаємовідносинах зі споживачами, головний інструмент якого є програма лояльності. Споживачі з абсолютною лояльністю, певним ступенем лояльності, непостійною лояльністю, без певної лояльності або не лояльні до послуг а якості потребують різного ступеня уваги і також різним чином реагують як взагалі на рекламу, так і на різноманітні цільові пропозиції певної компанії.

Інші критерії аналізу поведінки при сегментуванні: привід для купівлі певного товару, сезонність споживання, статус користувача (колишні, потенційні, нові, регулярні) та ступінь використання товару (низька, середня або висока активність). Окрім цього, на основі знання щодо товару необхідно аналізувати ступінь готовності до купівлі. В якості прикладу, одні споживачі можуть бути не інформовані щодо певного продукту, іншим вже відомо про його існування, дехто має уявлення щодо споживчих властивостей, а хтось можливо має бажання здійснити покупку.

Крім того, для формування позитивного ставлення цільової аудиторії закладам громадського харчування потрібно впроваджувати наступні заходи:

- вивчати потреби цільової аудиторії та пропонувати споживачам цінності та переваги товару чи послуги, що відповідають їх потребам та очікуванням;
- доводити інформацію до цільової аудиторії усіма каналами маркетингової комунікації, щоб максимально наблизити інформацію до клієнтів;
- проводити певні заходи, що демонструють соціальну або ж екологічну відповідальність підприємства;
- покращувати якість менеджменту, завдання якого чітко розуміти корпоративну стратегію та її впровадження;
- удосконалювати управління персоналом, що може підвищити імідж підприємства в якості роботодавця.

Висновки. Таким чином, створення позитивного іміджу є керованим інструментом впливу на поведінку покупців, а в результаті — і на рівень продажів. Позитивний імідж підвищує конкурентоспроможність підприємства на ринку, привертає споживачів та партнерів, прискорює продаж та збільшує його об'єм, полегшує доступ організації до ресурсів. Формування взаємовідносин зі споживачами заснована на наступних складових: особиста довіра, підтримка споживача та його обслуговування. Маркетинг лояльності як напрям концепції маркетингу відносин розширює ринкові можливості підприємства та дає змогу ефективніше вирішувати маркетингові та управлінські завдання.

Подальші дослідження повинні бути спрямовані на розроблення стратегії формування маркетингу лояльності на прикладі конкретних підприємств та методів оцінювання вартості відносин.

В умовах економічної кризи заклади харчування змушені змінювати своє ставлення до клієнтів, зберігаючи їм можливість харчуватись у звичних для них умовах за прийнятними цінами.

Водночас, клієнти мають усвідомити, що повне припинення відвідування закладів харчування може призвести до повного припинення їх функціонування, а відтак — втрати можливості згодом зберігати звичний спосіб життя. Подальші наукові дослідження мають бути зосереджені на розробці теоретичних положень та практичних рекомендацій, що спрямовані на розвиток закладів громадського харчування в Україні.

Формування позитивного іміджу компанії та його вплив на цільову аудиторію є необхідною складовою стійкого та довгострокового ділового успіху підприємства громадського харчування.

Вдало сформований імідж запам'ятовується і закріплюється у свідомості цільової аудиторії, він є своєрідним сигналом до позитивного сприйняття підприємства і завдяки цьому може подолати такі перешкоди, як недовіра і неувага, характерні для масової свідомості.

Література

1. Дима О. О. Побудова довготривалих стосунків в каналі розподілу / О. О. Дима // Тези доповідей VII Міжнародної науково-практичної конференції «Маркетинг та логістика в системі менеджменту». — Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2011. — [С. 261–283].
2. Князик Ю. М. Формування лояльності споживачів як один з напрямків збільшення прибутковості підприємства / Ю. М. Князик, Т. В. Лебідь // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка» «Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку» — 2009 — № 570. — [С. 86–90].
3. Пащук О. В. Маркетинг послуг: стратегічний підхід: [навч. посіб.] / Пащук О. В. — К.: ВД «Професіонал», 2012. — [С. 324–339].
4. Прокопенко О. В. Поведінка споживачів: навч. посіб. / О. В. Прокопенко, М. Ю. Троян. — К.: Центр учбової літератури, 2011. — [С. 105–117].
5. Райхельд Ф. Ефект лояльності: рушійні сили економічного зростання, прибутку та цінності / Райхельд Ф., Тил Т. — М.: — Вільямс, 2013. — [С. 187–199].
6. Чухрай Н. І. Оцінювання і розвиток відносин між бізнес-партнерами: монографія / Н. І. Чухрай, Я. Ю. Криворучко; за наук. ред. Н. Чухрай. — Львів: Растр-7, 2008. — [С. 98–112].
7. Ларка М. І. Сучасні тенденції та проблеми розвитку програм лояльності на споживчому ринку / М. І. Ларка, М. В. Мірошник, В. А. Анохін, І. С. Олійник // Вісник Національного технічного університету «ХПІ» (Серія «Технічний прогрес та ефективність виробництва»). — 2013. — № 66. — [С. 129–137].
8. Гурджиян К. В. Програма лояльності: сутність та етапи створення / К. В. Гурджиян // Формування ринкових відносин в Україні. — 2011. — № 5. — [С. 119–125].
9. Мельниченко О. А. Програми лояльності для споживачів як механізм покращання життя населення / О. А. Мельниченко, В. К. Калачнікова // Молодий вчений. — 2015. — № 11. — Ч. 2. — [С. 86–89].
10. Костюк Г. В. Формування позитивного іміджу підприємства / Г. В. Костюк, В. В. Сторожук // Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. — 2014. — № 1. — [С. 176–181].
11. Примак Т. О. Маркетингові комунікації: навч. посіб. — К.: Ніка-Центр, 2011. — С. [189–201].
12. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія управління: посібник. — К.: Академвидав, 2013. — [С. 236–249].
13. Ромат Є. В. Основи реклами: навч. посіб. / Є. В. Ромат. — К.: Студцентр, 2012. — [С. 139–152].
14. Штундер І. О. Особливості підготовки магістрів в системі вищої освіти в Україні / Освітня політика держави: філософія, методологія, практика / за ред. Є. М. Суліми, В. П. Андрущенко; Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. — Тематичний випуск: зб. наук. ст. — К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. — [285 с.].

Защитникова Марина Юрьевна
Студент
Тихоокеанский Государственный Университет
Zashchitnikova Marina Yuryevna
Student
Tikhookeanskiy State University

ПРОБЛЕМЫ ПРИ ОСМОТРЕ МЕСТА ДТП ПРИ ПРОИЗВОДСТВЕ ПО ДЕЛАМ ОБ АДМИНИСТРАТИВНЫМ ПРАВОНАРУШЕНИЯМ

PROBLEMS THAT ARISE WHEN EXAMINING ROAD ACCIDENTS BY PRODUCTION ON CASES OF ADMINISTRATIVE OFFENSES

Аннотация. Исследованы вопросы по использованию в сфере административного процесса достижений криминалистики.

Ключевые слова: ДТП, осмотр места ДТП, способы фиксации места ДТП.

Summary. *It this scientific work the questions on using in the sphere of administrative process of the achievements of criminalistics are investigated.*

Key words: *road accident, survey, the ways of fixing of the place of road accident.*

В соответствии с п. 1.2 Правил дорожного движения РФ дорожно-транспортное происшествие (ДТП) — это событие, возникшее в процессе движения по дороге транспортного средства (ТС) и с его участием, вследствие которого погибли или ранены люди, повреждены ТС, сооружения, грузы либо причинен иной материальный ущерб. В силу ст. ст. 12.24, 12.30 КоАП РФ по факту ДТП возбуждается дело об административном правонарушении. Обстоятельства, подлежащие выяснению по делам о ДТП, устанавливаются в основном в ходе осмотра места происшествия. Цель осмотра места совершения административного правонарушения — это выявление, обследование и фиксация данных о правонарушении. Представляется, что конечная цель осмотра места происшествия — установление обстоятельств происшествия, его характера (преступного или некриминального) и участников [1, с. 103]. Исходя из целей осмотра можно выделить задачи, которые стоят перед должностным лицом, осуществляющим производство данного процессуального действия. Обнаружение следов правонарушения — одна из важнейших задач осмотра места происшествия. Хотя осмотр места ДТП как процессуальное действие имеет особенности в административном процессе, процедура его производства

схожа с процедурой осмотра, предусмотренной УПК РФ. Следовательно, для эффективного проведения осмотра места ДТП и решения упомянутых задач полезно использовать тактические приемы (рекомендации) осмотра, разработанные в криминалистике и направленные на его оптимизацию. Одним из основных рекомендуемых криминалистикой тактических приемов осмотра считается его поэтапное проведение. Такой прием позволяет грамотно организовать все действия, всесторонне исследовать место происшествия и получить как можно больше информации о событии. Осмотр места ДТП предлагается разделить на три этапа: подготовительный (прибытие на место ДТП); рабочий (выявление, фиксация, изъятия доказательств); заключительный (подведение итогов работы). Осмотр следует проводить сразу после получения информации о ДТП. Промедление равносильно потере ценных доказательств, так как чем больше времени проходит с момента происшествия, тем больше изменений вносится в обстановку. В рамках подготовительного этапа лицо, уполномоченное КоАП РФ на производство осмотра и составление протокола, по прибытии на место ДТП должно: 1) оказать первую помощь пострадавшим, а при необходимости немедленно госпитализировать их; 2) определить границы осматриваемой тер-

ритории и обеспечить ее охрану; 3) найти временные объездные пути для транспортных средств и организовать движение; 4) оценить объем предстоящей работы и, если потребуется, привлечь специалистов и иных лиц для оказания помощи, а также понятых. Кроме того, руководителю осмотра надлежит выяснить, не вносились ли какие-либо изменения в обстановку совершенного правонарушения, если да, то какие.[2]. Перед началом осмотра следует подготовить технические средства. Их использование позволяет более детально и всесторонне исследовать место ДТП. Для наиболее детального проведения поисковых работ также целесообразно обратиться к тактическим приемам осмотра, разработанным в криминалистике. Их следует применять в зависимости от ситуации. Если территория имеет значительную протяженность, то рекомендуется использовать такой тактический прием, как «осмотр по квадратам». Суть приема: территория мысленно разбивается на квадраты, каждый из которых исследуется отдельно. Если обстановка позволяет ограничиться осмотром одной стороны проезжей части, то целесообразно применить «линейный осмотр», т.е. осмотр территории по мысленно намеченной траектории (линии), благодаря чему можно не перекрывать полностью движение автомобилей (актуально для дорог с большим потоком ТС). Если в результате ДТП участвовавшие в происшествии ТС оказались в значительной отдаленности друг от друга и от места столкновения и если нет необходимости в осмотре всей территории, то можно применить такой тактический прием, как «узловой осмотр». В этом случае осматриваются отдельные участки (узлы) места совершения правонарушения. Нередко возникает потребность в осмотре прилегающей к месту ДТП территории. Здесь эффективен «осмотр по спирали»: осмотр проводится начиная от центра (места, где произошло столкновение), далее — к периферии по спиральной линии. Это позволяет дополнительно обнаружить следы, которые помогут в установлении обстоятельств события. Основным способом фиксации правонарушения при исследовании места ДТП согласно ст. 28.1.1 КоАП РФ является описание совершенного правонарушения в протоколе осмотра места совершения административного правонарушения. Кроме того, в протоколе делается запись о применении фото- и киносъемки, других установленных способов фиксации вещественных доказательств. Материалы, полученные при производстве осмотра с применением фото- и киносъемки, иных способов фиксации вещественных доказательств, прилагаются к протоколу [3]. Производство измерений — это важная составляющая осмотра места совершения правонарушения. Данные, полученные в результате измере-

ний, позволяют воссоздать картину происшедшего события, его динамику и могут быть использованы в доказывании по административному делу. Фотографирование — наиболее распространенный вспомогательный способ фиксации: помощь в его проведении могут оказать методы фотосъемки, разработанные в криминалистике. 1) ориентирующая фотосъемка. Позволяет запечатлеть место ДТП так, чтобы по снимку можно было определить местность, где произошло событие (в качестве ориентиров выбираются близлежащие объекты); 2) обзорная фотосъемка. Помогает зафиксировать непосредственно место ДТП в целом (крупным планом); 3) узловая фотосъемка. Предназначена для запечатления отдельных участков (узлов) места ДТП с близлежащими ориентирами; 4) детальная фотосъемка. Позволяет запечатлеть отдельные следы правонарушения, предметы, вещества и прочие объекты на месте ДТП. Упомянутые виды фотосъемки осуществляются различными методами. Ориентирующая фотосъемка может проводиться методом панорамной съемки. Кроме того, данный метод применяется, когда фотографируются отдельные ТС, следы и иные объекты, если они не помещаются в один кадр. Для обзорной и узловой фотосъемки подойдут методы встречной и крестообразной съемки, чтобы запечатлеть место ДТП со всех сторон и конкретные его участки, а также сами ТС. При детальной фотосъемке, кроме указанных методов, применяется метод макрофотосъемки для фиксации объектов малой величины крупным планом. Другой способ фиксации места ДТП — составление схемы места совершения правонарушения на специальной бумаге с миллиметровой сеткой. Схему можно составлять в масштабе либо с нанесением на рисунок всех необходимых измерений. Лицо, осуществляющее осмотр, не обязано обладать навыками составления схем, поэтому зачастую они выполняются некачественно и трудно читаются, содержат ошибки или не в полной мере отображают особенности места правонарушения. Составление схемы места ДТП лучше поручить специалисту. Условия и обстановка, в которых осуществляется осмотр, — это факторы, влияющие на выбор того или иного тактического приема. Без их учета указанные рекомендации могут оказаться неэффективными. При расследовании ДТП, произошедших в темное время суток, ситуация является одним из важнейших элементов, необходимо квалифицированно и объективно воссоздать ситуацию до, во время и после дорожно-транспортного происшествия [4, с. 12]. Кроме перечисленных общих требований к проведению осмотра места ДТП и тактических рекомендаций, принципиальным моментом является оперативность. Местом ДТП чаще всего является проезжая часть дороги, где при быстро

меняющейся обстановке сложно сохранить в неизменном виде первоначальную обстановку. Иногда бывает невозможно в этих целях оградить место происшествия и направить поток транспорта в объезд, а если это и удастся, то только в пределах минимального отрезка времени» [5, с. 65]. При этом требуется как можно быстрее освободить проезжую часть дороги от автомобилей, участвовавших в дорожно-транспортном происшествии, и возобновить нормальный поток ТС, чтобы избежать заторов и новых аварийных ситуаций. Выбор оптимальной тактики осмотра может существенно ускорить его проведение, однако этого недостаточно, так как большая часть времени при осмотре

места ДТП уходит на производство измерений. В такой ситуации могут помочь современные технологии. Так, в Европе уже применяют методы наземного лазерного сканирования для фиксации места ДТП. С помощью, которого возможно за короткий срок создать трехмерную компьютерную модель всего места ДТП, а также отдельных объектов в высоком разрешении и автоматически провести все необходимые измерения.

Итак, использование в сфере административного процесса достижений криминалистики и других наук может повысить качество производства по делам об административных правонарушениях.

Литература

1. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. М., — 1975. — С. — 103.
2. Кутафин В. Н. Расследование дорожно-транспортных происшествий: Практик. руководство. Ростов н/Д, — 2015. — С. 8.
3. Федеральный закон от 14 октября 2014 г. N307-ФЗ «О внесении изменений в Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях и отдельные законодательные акты Российской Федерации и о признании утратившими силу отдельных положений законодательных актов Российской Федерации в связи с уточнением полномочий государственных органов и муниципальных органов в части осуществления государственного контроля (надзора) и муниципального контроля» / СПС «КонсультантПлюс».
4. Паулаускас В. Некоторые особенности расследования дорожно-транспортных происшествий, произошедших в темное время суток (опыт Литвы) / Эксперт-криминалист. — 2015. N4. — С. 12.
5. Гамзиков А. Г. Осмотр места дорожно-транспортного происшествия / Транспортное право. 2016. — N3. — С. 65.

Ковалко Наталія Миколаївна

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри фінансового права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Ковалко Наталия Николаевна

*кандидат юридических наук,
доцент кафедры финансового права
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко*

Kovalko Nataliia

*PhD, Associate Professor
Department of financial law
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

Ястребова Ольга Володимирівна

*магістр юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Ястребова Ольга Владимировна

*магистр юридического факультета
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко*

Yastrebova Olga

*master of faculty of Law
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

ФЕНОМЕН НЕЗАЛЕЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ ЯК КЛЮЧОВИЙ КРИТЕРІЙ ЕФЕКТИВНОСТІ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

ФЕНОМЕН НЕЗАВИСИМОСТИ НАЦИОНАЛЬНОГО БАНКА УКРАИНЫ КАК КЛЮЧЕВОЙ КРИТЕРИЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕНЕЖНО-КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА

PHENOMENON OF INDEPENDENCE OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE AS KEY CRITERION OF EFFICIENCY OF MONETARY POLICY OF THE STATE

Анотація. У статті висвітлюється питання незалежності центрального банку, проаналізовано наукові підходи щодо її складових елементів та охарактеризовано основні правові положення забезпечення незалежності Національного банку України. Особливу увагу приділяється проблемі невизначеності місця Національного банку України у системі органів державної влади, від вирішення якої залежить подальша організаційно-правова побудова діяльності Національного банку України, як провідного регулятора банківської та кредитної систем держави.

Ключові слова: незалежність, центральний банк, правовий статус, Національний банк України, банківська система, грошово-кредитна політика.

Аннотация. В статье освещается вопрос независимости центрального банка, проанализированы научные подходы к определению ее составляющих элементов и охарактеризованы основные правовые положения обеспечения независимости Национального банка Украины. Особое внимание уделяется проблеме неопределенности места Национального банка Украины в системе органов государственной власти, от решения которой зависит дальнейшая организационно-правовое построение деятельности Национального банка Украины, как ведущего регулятора банковской и кредитной системы государства.

Ключевые слова: независимость, центральный банк, правовой статус, Национальный банк Украины, банковская система, денежно-кредитная политика.

Abstract. The article examines the independence of the central bank, scientific approaches to analyze its components and describes the main legal provisions ensuring the independence of the National Bank of Ukraine. Special attention is paid to the uncertainty space National Bank of Ukraine in the system of state power, the solution of which depends on further organizational and legal construction of the National Bank of Ukraine, as a leading regulator of the banking and credit system of the state.

Key words: independence, central bank, legal status, National Bank of Ukraine, banking system, monetary policy.

Збільшення обертів функціонування сучасної економічної політики у багатьох європейських державах обумовило появу незалежності центральних банків, та, як наслідок, привласнення останньою провідного місця у дискусіях в практичній та науковій площині. Головне питання, що викликало займання — це всебічна нейтральність центрального банку як головного контролера рівня інфляції в країні від потенційних та деструктивних дій уряду. Таким чином, законодавством більшості країн світу було переосмислено підходи до визначення правового статусу центральних банків з наданням більшої переваги незалежності їх мандатів.

Незалежність центрального банку являє собою визначену законодавством здатність центрального банку реалізовувати монетарну політику держави без абиякого зайвого втручання влади [1, с. 19]. Тобто, це законодавча гарантія недопущення потенційного вторгнення з боку органів державної влади у діяльність центрального банку, що, водночас, також виключає будь-який політичний на нього вплив.

Незалежність центрального банку як багатоаспектне явище зумовило існування різних підходів серед науковців щодо її складових елементів. Найбільш кількісний підхід запропонував Сідак М. В., виокремивши такі елементи як політичну, інституційну, фінансову, функціональну, майнову, цільову, інструментальну незалежність, а також незалежність від уряду, особисту незалежність членів органів управління центрального банку та економічна незалежність центрального банку від інших органів державної влади [2].

У свою чергу, західні науковці ступінь незалежності центрального банку визначають на підставі двох складових, або точніше спеціально розроблених індексів:

- «правовий», або «юридичний» індекс, що включає процедуру розроблення грошово-кредитної політики, залучення представників уряду до складу Ради центрального банку та процедуру призначення керівництва банку;
- індекс фактичної незалежності центрального банку, що виявляється через показник незмінності керівництва центрального банку, тобто полягає у періодичності змін голів центральних банків [3].

На нашу думку, найбільш адекватним є підхід Старцевої Т. М. та Загородньої В. М., які пропонують при характеристиці незалежності центральних банків виокремлювати організаційну, персональну, функціональну та фінансову незалежність [4].

Організаційна незалежність розкривається через характер взаємовідносин Національного банку України (далі — НБУ) та інших органів державної влади. У світлі цього, вагомого значення набувають такі питання як місце НБУ у системі органів державної влади та його взаємодія з найвищими органами державної влади.

Правовий фундамент організації та діяльності НБУ визначено в Законі України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 № 679-XIV. Однак, окрім Закону, засадничі положення щодо його діяльності містяться в Конституції України. Такий підхід до законодавчого закріплення правового статусу НБУ є свідченням того, що цій інституції відведена надзвичайно важлива роль у державі з огляду на те, що, по-перше, нормам спеціального законодавства є притаманний нестабільний характер, обумовлений постійними змінами, які вносяться до нього, а, по-друге, закріплення на рівні Конституції положень щодо діяльності НБУ є певною гарантією його незалежності на випадок приходу до влади нових політичних сил.

Відповідно до ст. 99 Конституції України забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією НБУ [5]. Водночас, Конституцією не визначено носієм якої гілки влади є НБУ, у зв'язку з чим існує пошквалений інтерес науковців до пошуку відповіді на це питання. Найбільш поширеними є наступні три підходи:

1) НБУ належить до виконавчої гілки влади (Кротюк В. Л., Гетманцев Д. О.). Так, Гетманцев Д. О. вважає, що НБУ не уособлює поєднання всіх гілок влади, оскільки він переважно здійснює функції, що природньо не мають відмінностей від тих, що притаманні центральним органам державної виконавчої влади [6; с. 31]. Ми погоджуємося з тим, що для НБУ як органу державного управління, з огляду на його функції та операції, характерні певні властивості органів державної виконавчої влади.

Проте відповідно до ст. 1 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 27.02.2014 № 794-VII Кабінет Міністрів України (далі — КМУ) є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Свою виконавчу владу КМУ реалізує як особисто, так і за допомогою міністерств та інших центральних органів виконавчої влади [7].

Виходячи зі змісту вище означених положень, а також на підставі аналізу конституційних положень, видається, що НБУ не входить до складу КМУ та не є підконтрольним чи підзвітним останньому. НБУ, на відміну від міністерств та інших органів виконавчої влади, є економічно самостійним органом, що не перебуває на бюджетному фінансуванні. Навіть більше, НБУ надається разом з КМУ право законодавчої ініціативи, а також визначається механізм їхньої спільної взаємодії.

Стаття 2 Закону України «Про Національний банк України» визначає НБУ як центральний банк України та особливий центральний орган державного управління. У свою чергу, науковці розмежовують поняття «органу державного управління» від «органу виконавчої влади» з огляду на те, що суб'єкти виконавчої влади є однією з ланок системи державного управління, проте не всі такі ланки є суб'єктами виконавчої влади [8].

До того ж, слід відзначити про головну особливість НБУ, що виокремлює його з-поміж інших органів державної влади — це подвійна правова природа його статусу, яка полягає у виконанні ним одночасно і адміністративної функції, як органу публічної адміністрації, і комерційної, як банківської установи.

Таким чином, можна дійти висновку, що НБУ не є органом виконавчої влади у класичному його розумінні, що відповідно свідчить про неналежність до цієї гілки влади. Можливо цій позиції було б відведено вагомішого значення за умови існування банківської системи часів СРСР, коли центральний банк перебував під безпосереднім впливом уряду. Проте на сьогодні, в існуючих українських реаліях, цілком погодитися з нею вкрай важко.

2) НБУ не входить до жодної із трьох гілок влади, тому пропонується створити четверту гілку влади — «грошової влади», до якої він безпосередньо буде віднесений (Г. А. Тосунян, О. Ю. Вікулін, А. М. Екмалян). Зокрема, Г. Тосунян зазначає, що центральний банк є окремою ланкою, оскільки він здійснює унікальну функцію забезпечення стабільності грошової одиниці, вдаючись до адміністративних та економічних методів, на що не вповноважені інші органи, які представляють фінансовий сектор органів публічної адміністрації [9; с. 14].

Дійсно, НБУ відведена ключова роль у сфері управління грошовим оборотом країни. Проте він не є

єдиним органом, що наділений повноваженнями щодо державної фінансової політики, тому виокремлювати його у самостійну гілку влади недоречно. До того ж, запровадження четвертої гілки «грошової влади» не узгоджується з тим, що в основу принципу розподілу державно-владних повноважень покладено розгалуження за критерієм компетентності, а не за сферою відповідної діяльності.

3) НБУ має автономний статус у системі органів державної влади (В. П. Гетьман, О. А. Лукашев, О. П. Орлюк, О. А. Костюченко, О. В. Лещенко). Як зауважує Орлюк О. П., НБУ визначається як особливий орган державного управління в першу чергу задля того, щоб вивести його з-під контролю КМУ як центрального органу виконавчої влади: «НБУ підтримує економічну політику уряду в тому разі, якщо вона не суперечить забезпеченню стабільності грошової одиниці України (п. 4 ст. 52 Закону України «Про Національний банк України»)» [10].

У свою чергу, Лещенко О. В. відзначає, що НБУ як центральний банк, покликаний забезпечити баланс між приватними інтересами комерційних банків та всього суспільства в цілому. Одночасно, правова природа НБУ, як суб'єкта господарювання, має потребу у політичній та субординаційній нейтральності від інших органів державної влади [11].

Погоджуючись з позиціями прихильників третього підходу підсумуємо, що НБУ за своєю правовою природою є особливим органом державного управління, до повноважень якого віднесено виняткову функцію щодо забезпечення стабільності грошової одиниці, яка реалізується крізь призму виконання адміністративної та комерційної функцій, у зв'язку з чим забезпечується незалежність його статусу у системі державної влади від інших органів публічної адміністрації.

Взаємовідносини НБУ з Президентом України та Верховною Радою України побудовані на звітуванні і підконтрольності та обмежуються суто кадровим та інформаційним характером. Щодо механізму взаємовідносин НБУ з КМУ, то вони передбачають взаємні консультації, обмін інформацією, можливість бути присутніми на засіданнях один одного та надання пропозицій щодо питань, які стосуються їхньої діяльності.

Варто звернути увагу на умову, за якою НБУ має право підтримати економічну політику КМУ: «якщо вона не суперечить забезпеченню стабільності грошової одиниці України». Така конструкція дає змогу зробити висновок, що у такий спосіб НБУ забезпечується виконання його основного конституційного завдання задля чого усувається можливість уряду бути безпосередньо причиною коливання стабільності гривні.

Окремо слід зазначити щодо положень ст. 53 Закону України «Про Національний банк України»,

якими передбачено гарантії невтручання з боку органів державної влади у виконання функцій і повноважень НБУ, його органів та службовців, не інакше, як в межах Закону та Конституції України. Тобто, цією статтею визначається ключовий фактор забезпечення організаційного елемента незалежності НБУ.

Персональна незалежність НБУ стосується безпосередньо його керівних органів та проявляється у встановленій законом процедурі призначення та звільнення службовців НБУ. Акцентування уваги на цьому елементі незалежності НБУ обумовлено тим, що від кадрового наповнення в кулуарах НБУ залежить вся діяльність цього органу і, як наслідок, подальша доля економічної ситуації в країні.

Органами управління НБУ є Рада НБУ та Правління НБУ. Правління НБУ очолює Голова НБУ, який згідно з ст. 18 Закону України «Про Національний банк України» призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України строком на сім років. Одна й та сама особа не може бути Головою НБУ більше ніж два строки поспіль. Ті ж самі умови щодо строку визначення повноважень висуваються й до членів Ради НБУ.

Свого часу А. Цукерман висунув ідею щодо посадових осіб центрального банку, яка полягала у тому, що чим вищою є частота зміни кадрів, які управляють центральним банком, тим нижчим є рівень незалежності [12; с. 646]. Таким чином, опираючись на позицію А. Цукермана та враховуючи законодавчі положення щодо органів НБУ можемо відзначити позитивні аспекти персональної незалежності НБУ. Однак варто також зауважити й про існування недоліків, які, зокрема, стосуються підстав припинення повноважень членів Ради НБУ. Так, Президент України та Верховна Рада України наділені повноваженнями щодо звільнення призначених ними членів Ради НБУ шляхом видачі відповідного указу або постанови. Ця підстава дострокового припинення повноважень членів Ради НБУ є неоднозначною, оскільки може призвести до зловживань та політичного тиску з боку органів державної влади.

Функціональна незалежність НБУ обумовлена його можливістю приймати рішення з питань, що належать до його компетенції, без стороннього втручання у відповідний процес. Тобто, цей критерій має розглядатися у розрізі ст. 53 («Гарантії невтручання») та ст. 56 («Акти Національного банку») Закону України «Про Національний банк України». Так, відповідно до ст. 56 Закону України «Про Національний банк

України» НБУ наділяється правом видавати нормативно-правові та розпорядчі акти, які, у свою чергу, є обов'язковими для органів державної влади і органів місцевого самоврядування, банків, підприємств, організацій та установ незалежно від форм власності, а також для фізичних осіб. З-поміж іншого цим суб'єктам заборонено бути впливовою частиною на процес прийняття відповідного рішення, забезпечуючи таким чином йому автономність.

Фінансову незалежність НБУ найбільш влучно розкриває ст. 4 Закону України «Про Національний банк України», що визначає НБУ як економічно самостійний орган. Це виявляється у тому, що, по-перше, можливість виконання НБУ своїх функцій забезпечується за рахунок його власного доходу у межах кошторису, затвердженого Радою НБУ. По-друге, НБУ не відповідає за зобов'язаннями органів державної влади та банків, а вони, у свою чергу, за його зобов'язаннями. По-третє, НБУ забороняється фінансувати дефіцит Державного бюджету, надавати кредити уряду, купувати цінні папери емітовані КМУ, державною установою чи іншою юридичною особою, майно якої перебуває у державній власності. Окремо варто зауважити, що заборона кредитування бюджетного дефіциту є однією з головних умов нормативно-правової конвергенції до країн — кандидатів до вступу в Європейський Союз [13].

Підсумовуючи, можемо констатувати, що незалежність НБУ є багатогранним, однак не абсолютним явищем, що є цілком прийнятним та зрозумілим. Повне зосередження в руках єдиного органу вкрай важливої для суспільства та держави грошово-кредитної політики, не маючи при цьому певних важелів стримувань та противаг, відгукнулося б негативними наслідками та кризовими явищами в економіці країни. До того ж, не варто виключати й людський фактор самозбереження та потенційні ризики бюрократичних процесів, про що наголошував свого часу Мишкін Ф., наводячи докази недоцільності підвищення незалежності центральних банків [14].

Однак, неможливо оминати й той факт, що для держав з незалежними центральними банками характерний низький рівень інфляції, оскільки правління уряду не в змозі забезпечити ефективне регулювання грошово-кредитної політики держави. Незалежність центрального банку країни є дієвим інструментом в боротьбі з інфляцією та регулюванні складних економічних реальностей.

Література

1. Сухий Р. Реалізація принципу незалежності центральних банків європейських держав. Керівні органи центральних банків / Р. Сухий // Вісник Національного банку України. — 2006. — № 10. — С. 18–22.
2. Сідак М. В. Правові засади створення та діяльності центральних банків у країнах Європи: порівняльний аналіз / М. В. Сідак // Науковий вісник Чернівецького університету. — Чернівці: Чернів. нац. ун-т, 2010, N Вип. 538: Правознавство. — С. 73–78.
3. Пуховкіна М. Ф. Незалежність центрального банку / М. Ф. Пуховкіна // фінанси, облік і аудит: зб. наук. праць / м-во освіти і науки, молоді та спорту України, днвЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. вадима Гетьмана»; відп. ред. А. М. Мороз. — К.: КНЕУ, 2011. — вип. 18. — с. 183–189.
4. Старцева Т. М., Завгородня В. М. Правові засади незалежності Національного банку України: євроінтеграційний вимір / Т. М. Старцева, В. М. Завгородня // Молодіжний науковий вісник Української академії банківської справи НБУ: Збірник наукових праць студентів, магістрантів та молодих вчених. — Суми: УАБС НБУ, 2011. — С. 31–36.
5. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. — Тлумачення від 15.03.2016 / Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — ст. 141.
6. Гетманцев Д. О. Банківське право України: навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів / Д. О. Гетманцев, Н. Г. Шукліна; МОНУ; КНУТШ. — Київ: Центр навчальної літератури, 2007. — 344 с.
7. Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 27.02.2014 № 794-VII. — Редакція від 25.03.2017 / Відомості Верховної Ради. — 2014. — № 13. ст. 222.
8. Алехин А. П., Козлов Ю. М. Административное право Российской Федерации. Часть I. Сущность и основные институты административного права: Учебник — М., 1995, — С. 15–16.
9. Чебыкина Н. Р. Центральный банк Российской Федерации как орган государственной власти в денежно-кредитной и банковской сферах (финансово-правовое исследование): дисс... канд. юрид. наук: 12.00.14 / Н. Р. Чебыкина; Омский гос. ун-т. — Омск, 2006. — 194 с.
10. Орлюк О. П. Банківська система України. Правові засади організації: [монографія] / О. П. Орлюк. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — 240 с.
11. Лещенко О. В. Національний банк України як суб'єкт фінансово-правового регулювання грошового обігу в Україні [Текст]: автореф. дис... к.ю.н., спец.: 12.00.07 — адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / О. В. Лещенко. — Одеса: Нац. ун-т «Одеська юридична ак.», 2014. — 20 с.
12. De Naan, Jakob, and Willem J. Kooi. «Does central bank independence really matter?: New evidence for developing countries using a new indicator.» *Journal of Banking & Finance* 24.4 (2000): 643–664.
13. Фінансове право [Текст]: навч. посібник / за ред. М. П. Кучерявенка. — Харків: Право, 2013. — 400 с.
14. Мишкін Ф. С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків / Ф. С. Мишкін: пер. з англ. — К.: Вид-во «Основи», 1998. — 963 с.

Розенко Станислав Васильевич

*Директор Юридического института,
доцент кафедры уголовного права и уголовного процесса,
кандидат юридических наук
Югорский Государственный Университет*

Rozenko S. V.

*Director of the Law Institute
associate Professor of criminal law and criminal procedure,
candidate of jurisprudence sciences
The Yugra state University*

Рожин Артем Аркадьевич

*Студент
Югорский Государственный Университет*

Rojin A. A.

*student
The Yugra state University*

УБИЙСТВО, СОВЕРШЕННОЕ В СОСТОЯНИИ АФФЕКТА

THE MURDER COMMITTED IN THE HEAT OF PASSION

Аннотация. В работе рассматриваются спорные вопросы юридической квалификации убийства, совершенного в состоянии аффекта, анализируется содержание понятия «аффект», отмечаются обстоятельства, включающиеся в содержание данного понятия. В наше время убийство в состоянии аффекта стало распространенным явлением. Причиной выделения убийства, совершенного в состоянии аффекта в отдельный состав преступления является то, что решающим фактором в совершении этого убийства выступает особое состояние виновного – физиологический аффект.

Ключевые слова: уголовное право, преступление в состоянии аффекта, юридическая квалификация, убийство в состоянии аффекта, уголовный кодекс, объект, субъект, объективная сторона, субъективная сторона.

Abstract. The paper discusses controversial issues of legal qualification of the murder committed in the heat of passion, examines the concept of «affect», there are circumstances to be included in the content of this concept. In our time, murder in the heat of passion has become a common phenomenon. Reason for the selection of the murder committed in the heat of passion in a specific crime is that the decisive factor in the Commission of this murder is special as a wine – physiological affect.

Key words: criminal law, crime of passion, the legal qualification, the murder of passion, the criminal code, object, subject, objective side, subjective side.

Полное определение аффекта приводит Г.И. Чечель в своей статье «Особенности квалификации убийства, совершенного в состоянии аффекта». Аффектом, по его мнению, называется бурная кратковременная вспышка эмоций, вызванная изменением жизненно важных для индивида обстоятельств и приводящая к хаотическим движениям или оцепенению и изменению в деятельности внутренних органов и системе организма человека[1, с. 12]. Для правильной квалификации убийства в состоянии аффекта необходимо четко различать:

1) Физиологический аффект проявляется эмоциональной вспышкой высокой степени и взрывного характера. Он выводит психику человека из обычного состояния, тормозит сознательную интеллектуальную деятельность, в известной степени нарушает избирательный момент в мотивации поведения, затрудняет самоконтроль и критическую оценку своих поступков, лишает человека возможности твердой всесторонне взвесить последствия своего поведения. В состоянии аффекта способность осознавать фактический характер и общественную опасность своих действий, а так-

же руководить ими в значительной степени понижена, что является одним из оснований для признания совершенного в таком состоянии преступления менее общественно опасным по сравнению с преступлением, совершенным при спокойном состоянии психики.

2) Патологический аффект — временное расстройство психики. При нем наступает глубокое помрачение сознания, и человек утрачивает способность отдавать себе отчет в своих действиях и руководить ими. Лицо в таких случаях признается невменяемым.

Для решения вопроса о том, совершено ли деяние в состоянии физиологического или патологического аффекта, необходимо назначать комплексную психолого-психиатрическую экспертизу.

Аффектированное убийство признается совершенным при смягчающих обстоятельствах лишь при наличии определенных условий:

1) сильное душевное волнение и умысел на преступление должны возникнуть внезапно;

2) они вызваны противоправным или аморальным поведением потерпевшего.

Внезапность сильного душевного волнения по общему правилу, состоит в том, что оно возникает немедленно, как ответная реакция на противоправное или аморальное поведение потерпевшего. Умысел здесь может быть только внезапно возникший. Между убийством и провокационным поведением потерпевшего, вызвавшим достояние физиологического аффекта и умысел на преступление, в подавляющем большинстве случаев не должно быть разрыва во времени. Однако возможно возникновение аффекта не сразу после противоправных действий потерпевшего, а спустя определенное время. Например, человек случайно встречает на улице субъекта, который в свое время надругался над его ребенком.

Провокация со стороны потерпевшего, вызывающая состояние сильного душевного волнения у виновного, представляет собой:

1) насилие;

2) издевательство;

3) тяжкое оскорбление;

4) иные противоправные действия (бездействие) потерпевшего;

5) аморальные действия (бездействие) потерпевшего;

6) систематическое противоправное или аморальное поведение потерпевшего.

Насилие со стороны, потерпевшего может быть физическим (например: нанесение ударов, побои, истязания, причинение вреда здоровью различной степени тяжести, насильственное ограничение свободы, изнасилование) или психическим (угроза применить физическое насилие). Насилие, вызывающее аффект,

должно быть противоправным. При убийстве в состоянии аффекта, вызванного насильственными действиями потерпевшего, виновный не должен находиться в ситуации необходимой обороны. В противном случае правовая оценка содеянного будет даваться по правилам о необходимой обороне. Чаще всего применительно к убийству, предусмотренному ст. 107 УК, речь идет о случаях, когда насильственное посягательство закончилось и опасность лицу уже не угрожает. В то же время виновный находится в состоянии внезапно возникшего сильного душевного волнения, вызванного этим посягательством.[2, с. 19].

39-летний Б., директор частного магазина в г. Краснодаре, познакомился в кафе с 21-летней студенткой Т. и под предлогом предоставления ей работы обманым путем завел ее в помещение магазина, где, применив к ней физическое и психическое насилие, совершил с девушкой половые акты и иные действия сексуального характера. Затем он отлучился в кабинет к затопившему телефону. Находившаяся в состоянии физиологического аффекта, вызванного изнасилованием, Т. взяла на прилавке торгового зала, где все и происходило, три ножа хозяйственного предназначения и, когда Б. после телефонного разговора появился в коридоре, нанесла ему множество ножевых ранений, от которых он скончался. Действия Т. были квалифицированы по ч. 1 ст. 107 УК РФ.[3, с. 89–90].

Под тяжким оскорблением, которое может вызывать состояние аффекта, понимается грубое, циничное, глубокое унижение чести и достоинства личности, выраженное в неприличной форме. Вопрос о том, какое оскорбление считать тяжким, — это вопрос факта, решаемый в каждом отдельном случае с учетом всех конкретных обстоятельств дела. Таково, например, оскорбление родственных, национальных, религиозных чувств. При оценке степени тяжести оскорбления учитываются и индивидуальные особенности виновного (болезненное физическое и душевное состояние, беременность и т.п.).

Примером аффектированного убийства, вызванного тяжким оскорблением и психическим насилием со стороны потерпевшего, может служить следующее дело.

Ученик 10-го класса одной из средних школ А. дружил со своей одноклассницей М. В семье последней сложилась крайне неблагоприятная обстановка, связанная с тем, что ее отчим — К., ранее неоднократно судимый, нигде не работал, систематически пьянствовал, учинял дома дебоши, избивал мать М., оскорблял ее и дочь нецензурной бранью.

Однажды, когда А. пришел на квартиру к М., пьяный К. беспричинно набросился на него, стал угрожать убийством, исключительно цинично оскорбил его. Это так взволновало А., что он частично утратил

контроль над своими действиями, схватил перочинный нож и стал наносить К. удары в различные части тела. От полученных множественных ранений потерпевший скончался на месте происшествия. А. был осужден Ростовским областным судом по ч. 1 ст. 107 УК РФ. [4, с. 45–48].

Под аморальными действиями (бездействием) потерпевшего понимаются противоречащие нормам морали поступки, могущие оказаться поводом для возникновения аффекта. Например, очевидный факт супружеской измены, предательство близких, «подсизживание» на работе и др.

Субъективная сторона рассматриваемого преступления характеризуется виной в виде прямого или косвенного умысла. Умысел здесь всегда внезапно возникший. Однако это не исключает в ряде случаев наличия неприязненных, враждебных отношений между виновным и потерпевшим, относящихся к более раннему времени. Важно, чтобы умысел на убийство возник внезапно, в состоянии аффекта, спровоцированного конкретными противоправными или аморальными действиями потерпевшего.

Мотивы преступления могут быть различными. Изучение судебной практики показывает, что убийство, предусмотренное ст. 107 УК, в большинстве случаев совершается по мотивам мести или ревности. На квалификацию данного преступления мотивы влияния не оказывают, однако их выяснение часто необходимо для ответа на вопрос, было ли состояние сильного душевного волнения у лица, совершившего убийство. [5, с. 23].

Субъект преступления — лицо, достигшее 16-летнего возраста.

Таким образом из всего вышесказанного можно сделать вывод, что причиной выделения убийства, совершенного в состоянии аффекта в отдельный состав преступления является то, что решающим фактором в совершении этого убийства выступает особое состояние виновного -физиологический аффект. Для устранения пробелов в законе, правильном применении положений УК РФ для квалификации преступления, предусмотренного статьей 107 УК РФ, необходимо ещё более подробное изучение данного вопроса.

Литература

1. Чечель Г. И. Избранные труды по уголовному праву и криминологии. — Ставрополь: Сервисшкола. — 2006. — С. 65.
2. Бородин С. В. Ответственность за убийство: квалификация и наказание по российскому праву. — М. — 1994. — С. 100–114.
3. Кадников Н. Г. Теорико-правовые основы и современные проблемы квалификации преступлений. — М., — С. 105.
4. Ткаченко В. И. Ответственность за умышленные преступления против жизни и здоровья, совершённые в состоянии аффекта. — М., — 1989. — С. 102.
5. Сидоров Б. В. Аффект. Его уголовно-правовое и криминологическое значение (социально-психологическое и правовое исследование). — Казань. — 1978. — С. 84.

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА»
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA»
МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА»

Сборник научных статей

№ 3 (25)

2 том

Глава редакционной коллегии — д.э.н., профессор *Каминская Т.Г.*

Киев 2017

Издано в авторской редакции

Учредитель/Издатель ООО «Финансовая Рада Украины»
Адрес: Украина, г. Киев, ул. Павловская, 22, оф. 12
Контактный телефон: +38(067) 401-8435
E-mail: editor@inter-nauka.com
www.inter-nauka.com

Подписано в печать 25.04.2017. Формат 60×84/8
Бумага офсетная. Гарнитура PetersburgC.
Условно-печатных листов 21,86. Тираж 100. Заказ № 398.
Цена договорная. Напечатано с готового оригинал-макета.

Надруковано у видавництві
ТОВ «Центр учбової літератури»
вул. Лаврська, 20 м. Київ
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.